

“Каляды”, Воля Е.Ф., 2012

Выданьне Беларускага інстытута навукі і мастацтва ў Канадзе

Атава, Канада

- Дарагія сябры!

Часопіс “КУЛЬТУРА. НАЦЫЯ” заснаваны як незалежнае перыядычнае выданьне, прызначанае для абмеркаваньня праблем беларускай культуры і нацыянальнага будаўніцтва.

Часопіс заснаваны ў 2012 годзе і напачатку меў назву “САКАВІК” (над гэтай назвай выйшлі першыя шэсьць нумароў). З 2018 года выходзіць два разы на год, да гэтага час выходзіў раз на квартал. З кастрычніка 2020 года часопіс набыў статус выданьня Беларускага інстытута навукі і мастацтва ў Канадзе (БІНІМ, Канада). Часопіс “КУЛЬТУРА. НАЦЫЯ” публікуецца на вэб-старонцы www.sakavik.net

Часопіс зьмяшчае арыгінальныя аналітычныя артыкулы, эсэ, а таксама абгрунтаваныя дыскусіі і каментары па гісторыі, мове, літаратуры, сацыялогіі, традыцыях і іншых пытаньнях, маючых дачыненне да развіцьця беларускай нацыі і нацыянальнага будаўніцтва. Беларуская Мова – асноўная мова часопіса, але магчымы публікацыі і на іншых мовах. Запрашаем да супрацоўніцтва ўсіх зацікаўленых. *Свае матэрыялы дасылайце на chasopis.sakavik@hotmail.com*

Рэдакцыя часопіса:

Заснавальнік і рэдактар Пётра Мурзёнак

Сябры рэдакцыі Наталія Баркар

Юрась Грыбоўскі

Вольга Іпатава

Аляксандр Каралькевіч

Сяргей Панізньнік

Ігар Пракаповіч

Юрась Рапецкі

Галіна Туміловіч

Атава, Канада

Зьмест 28-га нумара часопіса

*На вокладцы 28-га нумара зьмешчана гравюра “Каляды”,
аўтар - Вольга Ермалаева-Франко (Бразілія).*

Дарагія сябры! Пра часопіс.	1
Зьмест 28-га нумара часопіса	3
<i>Слова рэдактара</i>	
Пётра Мурзёнак Тэзісы да тактыкі і стратэгіі нацыянальнага будаўніцтва ў сучасных умовах	5
<i>Будаўніцтва нацыі</i>	
Віталь Воранаў Глыбоцкія дудары-мядзведнікі	14
Віталь Воранаў Непарыўнасць традыцыі і адзінства культуры беларускай дуды	26
Paterson Franco Costa Belarusian rock in Portuguese: Translating protest and hope in the film "Viva Belarus!"	40
Галіна Туміловіч, PhD, Ordre des Palmes Académiques БНР: Роля М.В.Доўнар-Запольскага ў навукова-гістарычным абгрунтаванні выскоў беларускай дзяржаўнасці (тэзісы)	73
Juraś Šamiećka Selected Publications by the Membership of Belarusian Institute of Arts and Science (BINiM, Canada): 2015-2021	79
Piotra Murzcionak Does Belarus Belong to Western Civilization?	92
Алена Лявончанка Беларусь і праблемы дыяспары	105
Пётра Мурзёнак Дзейнасць беларускіх асяродкаў у Канадзе ў сучасны перыяд (Беларускі інстытут навукі і мастацтва ў Канадзе)	109
<i>Літаратура</i>	
Татьяна Кенько Ещё три статьи про Беларусь в 1812 году. Рассказывают произведения искусства: Виртуальная экскурсия (продолжение)	118
Татьяна Кенько Маршрутом 2-й армии – Волковыск, Минск, Мир, Бобруйск, Салтановка	118
Татьяна Кенько По маршруту 3-й русской армии. Кобрин.	144

Татьяна Кенько	Две реки. Березина. Бегство.	148
Новыя вершы Сяргея Панізьніка		173
Міхась Кенька	Пераклад рамана Генрыка Жавускага “Лістапад”	184
<i>Краязнаўства</i>		
Сяргей Панізьнік	Зельнік майго Прыдзьвіньня	239
Алесь Сімакоў	Беларуска-індзейскія сувязі: кароткі агляд (Беларуска-індзейскае таварыства, г. Гомель)	250
Алесь Сімакоў	Сустрэчы беларусаў з індзейцамі па неапублікаваных матэрыялах перапіскі	261
<i>Рэлігія</i>		
Юрка Рапецкі	«Калі ўпакорыцца народ мой...»	290
<i>Новыя кнігі</i>		
Ірына Хадарэнка	“ПАДРУЧНІК ПАРТЫЗАНКІ”, Н'ю-Ёрк, 2021, 51 с. ISBN 978-163848576-6.	296
<i>З серыі “Знакамітыя людзі”</i>		
Сяргей Панізьнік	СТЫРНАВОМУ КРАЯЗНАЎСТВА	298
<i>Інфармацыя аб падзеях з жыцця беларускіх суполак</i>		
Piotra Murzionak	Presentation at Black Ribbon Day (Molotov-Ribbentrop Pact- 1939 commemoration)	304

Прыемнага чытаньня

Пётра Мурзёнак, галоўны рэдактар часопіса

30 лістапада 2021 года, Атава

Наступны 29-мы нумар часопіса выйдзе ў красавіку 2022 года

- Слова рэдактара

- **Пётра Мурзёнак: Тэзісы да тактыкі і стратэгіі нацыянальнага будаўніцтва ў сучасных умовах**

*Выступ на 2-м Сусветным кангрэсе беларусаў, які адбыўся ў віртуальным фармаце на секцыі “Тактыка і стратэгія нацыянальнага будаўніцтва” (з невялікімі дапаўненнямі ў дадзенай рэдакцыі)
29 кастрычніка 2021 года, 21.30 (Атава), 4.30 (Мінск)*

Анатацыя. Дадзены кароткі аналіз сітуацыі ў Беларусі, затым абмеркаваны прынцыпы далейшай працы для нацыянальна-свядомых сіл, прапанаваны некаторыя каротка- і доўгатэрміновыя праекты (так як гэта бачыць аўтар). Многія з вынесеных для абмеркавання пытанняў прадстаўлены ў выглядзе тэзісаў, што адкрывае магчымасць для падключэння іншых людзей да дыскусіі і для пажаданага прыняцця канструктыўных рашэнняў. У абмеркаванні дадзенай тэмы на секцыі прымала ўдзел Алена Лявончанка, старшыня Згуртавання беларусаў Канады. Затым была кароткая дыскусія і адказы на пытанні.

Паважаныя сябры!

Хачу падзякаваць сябрам аргкамітэта за арганізацыю самага кангрэса і за магчымасць прыняць непасрэдна ўдзел у якасці мэдэратара на паседжанні секцыі пад назвай “Тактыка і стратэгія нацыянальнага будаўніцтва”.

Наколькі актуальна абмеркаванне нацыянальнага будаўніцтва у эпоху глабалізацыі і ультраглабалізацыі, у сітуацыі, у якой зараз знаходзіцца наша краіна? Многія даследчыкі, і я таксама, прытрымліваюцца таго погляду, што нацыі яшчэ будуць існаваць на працягу дзесяцігоддзяў і і магчыма нават стагоддзяў – гэта палажэнне і стала прычынай для ўключэння прапанаванай тэмы ў праграму 2-га Кангрэса.

Многія ідэі і прапановы, з якіх я пачну сённяшняе паседжанне, былі апублікаваны ў дзвюх маіх кнігах, на старонках часопіса “Культура. Нацыя”, які з 2020 года мае статус выдання БНІМ, Канада, а таксама ў прапанаванай групай аўтараў “Стратэгіі развіцця беларускай нацыі”. Таксама хачу сказаць аб тым, што ў лютым 2022 года выйдзе яшчэ адна мая кніга на англійскай мове “Belarus: Prospects of a Middle Power”, прысвечанай пытанням будаўніцтва беларускай нацыі.

1

У сваёй прадмове я спынюся на некаторых практычных, актуальных пытаннях тактыкі і стратэгіі нацыянальнага будаўніцтва, якія вынікаюць з сёняшняй сітуацыі і з тэарэтычных высноў, выкладзеных ва ўпамянутых публікацыях. На маю думку вартымі для абмеркавання на секцыі з’яўляюцца:

- I. Стан беларускага грамадства
- II. Прынцыпы працы нацыянальна-сввєдамых сіл у сучасных умовах: Яднаньне і Структурная рэарганізацыя.
- III. Стварэньне інфармацыйнага сеціва нацыянальна-свядомых сіл
- IV. Прыняцьце яснай “Стратэгіі развіцця беларускай нацыі”
- V. Узаемаадносіны ў асяродзі нацыянальна-сввядомых сіл і прыняцьце “Кодэксу гонару”

I. Аналіз стану беларускага грамадства (тэзісы)

Лукашэнкаўскі рэжым будзе рускамоўную цывільную дзяржаву. Зьнішчэньне нацыянальнай свядомасці беларусаў на працягу амаль 30 год можна кваліфікаваць як этнацыд беларускага народа.

Дыктатарскі-фашысцкі рэжым атрымаў часовую перамогу – нацыянальна-дэмакратычная Рэвалюцыя надзеі-2020 падаўлена. Мірныя пратэсты загнаны ў пад’езды. У краіне больш за 700 палітычных вязьняў.

Нацыянальныя апазіцыйныя партыі за тры дзесяцігоддзі не здолелі істотна ўплываць на свядомасць беларускага насельніцтва – колькасць сяброў у некаторых партыях на працягу указанага перыяду толькі крыху перавышае статутную норму ў 1000 чалавек.

Грамадскія арганізацыі, многія з якіх былі вельмі актыўнымі ў павышэньні нацыянальнай сввядомасці беларусаў канчаткова разгромлены ў 2021 годзе.

-
- ¹ Пётра Мурзёнак *Шляхі да беларускай нацыі*. Мінск, «Кнігазбор» (2016);
  - Пётра Мурзёнак *Чым трэба ганарыцца кожнаму беларусу*. Мінск, «Кнігазбор» (2017);
  - у лютым 2022 года выйдзе новая кніга аўтара на англійскай мове “*Belarus: Prospects of a Middle Power*”;
  - часопіс «*Культура. Нацыя*» на сайце www.sakavik.net;
  - праект «СТРАТЭГІЯ РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСКАЙ НАЦЫІ» (на стану на 25 сакавіка 2016 года). “*Культура, Нацыя*”, №13, сакавік 2016, с. 27-34. Аўтары: Алена Анісім, Аляксандр Каішо, Пётра Мурзёнак, Алег Трусаў, Ірына Шумская.

Па звестках кіраўнікоў ЗБС “Бацькаўшчына” за мяжу ў апошні год выехала звыш 400.000 беларусаў, пераважна ва Украіну, Польшчу і Літву.

Толькі беларусы дзяспары маюць свабоду.

Нацыянальная эліта вымушана змагацца адначасова за падняцце на адпаведны ўзровень самасьведомасьці беларусаў (падмурак нацыі) і за ўсталяваньне дэмакратычных інстытутаў.

З кароткага пераліку асноўных фактаў аб стане беларускага грамадста мы мусім думаць аб каротка- і доўгатэрміновых планах нацыянальнага будаўніцтва.

Па. Прынцыпы працы нацыянальна-сьвядомых сіл у сучасных умовах - Яднаньне!! (тэзісы)

1. Ні для каго не сакрэт – што важнейшае сёньня гэта яднаньне усіх магчымых сіл, якія будуць спрыяць беларускаму нацыянальнаму адраджэньню.
2. Аб’яднаньне мусіць ісці вакол сп. Святланы Ціханоўскай – Нацыянальнага лідэра:
  - Сп. С. Ціханоўская мужная і цудоўная жанчына;
  - Яна мае істотную падтрымку сярод насельніцтва Беларусі, што паказалі прэзідэнцкія выбары 2020 года і сацыялагічныя даследаваньні апошняга часу;
  - Сп. С. Ціханоўская ўзяла на сябе высакародную адказнасць быць Нацыянальным лідарам.
  - Яе праграма ясная і адкрытая – вызваленьне палітзняволеных і правядзеньне дэмакратычных выбараў у краіне.
3. Гэта не мусіць быць аб’яднаньне дзеля аб’яднаньня. Прыкладаў такіх дэкларатывых няўдалых аб’яднаньняў было ў мінулым шмат (Мінскія дэкларацыі дэмакратычных сіл 2005 і 2009 года, Мемарандум з паседжаньня дэмакратычных сіл, праведзенага ў Вільні пад эгідай Рады БНР у 2012 годзе).
4. Амбіцыі і спрэчкі палітыкаў розных напрамкаў і поглядаў павінны быць часова адкладзены на пазнейшы час. Было б станоўчым крокам далучэньне да платформы сп. С. Ціханоўскай такіх лідэраў як сп. З. Пазьняк і сп. А. Саньнікаў, іншых лідэраў, якія па тактычных меркаваньнях яшчэ гэтага не зрабілі. Часу няма – нам застаецца для рэалізацыі вельмі кароткі час – працягам у адно пакаленьне. Радзіма ў небяспецы.

ІІб. Прынцыпы працы нацыянальна-свядомых сіл у сучасных умовах - Структурная рэарганізацыя нацыянальна-свядомых сіл (тэзісы)

Правесці структурную рэарганізацыю нацыянальна-свядомых сіл пад началом Нацыянальнага лідэра, прадугледзеўшы:

1. Абнаўленьне\папаўненьне Прэзідыума Каардынацыйнага савета да 7-12 чалавек, больш шырокае інфармаваньне аб яго дзейнасці;
2. Правядзеньне паседжаньняў Прэзідыума ў пашыраным складзе з запрашэньнем лідэраў палітычных партый, рухаў, аб'яднаньняў, іншых асоб у якасьці дарадцаў;
3. Далучэньне пад крыло Нацыянальнага і Прэзідыума лідэра іншых структур, рухаў, фондаў, якія працуюць паралельна на беларускую справу;
4. Для сувязі і сумеснай працы прадугледзець стварэньне пры Нацыянальным лідэра і Прэзідыуме дарадчага органа з прадстаўнікоў арганізаваных беларускіх груп, прыняўшых рашэньне патрымліваць дзейнасць Нацыянальнага лідэра. Такі дарадчы орган\”ніжня палата нацыянальных сіл” ці “Асацыяцыя Беларусаў Свету можа складацца з асоб дэлегаваных арганізаванымі беларускімі групамі (нп., з прадстаўніцтвам адна асоба ад групы не меншай 20 чалавек).

ІІІ. Прынцыпы працы нацыянальна-свядомых сіл у сучасных умовах - Стварэньне інфармацыйнага сеціва нацыянальна-свядомых сіл (тэзісы)

1. Першым і важным кароткатэрміновым праектам з'яўляецца – стварэньне агульнага сеціва нацыянальна-свядомых сіл, якога да гэтага часу няма.
2. Прапаноўваецца прасты падыход - стварэньне старонкі пад адной назвай, нп. “Жыве Беларусь”, выкарыстоўваючы існуючыя электронныя СМІ (газеты, блогі, сайты партый, недзяржаўных грамадскіх арганізацый).
3. У гэтай сувязі прасіць кіраўніцтва такіх СМІ як “Хартыя 97”, Радыё “Свабода”, “Наша Ніва”, іншыя электронныя рэсурсы, уключаючы рэсурсы “Беларусаў замежжа”, блогераў, адміністратараў вэб-сайтаў далучыцца да гэтай ініцыятывы. Схema стварэньня падобнага сеціва прапаноўвалася раней для рэалізацыі Адукацыйнага праекта «РАЗАМ».²

---

² Пётра Мурзёнак Адукацыйны праект «РАЗАМ» Часопіс САКАВІК, №2, чэрвень 2013 (46-51)

4. На гэтых старонках размяшчаць важнейшую інфармацыю і рашэнні Нацыянальнага лідэра і Прэзідыума Каардынацыйнага савета, ініцыятывы беларускіх груп. На такі агульны нацыянальны інфармацыйны канал не змогуць ўплываць і ціснуць ідэалагічныя структуры аўтарытарнага рэжыму.

**IV. Прынцыпы працы нацыянальна-свядомых сіл у сучасных умовах -
Прыняцце ясную “Стратэгію развіцця беларускай нацыі”**

1. За аснову прапануецца ўзяць “Стратэгію развіцця беларускай нацыі”, распрацаваную групай аўтараў і зьмешчанай на старонках часопіса “Культура. Нацыя”. У распрацоўцы праекта прымалі ўдзел: Алена Анісім, Аляксандр Кашо, Пётра Мурзёнак, Алег Трусаў, Ірына Шумская.³ Безумоўна, прапанаваная Стратэгія не прэтэндуе на асобную і выключную роль. Пытанні будаўніцтва нацыянальнай дзяржавы асвятляліся ў мінулых праграмах: у прыватнасці, ў праграме Беларускага Народнага Фронта (90-я гады); гэта ж праграма была

³ *Дыскусія: “Нацыянальнае будаўніцтва і сучаснасць. 2015” “Культура. Нацыя”, №12, снежань 2015, 23-68;*

Працяг дыскусіі: “Нацыянальнае будаўніцтва і сучаснасць. 2015” “Культура. Нацыя”, №13, сакавік 2016, 27-65.

Дапоўнены праект «СТРАТЭГІЯ РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСКАЙ НАЦЫІ» (на стану на 25 сакавіка 2016 года). “Культура, Нацыя”, №13, сакавік 2016, с. 27-34.

адноўлена нядаўна сп. З. Пазыняком і яго камандай пад назвай “Вольная Беларусь”; у праграме У. Мацкевіча і яго каманды “Свежы вецер”.

2. Праект “Стратэгія развіцця беларускай нацыі” быў апублікаваны ў газете “Новы час”, на вэб-сайтах ЗБС “Бацькаўшчына”, Таварыства беларускай мовы, “Мы – нацыя”, “Наша зямля”, “Пагоня” (Чэхія), Belarus News і абмяркоўваўся беларускай рэдакцыяй Польскага радыё (27.02.2016) і на “Белсаце” (12.03.2016), быў прадстаўлены удзельнікам 7-га з’езда беларусаў сьвету, арганізаванага ЗБС «Бацькаўшчына» (15-16.07.2017) і распаўсюджаны сярод удзельнікаў XIII-га з’езда Таварыства Беларускай Мовы (ТБМ).
3. Рэалізацыя прапанаванай “Стратэгіі” разлічана на бліжэйшыя два дзесяцігоддзі ў незалежнасці ад магчымых змен унутранага ці знешняга характару (рэвалюцыя, дзяржаўны пераварот, агрэсія ці іншае).
4. Трэба давесці змест дапоўненай “Стратэгіі” да максімальнай колькасці грамадзян Рэспублікі Беларусь праз створанае інфармацыйнае сеціва.

Нагадаю мэты і задачы прапанаванай “Стратэгіі”:

Мэтай Стратэгіі з’яўляецца пабудова нейтральнай, нацыянальнай дзяржавы, у якой абсалютна роўныя правы будуць мець прадстаўнікі нацыянальных меншасцяў і прадстаўнікі нацыяўтваральнага этнаса – беларусы.

Асноўныя задачы прапанаванай Стратэгіі (якая можа быць прынята за аснову):

Лічыць ідэю аб трыадзінстве усходнеславянскіх народаў (Беларусі, Расіі, Украіны) не адпавядаючай гістарычнай праўдзе і шкоднай, пакідаючы ў сіле ідэю мірнага супрацоўніцтва з блізкімі суседнямі і далёкімі краінамі.

Падтрымліваць і прапагандаваць, абапіраючыся на гістарычныя факты, ідэю аб этнічнай гістарычнай унікальнасці беларускай народа, развіццё якога істотна адрозніваецца ад развіцця народаў Расіі.

Супрацьстаяць ідэалогіі “русского мира” і н’юеўразізма, якія ўяўляюць сабой абноўленыя формы імперскага расійскага шавінізму.

Дабівацца сусветнага прызнання выключнай ці роўнай ролі беларускага народа ў развіцці Вялікага Княства Літоўскага.

Распаўсюджаць ідэю аб атрыманні краінай нейтральнага стану праз правядзенне рэферэндума і замацаваньні гэтага палажэння ў Канстытуцыі РБ.

Не падтрымліваць будаўніцтва рускамоўнай цывільнай дзяржавы, якое ажыццяўляе дыктатарскі рэжым.

На сучасным этапе праводзіць асветніцкую дзейнасць сярод насельніцтва ў першую чаргу ў галіне гісторыі, культуры і традыцый беларускага народа, не збаўляючы высілкау па вызваленні беларускай мовы з прыгнечанага стану.

У. Прынцыпы працы нацыянальна-свядомых сіл у сучасных умовах - Прыняцце “Кодэксу гонару” адносна узаемаадносін ў асяроддзі нацыянальна-свядомых сіл

Мэта прыняцця падобнага Кодэкса гонару – гэта нагадаць правілы паводзін людзям нацыянальна-свядомага асяроддзя, узаемаадносін у якім мусілі б быць значна лепшымі. Гэта ідэя можа выглядаць для многіх ідэалістычнай ці нават утапічнай, аднак, аўтар лічыць, што існаванне такога дакумента з’яўляецца неаходным як у кароткай, так і доўгатэрміновай перспектыве. Асноўнымі палажэння такога “Кодэксу гонару” могуць быць:

- лічыць, што ўдзел у будаўніцтве нацыянальнай дзяржавы гэта вялікі гонар для беларусаў і прадстаўнікоў нацыянальных меншасцяў;
- праяўляць узаемапавагу і падтрымку;
- крытычна і абгрунтавана вясці спрэчку, не дапускаючы пры гэтым абраз і спасылак на неправераныя факты;
- быць талерантнымі да выказванняў апанентаў;
- максімальна ўжываць беларускую мову дома і па-за домам;
- прытрымлівацца адзіных падыходаў пры выкананні задач “Стратэгіі развіцця беларускай нацыі”; пазбягаць фракцыйнасці – пабудаваць нацыянальную дзяржаву можна толькі праз адзінства людзей;
- мець на ўвазе, што пры рэалізацыі “Стратэгіі развіцця беларускай нацыі” больш важным з’яўляецца выхаванне і падтрымка адпаведнага нацыянальна-свядомага настрою ў грамадстве ў доўгатэрміновай перспектыве, чым нават наяўнасць ці адсутнасць матэрыяльных магчымасцяў.

Прапановы для ўнясення ў рэзалюцыю Кангрэса

1. Выказаць падзяку і падтрымку Нацыянальнаму лідару сп. С. Ціханоўскай і прасіць яе працягваць сваю дзейнасць у якасці Нацыянальнага лідэра ў далейшым.

2. На працягу бліжэйшых двух месяцаў правесці структурную рэарганізацыю нацыянальна-свядомых сіл пад началом Нацыянальнага лідэра, прадугледзеўшы:

- абнаўленьне\папаўненьне Прэзідыума Каардынацыйнага савета да 7-12 чалавек, больш шырокае інфармаваньне аб яго дзейнасці;

- правядзеньне паседжаньняў Прэзідыума ў пашыраным складзе з запрашэньнем лідэраў палітычных партый, рухаў, аб'яднаньняў, іншых асоб у якасці дарадцаў;

- далучэньне пад крыло Нацыянальнага і Прэзідыума лідэра іншых структур, рухаў, фондаў, якія працуюць паралельна на беларускую справу;

- для сувязі і сумеснай працы стварэньне пры Прэзідыуме дарадчага органа, з прадстаўнікоў арганізаваных беларускіх груп, прыняўшых рашэньне патрымліваць дзейнасць Нацыянальнага лідэра.

3. Стварыць інфармацыйнае сеціва нацыянальна-свядомых сіл, выкарыстоўваючы просты падыход – адкрыць старонку пад адной назвай, нп. “Жыве Беларусь” на ўсіх магчымых існуючых электронных СМІ (газеты, блогі, сайты партый і незьвязаных грамадскіх арганізацый). У гэтай сувязі прасіць кіраўніцтва такіх СМІ як “Хартыя 97”, Радыё “Свабода”, “Наша Ніва”, іншыя электронныя рэсурсы, уключаючы рэсурсы “Беларусаў замежжа”, блогераў, адміністратараў вэб-сайтаў далучыцца да гэтай ініцыятывы. Схема падобнага сеціва прапаноўвалася раней для рэалізацыі Адукацыйнага праекта «РАЗАМ», апублікаванай ў часопісе “САКАВІК”(№2, чэрвень 2013).

4. Утварыць рэдакцыйную калегію для стварэньня “Стратэгіі развіцьця беларускай нацыі”, узяўшы за аснову існуючую версію (*прыкладаецца*), прадставіць яе да канца года для зацверджаньня на Прэзідыуме Каардынацыйнага Савета, і на пачатку наступнага 2022 года прадставіць для азнаямленьня беларускаму грамадству праз створанае інфармацыйнае сеціва. Прыняць да ведама, што рэалізацыя гэтай Стратэгіі разлічана на бліжэйшыя два дзесяцігоддзі ў незалежнасці ад магчымых змен унутранага ці знешняга характару (рэвалюцыя, дзяржаўны пераварот, агрэсія ці іншае). Аналіз паказвае, што нам для рэалізацыі нацыянальнай ідэі застаецца вельмі кароткі час – працягам у адно пакаленьне.

5. Прыняць “Кодэкс гонару” (*праект прыкладаецца*) і прытрымлівацца яго ў сваіх узаемаадносінах у беларускім грамадстве. Трэба часова адкінуць амбіцыі і тактычныя разыходжанні сярод лідэраў, часу для іх вырашэння няма. Радзіма ў небяспецы.

Прапановы для ўключэння ў рэзалюцыю 2-га Кангрэса беларусаў свету высланы арганізатарам, разам з праектамі “Стратэгіі развіцця беларускай нацыі” і “Кодэкса гонару” 6 лістапада 2021 года.

Piotra Murzionak: Theses Leading to Tactics and Strategy of Nation-Building Given Present Conditions (*editorial*)

(*web-magazine “Kultura. Natsyja”, issue 28, November 2021, 5-13, www.sakavik.net*)

The author presented a short analysis of today’s situation in Belarus, then highlighted various discussed principles for further work by sectors labouring to increase national awareness. He proposed various shorter and longer projects, as he understands them. Many questions that were presented for discussion were expressed in the form of theses that can open the way to include other people for further discussion and coming to concrete decisions. Alena Liavonchanka, President of Belarusian Canadian Alliance, took part in discussions on this topic. A short dialog ensued which also included a period for questions and answers. *This article was read during the Second World Congress of Belarusians that took place in virtual format (online) during the session entitled: “Tactics and Strategy of Nation-Building” (with various small addendums), read on October 29, 2021.*

Пётра Мурзёнак: Тезисы к тактике и стратегии построения нации в современных условиях (*слово редактора*)

(*веб-журнал «Культура. Нация», вып. 28, ноябрь 2021, 5-13, www.sakavik.net*)

Дан краткий анализ ситуации в Беларуси, затем обсуждаются принципы дальнейшей работы для национально сознательных сил, предлагаются краткосрочные и долгосрочные проекты. Многие из вопросов, поднятых в выступлении, представлены в виде тезисов, что открывает возможность для вовлечения других людей в обсуждение и желаемого конструктивного принятия решений. В обсуждении этой темы на секции приняла участие председатель Союза беларусов Канады Алена Лявончанка. Затем было короткое обсуждение и ответы на вопросы.

Будаўніцтва нацыі

- Віталь Воранаў: Глыбоцкія дудары-мядзведнікі

Анатацыя. Артыкул Віталя Воранава „Глыбоцкія дудары-мядзведнікі” раскрывае старонкі невядомай дагэтуль гісторыі мядзведніцтва ў Глыбокім і ў Глыбоцкім краі. Аўтар паказвае, што глыбоцкія скамарохі-мядзведнікі заслугоўваюць такой жа ўвагі як і „Смаргонскія акадэмікі”. Практыка выкарыстання мядзведзяў для танцавання і забаўлення гледачоў, як сведчаць многія крыніцы, была ў рэгіёне надзвычай папулярным заняткам і таксама як ў Смаргоні была звязаная з Зяновічамі і Радзівіламі.

Дудары-скамарохі-мядзведнікі - вельмі пашыраны сімвал сярэднявечнай Еўропы. Беларускія ж мядзведнікі славіліся ва ўсёй Рэчыпаспалітай і не толькі. Іх слава была настолькі вялікай, што ў польскай мове захаваліся сталыя фразы: „смаргонская дуда” (пра вельмі някемлівага чалавека), „з грацыяй смаргонскага абітурыента” (гаварылі пра кепскага танцора). Згадкі пра мядзведнікаў заўважаныя ў Вялікім княстве літоўскім ужо ў XVI ст., а сапраўдны росквіт прыпадае на XVIII ст., дзякуючы вядомаму Радзівілу „Пане Каханку”.

„Акадэмікаў”-мядзведзяў прывучалі танцаваць выводзіўшы на гарачую падлогу-патэльнію. Перад гэтым заднія лапы абувалі ў анучы, або лапці, а пярэднія пакідалі голымі. Пры гэтым мядзведнік пачынаў іграць на скрыпцы, жалейцы, або

дудзе, а мядзведзь адчуўшы ў пярэдніх лапах гарачыню становіўся на заднія лапы і пачынаў „танцаваць”. Гэтая рэакцыя замацоўвалася і асацыіравалася мядзведзю з гукамі музыкі, адсюль таксама сувязь і ўзаемадапаўненне паміж двума ўменнямі. У трактаце напісаным не пазьней за 1550 г., «Аб нормах татар, літвінаў і маскавіцян», Міхалон Літвін пісаў: "Сяляне, закінуўшы працу на зямлі, збіраюцца ў корчмах. Там дні і ночы яны гуляюць, а мядзведзі ручныя выпівохам на пацеху пад гукі дудаў танцуюць.

¹ Ад 1 лістапада да 15 лютага „акадэмікі” пакідалі сваю альма матэр і вандравалі па вёсках і мястэчках забаўляючы мясцовае насельніцтва. Тэатральны талент прыцягваў увагу не толькі простага люду, але быў таксама надзвычай папулярным сярод магнатаў, якія запрашалі мядзведнікаў для выступаў у свае замкі і палацы.

Аўтар і месца выдання невядомыя. Нямецкі дрэварыт каля 1790 г.

Апрача Смаргоні свае мядзведнікі былі таксама ў Глыбоцкім краі. Паводле розных гістарычных крыніц, на пачатку XVIII ст. У Глыбокім сярод рознага тыпу рамеснікаў былі скамарохі, мядзведнікі і музыкі. Танцы дрэсіраваных мядзведзяў звычайна адбываліся ў суправаджэнні дуды або іншых інструментаў. Нагадаем беларускую прыказку – “Мядзведзь здох – складай дуды у мех” і польскага паэта XVII ст. Вацлава Патоцкага „Płaszcie niedźwiedz ro dudach, choć nie chce, choć mruczy” (пляша мядзведзь пад дуду, хоць не хоча, хоць вуркоча). Магчыма, глыбоцкія мядзведнікі мелі нейкія сувязі альбо канкуравалі са Смаргонскай мядзведжай акадэміяй. Вядома, што з канца XV ст. І да пачатку XIX, Глыбокае і Смаргонь належалі тым самым уладальнікам, спачатку Зяновічам, а з 1628 года – Радзівілам. Доўгі час лічылася, што мядзведжая акадэмія ў Смаргонях была заснаваная Радзівіламі (на гербе

¹ Выдадзены ў Базелі, у 1615 г. на лаціне.

Смаргоні прадстаўлены мядзведзь, які трымае ў лапах герб Радзівілаў), але навейшыя звесткі паказваюць на Зяновічаў, як заснавальнікаў і Радзівілаў – як прадаўжальнікаў. Аднак калі пра Смаргонскую акадэмію ведае шмат хто – ім прысвечаны нават помнік у цэнтры Смаргоні, то пра глыбоцкіх мядзведнікаў да нядаўняга часу было вядома вельмі мала.

Смаргонь

У працы "Сацыяльная тапаграфія м. Глыбокае" Надзея Храпавіцкая піша: "Звяртае на сябе ўвагу таксама наяўнасць 9-12 гаспадароў, спецыялізацыя якіх у інвентары 1752 г. акрэсліваецца як "мядзведнікі", а ў 1761 г. – "скамарохі", а таксама існаванне і музыкаў. У сярэдзіне XVIII ст. майстры-хрысціяне не канцэнтраваліся ў нейкай адной частцы мястэчка, а былі досыць раўнамерна расселеныя на ўсіх вуліцах: і на Замкавай (там іх адсотак у адносінах да агульнай колькасці хрысціянскіх дворагаспадарак вуліцы складаў 80%), і на Дворнай, што ішла ад Рынку да Двору, і на Віленскай, і на Друянскай (што цікава, менавіта ў канцы Друянскай купна сяліліся "скамарохі"). Скамарохі-мядзведнікі, магчыма, мелі дачыненне да "Смаргонскай акадэміі", заснаванай Радзівіламі ў XVII ст. Па некаторых звестках, "акадэмія" працягвала існаваць і ў XIX ст. Але ў XIX ст. згадак пра мядзведнікаў у інвентарах няма. Магчыма, скамарохі пакінулі Глыбокае, а можа быць, былі знішчаныя як група пад ціскам забароны расійскіх уладаў".

Паводле спісу Рамеснікаў-хрысціян прыватнаўласніцкага мястэчка Глыбокага 1752–1820 гг. (па звестках інвентароў) у Глыбокім налічвалася наступная колькасць скамарохаў-мядзведнікаў: 1752 (9 асоб), 1761 (12 асоб), а ў 1783 ужо толькі адзін чалавек. У той жа час разам са знікненнем скамарохаў нязначна павялічваецца колькасць музыкаў (3 асобы), што можа ўказваць на сувязь мядзведнікаў з музыкамі, верагодна дударамі. У інвентарах 1807 няма ўжо згадак ні пра адных ні пра другіх. Дзякуючы інвентарам ведаем прозвішчы глыбоцкіх скамарохаў-мядзведнікаў: Даньель Іраховіч, Ян Таўкач, Васіль Халецкі, Ян Сарока, Ян Вехляцкі па

Кажухоўскім, Ян Лідніковіч па Ваську Лімшу, Антоні Маркевіч, Ян Пашкевіч, Сымон Людніковіч, Юзэф Грындыук, Ян Халецкі па Клямляцэвічу. Таксама вядомыя імёны музыкаў: Ян Блашэвіч, Мацей Блашэвіч, Ян Блашэвіч, Грыгор Сядуновіч, Аляксандар Сейдановіч.

Інфармацыя пра глыбоцкіх мядзведнікаў пацверджаецца іншымі гістарычнымі крыніцамі. Глыбоцкі краязнаўца Кастусь Шыталь трапіў на "Литовские епархиальные ведомости" №23 за 1869 год пра візітаванне ў грэкакаталіцкіх царквах, у 1784 годзе.

У гэтых дакументах гаворыцца, што у Глыбокім была царква Святой Тройцы, якая мела філіяльную царкву на вуліцы Дворнай² (вядомая нам па інвентарах царква Святога Пятра). Пры царкве Святога Пятра было брацтва Святога Антонія, якое падзялялася на тры аддзелы: св. Антонія (шаўцоў і гарбароў), Трох Свяціцеляў (краўцоў) і - самае цікавае - св. Мікалая - мядзведнікаў. Гэта тых мядзведнікаў, якіх у Глыбокім XVIII стагоддзя было больш дзясятка! Паводле інвентароў мясцовых скамарохаў хавалі разам са схізматыкамі на пагорку каля возера Глыбокага (пазней Кагальнага), там дзе цяпер стаіць самалёт СУ.

Дарэчы, святы Мікалай вядомы як апякун не толькі мядзведнікаў, але беларусаў як народа. Пішучы пра праваслаўнае насельніцтва жыхароў з ваколіц Дзісны Паўль Одэрборн адзначаў незвычайную адданасць святому Мікалаю:

² Паводле Кастуся Шыталя царква стаяла на месцы старой пажарнай на развіліцы вуліц Докшыцкай (у пачатку XIX ст. трохі змянілася тапаніміка) і Старой Кісялёўкі.

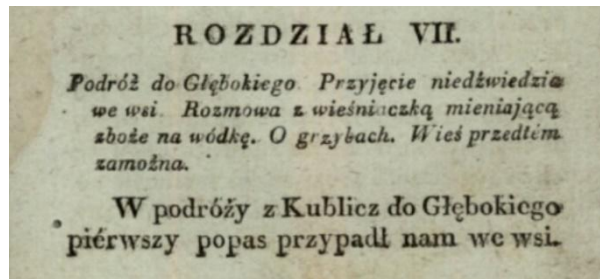
“...усе русіны ўшаноўваюць святога Мікалая як Бога, і што ва ўсіх іх дамах можна ўбачыць яго абраз. Калі ўсе госці рассядуцца, яны адразу ж ставяць побач запаленую свечку і прысвячаюць яе Мікалаю. ...Два іх святары знаходзяцца ў закрысціі, у таямнічым месцы храма, дзе алтар святога Мікалая з яго выяваю. .... Неўзабаве прыносяць службовыя кнігі, і ён чытае ўголас якую–небудзь байку пра святога Мікалая, якога яны заўсёды ўшаноўваюць як Бога–ахоўніка. ...Калі чытанне скончана, ён вяртаецца да пярэдняй часткі святыні, у якой захоўваецца выява св. Мікалая, і бясконца ўздыхаючы просіць іх Бога, каб ён літасціва захаваў спакой русаў і каб збярог увесь народ, адданы яму, у барацьбе супраць ворагаў.”

Тут не без значэння тое, што культ святога Мікалая, асабліва ў праваслаўнай царкве, наклаўся на постаць бога Велеса ў паганстве. Бог Падземнага гаспадарства Вялес — апякун багацця і хатняй жывёлы. Вялес магутны волат з доўгімі, як і святы Мікалай, валасамі і барадой. Ён надзяляе людзей талентам, высокім ростам, добрым голасам, тонкім сыхам. Вялес парадніў чалавека з жывёламі, навучыў выкарыстоўваць іх у гаспадарцы. Ён апякун вешчуноў і спевакоў, адпаведна мядзведнікаў і дудароў. У гэтым сэнсе постаць Велеса, а пазней святога Мікалая вельмі важная ў кантэксце даследвання гісторыі беларускай дуды.

Пра сувязь мядзведнікаў з чарамі ў Глыбоцкім краі згадваецца ў кнізе Яна Ходзькі³ “Pan Jan ze Swisłoczy, kramarz wędrujący (Пан Ян са Свіслачы, вандроўны крамнік)”, якая была напісаная ў 1820 годзе і рэкамендаваная для навучання ў парафіяльных школах. Паводле сюжэту, галоўны герой ездзіць па кірмашах і прадае кніжкі, а па дарозе пры сустрэчах з людзьмі дае ім розныя маральныя, грамадскія, гаспадарчыя, медыцынскія настаўленні. Шлях галоўнага героя пралягаў і праз Глыбокае, і частка дзеяння і дыялогаў у кнізе адбываецца ў Глыбокім. Але перад тым, недзе ў ваколіцах Кублічаў, герой сутыкаецца з мядзведнікамі - махлярамі, якія вадзілі па вёсках мядзведзяў, і прапаноўвалі гаспадарам, у чые хаты "адмаўляўся" заходзіць дрэсіраваны мядзведзь, за пэўную аплату "зняць чары" з хаты. Аўтар выкрывае гэтую з'яву. Відаць, як разважае Кастусь Шыталь, гэта была адна з прычын адмыслова нізкага статуса мядзведнікаў і скамарохаў у мясцовым грамадстве - яны не займаліся карыснай працай, а то смяшылі людзей, каб зарабіць, а то дурылі сялянаў.

---

³ Ян (Іван) Юзафавіч Ходзька, Барэйка (24 чэрвеня 1777, м. Крывічы, Вілейскі павет, Віленская губерня, цяпер Мядзельскі раён Мінскай вобл. — 10 лістапада 1851, Мінск; Псеўданімы: Ян са Свіслачы, Jan ze Świsłoczy) — пісьменнік, драматург, грамадскі дзеяч.

Ніжэй друкуем пераклад фрагменту кнігі:

Раздел VII.

Падарожжа ў Глыбокае. Прыём мядзведзя у вёсцы. Размова з жанчынай з вёскі, якая мяняла збожжа на гарэлку. Пра грыбы. Даўней заможная вёска.

Падчас падарожжа з Кублічаў у Глыбокае наш першы прыпынак быў у вёсцы. Ледзь мы спыніліся ў гасподзе, моцны сабачы брэх і шум ад людзей паўсюль, якія некуды беглі, паведаміў нам пра асаблівую прыгоду. Адзін селянін сказаў, што мядзведнікі прыехалі з мядзведзямі і затрымаліся ў першай хаце. Хадзем паглядзець (сказаў мне пан Ян), гэта яшчэ адзін тып ашуканцаў, які падманвае найўных прасцякоў, бедных нашых вяскоўцаў. Мы падыйшлі бліжэй: стол выстаўлены на дарозе, гаспадыня накрывала яго абрусам, гаспадар нёс буханку хлеба, і пляшку гарэлкі, з вялікай пакорай запрашаў мядзведзя ў хату. Мядзведнік, добра глынуўшы, краіў хлеб і раз сам еў, а раз мядзведзя частаваў. Павёў яго тады ў хату, але той, упёршыся ў дзвярах, далей ісці адмаўляўся. Адзін вясковец, які стаяў каля нас (сказаў са шкадаваннем) - Бедныя людзі! Іхная хата зачараваная, бо мядзведзь у хату не ідзе. У той час гаспадары закруціліся каля гасцінцаў, каб увайсці ў мядзведжыя ласкі. Гаспадыня вынесла на місе кумпяк і некалькі яек, гаспадар жа цэлую дзежку ячменю перад ім паставіў. Тады мядзведнік зноў быццам схіляў жывёлу, каб мела гэта на ўвазе, і ўвайшла ў хату, шэпчучы нешта яму ў вуха.

Тут ужо лопнула цярпенне ў пана Яна: выйшаў наперад і громкім голасам сказаў: Люццы мае! Якой жа вы веры будзеце? – Гэта ж смешнае пытанне (адкажа гаспадар), у гэтай старане ж усе хрысціяне – Не смешнае (працягваў пан Ян), але да справы. На ўездзе ў вашу вёску я, праўда, бачыў крыжы, на памяць пра смерць Збаўцы, але з таго, што цяпер бачу, нічога ўжо не разумею, як толькі тое, што ніякага Бога вы не ведаеце. Цямноце ваша такое самае як ў дзікіх паганцаў. Такое ж! Ты, хрысціянін, навучаны ведаць аднаго і ўсемагутнага Бога, без каторага волі, ніводзін волас з тваёй галавы ўпасці ня можа. Ты свой давер пераносіш на дзікую скаціну! Кланяешся ёй і думаеш, што нябеснае блаславенства пакінула твой дом, таму што мядзведзь не хоча ўвайсці ў яго? Сляпыя вы людзі! Не бачыце ашуканства з боку гэтых валацуг і гультаёў! Мядзведзь з імі ад малога гадуецца, прывыкае да разумення іх волі. Адпаведнае торганне за намызнік мядзведзь разумее як загад ісці наперад ці назад. Гэта і зрабіў гэты пракляты дармаед на парозе тваёй хаты. Пацягнуў за вяроўку таму мядзведзь далей не пайшоў і будзе стаяць на месцы пакуль не прынясеце яму розныя пачастункі, ажно скончыцца запланаванае вас абдзіранне. Таму апамятайцеся, калі хочаце быць шчаслівыя. Яўна гвалтуеце прыказанне Божае, марнуеце што нажылі, замест пусціць гэта на лепшыя рэчы. Дапамагаеце гэтым ашуканцам, у той час калі іх трэба, гнаць з вёскі прэч як галодных ваўкоў і ні ў якую вёску не пускаць. Ня раз скардзіцеся на нястачу, кажаце працы вашай не хапае на пражыццё. А як яе мае хапіць калі жыды, цыганы, мядзведнікі, і іншыя падобныя гультаі, абдзіраюць вас па вашым жа ўласным жаданні. Калі нічога не можа вас адварнуць ад вашых забабонаў, гусяў і вераванняў. Хоць гэты раз будзеце разумней, для дабра вашых дзяцей. Дазвольце, каб я гэтых ашуканцаў тут жа пагнаў з вёскі. А калі ў вас засталася хоць трохі здаровага розуму, той і самі мне ў гэтым дапаможаце. – Я далучыўся да пана Яна і яшчэ трое смелых вяскоўцаў, прагналі мы мядзведнікаў. А іншыя сабраныя, у радасці і страху, ціха за ўсім гэтым назіралі.

***

Пра мядзведнікаў згадвае таксама гісторык Отан Гедэман у кнізе "Dawne Puszcze i Wody" (Даўнейшыя пушчы і балоты), Вільня, 1934.

«Іншы выпадак скончыўся для мядзведзя трагічна. Меў пан Антоні Дабрагост-Падбіпента з маёнка Пліса дваіх падданных, адмыслоўцаў па дрэсіроўцы мядзведзяў, якія вандравалі са сваімі любімчыкамі ад двору да двору, паказвалі розныя фокусы. Зайшлі яны з двума дарослымі мядзведзямі ў маёнтка пана Кубліцкага, ад каторага ўзялі маладога мядзведзіка на выхаванне на тры гады... Мядзведнікі аднак, мядзведзя таго ўзяўшы,... а вярнуўшыся дадому,... з суседам сваім, мядзведнікам Макрыцкім, на пэўны час перагандлявалі (на іншага) і з тым перагандляваным мядзведзем... са сваіх хат рушылі сваім звычайным шляхам,... калі праз вароты

ўваходзілі ў двор пана Кубліцкага і таго перагандляванага мядзведзя збіраліся паказаць, пры той умове, што калі б паны Кубліцкія не ўпадабалі сабе новавыгандляванага мядзведзя, ... тады б прыставілі б ім таго малога. Фінал быў такі, што пан Кубліцкі сапраўды не ўпадабаў сабе той замены сваёй уласнасці, што праявілася выкарыстаннем двуручнай нагайкі на мядзведніках, якія ратаваліся ўцёкамі пакідаючы свой звярынец. А паколькі Кубліцка мядзведзіка не аддаў, а з дваіх старых злупіў скуру, таму пан Падбіпента заступіўся за сваіх мядзведнікаў і запатрабаваў выплаты 30 талераў за скуры, вяртанне мядзведзіка, і кампенсацыі за крыўды і г.д. Увогуле мядзведнікаў сустракаем ў актах нярэдка; па іх бачна, што гэта не было сур'эзнае рамяство. Адзін пан, на прыклад, загадвае сваім падданым пільнаваць „каб па воласцях жыды, прыблуды, цыганы і мядзведнікі для сваёй выгады не путаліся”. Або таксама, калі зза Лівонскай вайны ўвялі новы падатак – „пагалоўшчыну”, то і тут адмыслова ападаткавалі мядзведнікаў: калі на прыклад парабкі плацілі па два грошы за галаву, шынкары па 4, мяшчане-гандляры па 6, то людзі без акрэсленай прафесіі, то бок „свабодныя валацугі – дудары, скрыпакі, мядзведнікі – па 8 грошай”. Смаргонскім прафесарам законы Рэчпаспалітай не спагадалі.”

Краязнаўца Кастусь Шыталь тлумачыць, што Антоні Падбіпента валодаў Плісай па стане на 1765 год. То бок, інцыдэнт, пра які згадвае Гедэман, здарыўся ў сярэдзіне ці другой палове 18 ст. Гэта быў залаты час для мядзведніцтва - бо свае мядзведнікі былі і ў Глыбокім і ў Плісе, і ўсім заробку хапала. Варта згадаць, што тыя Пліскія мядзведнікі самі таго мядзведзя і дрэсіравалі. Значыць, рабілі гэта на месцы - і, відаць, у Глыбокім таксама мядзведзяў на месцы вучылі, а не імпартавалі са Смаргоняў. "Смаргонскі прафесар" устойлівы, прысмешлівы выраз, які абазначаў мядзведнікаў.

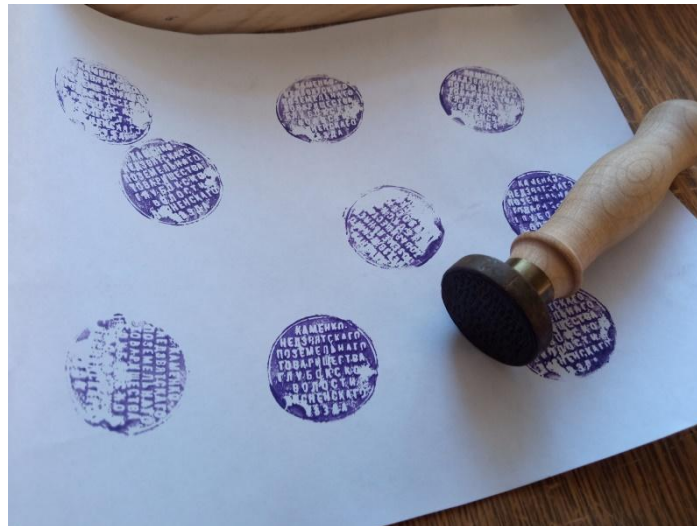
Дарэчы, Отан Гедэман можа памыляцца, што Рэчпаспалітая абкладвала дудароў-мядзведнікаў вялікімі падаткамі таму, што іх не паважала. Наадварот, вялікія падаткі спаганялі з тых хто найбольш зарабляў. Ва ўсёй Польшчы дудары плацілі высокія падаткі, бо прафесія і заробак лічыліся прэстыжнымі. Пра гэта піша ў сваіх кнігах прафесар Збігнеў Пшэрэбскі.

Апрача гістарычных і літаратурных крыніц мядзведніцтва пакінула на Глыбоччыне шмат тапанімічных слядоў. Краязнаўца Кастусь Шыталь паведамляе: “Была на карце горада такая тапанімічная адзінка як "Niedźwiedziówka" ("Мядзведзеўка"). У 1921 годзе гэта быў адзін дом, які належаў доктару Палікоўскаму. Знаходзіўся ён на цяперашняй вуліцы 3 Ліпеня - або на месцы дома №14, які стаіць пры самай дарозе, або гэта і быў той дом (у вайну ён не згарэў, бачны на аэрафотаздымку). У 1931 годзе дарозе, якая ішла ад вуліцы Легіяновай да Мядзведзеўкі (у "Вядомосцях

Глэмбоцкіх" так і было напісана, то бок тапонім Мядзведзеўка быў вядомы глыбачанам) была прысвоена назва Мастовай, а дом, які ў 1921 годзе быў пазначаны ў спісах як Мядзведзеўка, атрымаў адрас Мастовая, 10."

На карце-"трохвёрстцы" 1865 года пазначаныя засценкі Недзвядка (Мядзведка) каля старой (закінутай) дарогі з Глыбокага на Лаўцы, а побач бліжэй да паштовай дарогі на Докшыцы, паміж Глыбокім і Прыпернам - засценак Каменка. У спісе паселішчаў Віленскай губерні 1905 года фігуруе засценак Каменка-Медведка. У міжваенны час на картах і ў спісах паселішчаў пазначаецца толькі Мядзведка (Niedźwiadka). Цяпер няма і яго. Мясцовымі краязнаўцамі Кастусём Шыталем і Юрым Калбасічам была выкупленая пячатка з надпісам "Каменко Недзвядскаго поземельнаго товарищества Глубокской волости Дисненского уезда". Пячатка захоўваецца ў Глыбоцкім гісторыка-этнаграфічным музеі. Як піша Кастусь Шыталь - Засценкі Каменка і Мядзведка былі заснаваныя на землях, якія належалі да маёнтка Глыбокае, які ў XIX стагоддзі належаў спачатку Радзівілам, потым Вітгенштэйнам, потым князям Гогенлоэ. Падобна, што якраз Гогенлоэ, якія ў 1880-я і 1890-я актыўна распрадавалі свае маёнткі, якія дасталіся ад Радзівілаў, прадалі сялянам і зямлю ў Каменцы і Нядзведцы, праз куплю якой і было заснаванае "поземельное товарищество"⁴.

Пячатка захоўваецца ў Глыбоцкім музеі

⁴ Поземельное товарищество або крестыянское товарищество - гэта ў Расійскай Імперыі арганізацыя сялянаў, якія куплялі зямлю ва ўласнасць. На таварыства афармляліся здзелкі і банкаўскія крэдыты.

У Галубіцкай пушчы быў некалі засценак Мядзвежы Отступ. У наш час мядзведжую тэму на Глыбоччыне развівае аграсядзіба „Мядзведжы кут” (каля возера Бабруйшчына), якая ладзіць нават мясцовы фэст „Мядзведзь”.

Сядзіба „Мядзведжы кут”

Не глядзячы на гэта, памяць пра глыбоцкіх мядзведнікаў пакуль, нажаль, не так пашыраная і замацаваная як гэта магло б быць. У Глыбоцкай цэнтральнай раённай бібліятэцы захоўваецца гравюра (дрэварыт) з XIX ст., аўтарства якой належыць вядомаму польскаму мастаку Хіпаліту Ліпіньскаму. У гэтай копіі дрэварыту рысунак падпісаны „Мядзведнік у Карпатах” і паходзіць з ілюстраванага выдання "Die Gartenlaube" з 1881 г. Арыгінал захоўваецца ў Вене (Аўстрыя). А дзякуючы Юліі Арэхавай з’явіўся матыў прысвечаны Глыбоцкаму мядзведжаму брацтву. Гэта, дарэчы, першая праца прысвечаная дударству ў тэхніцы саломкі.

„Мядзведнік у Карпатах” Хіпаліт Ліпіньскі

Праца «Глыбоцкія дудары-мядзведнікі» Юліі Арэхавай

Лістападаўскае паўстанне (1830-1831) прынята лічыць пачаткам заняпаду мядзведніцтва. Мядзведжая акадэмія была фармальна забаронена царскім указам толькі 30 снежня 1866 году і ліквідаваная з дапамогай паліцыі, жандармэрыі і нават войска. Паводле розных крыніц трэніроўка вялася падпольна і мядзведнікаў дзе-нідзе можна было сустрэць у канцы XIX і нават у першай палове XX ст. Магчыма, што глыбоцкія і смаргонскія мядзведнікі, якія засталіся бяз працы і хлеба прымалі ўдзел у культурнай каланізацыі Свянцянскага павета. Глухія лясы вакол Свянцян маглі быць ідэальным сховішчам як для мядзведнікаў так і для мядзведзяў. Такую здагадку, прынамсі, выказвае літоўская даследчыца Рута Жарскене. Вандроўкі дудароў, у пошуках працы, у гісторыі Еўропы бывалі няраз. Нявыключана, што такім чынам беларуская дуда магла трапіць, пашырыцца і замацавацца на тэрыторыі Аўкштайціі і Дзукіі (ад дзекання). На прынятым у 2011 годзе гербе мястэчка Лабанора ў Літве прадстаўлены вяпрук, які грае на дудзе⁵.

Сімвалічна тое, што нядаўна мядзведзі ізноў вярнуліся ў наш край...

⁵ Прадстаўленая дуда з'яўляецца мастацкай фантазіяй і не адлюстроўвае традыцыйны беларускі інструмент. Мясцічка Лабанора з'яўляецца краевугольным каменем міфу пра „Лабанора дуда” замацаванай у савецкі час літоўскай міфатворчасцю. Гэтая тэма агаворваецца больш шырока, у частцы кнігі прысвечанай глыбоцкай дудзе з вёскі Верацеі.

Vital Voranau: Pipers-Bear Trainers from Hlybokaye (*abstract*)

(*web-magazine “Kultura. Natsyja”, issue 28, November 2021, 15-26, www.sakavik.net*)

Vital Voranau’s article *Pipers-Bear Trainers from Hlybokaye* reveals the previously unknown history of bear training that took place in Hlybokaye and Hlybotskaye Region. The author shows that historical county jesters with their dancing bears deserve as much attention as has been granted to the “Smarhonski Academics.” Many sources testify to the practice of having bears perform dances as an extremely popular form of entertainment before crowds of onlookers. Such activities were conducted in Hlybokaye Region, also in Smarhon where it was closely tied with the Zyanovich and Radzivil households.

Виталий Воронов: Глубокские дудары-медведники (*резюме*)

(*веб-журнал «Культура. Нацыя», вып. 28, ноябрь 2021, с.6-15, www.sakavik.net*)

Статья Виталия Воронова «Глыбоцкія дудары-мядзведнікі» раскрывает страницы неизвестной истории разведения медведей в Глубокском крае Беларуси. Автор показывает, что глубокские „медведники” заслуживают того же внимания, что и «Сморгонские академики». Практика использования медведей для танцев и развлечения зрителей, согласно многим источникам, была в регионе чрезвычайно популярным занятием, и как и в Сморгони, была связана с Зеновичами и Радзивиллами.

- Віталь Воранаў: Непарыўнасць традыцыі і адзінства культуры беларускай дуды

Анатацыя. Прыводзячы шматлікія прыклады аўтар даводзіць, што традыцыя беларускай дуды не была цалкам перарваная, як гэта прынята лічыць. Паміж 1951 годам і канцом 1970-ых дуда працягвала актыўна існаваць у беларускай культуры, праяўляючы сваю прысутнасць у іншых, паза інструментальных формах - танцах, літаратурных тэкстах, мастацкіх творах і народных легендах. Дзякуючы цэлай плеядзе несправядліва забытых майстроў, у канцы 20 ст. беларуская дуда ізноў выйшла на высокі прафесійны ўзровень. У наш час назіраецца паглыбленне ў традыцыю, набліжэнне да традыцыйных, аўтэнтычных узораў выканання інструментаў, тэхнікі грання і іншых важных этнаграфічных аспектаў традыцыі беларускай дуды.

Як аксіёма, у нас прынялося, што беларуская дударская традыцыя была перарваная ў 1951 годзе, а пазней адроджаная ў канцы 1980-ых. Прапаную аднак іншы падыход - лічыць беларускую дударскую традыцыю непарыўнай. Культура беларускай дуды нашмат больш шматграннай і ніколі не была абмежаваная выключна да інструментальнай музыкі. Яна праяўляецца ў такіх аспектах як літаратура, выяўленчае мастацтва, міфалогія, народны танец і шмат якіх іншых. На пэўны перыяд знік толькі ланцужок перадачы ад настаўніка да вучня, але культура беларускай дуды ўвесь час працягвала сваё існаванне і толькі дзякуючы гэтаму магчымы быў яе імклівы перапуск у канцы 20 ст.

Пра выміранне культуры, зрэшты, пісалі ўсе папярэднія даследчыкі і гэта таксама сталася пэўнай аксіёмай. Ужо Мікалай Нікіфароўскі, у сваёй грунтоўнай працы, з 1892 г., выказвае хваляванні наконт будучыні гэтага пласту культуры беларусаў. Наступныя даследчыкі пішуць дакладна тое самае – дуду знайсці складана, дудароў усё менш, іншыя інструменты выштурхоўваюць дуду на задворкі. У такім тоне піша Еўдакім Раманаў, Вацлаў Ластоўскі і многія іншыя. Атрымліваецца ўражанне, што культура знікала нават у той час, які нам здаецца залатым. І гэты парадокс трэба браць пад увагу, працягваючы нашыя разважанні.

У даследчыцкай літаратуры замацаваўся іншы год. У кнізе „Этнаграфія Беларусі” этнамузыкалаг Ніна Назіна пісала, што ў Полацку у 1951 годзе праходзіў рэспубліканскі агляд мастацкай самадзейнасці. Падчас яго выступіў 85-гадовы дудар

Язэп Гвозд з вёскі Турасполле на Ўшаччыне. На самой справе падзея адбывалася ў Мінску. “В настоящее время приходится, к сожалению, констатировать, что дудари в Белоруссии исчезли окончательно. Последнее выступление белорусского дударя, 85-летнего И. Гвоздя из Ушачского района Витебской области, исполнившего “Жніўную” и “Барыню”. Гэты тэзіс быў прыняты супольнасцю як аксіёма, шмат разоў перадрукоўваўся ў розных выданнях і фактычна ніколі не ставіўся пад сумнеў. Аднак ці сапраўды быў Язэп Гвозд апошнім дударом, ці гучала дуда ў апошні раз якраз тады? Ну і ўрэшце ці абгрунтавана лічыць беларускую дударскую традыцыю перарванай?

Нядаўна я трапіў на інфармацыю пра І. Гвоздзеву – калгасніка сельгасарцелі імя Красіна Чашніцкага раёна. У выдадзенай у Віцебску (2018) манаграфіі А. У. Русецкага і Ю.А. Русецкага "Мастацкая культура Віцебшчыны (Паазер'е, Падзвінне, Верхняе Падняпроў'е): на шляху да новых творчых здабыткаў (1944-1991)" даведваемся пра дудару І. Гвоздзеву, які ва ўзросце 88 гадоў выступаў разам або ў межах адной праграмы з 5-гадовым цымбалістам Юрам Мураўёвым з Віцебска, 6-гадовым Дзімам Казанскім з Суражскага раёна і 85-гадовым А. Мураўёвым флейцістам з Суражчыны. Спасылкі на крыніцу інфармацыі няма, але перыяд які апісваецца аўтарамі тычыцца пасляваеннай адбудовы 1944-1956. Імаверна, што згаданыя выступы музыкаў адбываліся пазней за канцэртны выступ Я. Гвозда. Трэба шукаць крыніцу – хутчэй за ўсё нейкае газетнае паведамленне.

На пачатку 1970-ых Уладзімір Караткевіч разам з Уладзімірам Няфёдам адшукалі амаль зніклую магілу Ігната Буйніцкага ў Палівачах і паклапаціліся пра перапахаванне заснавальніка беларускага тэатру і захавальніка традыцыі беларускай дуды ў Празароках (1975). У той жа час, у „Зямлі пад белымі крыламі” (1972) Уладзімір Караткевіч піша: “Цяпер сялянскі аркестр нівеліраваўся. Скрыпка або дзве, басэтля, гармонік (баян ці акардэон), нейкі духавы інструмент ды бубен. Радзей, хаця яшчэ досыць часта, сустракаюцца цымбалы. Але амаль зніклі гуслі, а «дуда» (валынка), я мяркую, знікла зусім. Ва ўсякім разе вось ужо пятнаццаць год як мне нідзе не даводзілася ні чуць яе, ні чуць пра яе.” Простая арыфметыка дае нам 1957 год, больш менш той час, калі Уладзімір Караткевіч мог бачыць альбо чуць пра беларускую дуду.

Іншы след у кантэксце магчымага „апошняга” выступу дудару ў гэтыя гады вядзе ў далёкую Канаду. Кастусь Акула, пісьменнік, які нарадзіўся ў вёсцы Верацеі, Глыбоцкай гміны, апублікаваў у 1950 годзе, у Таронце, філалагічны фельетон-справаздачу, у якім згадваецца дуда: „Просьле ўсяе дыскусы было спаладжана йгрышча крывіцкае. На гэнае йгрышча дайшлі йшчэ йгрыцы із снасьцямі: з дудой, бубнам, літаўрамі й цымбаламі ды йскрыпкай. На сталох было падрыхтавана еміна

й пітво. Падсілкаваўшыся й выпіўшы ладне, усі кінуліся ў скокі пад зычную музыку ігрыцоў. Дзекаторыя ірзалі зь весялосьці й радошчаў.”

Праграма канцэрту беларускага хору "Жалейка" (Манрэаль), ладжанае Згуртаваньнем беларускай моладзі ў Нью-Ёрку, 1956. Захоўваецца ў калекцыі БІНіМу.

Ці можа гэта сведчыць пра тое, што адзін з беларускіх дудароў апынуўся на эміграцыі ў Канадзе? Цалкам імаверна. Аднак гэст мог быць таксама і пэўнай фантазіяй-стылізацыяй, тым больш, што пошукі інфармацыі ў мясцовай прэсе станоўчых вынікаў не далі. Хоць трэба заўважыць, што Кастусь Акула безумоўна ведаў, што такое дуда. Дудамі і іншымі народнымі інструментамі перапоўненыя старонкі ягонаў асноўнай кнігі „Гараватка”. Дуда на эміграцыі наогул адыгрывала вельмі важную сімвалічную функцыю, закладзеную яшчэ Дунінам-Марцінкевічам у „Ідыліі”:

Чы не дудка была?
 Весялушка была,
 Весяліла мяне
 На чужой старане.

Вершы пра дуду суцяшалі сасланных у Сібір беларускіх паўстанцаў – як Арцём Вярыга-Дарэўскі. Апаবাদанні і вершы пра дуду выходзілі ў беларускім лагеры ў пасляваенным Ватэнштэце, а музыказнаўчыя матэрыялы, у тым ліку пра дуду, з’яўляліся ў выданнях амерыканскіх беларусаў.

Шмат якія звесткі пра дуду трапляюцца ў форме аскепкаў, неаформленых у даследчыцкія тэксты. На прыклад, у адным з інтэрв'ю, для СБ Тодар Кашкурэвіч заявіў: “Мне же известно, что живые дудари были еще в 80-е годы...” (01.10.2002, Возвращение забытого символа?, СБ). У сваю чаргу, фалькларыст і музыка, кіраўнік гурта “Ліцьвіны” Уладзімір Бярбераў паведамляў пра мацянку, якая мела шэсць бурдонаў, аднак звесткі былі фрагментарныя. „Дакладных звестак не знайшоў, бо гэта пасля канцэрту чалавек падышоў ды распавёў, а пасля з’ехаў раней часу, так што я не ўдакладніў. Паспеў тады ён мне казаць, што было гэта на Полаччыне, прытым апісаў мне яе досыць падрабязна. Інструмент з дужа вялікім мехам ды 4-ма рагаўнямі на пераборы ды гуках, меншыя гукі - без рагаўнёў.” (з прыватнай перапіскі з музыкам). Такая дуда па словах даследчыка і музыкі грала на вяселлі ў 1955-м недзе на Полаччыне.

Такія сітуацыі мне добра знаёмыя. На міжнародным фэсце дударскіх рэгіёнаў „Дударскі рэй” у 2018 годзе ў Празароках, да мяне падыходзіла настаўніца (магчыма на пенсіі) мясцовай школы і апавядала пра спрошчаную дуду без бурдону, са страўніка цяляці. Такую дуду, падобную на сярэднявечны „плятэршпіль”, або польскую „сершэнку” выраблялі па ейных словах у яе дзяцінстве, у адной з глыбоцкіх вёсак. Пазней, я знайшоў гэтую інфармацыю таксама ў рэпартажы з фэсту газеты „Культура”, але не глядзячы на пошукі, не змог знайсці тую самую настаўніцу... Дарэчы, мной была запісаная размова са стогадовай бабай Юзэфай (вёска Асецішча Докшыцкага раёна), якая згадвала пра мясцовага дудара, як той граў на дудзе з барановага трыбуха... Аднак зза адсутнасці сістэмнай інфармацыі вылучыць такія інструменты ў асобную групу, на жаль, немагчыма. Пра ціхую прысутнасць дудароў шматкроць таксама гаварыў даследчык, майстар і дудар Алесь Лось, які цяпер рыхтуе да выдання матэрыялы, у тым ліку відэазапісы, сабраныя падчас экспедыцый 1980-х і пазнейшых гадоў. Гэтая інфармацыя можа ў значнай меры змяніць той стан ведаў, які мы маем сёння. У 80-ыя гады яшчэ жылі апошнія старыя дудары. Шляхі апошніх з іх часам вядуць за межы Беларусі і вымагаюць асобнага даследавання.

Адной з самых цікавых гісторый такога тыпу можна лічыць экспедыцыю 2007 году Змітра Сасноўскага ў вёску Асінаўка, на Глыбоччыне, падчас якой Зміцер Сасноўскі шукаў інфармацыю пра знакамітага дудара Пятра Бурца і выпадкова пазнаёміўся з ягоным вучнем Міколам Караткевічам. У 2012 годзе, у „СБ” нават выйшаў тэкст Алега Белавусава: “Последний дударь” пра спробу запісаць Міколу Караткевіча на камеру. Спроба была няўдалай – Мікола Караткевіч ляжаў цяжка хворы ў бальніцы ў Полацку. Але пра папярэднюю сустрэчу (2007) дудар Зміцер Сасноўскі напіша: „На нейкім метафарычным узроўні адбылася сімвалічная перадача яшчэ ў той час

захаванай часткі жывой дударскай традыцыі. Беларуская дударская традыцыя атрымліваецца не зусім як бы і перарваная. На дудзе на якой свае апошнія гукі выдаў Мікола Караткевіч я пазней вучыў іграць маладых дудароў. Граю на ёй і па сённяшні дзень. А згадкі пра апошняга дудара трапілі ў кнігі і захаваліся на фота і відэа. Падчас нашага чарговага прыезду да Міколы Караткевіча ў 2011 годзе гаспадара ў у хаце мы ўжо, на жаль, не заспелі. Яго старэйшая сястра, якая жыла побач паведаміла, што брат вельмі хворы і ўжо доўгі час ляжыць у полацкай бальніцы.” І хоць Мікола Караткевіч, у сціслым значэнні, не быў настаўнікам, а Зміцер Сасноўскі ягоным вучнем, то сустрэча старога свету, які не толькі заспеў жывую традыцыю, але і дакрануўся да яе, са светам адраджэнскага перыяду.

Трэба з жалем заўважыць, што сярод супольнасці даследчыкаў прынялося снабіскае, грэблівае стаўленне да цэлай пляяды, у тым ліку народных, майстроў музычных інструментаў, якія спрабавалі зрабіць беларускую дуду. На форумах высмейваюцца выкарыстаныя матэрыялы, формы рагаўнёў, пэўныя тэхнічныя рашэнні, навешваюцца абразлівыя, а не навуковыя, эпітэты, тыпу „культпінка”, „фантазійныя дуды” і г.д. Прычым такая прадуманая ацэнка зусім не ўлічвае часу, ані факту недасяжнасці пэўных этнаграфічных матэрыялаў, не кажучы ўжо нават пра адсутнасць якасных матэрыялаў неабходных для выканання прафесійных інструментаў. Гаворка ідзе пра час калі не было сучасных тэхналогій і магчымасцяў падтрымання сувязі з аднадумцамі - 1970-ыя і 1980-ыя гады. Лічу такі падыход вельмі несправядлівым, паколькі калі б не было тых, часам наіўных, але шчырых спроб, то не факт, што быў бы дасягнуты цяперашні ўзровень у адраджэнні культуры дуды. З кожнай зробленай памылкай супольнасць падымалася на адну прыступку вышэй у сваіх спробах па рэканструкцыі дасканалых дуд і па эстэтыцы і па гучанні і па функцыянальнасці. Крытыка заўсёды карысная, але тады калі яна канструктыўная і актуальная. Аднак крытыка пра якую ідзе гаворка поўнаасцю анахранічная – праводзіцца з перспектывы нашага часу і стану ведаў. Ніводзін з майстроў якія падняліся на вельмі высокі ўзровень не быў свабодны ад памылак на пэўных этапах сваёй працы, так як ніводзін з народных майстроў не рабіў памылак наўмысна, з жаданнем сапсаваць традыцыю... Наадварот, ва ўсіх працах назіраецца глыбокая любоў да гэтага інструменту. Кожны народны майстра лічыў за гонар - зрабіць гэты інструмент і вельмі ганарыўся вынікам сваёй працы, не глядзячы на пэўныя відавочныя недасканаласці. Зрэшты нават у традыцыйнай працы майстар заўсёды пакідаў сабе пэўную творчую прастору. Гісторыя стварэння некананічных беларускіх дуд, вартая асобнай манаграфіі, але спрабую прадставіць і сабраць тут хаця б базавую інфармацыю.

У Расійскім этнаграфічным музеі ў Пецярбурзе ёсць дуда зробленая народным майстрам Іванам Лычкоўскім (1902 г.н). Мех з поўсцю не павінен выклікаць

пытанняў, паколькі такі мех быў у апісаннях Мікалая Нікіфароўскага. Вядома таксама, што „Глыбоцкая дуда” – найстарэйшая (1849 г.) беларуская дуда з вёскі Верацеі таксама мае мех з валоссем вывернутым вонкі.

Российский Этнографический Музей (СПб)

фотас: skerpus, 2008

ВОЛЫНКА. Дзерево, галава і шкура козленка, тростнік, метал, пластмаса, бусіны.
Мастэр І. І. Лычковскі. 1970-е гг. Беларусь, г. Чэрвень. Беларусь.

Нетрадыцыйнымі тут могуць лічыцца галава казы на пераборы, канічныя формы трубка жалейкі і адсутнасць рагаўнёў. Аднак улічваючы, што гэта першая спроба рэканструяваць беларускую дуду, то ўсе гэтыя нестандартныя вырашэнні сыходзяць на другі план. Інструмент у такім выпадку можна разглядаць як твор мастацтва, зрэшты вельмі сімвалічны, бо з выкарыстаннем галоўкі казы, ахвярнай жывёлы з якой часцей за ўсё рабіўся мех для дуды. Ці сучасныя, дасканалыя па гучанні дуды з мяхамі з завадскай скуры, больш набліжаныя да аўтэнтыкі чым дуда першапраходцы Івана Лычкоўскага? Пытанне рытарычнае. Іншая праца знакамітага майстра народных інструментаў захоўваецца ў Беларусі, у Музеі старабеларускай культуры. Дуда з 1974 году ўжо трошкі іншая. Майстар з Чэрвеня зрабіў яе амаль традыцыйнай, за выключэннем ражкоў, якія не закручаны пад градусам, а працяжныя, як у некаторых еўрапейскіх, або сярэднявечных дудах.

Іван Лычкоўскі грае на жалеіцы свайго вырабу

Яшчэ адным народным майстрам, першапраходцам быў Вячаслаў Сцяпанавіч Пратасевіч (1913-1992) з Капыля. У часопісе „Dudar” чытаем: “Гэта быў стары аўтэнтчны майстар, які памятаў яшчэ даваенныя дуды. У ягонай дудзе мяшок быў пашыты са скуранага партфеля, з якога выходзіла трубка ад процівагаза, жалеіка і бурдон былі зроблены з лыжнай палкі, а зверху мяшка былі прымацаваныя чатыры свісткі, якія свіцелі як у аргане. Было дзіўнае спалучэнне гукаў: жалеіка, бурдон і свісткі.” На жаль, гэтая наватарская дуда Вячаслава Сцяпанавіча прапала, але захаваўся цікавы фотаздымак майстра каля сваіх інструментаў, у тым ліку іншай, больш традыцыйнай дуды.

Чарговым важным этапам у рэанімацыі народнага інструменту была праца майстра Уладзіміра Пузыні. Важным дасягненнем Пузыні было тое, што ягоная дуда была ўжо сапраўдным інструментам, а не муляжом, ці мастацкім творам. Працаваць над інструментам яму дапамагаў музыказнаўца Генадзь Цітовіч. Яшчэ іншая заслуга майстра ў спробе папулярываваць дударскую тэму з дапамогай, на прыклад, кінематаграфіі.

*Уладзімі Пузыня, 1982 г.
Фот. Алег Белавусаў*

Часопіс „Dudar” апублікаваў тэкст аб аперты непасрэдна на ўспамінах майстра: „У 1982 г. Уладзімір Пузыня зрабіў першую сваю дуду. Мех быў з гладкай белаю скуры, пішчык зроблены з антэны радыёпрыёмніка, а язычок – з кавалка пластыкавай лінейкі. Ягоная дуда першы раз загучала на здымках фільма “Людзі на балоце” (1983)... Калі У. Пузыня зайграў на здымках, па яго словах, “уся кінастудыя

зляцелася паглядзець на такое дзіва”. Неўзабаве У. Пузыня зрабіў другую дуду, якую высока ацаніў Г. Цітовіч. Потым гэтая дуда гучала на Першым сусветным фальклорным фестывалі ў Маскве (1985).” У знак пашаны на пахаванні майстра гралі беларускія дудары-калегі.

Вельмі важным этапам былі таксама спробы майстра Уладзіміра Грома. Ізноў чытаем часопіс „Dudar”: “У 1982 г. У. Гром упершыню вырабіў дуду, якая грала і строіла і з якой ён пачаў выступаць на сцэне. Гэта быў “мадэрнавы” інструмент, бо многія дэталі канструкцыі былі зроблены з даступных матэрыялаў – медыцынскіх прылад! Мех быў зроблены з кіслароднай падушкі і абцягнуты казінай скурай з футрам вонкі. На жалейцы былі прымацаваны рогі замест рагаўнёў. Пішчык на жалейцы быў зроблены з сардэчнага клапана.” Важна, што апрача працы майстра, Уладзімір Гром уклаў першы рэпертуарны зборнік для аматараў ігры на дудзе „Дударэньку-гаспадэньку”, надрукаваны Міністэрствам Культуры Рэспублікі Беларусь, у 1999 годзе ў Мінску. Гэта, безумоўна, паспрыяла справе пашырэння культуры беларускай дуды на дзяржаўным узроўні.

Уладзімір Гром

Па словах Змітра Сасноўскага ў Гомелі таксама былі майстры якія на пачатку 90-х рабілі свае спробы па рэканструкцыі беларускай дуды. „У канцы 90-х гг. у Гомелі працаваў майстар Сяржук Вінаградаў. Найбольш палак з усіх майстроў дасталася Віктару Кульпіну, які з аднаго боку зрабіў даволі шмат нетрадыцыйных дуд, а з другога боку, не меў жадання інтэгравацца ў дударскае асяроддзе. Аднак заслугі Віктара Кульпіна ў пашырэнні культуры беларускай дуды ў асяроддзі Беларускага дзяржаўнага інстытуту культуры і мастацтва, дзе ён працаваў як навуковы супрацоўнік, бяспрэчныя.

▪ С. Вінаградаў з дудой
уласнага вырабу

▪ Віктар Кульпін

Іншы прыклад народнага майстра, які сцэжку да дуды пракладваў самастойна - гэта знакаміты майстар Мар'ян Скрамблевіч (1939 г.н), які зацікавіўся дудой ужо ў сталым узросце. Праблема для такіх майстроў-самародкаў гэта адсутнасць кантакту з майстрамі-прафесіяналамі: Алесем Ласём, Тодарам Кашкурэвічам, Юрасём Панкевічам, Дзянісам Сухім, Аляксандрам Сурбам, Сяргеем Чубрыкам.

Мар'ян Скрамблевіч

Асабліва моцна гэтая праблема закранае майстроў з правінцыі. Прыкладу прыклад Валянціна Жагулы, былога дырэктара музычнай школы ў Варапаеве. Валянцін не толькі прафесійны музыкант, шматгадовы кіраўнік фальклорнага калектыву, але таксама сам навучыўся рабіць народныя музычныя інструменты, у тым ліку колавую ліру, гітару і інш. Зрабіў таксама спробу вырабіць і беларускую дуду. Кантакту з майстрамі з Мінска, або з прафесійнай літаратурай не меў, пабачыў недзе дуду зробленую Віктарам Кульпіным і паспрабаваў з нуля пракласці сцежку да інструменту самастойна. У выніку такая дуда безумоўна патрабуе дапрацоўкі пад кіраўніцтвам майстра прафесіянала. Калі б камунікацыя ў асяроддзі была лепшая, то шмат майстроў самародкаў маглі б вырабляць якасныя дуды на месцах.

Вялікі ўнёсак зрабілі музыкі і творцы, якія ўсе гэтыя гады захоўвалі і бераглі легенду пра беларускую дуду. У гэтых калектывах не было дуды як інструмента, але дуда прысутнічала ў назве, песнях, сцэнічных дэкламацыях. Як прыклад – адзін са старэйшых калектываў Мінскай вобласці **народны** аркестр “Капыльскія дудары”, у якім не было ніводнай дуды. Пра смерць традыцыі беларускай дуды не прыходзіцца гаварыць яшчэ па адной прычыне. Дударская традыцыя ўвесь гэты час жыла ў іншым вымярэнні: у літаратуры, танцы, спеве і нават у іншых музычных інструментах. Метафарычна кажучы беларуская дуда была на сцэне, нават тады калі яе фізічна не было бачна.

Аўтар тэксту з Валянцінам Жагулам у Варапаеве

Гэтую асаблівасць заўважыў прафесар Венскага ўніверсітэта музыкі і выканальніцкага мастацтва Ульрых Моргенштэрн. Ён прыкмеціў і давёў, што ў выканаўчым стылі гарманістаў са Смаленшчыны прысутнічаюць рысы дударскай традыцыі. Алесь Лось, на прыклад, заўважае, што ў вёсцы Івесь жанчыны спявалі ва ўнісон, што з'яўляецца першым знакам дудовай прысутнасці. У 1960-я гады быў створаны беларускі сцэнічны танец «Дударыкі», пры выкананні якога праяўляліся вынаходлівасць, дасціпнасць, здольнасць абудзіць у чалавечай душы ўзнёслыя пачуцці. Праявы дударскай традыцыі вельмі моцна паўплывалі таксама на выяўленчае мастацтва. Шмат якія беларускія мастакі паспрабавалі намаляваць інструмент або ў іншай форме выявіць музыканта. Часам, праўда, гэтыя вобразы былі далёкія ад аўтэнтчных, але зноў жа, захаванне легенды, у гэтым выпадку, апраўдвае неадпаведнасць этнаграфічным канонам.

***

Нават калі мы захочам назваць перыяд ад 1950-х да 1980-ых мёртвым, то як тады вызначыць дакладны год, дакладную рысу з якой можна рабіць адлік адроджанай дударскай традыцыі? Ці можна такой мяжой лічыць дзейнасць Алесь Лася, якая сама ў сабе падзяляецца на некалькі розных перыядаў, у тым ліку няўдалых і паспяховых этапаў станаўлення майстра. Як напісана ў часопісе „Dudar” (2012): “У 1982 г. Алесь Лось пачаў рабіць дуды з чаротавымі пішчыкамі, якія давалі голасу інструмента вельмі добры тэмбр.”

Алесь Лось з двухбурдоннай дудой і суцэльным мяшком свайго вырабу у 1989 г.

Папярэднімі версія інструментамі майстар не быў задаволены і нават браў кароткі перапынак у сваёй рэканструктарскай дзейнасці. Ці можа сапраўднай дудой трэба лічыць першую правільную копію “лепельскай дуды”? А можа пра дударскае адраджэнне сведчыць пераход на традыцыйны гукарад, які некалькі гадоў назад перавярнуў стан ведаў пра дуду да гары нагамі. А можа беларуская дуда не адроджаная і сёння? Магчыма для поўнага адраджэння трэба вярнуцца да аўтэнтчных матэрыялаў – чаротавых ці пёравых пішчыкаў і меху з казы або барсука? А можа адраджэнне можна будзе пачаць адлічваць ад унясення традыцыі беларускай дуды ў спіс ЮНЕСКА? Некаторыя дзеячы перашкодзілі справе ўнясення

культуры беларускай дуды ў спіс нематэрыяльнай спадчыны ЮНЕСКА якраз на аснове таго, што яна яшчэ не зусім адроджаная.

Вызначыць мяжу адраджэння вельмі складана, таксама як складана было б канстатаваць рысу вымірання. Таму маючы на ўвазе вялікі непарыўны пласт культуры лепш гаварыць пра перыяд заняпаду, пасля якога прыйшоў перыяд індыўідуальных эксперыментаў, які ўрэшце перайшоў ва ўсплёск цікаўнасці да культуры беларускай дуды. Гэты ўсплёск цікавасці працягваецца і ў наш час і будзем спадзявацца ўжо не скончыцца, паколькі дуда назаўсёды ўпісаная ў код беларускай нацыі.

Vital Voranau: Continuity of Tradition and Uniting Power of Culture Through the Belarusian Duda (Bagpipe) (abstract)

(web-magazine “Kultura. Natsyja”, issue 28, November 2021, 26-39, www.sakavik.net)

Pointing to various examples, the author shows that the historical tradition of playing the Belarusian bagpipe has not been nullified, as often is assumed. Between 1951 and towards the end of 1970's the Belarusian bagpipe continued to be seen within Belarusian culture in various forms outside of purely musical performances, such as in dances, literary texts, artistic works and national legends. As testified by a whole array of unfairly forgotten artists, by the end of the 20th century the Belarusian bagpipe was again raised to its high professional level of recognition. We presently are seeing a deepening resurgence of Belarusian tradition, a return to authentic traditional forms of playing musical instruments, techniques in musical forms and other important ethnographic aspects that have been traditionally associated with the Belarusian bagpipe.

Виталий Воронов: Неразделимость традиции и единства культуры белорусской волынки (резюме)

(веб-журнал «Культура. Нацыя», вып. 28, ноябрь 2021, 26-39, www.sakavik.net)

Приводя многочисленные примеры, автор утверждает, что традиция белорусской волынки не прервана полностью, как это принято считать. В период с 1951 по конец 1970-х гг. волынка продолжала активно участвовать в белорусской культуре, проявляя свое присутствие в других, неинструментальных формах - танцах, литературных текстах, произведениях искусства и народных легендах. Благодаря целой плеяде несправедливо забытых мастеров в конце 20 века, белорусская волынка снова выходит на высокий профессиональный уровень. В настоящее время происходит углубление традиции, приближение к традиционным, аутентичным образцам инструментов, технике огранки и другим важным этнографическим аспектам традиции белорусской волынки.

- **Paterson Franco Costa Belarusian rock in Portuguese: Translating protest and hope in the film "Viva Belarus!"**

Paterson Franco Costa – intersemiotic translation researcher, Federal University of Bahia (UFBA), Brazil

Беларускі рок на партугальску: Пратэст і надзея ў перакладзе фільма "Жыве Беларусь!"

Патэрсан Франко Коста – даследчык міжсеміятычнага перакладу, Федэральны Універсітэт штата Баія (UFBA), Бразілія

Анотацыя. Беларусь з’яўляецца сцэнай пастаянных пратэстаў супраць аўтарытарнага рэжыму Аляксандра Лукашэнкі, які кантралюе краіну з 1994 года. У гэтым кантэксце рок стаў адным з асноўных інструментаў асуджэння дыктатуры, у асноўным праз тэксты песень на беларускай мове, якія адносяцца да гісторыка-культурных праяваў народнага супраціву расійскамоўнаму прыгнёту. Гэты артыкул імкнецца праз пераклад прааналізаваць дынаміку культурнага і моўнага супраціву ў кампазіцыях Лявона Вольскага, аднаго з найвыбітнейшых выканаўцаў сучаснага беларускага року, у межах карціны Кшыштафа Лукашэвіча “Жыве Беларусь!” (2012), першага пераважна беларускамоўнага мастацкага фільма, перакладзенага ў субтытрах на партугальскую непасрэдна з гэтай мовы. Імкнучыся адлюстравач палітычны сцэнар краіны ў фільме, артыкул грунтуецца на тэарэтычных працах Элоізы Барбосы, у галіне працэдур перакладу, Франца Фанона і Мішэля Фуко, пра адносіны ўлады, апрача інтэлектуалаў з былога СССР, такіх як Нэлі Бекус, Аляксандр Шубін і Віталь Сіліцкі, каб абмеркаваць постсавецкую ідэнтычнасць. Чакаецца, што гэты артыкул паспрыяе запаўненню прабелу па Беларусі ў славістыцы ў Бразіліі і іншых краінах.

Ключавыя словы: Беларусь; Аўдыёвізуальны пераклад; Культуралогія; Дзвюхмоўе.

Introduction

We live simultaneously in two cities

Our minds explode with split personalities

Will we ever be able to glue or sew

Mensk and Minsk – the two halves of our capital's soul

1

The verses above make up the chorus of *Mensk i Minsk*, a song by Belarusian rock group N.R.M. (2007), led by musician and composer Lavon Volski, which refers in a poetic way to the duality of the country's identity discourses: the traditional and the dictatorial. *Mensk*, derived from the Menka River, was the official name of the capital of Belarus, then part of the former USSR, until 1939 (Shupa, 2012, p. 251) when the Soviet government decreed the change of the city's name to the Russified form, originated itself from the Polonized version *Mińsk*, which inspired the toponym Minsk, used in a variety of western languages, including English and Portuguese. Belarus is the only former Soviet republic not to de-Russify the name of its capital, as did neighboring Ukraine, from *Kiev* to *Kyiv*, and Lithuania, from *Vilna* to *Vilnius*, as well as in Moldova, from *Kishinev* to *Chisinau*; the former Caucasian republics of Georgia from *Tiflis* to *Tbilisi* and Armenia from *Erivan* to *Yerevan*; not to mention the Central Asian Republics of Kyrgyzstan, from *Frunze* to *Biskek*, Turkmenistan, from *Ashkhabad* to *Ashgabat*, Kazakhstan, from *Verny*, then *Alma-Ata* to *Almaty* (the country's capital until 1997) and Tajikistan, from *Stalinabad* to *Dushanbe*².

The end of the USSR gave rise to fifteen new countries, which experienced processes of deconstruction of the Soviet legacy, started during *Perestroika* and *Glasnost*. In general, the new republics chose to rescue their pre-Soviet flags, also adopting the pre-Soviet past as a reference in their identity discourses. This was the case for Belarus, which in 1991 recovered the white-red-white flag (*bel-chyrvona-bely stsiakh*) originated in the Grand

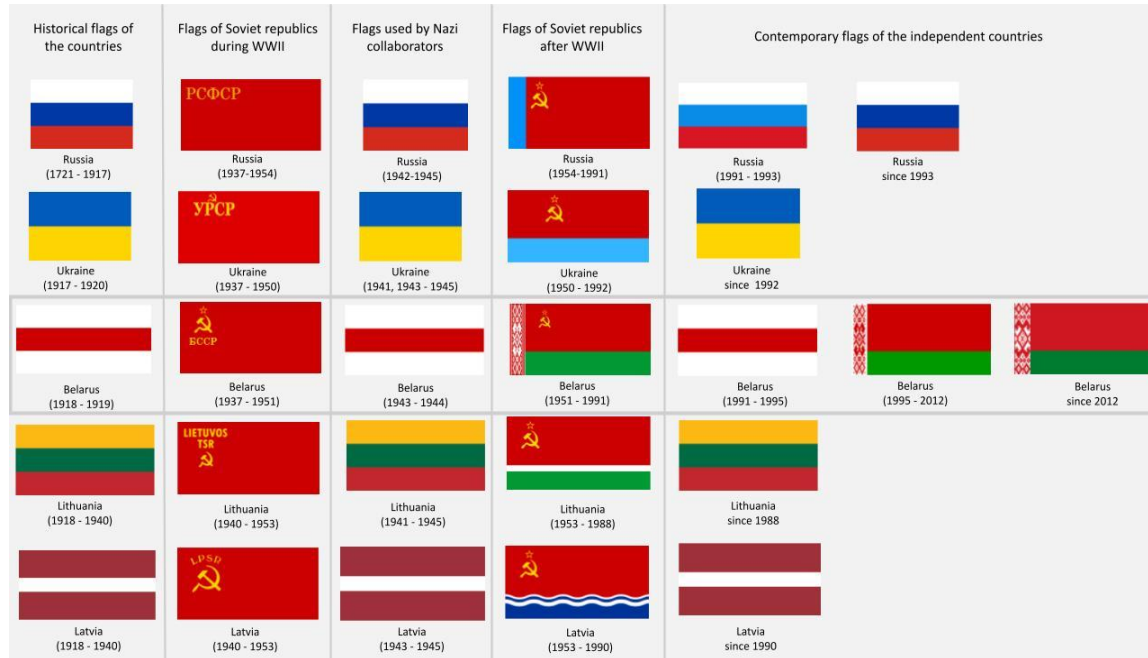
---

¹ From Belarusian: “Мы жывем адначасова ў двух гарадах / Падваенныя асобы зрывае нам дах / Дык няўжо ж нам ніколі ня ськлеіць, ня сшыць / Менск і Мінск — дзьве паловы сталічнай душы”.

² Current English spellings according to the Government of Canada's portal for Travel and Tourism (travel.gc.ca).

Duchy of Lithuania, a Belarusian and Lithuanian ancestral state. This flag was made official in 1918 by the Belarusian Democratic Republic, whose council is currently the world's longest-running government-in-exile (BNR, 2021).

This scenario changed with the country's first presidential elections, in 1994, when Aliaksandr Lukashenka came to power. In his first year in office, he conducted, under allegations of fraud (Vaitovich, Skema, 1995, p. 2; Freedom House, 1996, p. 137-139; Feduta, 2005, p. 309; Pastukhov, 2018, p. 36), a referendum to regress national symbols to versions heavily inspired by those from the Soviet era (**Figure 1**) and give the Russian language co-official status, thus breaking indelible clauses (Navumchyk, 2006, p. 113, 124). The following year, he signed with then Russian President Boris Yeltsin the agreement that created the State Union of Belarus and Russia (Soyuz, 2020), which ended the border control between the two countries, effectively transforming Belarus into an extension of the Russian Federation.

Figure 1 – Flags of Russia, Ukraine, Belarus, Lithuania and Latvia before, during and after the Soviet period. The pre-Soviet flags, also used by insurgents who collaborated with the Nazis to achieve independence from the USSR, became fully official again after the bloc's dissolution. Belarus is the only former republic that changed its flag for a similar one from the Soviet period, at the will of Lukashenka, through an unconstitutional, allegedly frauded referendum, in 1995.

Source: SVABODA (2015, translated and adapted by Volha Yermalayeva Franco)

This is the current scenario in the Republic of Belarus, widely known in the Brazilian and international media as the "last dictatorship in Europe"³ and also the only former Soviet republic where the use of Russian still grows, at the expense of Belarusian, jumping from 49.6%, in 1994, to 71% in the daily use of the population, in 2016 (Johson, 2017). This is the result of more than 25 years of Lukashenka's authoritarian regime, marked by growing assimilation with Russia, persecution of dissidents and economic stagnation. It is in this context that Polish filmmaker Krzysztof Łukaszewicz's *Viva Belarus!* (2012) unfolds. The narrative is briefly described below, for a better understanding of further reflections.

The feature film tells the story of Miron Zakharka, leader of the rock band Forza, whose politicized songs offer thinly veiled criticisms against the Lukashenka regime. During a concert, to Miron's astonishment, the audience raises white-red-white flags and chants "Zhyve Belarus!" ("Viva Belarus!"), which gives the film its name, acts prohibited by the dictator. As a result, KGB-led police forces (Belarus is the only country in the world where the KGB is still in operation) invade the space and assault the public, detaining large numbers of protesters. Miron manages to escape with Vera, a journalist he had met that night. The next day, however, agents detain and take him to the military chiefs, who sentence him to two years of military service in the radioactive zone of Mazyr, near the border with the Ukrainian region of Chernobyl. In the barracks, Miron experiences the inhuman treatment given to the recruits, the repression against the Belarusian language and the corruption of the electoral system. He then decides to write, with Vera's help, a clandestine blog as a means of denouncing the human rights violations. The blog causes great repercussions in society and provokes harsh retaliations against the couple, but Miron and Vera do not give in: he runs in the local elections to expose electoral fraud, using his protest songs in the campaign, while she meets with the other members of the band on a nationwide tour, equally using music as a means of protest and raising awareness.

Much of the narrative, inspired by the blog *Armeiski Dziennik Franaka Viachorki* (Costa, 2020) or Franak Viachorka's Army Diary, is transmitted in the form of songs composed by Lavon Volski (approximately 106 lines of subtitling [19.5% of all source text in Belarusian and 10.3% of the film's total lines]). Made in Poland and banned in Belarus for its criticism of the Lukashenka regime, the film has been awarded at several international film festivals, such as those in Brussels, Vienna, Istanbul and Warsaw (Wyson, 2013). The

---

³ Given the protests after 2020's presidential fraud, headlines like "Os protestos em Belarus, a 'última ditadura da Europa'", "Is this the beginning of the end for 'Europe's last dictator?'" and "Europe's 'last dictator' in a brutal fight for survival" have recently been seen with increasing frequency on portals such as CNN, The Guardian and Financial Times (Lara; Roth; Shotter, Seddon, 2020, respectively). However, more than a decade earlier, the regime of Aliaksandr Lukashenka already had this infamous epithet, as reported by Globo in 2012 – "Belarus é a última ditadura da Europa" (G1, 2012) and CNN, in 2005 – "truly still the last remaining true dictatorship in the heart of Europe" (CNN, 2005).

adaptation of the blog to the film, from the perspective of cultural and intersemiotic translation studies, is addressed in the book *Cinema em exílio: tradução e política na Belarus pós-soviética* or *Cinema in Exile: Translation and Politics in Post-Soviet Belarus*, released in 2020, during the biggest protests against fraud in the presidential elections in the recent history of Belarus.

This article is part of a doctoral thesis in progress, with defense scheduled for 2022, at the Federal University of Bahia, in Salvador, Brazil where the subtitling of the film, the first feature predominantly in Belarusian (53%) translated into Portuguese, is being carried out directly from that language. Added to it are Russian (42%) and a mixture of the two, Trasianka (Costa, Yerro, 2021), as well as passages in Polish, English, Lithuanian, French and Spanish – each with its function within the narrative. In this study, some of the most challenging translation cases present in the lyrics are discussed based on the book *Procedimentos técnicos da tradução*, or *Technical Translation Procedures* (Barbosa, 1990), which analyzes the theories of Vinay, Darbelnet, Catford, Nida, Vázquez-Ayora and Newmark in order to synthesize thirteen basic translation procedures, used here for the goal of contemplating not only grammatical, lexical and technical aspects of language functioning, but also the linguistic dynamics of this post-Soviet society.

Before entering the discussion proper, a brief explanation is needed on the process of transliterating Cyrillic into the English alphabet in this article. For Belarusian, the online tool developed for the People's Embassies of Belarus by Volha Yermalayeva Franco and Victor Paes Coelho Teixeira (textmus.com/translit) was used. The transliteration of Russian Cyrillic follows the ICAO recommendations (2021, p. 27). Due to the wide variety of systems, standardized or not, for transliterating both languages, small differences may be found in the spelling of proper names, titles and words present in this work and those found elsewhere. Furthermore, all translations in this article are mine, unless stated otherwise.

Rock as tradition and resistance

According to Belarusian sociologist Nelly Bekus (2010, p. 241), Belarusian rock has become one of the most important means of alternative Belarusian identity expression. Songs of protest, often in Belarusian, affordable or even free CDs, performances and festivals inside and outside the country have made bands such as Gods Tower, Krama, Neuro Dubel, Palac, Novaje Nieba and N.R.M., led by Lavon Volski, symbols of nonconformity and resistance to the regime. The fact that Volski was the composer of the film's soundtrack, centered on the fictional rock band Forza and their leader Miron Zakharka, is no coincidence. The protagonist is much closer to the rocker Volski than to the journalist Viachorka, as an archetypal Belarusian rocker of sorts, expressing his desire

for freedom through this musical genre. Such a profile is even more outstanding if we consider that the actor who plays Miron, Vinsent, stage name of Dzmitry Papko, is a famous Belarusian rapper. Although rap, protest music par excellence, has been gaining some prominence in Belarus since 2006 (p. 246), with the emergence of the Chyrvonym Pa Belym project mentioned in Viachorka's blog, the tradition of rock prevails. One of the first manifestations of this kind in Belarus was the Try Kolery festival, in 1986, still under Soviet rule. Bekus cites activist and music critic Anatol Mialhui in arguing that, from the beginning, Belarusian rock had the objective of showing the people that Belarusian traditions survive in modernity, within a historical perspective (p. 244).

As with the band Forza and their leader Miron, bands and artists in the Belarusian underground scene have been plagued by harassment, censorship, and government coercion. Prohibited from performing in public or from having their songs broadcast on radio and television channels, the only path remaining for these groups is to adopt an openly political stance, performing at opposition rallies (p. 247-248). This, however, does not imply any kind of government safeguard, as the opposition is not formally represented in parliament. The scene depicting Forza's initial performance, before the brutal KGB intervention, illustrates this situation, especially in Miron's words:

*The concert is the place where the youth can blow off steam... You can play loud and strong, sing about almost everything. You just can't discuss the political reality... You can sing about a revolution, just not about any concrete revolution, and so... Che Guevara's shirt is not for nothing.*⁴

The protagonist-narrator briefly contextualizes that particular show within a much larger set of political, artistic and cultural events, familiarizing the audience before the moment that will be pivotal in the narrative. Until then, Miron had lived within a kind of comfort zone: he had just been released from the fearsome military service, for health reasons he practically boasted, jokingly mentioning Chornobyl as a cause. His position on language was one of convenience – he replied in the language he was addressed. Che Guevara's shirt and the mention of some abstract revolution show a moderate and even camouflaged nonconformity that allowed him to live with the illusion of a certain freedom. This abstraction is present in the first line: “kantserty – toye mestsa, dze moladz mozha vypustsits paru”, literally “concerts – that place where youth can release steam”⁵. Now, a

---

⁴ From Belarusian: “Канцэрт – тое месца, дзе моладзь можа выпусціць пару... Граць можна гучна і востра, сьпяваць таксама можна амаль пра ўсё, ня трэба толькі ацэньваць палітычную рэчаіснасьць... Можна сьпяваць пра рэвалюцыю, але не пра нейкую канкрэтную, а так, у цэлым... Нездарма на майцы Чэ Гевара” (Viva Belarus!, 2012, 00:05:02,800 ... 00:05:20,273).

⁵ Although Jakobson (1959, p. 233) and other authors disqualify the term “literal”, since there is no complete equivalence between two languages, according to other sources (Barbosa, 1990, p. 66) it

concert is not a concrete place, even less in a generic plural form. However, such construction is quite common in Belarusian, as we will see later in the lyrics analysis. This is possibly due to the absence of copula, marked by a dash resulting from the defectiveness of the verb to be in the present tense. Thus, the link between subject and predicate is of an analytical nature, implied by context. In Portuguese, on the other hand, just as in English, the copula is expressed by a verb that varies in number (*é/são*, i.e. is/are). In this case, the noun is pluralized – concerts – to which a singular predicative is attributed – the place. Therefore, we could translate the phrase as “concerts are the place...” (*concertos/shows são o lugar*). However, a problem of a logical order comes into question: concerts are not a place and, even if they were stages, arenas or similar venues, still, at least in Portuguese, the phrase would sound strange: “stages/arenas are the place” (*palcos/arenas são o lugar*)... The solution I found was to single out the noun, prioritizing harmony of number and style, maintaining the abstraction of the utterance, that is, without reference to somewhere specific: “The concert is the place” (*O show é o lugar*). The preference to “show”, in Portuguese, an English loanword, is due to the informal aspect it evokes, in contrast to *concerto*, which usually applies to classical music.

Then, in the same sentence, there is an idiomatic expression – “vypustsits paru” – whose literal translation, in this context, does not make sense in the target language. The procedure described by Barbosa (1990, p. 67-68) as equivalence, which “consists of replacing a text segment of the LO [Language of the Original] by another segment of the TL [Language of Translation] that does not translate it literally, but which is functionally equivalent to it”⁶. From the context, it can be inferred by analogy, that just as certain machines release steam otherwise they will explode, human beings release their tensions on the show. According to Belarusian philologist Ivan Lepeshau, the phrase is unique to the Belarusian language and means “impetuously, as [in an] outburst of irritation, to react to something and then calm down”⁷ (2004, p. 85), which I judged in accordance with the Portuguese verb *extravasar*, which means “1. To exteriorize, let it become visible, manifest impetuously (emotion, feeling)”⁸ (Aulete, 2004, p. 358).

---

may be necessary and even mandatory. In this study, the term “literally” plays an explanatory role, in order to approximate the target language.

⁶ From Portuguese: “consiste em substituir um segmento de texto da LO por um outro segmento da LT que não o traduz literalmente, mas que lhe é funcionalmente equivalente”.

⁷ From Belarusian: “Узбуджана, як выбух раздражнення, рэагаваць на што-н. і пасля супакойвацца”.

⁸ From Portuguese: “1. Exteriorizar, deixar transparecer, manifestar impetuosamente (emoção, sentimento)”

In the following sections, the lyrics of the three main songs present in the film and their respective translations will be presented, along with reflections on the choices made and the procedures used.

Maya revaliutsyia

The narration takes place during the show, while Miron himself sings *Maya revaliutsyia*⁹:

Belarusian (Transliteration)	English	Portuguese
Maya revaliutsyia – prava praudu kazats!	My revolution is the right to speak out the truth!	Minha revolução é o direito de falar a verdade!
Maya revaliutsyia – heta ni ubok, ni nazad!	My revolution is neither sideways nor backwards!	Minha revolução não é nem para o lado nem para trás!
Kali ty stamiusia huliats u pachvarny pasyans, Na zolak zirni, uzykhodzits zikhotki nash chas!	If you're tired of this monstrous solitaire game, Look at the dawn, our time to shine is coming!	Se você cansou desse monstruoso jogo de paciência, Olhe para a alvorada, está chegando nossa hora de brilhar!
Refren: Dai very mne, dai! Raskvetsim panuryia vulitsy! Sviatsi i sahravai, Palai, maya revaliutsiya!	Chorus: Give me faith, give it! Let's bloom the gloomy streets! Brighten and warm up, Shine, my revolution!	Refrão: Venha à vera, venha! Vamos pintar essas ruas chatas! Ilumine e es quente Brilhe, minha revolução!

As the translation is in the form of subtitles rather than dubbing, that is, the audience has the opportunity to hear the source text, meaning was prioritized over form, except for the chorus, which contains a likely subliminal message: “Dai very mnie, dai!” – literally “Give me [of] faith, give!”⁹. It turns out that “faith”, in Belarusian, is *vera*, just like the name of

⁹ Viva Belarus!, 2012, 00:04:34,000.

the character in the audience with whom Miron had spoken moments before, indicating the start of a romantic relationship. Coincidence or not, it is possible to infer that the character's name choice has a deeper symbolic importance, both for the reference to faith and for her surname, Heniyush, associated with the famous Belarusian poet and activist Larysa Heniyush.

Nonetheless, the Portuguese word for faith, *fé*, just like its English counterpart is not similar to the Belarusian term, which prevents form from being kept in relation to the character's name. However, *vera* does exist in Portuguese, but with a different meaning. In keeping the allusion to the character's name, in the Portuguese caption I resorted to considerable changes in the denotative field to maintain the form and the implicit connotative sense of the verse: "Venha à vera, venha!". This procedure is described by Barbosa (1990, p. 69) as "compensation", which consists in the displacement of stylistic resources due to the impossibility of reproducing the stylistic mechanisms of the source text in the target text. The author speaks of stylistic losses and compensations, which in this case refers to the lack of the meaning of "vera" as "faith", offset by the expression "à vera", in the sense of "truly, seriously" (Aulete, 2004, p. 806), in harmony with the first verse "My revolution is the right to speak the truth!". Another compensation for this choice is the relationship with the previous verse: "Look at the dawn, our time to shine is coming!"¹⁰, which inspires the choice for the verb *vir* ("to come") in the imperative – *venha* [to the dawn], *à vera* [reference to Vera, truth; emphasis], *venha* [repeat]". The alliteration and ambiguity of sound (*Venh'a'Vera, venha*) are also highlighted in this choice as a compensation, which fully preserves the character's name, unlike the original text, in which it appears in the genitive (partitive) singular *very*.

U nashym kalhase

With four appearances, the song most frequently heard in the film is *U nashym kalhase*¹¹, which also poses considerable challenges:

Belarusian (Transliteration)	English	Portuguese
U nashym kalhase usio chysta, nia brudna,	In our kolkhoz all is clean, not dirty,	No nosso colcoz está tudo limpo, nada sujo

¹⁰ Viva Belarus!, 2012, 00:04:53,156 --> 00:04:58,648.

¹¹ Viva Belarus!, 2012, 00:03:35,769; 00:42:53,709; 01:15:59,062; 01:38:18,559.

<p>Viadze starshynia nas rukoyu mahutnai</p> <p>Yon mozha znianatsku uvalits traktarystu, Kali traktaryst vypye z siabram pa trysta</p> <p>U nashym kalhase usio super pa lichbakh,</p> <p>A liudzi chakayuts: kali uzho? Kali uzho? Kali starshynia nash payedze adhetul, A lepsz – paliatsits na chuzhuyu plianetu</p> <p>Refren: Ya sniu i ty prysni, Shto niama bolsh starshyni, I usim radasna naukola – I karove, i svinni Shmat hadou maru ya,</p>	<p>The chairman conduces us with an iron fist</p> <p>He can suddenly beat up the tractorist, If the tractorist drinks one too many with his friend</p> <p>In our kolkhoz the numbers are fantastic,</p> <p>But people are waiting: when? When already? When will our chairman hit the road, Or better even – fly away to another planet</p> <p>Chorus: I dream and you dream too, That there's no more chairman, And all around will be happy – Even the cow and the pig For many years I dream, That the chairman</p>	<p>O chefe nos conduz com mão de ferro</p> <p>Ele pode, inesperadamente, dar porrada no tratorista</p> <p>Se o tratorista encher a cara com os amigos</p> <p>Pelos números, nosso colcoz está ótimo,</p> <p>Mas as pessoas esperam: até quando? Até quando? Quando o nosso chefe vai embora daqui, Ou melhor, vai para outro planeta</p> <p>Refrão: Eu sonho e você sonhe Que não haja mais chefe E todas ao redor ficarão felizes Até a vaca e o porco.</p>
---	--	--

<p>Shto znikaye starshynia, I use vesela smiayutsa – I karova, i svinnia</p> <p>U nashym kalhase paradak i tsisha, Dy shepchutsa liudzi: Kali uzho? Kali uzho? Kali zabiare yaho neikaya trastsa I u reshtse spakoina pazhyts nam udastsa Siadziats u kambainakh svaikh kambainiory, I spravy iduts, vidavochna, uhoru. I mroitsa usim, shto nareshtse znikaye Ruka, shto usikh nas za horla trymaye</p>	<p>disappears, And all will cheerfully laugh – Even the cow and the pig</p> <p>In our kolkhoz there is order and silence, And people whisper: When already? When already? When will some plague take him away And finally we will live in peace Combine operators sitting in their combine harvesters, And business goes, obviously, up high. And everyone dreams that finally disappears, the hand that is holding us all by the throat</p>	<p>Sonho há muitos anos Que o chefe sumirá E todas sorrirão felizes Até a vaca e o porco No nosso colcoz está tudo em ordem e silêncio E sussurram as pessoas: até quando? Até quando? Quando a doença o levará E finalmente poderemos viver em paz Colhedores sentados em suas colheitadeiras E as coisas vão de vento em popa. E todo mundo sonha quando enfim sumirá A mão que nos Estrangula</p>
--	--	--

One factor that sets *U nashym kalhase* apart from the other songs analyzed in this study is, without a doubt, the Soviet setting evoked by the kolkhoz image, that is, if *Maya revaliutsyia* deals with an abstract context, this one, as well as being more specific, suggests that Belarus has not even become independent from the former USSR, as the scenario described would be familiar both to a person living in Belarus today and in Stalin's era.

Even the narrator's behavior fits the figure of the colonized, who, according to the French philosopher Frantz Fanon, “patiently waits for the colonizer to relax his guard before jumping onto him. In its muscles, the colonized is always waiting. It cannot be said that he is unsettled, that he is terrified” (1968, p. 40)¹². “Patient” is perhaps the best word to describe the narrator in this situation. Everything is clean, in order, in silence; the numbers appear to be satisfactory, as they should be in a planned economy, but appearances hide a captive population, which eagerly awaits the day when the leader will finally disappear.

As for the setting, right from the first verse I found myself facing the choice between: taming the word *kalhas* (IPA: [kal'ɣas]) as "collective farm" or "plantation", which may not fully correspond, but could bring the public closer to the described scenario, last of which might suggest a parallel between our colonial legacy and (post-)Soviet oppression; keep the foreignness at the expense of public understanding, risking mispronunciation as /'kaʎəs/; or translate into *colcoz*, the Portuguese spelling of *kolkhoz* (Rocha, 2014), effectively reversing (or rearranging) the translation from Belarusian to Russian, from which the term derives¹³. I chose the latter option, considering the anachronistic value of denunciation implicit in the word “colcoz”, which refers to Soviet times and plays a fundamental role in denouncing Lukashenka, represented by the character of the chairman, whose politics are strongly influenced by that era. This link is reinforced by the unidirectional verbal predicate “viadze”, paired with the multidirectional verb *vadzits*, “to drive”, “to conduce”, cognate with Russian *vodit'* (водитъ), hence the Russian term *vojd'* (вождь), “the one who conduces”, often associated with Stalin and on pair with the likes of *duce*, in Fascist Italy and *führer*, in Nazi Germany. Therefore, I chose to translate the complement “rukoyu mahutnai” – lit. “with a mighty hand” – befitting the expression commonly associated with tyrannical regimes: “with an iron fist” (port. “com mão de ferro”)

To trace the relationship between Lukashenka and Nazi-Fascism from an ordinary verb may seem exaggerated, however, the dictator is known for praising Adolf Hitler in public. In one of his most famous quotes, compiled in a biography published by Belarusian philologist and political scientist Aliaksandr Fiaduta, a member of Lukashenka’s electoral

---

¹² From Portuguese: “...pacientemente que o colono relaxe a vigilância para lhe saltar em cima. Em seus músculos, o colonizado está sempre à espera. Não se pode dizer que esteja inquieto, que esteja aterrorizado”.

¹³ *Kalhas*, from Belarusian *kaliiektyŭnaja haspadarka* (калектыўная гаспадарка), itself is a calque (Barbosa, 1990, p. 76) from the Russian *kollektivnoe khoziaistvo* (коллективное хозяйство, i.e. collective ownership).

commission in 1994, and, as of 2021, a political prisoner under the regime (PEN, 2021), the dictator even stated that:

...The history of Germany is a cast, to some extent, of the history of Belarus at certain stages. At one time, Germany was raised from the ruins thanks to a very tough government. And not only bad things were associated with Germany and the famous Adolf Hitler. [...] After all, the German order spent centuries in the making. Under Hitler, this formation reached its peak. This is what corresponds to our understanding of the presidential republic and the role of the president in it.¹⁴ (Feduta, 2005, p. 379).

One can suppose that the verses describing the kolkhoz as a clean, orderly and silent place refer to this “German order” as an allegory of the country. In fact, in my travels through the *voblastsi* (regions) of Belarus, two of the characteristics that most impressed me were cleanliness and silence.

The translation of the following verse begins with the procedure described by Barbosa as “palavra-por-palavra”, i.e. word-for-word (1990, p. 64): *yon* – he, *mozha* – can, *znianatsku* – unexpectedly. However, the complexity of the task increases as we delve into the sentence. The direct transitive verb *uvalits*, according to Belarusian philologist Stsiapan Hrabchykau (1994, p. 380), means “1. *vt.* To throw, displace sth. heavy, bulky. 2. *vt. Colloq.* To fail, collapse; cause sth. to go down inside sth.”¹⁵, which could suggest “to fire” or “dismiss”, in this case. However, in the song, the verb selects an indirect object – *traktarystu* (singular dative case), that is, “to the tractorist”, which suggests another meaning. After looking up fifteen Belarusian dictionaries indexed on the portal slounik.org, no record of this verb was found as an indirect transitive, which points to a possible dialectal variation or even linguistic influence of Russian. It just so happens that, in that language, there is the verb *vvalit'* (ввалить), with the same meaning as *uvalits*, but with an additional meaning manifested as an indirect object: “2. *ti.* To throw blows, to hit (*colloq.*)”¹⁶ (Ushakov, 1935). According to the rules of Belarusian phonetics, *uvalits* can be interpreted as an adapted form of *vvalit'*, in which the phoneme [v] followed by a consonant, alien to Belarusian phonetics, becomes [u/w] and the palatalized form [tʲ]

---

¹⁴ From Russian: “...История Германии — это слепок истории в какой-то степени Беларуси на определенных этапах. В свое время Германия была поднята из руин благодаря очень жесткой власти. И не все только было плохое связано в Германии и с известным Адольфом Гитлером. [...] Ведь немецкий порядок формировался веками. При Гитлере это формирование достигло наивысшей точки. Это то, что соответствует нашему пониманию президентской республики и роли в ней президента”.

¹⁵ From Belarusian: “1. *што.* Укінуць, унесці куды-н. што-н. цяжкае, грувасткае. 2. *што.* Разм. Праваліць, абваліць; абрушыць што-н. унутр. чаго-н”.

¹⁶ From Russian: “2. *кому-чему.* Надавать ударов, поколотить (простореч.)”.

becomes [t̪e], a phenomenon known as *cekanne* (Sussex, Cubberley, 2006, p. 53), morphologically coinciding with the Belarusian verb *uvalits*. Given the colloquial nature of the Russian/Trasianka verb, suited to the rural context of a kolkhoz, I opted for the equally colloquial translation “dar porrada” (lit. “to give [a] beating”), something like “to beat up”, consistent with the character's role of oppressor.

The continuation of the sentence explains the motivation of the violence, supported by an idiom that requires a brief cultural explanation to the audience outside Belarus: “vypye z siabram pa trysta”, something like “drinking with [a] friend [by] three hundred”. The numeral here does not refer to three hundred friends or sips, but to grams, a unit of weight colloquially used to measure *harelka*, a distillate also known as vodka, that is, 300 ml of the drink. Moreover, the preposition *pa* transmits, in this context, the idea of “for each”. Therefore, we could translate the phrase to “if the tractorist and his friend drink 300 ml of vodka each”, noticeably longer and strangely specific. One must consider, though, that the expression refers to a possibility – *vypye* is the conjugated form in the 3rd person singular of the perfect aspect verb *vypits*, performing a function similar to the Portuguese future subjunctive. Given the ordinary nature of the expression and the hypothetical characteristic of the event, we can infer that a condition, not a consummated fact, is under scrutiny, a situation best fit with the equivalence procedure (Barbosa, 1990, p. 67-68) to transfer the same idea of informality. Hence my choice “encher a cara” (lit. to fill up the face [with alcohol]), something close to “drinking one too many” as the equivalent of *vypits pa trysta* (infinitive), “com os amigos” (lit. “with the friends”), that is, not a concrete individual.

It is also worth explaining some translation choices I made in the chorus. In the verses “I usim radasna naukola – I karove, i svinni” and “I use vesela smiayutsa – I karova, i svinnia”, the pronoun *use* (nom.; dat. *usim*, gen. *usikh*) used for selecting nouns, has no gender tag. In Portuguese, however, there is a tendency to mark the mixed plural as masculine – *todos*. Nonetheless, given the reference to “people” (*pessoas*) in the previous stanza, I chose the female mark *todas*. There is also a more inclusive and colloquial option “everyone” (*todo mundo*), applied in the last stanza “E todo mundo sonha quando enfim sumirá” (lit. “And everyone dreams when finally will disappear”), followed by the adaptation, “a mão que nos estrangula” (“the hand that strangles us”), avoiding the redundancy “that is holding us all by the throat” (“shto usikh nas za horla trymaye”).

In the above sentences, there are also examples of modulation, that is, reproduction of the departure message in the destination text “from a different point of view, which reflects a difference in the way languages interpret the experience of reality”¹⁷ (Barbosa, 1990, p. 67). The first example of this is in the way of dealing with the impersonal constructions

---

¹⁷ From Portuguese: “sob um ponto de vista diverso, o que reflete uma diferença no modo como as línguas interpretam a experiência do real”.

“usim radasna” and “mroitsa usim”, something like “to all happily” and “it dreams [oneself] to all”, phrases strange to standard English and Portuguese, but common in Belarusian. Sussex and Cubberley (2006, p. 393) state that “Very typical of Slavic are the apersonal construction and the many types of impersonal constructions. Both these types have no expressed subject”. In fact, such constructions occur quite frequently throughout the narrative, both in Belarusian and Russian, including developments of discursive nature, especially in the case of the latter.

The phrase “usim radasna” can be analyzed from two paradigms suggested by Sussex and Cubberley: *usim* as a predicative pronoun (p. 395), that is, “we (all) are happy”, or *radasna* as a mental state of sentient beings (p. 397), i.e. “we (all) feel happiness”. There is yet another factor to be taken into account in this case. “Happiness” comes as a condition of the boss's absence, which is also expressed impersonally: “Ya sniu i ty prysni / Shto niama bolsh starshyni”, in which the second verse is translated word-for-word as “Não há mais chefe” (There is no more boss), without major semantic strangeness¹⁸. It is inferred, therefore, that the scenario of joy is yet to come, so I translated it to “E todas ao redor ficarão felizes” (“And all around will be happy”), with the insertion of the adverbial phrase *ao redor* (around) as equivalent to Belarusian “naukola”.

In the case of “mroitsa usim”, the impersonal construction that Sussex and Cubberley describe as “Personal verbs used impersonally, especially with the reflexive. If a person is indicated, they are in the dative case” (p. 394) can be identified. Here, the verb is pronominal and always selects the dative case (Kapylou, 2016, p. 438). The choice for the form “todo mundo” (everyone) instead of “todos” (all) serves, as mentioned earlier, as an inclusive form of the pronoun, reaffirming the inclusion of all living beings.

The translation of the last verse carries another example of modulation, but this time not due to impersonality but rather because of inference and space saving. Translated as “A mão que nos estrangula”, the verse “ruka, shto usikh nas za horla trymaye” more specifically means “the hand that is holding us all by the throat”, which is inferred as the action of strangling, hence the modulation (lit. “the hand that strangles us”), taking up less space in the caption.

Krainy niama

---

¹⁸ There are, however, different interpretative possibilities for this statement. While in Belarusian “there is no more chairman” suggests that the specific individual is no more, in Portuguese it can be understood that the category “chairman” has been extinguished altogether, which is not necessarily the case.

The last of the film's main songs, *Krainy niama*¹⁹, marks the transition from Miron's activism to politics, as he ran in the local elections in order to infiltrate the electoral zone and film the ballot stuffing. Of melancholic inspiration, it depicts a sad country that Miron – and much of the population, who votes for him – want to change:

Belarusian (Transliteration)	English	Portuguese
Dlia henerala kraina – vaina	To the general, this country is war	Para o general, este país é uma guerra
Dlia nefarmala kraina – chuma	To the rebel, this country is a plague	Para o rebelde, este país é uma peste
Dlia radykala kraina – turma	To the radical, this country is a prison	Para o radical, este país é uma prisão
Ale dlia bolshastsi krainy niama	But to most, this country doesn't exist	Mas, para a maioria, este país não existe
Dlia panslavista kraina – adna	To the panslavist, this country is one	Para o pan-eslavista, este país é a Rússia
Dlia satanista kraina – truna	To the satanist, this country is a coffin	Para o satanista, este país é um caixão
Dlia hitarysta kraina – struna	To the guitarist, this country is a string	Para o guitarrista, este país é uma corda
Ale dlia bolshastsi krainy niama	But to most, this country doesn't exist	Mas, para a maioria, este país não existe
Refren:	Chorus:	Refrão:
Viarni zhytstsiio svayoi kraine	Give life back to your country	Devolva a vida ao seu país
Yana u sne khalodnym		

¹⁹ Viva Belarus!, 2012, 01:18:50,825; 01:36:40,552.

hine Viarni zhytstsiio svayoi ziamli Yaye sivyia sniahi zamiali Dlia nelehala kraina – zima Dlia admirala kraina – karma Dlia vykidaly kraina – karchma Ale dlia bolshastsi krainy niama (Refren) Masty spali i ziamliu asviatli Masty spali i ziamliu asviatli	She is dying in a cold dream Bring back life to your land She's covered in gray snow To the illegal, this country is winter To the admiral, this country is a stern To the bouncer, this country is a tavern But to most, this country doesn't exist (Chorus) Burn the bridges and light up the earth Burn the bridges and light up the earth	Ele está morrendo num sonho gélido Devolva a vida à sua terra Ela está coberta de neve cinzenta Para o ilegal, este país é o inverno Para o almirante, este país é uma popa Para o segurança, este país é uma taverna Mas, para a maioria, este país não existe (Refrão) Queime as pontes e ilumine a terra Queime as pontes e ilumine a terra.
--	--	---

The first stanza begins with references to heterogeneous types of Belarusian society: the general, heir to the Soviet cult ideology of the so-called Great Patriotic War; the rebel, literally “informal”, who is not linked to any youth association recognized by the regime; and the radical, associated with subcultures of supposedly more aggressive postures. According to Russian historian Aleksandr Shubin, “informal” movements emerged in the USSR, during Perestroika, and are difficult to classify (2006, p. 52):

All kinds of people become informals, and, moreover, quite suddenly, under the influence of occasions that a year ago would not have made a special impression on them. Probably, the transformation of an ordinary person into an informal is a special case of a more general process of transition from one stage of psychological development to another. At

this point, they can dramatically change their behavior and occupation, throw themselves into esoteric and religious searches, or start participating in a social movement, particularly an informal one. The specific choice depends on the level of culture, prevailing interests and acquaintances, the reason itself. But a surge in human activity is not an accidental phenomenon and, at a sufficient rate of psychological development, it is inevitable. It is a special case of transition from the state of a "hierarchical person", led by material interests, to the state of an "ideological person", driven by the ideal models built or assimilated by them.²⁰

In this sense, the general would be the hierarchical person par excellence. In the narrative, this is reflected in the structure of the oppressor side, always hierarchical, whether in the figures of Corporal Shchuka, Sergeant Ruslan or the mysterious Lieutenant General, or in the political hierarchy, with the poll workers, Representative Luhavy, and the dictator himself, or even the police forces, KGB agents, prison guards and riot squad, who together form the gears of what Michel Foucault describes as “panopticism” (2019, p. 202).

The rebels, including the radicals, on the other hand, are from the most varied movements and difficult to classify. It is known that they are opposed to formal groups, that is, to those who propose a hierarchy from childhood to youth in harmony with the power apparatus, such as the Soviet pioneers and *komsomoltsy* and their equivalents today (Minova, 2015, p. 246). In contemporary Belarus, these groups follow the Soviet traditions appreciated by Lukashenka, some without major changes in nomenclature, such as the *pionery*, others, such as BRSM – Belarusian Republican Youth Union, equivalent to the former KOMSOMOL – Communist Youth Union, with superficial changes, but virtually intact skeleton. As to the informal movements, a phenomenon still little studied in Belarus and often indistinguishably linked to the study of subcultures, Belarusian sociologist and pedagogue Iryna Kartunova establishes nine basic characteristics (2013, p. 10):

---

²⁰ From Russian: "Неформалами становятся самые разные люди, и притом довольно внезапно, под влиянием поводов, которые еще год назад не произвели бы на них особого впечатления. Вероятно, превращение обычного человека в неформала — частный случай более общего процесса перехода из одной стадии психологического развития к другой. На этом рубеже можно резко изменить образ поведения и род занятий, броситься в эзотерические и религиозные поиски или начать участвовать в общественном движении, в частности неформальном. Конкретный выбор зависит от уровня культуры, сложившихся интересов и знакомств, самого повода. Но всплеск активности человека — явление не случайное и при достаточных темпах психологического развития неизбежное. Оно является частным случаем перехода от состояния «человека иерархического», ведомого материальными интересами, к состоянию «человека идеологического», которым движут построенные или усвоенные им идеальные модели”.

1. No official status;
2. Poorly defined internal structures;
3. Poorly defined interests;
4. Poorly defined internal relations;
5. Difficulty in identifying their leaders;
6. Absence of an action plan;
7. Act on the initiative of a small external group;
8. Represent an alternative to government structures;
9. Great difficulty of systematic classification.²¹

Regarding typification, in the broader sense of local subcultures, Kartunova proposes the division of informal movements – from the most “pro-social” to the most “anti-social” tendencies – into six groups, according to visions and interests: 1. musical; 2. aesthetic; 3. political and worldview; 4. hobbies; 5. others; and 6. delinquency (p. 13). Following this logic, in the film, Miron initially forms part of the first group, joining a rock band. His kidnapping and forced insertion into a hierarchical structure, the army, accelerated his process of psychological development. The government's disciplinary-punitive initiative, however, did not have the desired effect, that is, instead of becoming a “hierarchical person”, Miron delves into social movements as an ideological person, “driven by the ideal models built or assimilated”, moving further into the 3rd category, of politics and worldview. This happens in the way that Miron, according to Foucault's theory of the microphysics of power, activates “local, discontinuous, disqualified, non-legitimized knowledge, against the unitary theoretical instance that intends to filter them, hierarchize them, order them in the name of a true knowledge” (2019, p. 219)²². This moment is marked by his candidacy for representative, a subversive act that seeks through

---

²¹ From Russian: “1) Неформальные коллективы не имеют официального статуса. 2) Слабо выраженная внутренняя структура. 3) Большинство объединений имеет слабо выраженные интересы. 4) Слабые внутренние связи. 5) Очень сложно выделить лидера. 6) Не имеют программы деятельности. 7) Действуют по инициативе небольшой группы со стороны. 8) Представляют альтернативу государственным структурам. 9) Очень тяжело поддаются упорядоченной классификации”.

²² From Spanish: “saberés locales, discontinuos, descalificados, no legitimados, contra la instancia teórica unitaria que pretenda filtrarlos, jerarquizarlos, ordenarlos en nombre de un conocimiento verdadero”.

hierarchization a way to fight against the system, as Foucault analyzes in the example of the former USSR (p. 172):

*To be able to fight against a state that is not just one government, in the revolutionary movement there must be an equivalent in terms of political-military forces and, as a consequence, it must be constituted as a party, modeled – from within – as a state apparatus, with the same mechanisms of discipline, the same hierarchies, the same organization of powers. This consequence is serious.*²³

In relation to the narrative, the serious consequence Foucault refers to can be understood, basically, in two ways: for Miron, the stroke that affects him when he runs away from the military officers who had discovered him after he caught the electoral fraud on camera; for the system, the leaking of the video, making the electoral fraud system public, which escalates into the final protests against the regime. The risk implicit in Foucault's argument, however, is more likely to be related to the loss of identity that the systematization of Belarusian resistance could bring about, that is, by becoming hierarchical, Miron would run the risk of becoming the oppressor. However, such a scenario is difficult to imagine, precisely because Miron never really considered the possibility of joining the state apparatus or winning elections he always knew were rigged. For him, the country is a plague, whether in the moral and political sense, be it in the form of the scabies and swine flu that plague the barracks and the cancer resulting from Chernobyl, or a prison, another reality faced by him, Vera and other dissidents in the course of the plot.

Considering this brief historical-sociological explanation about the term “nefarmal”, why did I choose to translate it as “rebel” and not as the cognate “informal”²⁴? Unlike the pages of a book, in subtitling there is very little space for translational explanations, especially in the context of song lyrics. Therefore, I preferred a morphologically more distant term, but semantically closer and of quick interpretation, since “rebel” means “1. Who rebels, dissident; 2. Undisciplined” (Aulete, 2004, p. 675)²⁵, in consonance, therefore, not only with the song and the role of Miron, but also with the historical meaning of the term. On the other hand, the term “informal”, for a Brazilian public, could suggest an “informal worker” or a “carefree” posture regarding the rules, not quite applicable in this context.

---

²³ From Spanish: “Para poder luchar contra un Estado que no es solo un gobierno, en el movimiento revolucionario debe darse un equivalente en términos de fuerzas político-militares y, en consecuencia, que se constituya como partido, modelado -desde adentro- como un aparato de Estado, con los mismos mecanismos de disciplina, las mismas jerarquías, la misma organización de los poderes. Esta consecuencia es gravosa”.

²⁴ Due to its morphological and semantic similarity (*ne-* = in-; *farmal* (be) / *formal* (ru) = formal), although “nefarmal” is a noun and, in the aforementioned case, tends to be a false cognate.

²⁵ From Portuguese: “1. Que se rebela, dissidente; 2. Indisciplinado”.

The last and possibly most impactful verse of the stanza, which gives the song its name, “Ale dlia bolshastsi krainy niama”, or, “But to most, this country doesn't exist”, is easily translatable (word-for-word) but of complex interpretation. From a Brazilian point of view, probably the first thought that comes to mind is that of a demographic majority, that is, most people in the world may not be aware of the existence of a country called Belarus. Aiming to address the problem of global ignorance about Belarus, the government even created, in 2015, the campaign “Belarus: *Terra Incognita* in the heart of Europe” (Korchuk, 2018, p. 44), an initiative that integrated a series of efforts with the aim of increasing the tourist flow into the country, basically by promoting it at foreign events. However, without deeper investments or significant improvements in the country's political and economic system, the project was not successful and the number of international tourist arrivals in the country actually decreased from 276,260 in 2015, to 217,398 the following year (BELSTAT, 2018, p. 23).

However, Volski hardly had Brazil in mind when he composed this song. As one of the film's central themes, the debate over Belarusian identity is much more an internal issue than an external one. In the book *Belarus: Neither Europe nor Russia. Opinions of Belarusian elites*²⁶ (Bulhakau, 2006), which brings together thoughts of intellectuals from and about the country, including later Nobel laureate Sviatlana Aleksievich, political scientist Vital Silitski argues that “Defining national identity and solving issues of civilizing nature is primarily the duty of national and cultural elites”²⁷ (p. 11). The book's title is provocative, as Silitski himself argues next, that the Belarusian society does not have an elite in the traditional sense of the word, that is, composed “not by those who speak more than anyone else. The elite are the people whom the majority listens to. By this criterion, the contemporary Belarusian elite can be limited to Aliaksandr Lukashenka and state television correspondents, in addition to those who write and edit their texts”²⁸. Thus, the intellectual elite of the book, within a broader context, called by the author as the “intellectual environment” (*intelektualnaye asiarodzde*), within which we can contextualize Miron and Vera, according to the author's thinking, constitutes a counter-

---

²⁶ From Belarusian: “Беларусь: ні Эўропа, ні Расея. Меркаваньні беларускіх эліт” (*Belarus: ni Europa, ni Raseya. Merkavanni belaruskikh elit*).

²⁷ From Belarusian: “Вызначэньне нацыянальнай ідэнтычнасьці і вырашэньне пытанняў цывілізацыйнага выбару – гэта найперш задача нацыянальных і культурных элітаў”.

²⁸ From Belarusian: “Гэта ня тыя, хто гаворыць больш за іншых. Эліта – гэта тыя, каго больш за іншых слухаюць. Па гэтым крытэры сучасную беларускую эліту можна было б абмежаваць Аляксандрам Лукашэнкам і дыктарамі дзяржаўнага тэлебачаньня ды яшчэ тымі, хто піша і рэдагуе іхнія тэксты”.

elite, made up of “people who under normal conditions, due to their status and achievements, should be the elite”²⁹.

Now, if we start from Silitski's principle on the predominant role of the elite (hegemonic majority) in the construction of national identity, limited in this case to the dictator and his entourage, in view of his efforts to russify the country, we can conclude that for him the country itself does not exist, consisting, in fact, of an extension of Russia that allows him the status of president, not just a governor. The counter-elite is the minority that incorporates in itself the becoming – in Deleuzian terms – of turning into what it should already be, which poses risks to the maintenance of the system since, by becoming “the one that is most listened to”, the regime loses the supposed legitimacy that the numerical majority could still assign it.

On the persecution suffered by intellectuals within the former socialist bloc, that is, from 1945 onwards, Foucault argues that “for the first time, I believe, intellectuals were persecuted by political power, no longer due to the general discourse they enunciated, but because of the knowledge they possessed: in this plan they constituted a political danger” (2019, p. 39)³⁰. In Belarus, this knowledge held by the intellectual elite, or counter-elite, is mainly configured in the Belarusian language, as attested by theorists Henadz Buraukin, Vintsuk Viachorka (father of Franak Viachorka), Andrei Dynko and Andrei Sannikau (Bulhakau, 2006, p. 13), to which I would also add historians such as Uladzimer Arlou and Henadz Sahanovich, in addition to critical thinking about society and government, as proposed, among other names, by Valiantsin Akudovich and Sviatlana Aleksievich.

Historically, however, the language-centered Belarusian identity discourse has encountered problems in establishing itself. Bekus (2010, p. 134) points to a consensus that nationalist political organizations, particularly the Belarusian National Front (BNF), which enjoyed considerable prominence in the early 1990s, lost to Lukashenka and fell into decay mainly because of its discourse based on a monolingual Belarusian identity and centered on the pre-Soviet past, which excludes the vast majority of the Russian/Soviet-educated population, ignoring the “polyethnicity and plurilingualism characteristic of ancient and modern Belarus” (Loika, 2001, p. 162)³¹. Meanwhile, surveys show that a large part of the population that supports Lukashenka speaks Belarusian and lives in rural areas, while the

---

²⁹ From Belarusian: “людзей, якія ў нармальных варунках сваім статусам, сваімі дасягненнямі мусяць быць элітай”.

³⁰ From Spanish: “por primera vez, creo, el intelectual fue perseguido por el poder político, ya no en función del discurso general que enunciaba, sino a causa del saber del que era poseedor: en ese plano constituía un peligro político”.

³¹ From Belarusian: “Наогул, для Беларусі як даўняй, гэтак і сучаснай, характэрная поліэтнічнасць, полілінгвізм”.

predominantly Russian-speaking capital has truly become a center of opposition against the dictator (Bekus, 2010, p. 154). Such an apparently paradoxical scenario can be interpreted based on Fanon's profile of the colonized intellectual, which, geographical and cultural differences aside, follows similar dynamics whether in Africa, the Antilles or Eastern Europe (1968, p. 37):

*Committed to certain points of the battlefield, he finds himself losing sight of the movement's unity and, in the event of a local setback, being carried away by doubt and even despair. The people, on the contrary, adopts global positions from the outset. Land and bread: what should one do to have land and bread? And this stubborn, apparently limited, narrow aspect of the people is definitely the most fruitful and effective operative model.*³²

Lukashenka, on the other hand, managed to convince a large part of the population with his simplistic approach, by showing himself as a "man of the people", as Fiaduta (2005, p. 128) explains:

*To prevent people from later assumptions about what kind of image makers our character has attracted to help him, I can tell you exactly: Alexander Lukashenko created his image himself. I remember well how he shredded the text of a speech prepared by us, mercilessly striking through it and inserting his own words. When he gave it to me for a clean reprint, there was not a single blank spot in it. Sinitsyn, catching my bewildered glance, only grunted: "Writers! You should be sent to the kolkhoz to learn the language! Write simpler!"*³³

Considering the frauds of the Lukashenka regime, it is difficult to attribute its alleged victory solely to populist discourse. However, Fanon's argument helps to understand, at least in part, the emergence of the scenario seen in the film, especially in the continuation

---

³² From Portuguese: "Empenhado em determinados pontos da frente de combate, acontece-lhe perder de vista a unidade do movimento e, em caso de revés local, deixar-se levar pela dúvida e até mesmo pelo desespero. O povo, ao contrário, adota de saída posições globais. A terra e o pão: que fazer para ter a terra e o pão? E êste aspecto obstinado, aparentemente limitado, estreito, do povo é em definitivo o modelo operativo mais fecundo e mais eficaz".

³³ From Russian: "Чтобы ни говорили позднее о том, каких специалистов-имиджмейкеров привлекал себе в помощь наш герой, но я знаю доподлинно: свой имидж Александр Лукашенко создавал сам. Хорошо помню, как он кромсал подготовленный нами текст одного из выступлений, безжалостно что-то вычеркивая и вставляя свое. Когда он отдал мне его для чистой перепечатки, живого места в нем не было. Синицын, поймав мой недоуменный взгляд, только хмыкнул: «Литераторы! Вас бы в колхоз отправить, учить язык! Пишите проще!»".

of his thoughts: “the lack of preparation of the elites, the absence of organic connection between them and the masses, their laziness and, let's be honest, cowardice at the decisive moment of struggle, figure at the origin of tragic misadventures”³⁴ (1968, p. 123), these “tragic misadventures” being in Belarus, the emergence of Lukashenka and his retrograde policies. Miron, although not an intellectual in the strictest sense – as he says at the beginning of the narrative, about the police intervention the night before: “I have no responsibility for what is happening around me. I'm a musician, I made people have fun at the concert and let it stay that way”³⁵ – he carries in his trajectory elements described by Fanon and applicable to a large part of the country's intellectual class. In his transformation from rebel-musician to rebel-politician, he reaches out to the people in his electoral campaign, aided by Belarusian music to appeal to the Russian-speaking public, a resource also used by Vera and Forza when traveling across the country to raise awareness of Miron's activism. Only by confronting the problems faced by the people in their daily lives could the protagonist realize that he needed to get out of his social bubble and join the masses in their “local, discontinuous, disqualified, non-legitimized knowledge”, thus beginning to bring actual change into the system.

Another conflicting characteristic pointed out by Bekus is the relationship between an apparent weak national identity and the pride of Belarusian citizenship, above the regional average (2010, p. 148). While statistics show a large part of the country's population undecided or divided as to how it sees itself as an autonomous nation, there is considerable pride and belonging to Belarusian citizenship among all resident ethnic groups.

In this context, it is possible to argue that the question to be asked is not which *majority* the song refers to, but which country is said not to exist. As in *Mensk i Minsk*, only one of the two situations seemed to be validated by the majority of the population, while the other has been minoritized. When Miron sings that “to most, this country doesn't exist” he is referring to the white-red-white Belarus, which speaks predominantly Belarusian and whose people live in freedom. It is to this dying country, covered in gray snow, that he anguishedly asks life to be given back.

The other verses of the song cover even more figures inside and outside Belarusian society, some included in the subgroups defined by Kartunova, namely, the panslavist and satanist (group 3), and guitarist (group 1), contrasting with the professions/hierarchies admiral and bouncer, in addition to the illegal, last of which will be discussed shortly. As for the former, a translational choice that requires further explanation lies in the verse “*Dlia panslavista*

---

³⁴ From Portuguese: “a falta de preparo das elites, a ausência de ligação orgânica entre elas e as massas, sua preguiça e, digamo-lo, a covardia no momento decisivo da luta figuram na origem de desventuras trágicas”.

³⁵ Viva Belarus!, 2012, 00:10:38,425... 00:10:45,827.

kraina adna”, which literally means “To the panslavist, this country is one”. Far from hinting at the original Pan-Slavism movement, since there is no serious separatist or irredentist unrest in and around the country, the verse refers to the contemporary rhetoric inherited from the Soviet era of uniting Slavic peoples (which practically applies only to the Eastern ones) under the aegis of Moscow.

A survey on ethnic identification carried out in Belarus in the year 2000 revealed that 42.6% of the population sees itself as part of the “Triple Russian Nation” (Belarusian, Russian, and Ukrainian), just below the 49.8% who identify themselves as an autonomous people (Bekus, 2010, p. 143). Also considering Lukashenka's efforts to deepen integration with Russia, a survey carried out by the Independent Institute of Political and Socio-Economic Studies, Minsk, in the first half of the 2000s, points to a growing majority (51.7% in 2003, at 52.3%, in 2005) in favor of a state union with Russia (p. 141), culminating with the proposal made by Russian head of state Vladimir Putin to annex the six regions of Belarus, plus the capital Minsk, as regions of the Russian Federation (Fiaduta, 2005, p. 628). Such a proposal highlights the profound disrespect nourished by the eastern dictator in relation to the Belarusian nation, which he tries to make invisible by implicitly nodding to the pre-revolution period, when the Belarusian lands were split into regions of the Russian Empire. The same survey, however, shows that a decreasing number of respondents are in favor of unification with Russia, that is, with the loss of independence: a reduction from 21.2% to 12.0% over the same period. Considering this background, I translated the verse as “Para o pan-eslavista, este país é a Rússia” (lit. “To the panslavist, this country is Russia”), since it is not about internal union, as a literal translation might suggest, or regional, via nineteenth-century Central European Pan-Slavism, but rather a more specific political agenda directly related to the problematic central to the film, easily understandable to the Belarusian audience, not so much for the Brazilian spectators.

As for the figure of the admiral, it is interesting to note that, deprived of a sea coast, Belarus does not have a navy, only an army and air force (CIA, 2018, p. 475). So which admiral does the song refer to? We can assume an anachronistic reference to the Soviet era, when there was such a patent in the country, or, in contemporary times, as a metaphor for its subalternized role – stern, rear end or maneuvering area of a larger, post-Soviet vessel. Indeed, it is possible to argue that in the Belarusian collective imagination the phrase does not even cause strangeness, since, as pointed out by Akudovich (2006, p. 31), “Russia is not east of the Belarusian lands. Russia *is the east* of Belarus. This means that, in its own way (as well as Europe), Russia naturally finds herself within our own identity”³⁶. In order

---

³⁶ From Belarusian: “Расея не на ўсход ад земляў Беларусі, Расея - усход Беларусі. Гэта значыць, што Расея, пэўным сваім контурам (як і Еўропа) натуральна знаходзіцца ўнутры нашай уласнай самасці”.

to maintain this paradox, the verse was translated, word-for-word, as “For the admiral, this country is a stern”.

In relation to “illegal”, there are basically two hypotheses that help us understand the song, but do not reflect on major translational changes. The first, perhaps more spontaneous for a Portuguese-speaking public, is that of an “illegal immigrant”, especially under the recent developments within the Belarusian-Polish border (Fallon, 2021). Since illegal immigration is, by definition, difficult to calculate, we can investigate from statistical data for legal immigrants, below 35,000 in 2019, the highest number ever recorded since 1995 (BELSTAT, 2020), and requests for asylum – just over three thousand, between 2004 and 2015 (Makushina, Goncharenko, 2017). It is estimated that around six thousand stateless persons still reside in the country (CIA, 2018, p. 475), technically illegal, but not necessarily immigrants. Despite this, due to its strategic location between the former Soviet bloc and the EU, a growing number of people have been transiting through Belarus in search of better living conditions in the West, which has been attracting investment from the European bloc to strengthen the Belarusian border with Poland, in the order of 29 million euros a year. This amount is meager compared to the more than two billion euros earmarked for these purposes in Greece alone, in 2019 (EC, 2019). In view of these facts and considering the film predates the recent border crisis by nearly a decade, we can discard this hypothesis.

The second hypothesis is based on what happened during the Forza concert, when the audience raised national flags and screamed for freedom, to which Miron retorts by calling it an “illegal” act, according to the regime's rhetoric, a name later exploited by the local media³⁷. Thus, the term is understood to be synonymous with rebel/informal. The ending line “For the illegal, this country is winter”, which contemplates both hypotheses and other possible interpretations, becomes even more evident at the end of the film, during the dramatization of the protests that took place in the winter of 2010. It is possible to establish a connection between this scenario and the last verse, "Burn the bridges and light up the earth", as a revolutionary metaphor, seeking to warm and light up the icy and gray country, with the burnt bridges symbolizing a no-return break with ideology of Lukashenka and the past from which it draws inspiration.

Final considerations

We can conclude that the triptych *Maya revaliutsyia*, *U nashym kalhase* and *Krainy niama* tells a story that goes beyond the film. As a cry of protest, *Viva Belarus!* has the mission to represent the struggle of an era, symbolized by the trajectory of Miron. Thus, the

---

³⁷ Viva Belarus!, 2012, 00:09:34,800 --> 00:09:38,800.

soundtrack seeks to emulate cycles of this struggle embodied by the protagonist: initially optimistic and eager for a revolution that will come with the dawn; later realistic, it seeks to cooperate with the system waiting for better days; and, finally, melancholic, facing a frozen, dying nation. However, one common element endures through cycles and changes: hope. The three songs express ideals of a better future – “Look at the dawn / our time to shine is coming!”, “I dream and you dream too / That there’s no more chairman / And all around will be happy” and “Give life back to your country... Burn the bridges and light up the earth” – marked by a discourse of engagement toward the second person. In this way, the songs are reaffirmed as a form of protest, since they not only denounce the regime, but also invite the public to desire change, to materialize it.

Rock music in Belarus therefore plays a key role in the struggle for democracy and human rights, both through its lyrics and through the socialization and exchange of ideas it provides. In the film, the trajectory of Miron and Forza, in a way, is a reflection of the path taken by many bands and artists in the country, who, under government pressure, are forced to take a harder political stance, abandoning the supposed hierarchical neutrality of the cubicle assigned to them, towards the freedom that only ideological dissent is able to offer. More than a musical genre, Belarusian rock has the power to unite people from the most varied social classes: from the thriving metropolis to the desolate countryside and radioactive hinterlands; from bohemian intellectuals to recruits in the barracks, mobilizing ever-increasing demonstrations against the government's injustices, year after year. Due to its textual versatility, which is inspired by a wide variety of themes and experiences with which every human being can identify, Belarusian rock becomes a text in a continuous state of translation, capable of breaking down linguistic and political barriers, constituting a means of transmitting traditions, stories and knowledge.

The translation and subtitling of the work was done in order to respect these particularities of the source text, seeking to convey not only the feeling of protest and suffering, but also of hope and solidarity. Belarus remains a very little studied country in the Portuguese-speaking world, especially in relation to its language, culture and history. We hope, with this study, to contribute to changing this situation, given the vast opportunities for future research that this field represents.

Acknowledgments

To FAPESB – Foundation for Research Support of the State of Bahia – for the doctoral grant that made this study possible. To Volha Yermalayeva Franco, for her inspiration and unconditional support. To Dr. Jorge Hernán Yerro, for his valuable supervision. To Dr. Piotra Murzionak and staff at *Culture, Nation* magazine, for the opportunity.

References

- AKUDOVICH, V. **Dyialohi z Boham** [Дыялогі з Богам]. Minsk: Kamunikat, 2006.
- AULETE, C. **Minidicionário contemporâneo da língua portuguesa**. Rio de Janeiro: Nova Fronteira, 2004.
- BACHEGA, H. As execuções secretas na última ditadura da Europa. **BBC**, 19 may 2018. Available at: <https://www.bbc.com/portuguese/internacional-44133545>. Accessed: 02 sep. 2020.
- BARBOSA, H. G. **Procedimentos técnicos da tradução: Uma nova proposta**. Campinas: Pontes, 1990.
- BEKUS, N. **Struggle over identity: the official and the alternative Belarusianness**. Budapest: CEU Press, 2010.
- BELARUS. National System of Geographic Names Transmission into Roman Alphabet in Belarus. *In: Ninth United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names*. New York: ONU, 10 jul. 2007, p.1-7.
- BELSTAT. **Tourism and tourist resources in the Republic of Belarus**. 10 jul. 2018. Available at: https://www.belstat.gov.by/en/ofitsialnaya-statistika/real-sector-of-the-economy/tourism/publications/index_9312/. Accessed: 02 oct. 2020.
- BELSTAT. **Obshchiye itogi migratsii naseleniya** [Общие итоги миграции населения]. Available at: <https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/solialnaya-sfera/naselenie-i-migratsiya/migratsiya/>. Accessed: 10 oct. 2020.
- BNR. **The Belarusian Democratic Republic official website**. 2021. Available at: <http://www.radabnr.org>. Accessed: 15 nov. 2021.
- BULHAKAŬ, V. **Belarus: ni Europa, ni Raseia. Merkavanni belaruskikh elit** [Беларусь: ні Эўропа, ні Расея. Меркаваньні беларускіх эліт]. Warszawa: ARCHE, 2006.
- CANADA. **Travel and tourism. Information on travelling to, from and within Canada**. Available at: <https://travel.gc.ca>. Accessed: 05 nov. 2021.
- CIA. **The CIA world factbook (2018-2019)**. New York: Skyhorse Publishing, 2018.

CNN. Rice: Belarus is 'dictatorship'. **CNN International**, 20 apr. 2005. Available at: <https://edition.cnn.com/2005/WORLD/europe/04/20/rice.belarus/>. Accessed: 14 sep. 2020.

COSTA, P. **Cinema em exílio: tradução e política na Belarus pós-soviética**. Belo Horizonte: Dialética, 2020.

COSTA, P.; YERRO, J. Quem fala trasiianka? Tradução e hibridismo em Belarus. **Caleidoscópio: Literatura e Tradução**. p. 34-58. Brasília: UnB, 2021.

EC. **Managing Migration: EU Financial Support to Greece**. Jul. 2019. Available at: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/201907_managing-migration-eu-financial-support-to-greece_en.pdf. Accessed: 14 sep. 2020.

FALLON, K. At Poland-Belarus border, people decry 'weaponisation' depiction. **Aljazeera**, Sokolka, 14 nov. 2021. Available at: <https://www.aljazeera.com/news/2021/11/14/at-poland-belarus-border-people-decry-weaponisation-depiction>. Accessed: 21 nov. 2021.

FANON, F. **Os condenados da terra**. Tradução de José Laurênio de Melo. Rio de Janeiro: Civilização Brasileira, 1968.

FEDUTA, A. **Lukashenko: politicheskaya biografiya** [Лукашенко: политическая биография]. Moskva: Referendum, 2005.

FOUCAULT, M. **Microfísica del poder**. Traducción de Horacio Pons. Buenos Aires: Siglo veintiuno, 2019.

FRANCO, V.; TEIXEIRA, V. **Transliteration of Belarusian names**. Available at: <https://textmus.com/translit/>. Accessed: 05 nov. 2021.

G1. 'Melhor ser um ditador do que ser gay', diz presidente de Belarus. **G1**, 04 mar. 2012. Available at: <http://g1.globo.com/mundo/noticia/2012/03/melhor-ser-um-ditador-do-que-ser-gay-diz-presidente-de-belarus.html>. Accessed: 14 sep. 2020.

HRABCHYKAU, S. **Slounik paronimau belaruskai movy** [Слоўнік паронімаў беларускай мовы]. Minsk: Narodnaia Asveta, 1994.

ICAO. **Machine Readable Travel Documents**. Doc 9303, pt. 3. 8 ed. Montréal: ICAO, 2021.

JAKOBSON, R. On linguistic aspects of translation. *In*: BROWER, R. A. (ed.) **On Translation**. Cambridge: Harvard University Press, 1959, p. 232–239.

JOHNSON, S. Russian language in decline as post-Soviet states reject it. **Financial Times**, 13 apr. 2017. Available at: <https://www.ft.com/content/c42fbd1c-1e08-11e7-b7d3-163f5a7f229c>. Accessed: 21 jun. 2018

КАРЬЛОУ, І. **Tlumachalny Slounik Belaruskai Litaraturnai Movy** [Тлумачальны слоўнік Беларускай Літаратурнай Мовы]. Minsk: Belaruskaja Entsyklopedyia imia Petrusia Brouki, 2016.

KARTUNOVA, I. **Sotsialnaya rabota s detmi i molodezhyu** [Социальная работа с детьми и молодежью]. Vitebsk: VGU, 2013.

KORCHUK, V. Regionalnyi imidzh belarusi v sredstvakh massovoy informatsii [Региональный имидж беларуси в средствах массовой информации]. **Zhurnal Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta. Zhurnalistika. Pedagogika** [Журнал Белорусского государственного университета. Журналистика. Педагогика]. Minsk: BGU, n. 1. p. 42-55, 2018.

LARA, L. Os protestos em Belarus, a 'última ditadura da Europa'. **CNN Brasil**, São Paulo, 27 aug. 2020. Available at: <https://www.cnnbrasil.com.br/internacional/2020/08/27/os-protestos-em-belarus-a-ultima-ditadura-da-europa>. Accessed: 02 set. 2020.

LEPESHAU, I. **Etymalahichny slounik frazealahizmau** [Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў]. Minsk: BelEn, 2004.

LOIKA, P. Histarychnaia adukatsyia - asnova idealohii belaruskaha dziarzhhaunaha patryiatyzmu [Гістарычная адукацыя - аснова ідэалогіі беларускага дзяржаўнага патрыятызму]. **Histarychny Almanakh** [Гістарычны Альманах]. Narodnia, v. 4. p. 160-164, jan. 2001.

MAKUSHINA, N.; GONCHARENKO, R. Fight over migrant centers in Belarus. **DW**. 24 jan 2017. Available at: <https://p.dw.com/p/2WLA4>. Accessed: 14 sep. 2020.

MINOVA, M. Klassifikatsiya, sushchnost i funktsii detskikh i molodezhnykh obyedineniy v Respublike Belarus [Классификация, сущность и функции детских и молодежных объединений в Республике Беларусь]. **Vestnik KGU im. N. A. Nekrasova** [Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова]. Kostroma: KGU, v. 21, n. 4. p. 246-251, jul-aug. 2015.

N.R.M. Mensk i Minsk [Менск і Мінск]. *In*: N.R.M. 06. Minsk: PRO2 Studio, 2007. 1 CD. Tr. 4.

PEN. Belarus: PEN International expresses concerns over the detention of Belarusian PEN Centre member Aliaksandr Fiaduta. 30 apr. 2021. Available at: <https://pen-international.org/news/belarus-concerns-detention-aliaksandr-fiaduta>. Accessed: 05 nov. 2021

ROCHA, C. Kolkhoz e colcoz. **Ciberdúvidas da língua portuguesa.** Available at: <https://ciberduvidas.iscte-iul.pt/consultorio/perguntas/kolkhoz-e-colcoz/32828>. Accessed: 27 sep. 2020.

ROTH, A. Is this the beginning of the end for ‘Europe’s last dictator’?. **THE GUARDIAN**, 02 aug. 2020. Available at: <https://www.theguardian.com/world/2020/aug/02/is-this-the-beginning-of-the-end-for-europes-last-dictator>. Accessed: 02 sep. 2020.

SHOTTER, J; SEDDON, M. Europe’s ‘last dictator’ in a brutal fight for survival. **Financial Times**, Warszawa, Moskva, 14 aug. 2020. Available at: <https://www.ft.com/content/4b9c32a1-2494-4f36-a10f-2777ec429e5d>. Accessed: 02 sep. 2020.

SHUBIN, A. **Predannaya demokratiya. SSSR i neformaly (1986-1989)** [Преданная демократия. СССР и неформалы (1986-1989)]. Moskva: Evropa, 2006.

SOYUZ. **Informatsionno analiticheskiy portal soyuznogo gosudarstva** [Информационно аналитический портал союзного государства]. 2020. Available at: <https://soyuz.by>. Accessed: 08 oct. 2020.

SUSSEX, R; CUBBERLEY, P. **The Slavic Languages.** New York: Cambridge University Press, 2006.

SVABODA. **Zapis.** 20 nov. 2015. Available at: https://vk.com/wall-36069860_187326. Accessed: 21 sep. 2020.

USHAKOV, D (red.). **Tolkovyi slovar' russkogo yazyka** [Толковый словарь русского языка]. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, 1935. Available at: http://enc.biblioclub.ru/Termin/1125213_VVALIT. Accessed: 14 sep. 2020.

Viva Belarus!. Dir: Krzysztof Łukaszewicz. Prod: Tadeusz Drewno, Daniel Markowicz and Włodzimierz Niderhaus. Cast: Dzmitry Papko; Vadim Affanasiev; Karolina

Gruszka; Anatolii Kot *et al.* Writers: Krzysztof Łukaszewicz and Franak Viachorka.
OST: Lavon Volski. Poland: WFDIF, Canal +, Polski Instytut Sztuki Filmowej, 2012. 1
DVD (98 min.), widescreen, color.

WYSON, K. Viva Belarus! Premieres In Washington. **Radio Free Europe / Radio Liberty**, 14 nov. 2013. Available at: <https://pressroom.rferl.org/a/viva-belarus-premieres-in-washington/25168573.html>. Accessed: 3 oct. 2014.

SHUPA, S. Менск (Mensk). *In: SLOUNIK SVABODY: XX stahodzdze ŭ belaruskai move. Slova na dzien dlia pamiatsi i dlia rozдумu [СЛОЎНИК СВАБОДЫ: XX стагодзьдзе ў беларускай мове. Слова на дзень для памяці і для роздуму]*. Praha: RFE/RL, 2012, p. 250- 251.

Paterson Franco Costa Belarusian rock in Portuguese:

Translating protest and hope in the film "Viva Belarus!"

Paterson Franco Costa – intersemiotic translation researcher, Federal University of Bahia (UFBA), Brazil

(web-magazine “Kultura. Natsyja”, issue 28, November 2021, 40-72, www.sakavik.net)

Abstract. Belarus has been the stage of constant protests against Aliaksandr Lukashenka's authoritarian regime, in control of the country since 1994. In this context, rock has long been one of the main tools to denounce the dictatorship, mainly through its lyrics, in the Belarusian language, which refer to the historical and cultural elements of the people as a form of resistance against Russian-speaking oppression. This article seeks, through translation, to analyze these dynamics of cultural and linguistic resistance in the compositions of Lavon Volski, one of the greatest exponents of contemporary Belarusian rock, within Krzysztof Łukaszewicz's “Viva Belarus!” (2012), first feature film predominantly in Belarusian translated and subtitled into Portuguese directly from that language. Aiming to reflect on the country's political scenario in the film, the article brings as theoretical support names like Heloísa Barbosa, in the field of translation procedures, Frantz Fanon and Michel Foucault, on power relations, in addition to intellectuals from the former USSR, such as Nelly Bekus, Aleksandr Shubin and Vital Silitski, to discuss post-Soviet identities. This article is expected to contribute to filling the gap on Belarus within Slavic studies in Brazil and elsewhere. **Keywords:** Belarus; Audiovisual Translation; Cultural studies; Bilingualism.

Патерсон Франко Коста: Беларуский рок на португальском - Протест и надежда в переводе фильма «Жыве Беларусь!»

(веб-журнал «Культура. Нацыя», вып. 28, ноябрь 2021, 41-72, www.sakavik.net)

Патерсон Франко Коста – исследователь интерсемиотического перевода, Федеральный Университет штата Баия (UFBA), Бразилия

Резюме: Беларусь является ареной постоянных протестов против авторитарного режима Александра Лукашенко, который контролирует страну с 1994 года. В этом контексте рок стал одним из основных инструментов осуждения диктатуры, в основном через его тексты песен на белорусском языке, которые относятся к историческим и культурным проявлениям народного сопротивления русскоязычному угнетению. В этой статье предпринята попытка, с помощью перевода, проанализировать динамику культурного и языкового сопротивления в композициях Лявона Вольского, одного из величайших представителей современного белорусского рока, в рамках картины Кшиштофа Лукашевича «Жыве Беларусь!» (2012), первого художественного фильма преимущественно на белорусском языке, с переведенными непосредственно с этого языка на португальский язык субтитрами. Стремясь отразить политический сценарий страны в фильме, в статье в качестве теоретической базы упоминаются такие имена, как Элоиза Барбоза в области процедур перевода, Франц Фанон и Мишель Фуко в области отношений власти, а также интеллектуалы из бывшего СССР, такие как Нелли Бекус, Александр Шубин и Виталий Силицкий, чтобы обсудить постсоветские идентичности. Ожидается, что эта статья внесет вклад в восполнение пробела по Беларуси в славистических исследованиях в Бразилии и других странах.

Ключевые слова: Беларусь; Аудиовизуальный перевод; Культурология; Двухязычие.

- *Канферэнцыі*

○ *Xth Congress of International Council for Central and East European Studies (Montreal, 2021)*

Сябры Беларускага інстытута навукі і мастацтва, Канада (БНІМ, Канада) прынялі ўдзел у X-м міжнародным кангрэсе даследчыкаў з цэнтральна- і усходнееўрапейскіх краін. Кангрэс, арганізаваны міжнародным камітэтам ICCEES (International Council for Central and East European Studies), мусіў адбыцца 4-9 жніўня 2020 года у Манрэалі, аднак, у сувязі з КОВІД-інфекцыяй перанесены на 2021 год.

Трое сяброў БНІМ, Канада, Г.Туміловіч, Ю.Шапецька, і П. Мурзёнак зрабілі даклады на панэлі пад назвай “From Legends to Modern Belarus” (арганізатар – д-р П. Мурзёнак). Паседжаньне было цалкам БНІМ-аўскім, адбылося 4 жніўня 2021 года, мадэратар – д-р Н. Баркар. Ніжэй падаюцца матэрыялы выступленьняў.

- **Галіна Туміловіч, PhD, Ordre des Palmes Académiques “БНР: Роля М.В.Доўнар-Запольскага ў навукова-гістарычным абгрунтаванні высноў беларускай дзяржаўнасці (тэзісы)”**

1. Абвяшчэнне 100 гадоў назад, 25 сакавіка 1918г. БНР – лёсавызначальная падзея і першы важнейшы рубаж наўноўшай гісторыі Беларусі, - тады мы заявілі аб сваім праве на ўласную дзяржаўнасць.

2. У сувязі з гэтым яе 100 годдзе аб’ядноўвае на сёння ўсіх беларусаў, - дзе б яны/мы ні жылі і як бы да гэтага ні ставіліся.

3. У рамках азначэння гэтай гістарычнай падзеі паўсюль праводзіліся розныя сустрэчы, канферэнцыі, інтэрв’ю з удзелам грамадскіх і палітычных дзеячоў, навукоўцаў і іншых спецыялістаў. Дыяпазон разглядаемых пытанняў вельмі шырокі: ад ролі і значэння БНР да пазіцый і лёсу асноўных яе стваральнікаў.

4. Для мяне, як гісторыка і даследчыка, адным з асноўных пытанняў з’яўляецца навуковае абгрунтаванне (стварэння) беларускай дзяржаўнасці: іншымі словамі, чаму беларусы маюць права на сваю дзяржаўнасць. –Вядома, што народаў на працягу гісторыі існавала і існуе шмат, але не ўсе яны здолелі стварыць свае дзяржавы.

5. Дарэчы, сёння, - на базе гістарычнага матэрыялу і вядомых даследаванняў казаць аб гэтым даволі проста. Аднак 100 гадоў таму назад сітуацыя была зусім іншай. - Ніхто, акрамя суседзяў, не ведаў, хто такія беларусы. Першым даследчыкам, хто на аснове глыбокага ведання гісторыі і дапаможных і сумежных дысцыплін, такіх, напрыклад, як этнаграфія і картаграфія, вызначыў беларусаў як асобную культуру, асобны народ, што мае права на сваю дзяржаўнасць, быў Мітрафан Віктаравіч Доўнар-Запольскі. Наш земляк, беларус, шляхціч, родам з Рэчыцы. У разглядаемы час ён ужо –прафесар Кіеўскага ўніверсітэту.

6. Што ж, дакладней кажучы, ён зрабіў у гэтым сэнсе? Па-першае, мы вядзем гаворку пра яго публікацыю “Асновы беларускай дзяржаўнасці”, што выйшла ў Гародні і – па некаторых сведчаннях – у Вільні ў 1919 г. Па-другое, нельга забываць і пра яго ўнёсак у складанне/састаўленне мапы/*карты* Беларусі. Менавіта ён абгрунтаваў і вызначыў паўднёвую мяжу Беларусі, г. зн. з Украінай, якая па сутнасці захоўваецца і на сёння (з Брэстам-Кобрынам-Рэчыцай-Мозырам-Гомелем), такім чынам тады перамагла яго канцэпцыя.

7. Але! Яго галоўная заслуга – гэта абгрунтаванне асноў беларускай дзяржаўнасці. Менавіта ён вызначыў і сфармуляваў асновы беларускай гістарычнай ідэалогіі на той час, на якую абапіраліся/спасылаліся лідэры БНР, каб даказаць/давесці, што беларусы маюць сваю доўгую дзяржаўную традыцыю/ каб прадэманстраваць існаванне дзяржаўнай традыцыі ў беларусаў.

8. Асноўныя тэмы і пастулаты, якія ён вылучыў пры аналізе – у храналагічным парадку – гістарычнага развіцця Беларусі, гэта: А) Полацкае і іншыя самастойныя княствы на беларускіх тэрыторыях да 13 ст.; В) потым ён звярнуўся да гісторыі ВКЛ, дзе, *па-першае*, ён асабліваю ўвагу надаваў перыяду да ўніі з Польшчай (Люблінскай уніі 1569). Ён *першы*, хто назваў ВКЛ **Беларуска-Літоўскім Княствам**, падкрэсліўшы тым самым роўныя правы беларусаў з літоўцамі на дзяржаўную спадчыну ВКЛ. *Па-другое*, пры аналізе наступнага перыяду развіцця ВКЛ, - у складзе адной дзяржавы з Польшчай, ён падкрэсліваў дабраахвотны характар саюзу з абодвух бакоў – і ВКЛ, і Польшчы і федэратыўны характар створанай імі агульнай дзяржавы. Нарэшце, *па-трэцяе*, у адносінах да апошняга перыяду развіцця Беларусі

ў складзе Расійскай імперыі, Д. Запольскі зыходзіў з пазіцыі, што нічога станоўчага для Беларусі гэты перыяд не меў, так як расійскі ўрад прадугледжваў і праводзіў у адносінах да беларускіх земляў выключна толькі палітыку русіфікацыі. Такім чынам, па Д.-З. – ВКЛ – апошняя – да падзей кастрычніка 1917 года (Руская рэвалюцыя) дзяржаўная структура, якую беларусы могуць разглядаць як уласную дзяржаву.

9. Публікацыя Доўнар-Запольскага, акрамя свайго гістарычнага і грамадска-палітычнага значэння: высновы аб тым, што дзяржаўнае самавызначэнне беларусаў было гістарычна прэдэтермінавана, мела яшчэ і больш практычную мэту. Менавіта, яна павінна была прадставіць ўдзельнікам Парыжскай мірнай канферэнцыі 1919 года (Версаль) гісторыю беларускага народу такім чынам, каб можна было весці размову/перамовы аб будучыні Беларусі.

10. Таму публікацыя адразу ж з’явілася на шмат мовах – беларускай, рускай, нямецкай, польскай, і, асабліва, французскай, праз якую лідэры БНР хацелі быць пачутымі ў Парыжу, дакладней, у Версалю. Да таго ж французская мова была ў той час найважнейшай мовай дыпламатыі (пераклад на ангельскую з’явіўся пазней).

11. Як вядома, сто гадоў таму назад, нягледзячы на ўсе, што было зроблена кіраўнікамі БНР, ідэя стварэння на мапе свету новай дзяржавы не знайшла падтрымкі на міжнароднай арэне. Аднак пры гэтым заслугі Доўнар-Запольскага нельга пераацаніць з-за яго ўкладу ў развіццё ідэі беларускай дзяржаўнасці, як і яго ролю ў развіцці гістарычнай беларускай навукі. Ён – адзін з заснавальнікаў айчыннай гістарычнай навукі і разам з тым – адзін з найвыбітнейшых беларускіх гісторыкаў.

- **Galina Toumilovitch, PhD: BNR. Role of M. Downar-Zapolski in forming the basis for the creation of Belarusian statehood (abstract)**
(web-magazine “Kultura. Natsyja”, issue 28, November 2021, 73-78,
www.sakavik.net)

1. Proclamation of 100 years ago – on March 25, 1918 of Belarusian Democratic Republic (BNR in Belarusian) is the most important event of the entire modern history of Belarus.
2. This 100th Anniversary of the state connects all Belarusians.
3. Within the framework of these measures different meetings, lectures and interviews between the public and the political individuals are being held.
4. As a historian, I believe that one of the most important topics to explore is the basis for the creation of Belarusian statehood. These days this topic is simpler to discuss because of access to detailed historical materials and known studies.
5. However, 100 years ago the situation was quite different. The first researcher who used his profound knowledge of history to determine Belarusians as having their own unique culture was Downar-Zapolski.
6. First, to establish the objective substantiation of Belarusian statehood, we discuss his work, "The Basis of Belarusian Statehood." Second, his contribution to mapping Belarus was crucial as it outlined Belarus' southern border with Ukraine.
7. His chief accomplishment, however, is his work justifying a basis for Belarusian statehood. It was he who formulated the main points of Belarusian historical ideology for that period, which BNR leaders relied upon to show evidence of the existence of a long tradition of Belarusian self-governance.
8. D. Zapolski's main themes and postulates were the following: a) the Polatsk principality, b) the history of GDL (Grand Duchy of Lithuania or Litva), where he pays special attention to the period before its union with Poland and he emphasizes the rights of both Belarusians and Lithuanians to their GDL heritage. Further analyzing GDL's development period with Poland, he emphasizes the federal nature of this state. This includes the incorporation of Belarusian land in the composition of Russia, which included Russification of people living there. Thus, he concludes that the GDL is the final government structure that Belarusians could regard as their own.
9. In addition to its historical and socio-political significance, D.-Zapolski's publication (which concluded that Belarusian statehood was predetermined) also had a more practical purpose. Namely, it was created in order to be presented at the 1919 Paris Peace Conference.
10. The merit of Downar -Zapolski's publication cannot be overemphasized a) because of its sizeable contribution to the development of Belarusian statehood and b) because of its value to the study of Belarusian history.

Галина Тумилович, канд. ист. наук, Ordre des Palmes Académiques
“БНР: Роль М.В. Доунар-Запольского в научно-историческом обосновании выводов белорусской государственности (тезисы)”
(веб-журнал «Культура. Нацыя», вып. 28, ноябрь 2021, 73-78, www.sakavik.net)

1. Провозглашение 100 лет назад – 25 марта 1918 года БНР (Беларуская Народная Рэспубліка, in english Belarusian Democratic Republic) - собственно белорусского государства - важнейшее событие всей новейшей истории Беларуси.
2. В связи с этим 100 ление этого государства связывает сейчас всех белорусов, где бы они ни находились и даже как бы они к этому не относились.
3. В рамках мероприятий, посвященных этому историческому событию, проходили и (проходят) встречи, лекции, интервью с участием общественных и политических деятелей, исследователей/специалистов. Размах рассматриваемых на них вопросов очень широк: от роли и значения БНР в целом – до позиции и судеб её организаторов/лидеров/проводников, etc.
4. Для меня, как историка и исследователя, одним из важнейших вопросов является вопрос научного обоснования основ создания белорусской государственности. Иными словами, почему белорусы имеет право на своё государство. Как известно, народов много, но не все они исторически могли создать свои государства.
5. Сегодня, впрочем, на базе исторического материала и известных исследований об этом говорить достаточно просто. Однако 100 лет назад ситуация была иной: никто, кроме соседей, не знал, кто такие белорусы. И первым исследователем, кто на основе глубокого знания истории и вспомогательных и смежных дисциплин – этнографии, картографии и др., а также накопленного богатого исторического материала ,осуществил эту задачу, М.В. Доунар-Запольский. Он - наш земляк, белорус, дворянского происхождения, родился в Речице. В рассматриваемый период он уже профессор Киевского университета.
6. Говоря о его конкретном вкладе в научное обоснование возможности создания белорусской государственности, в первую очередь, мы ведем речь о его публикации «Основы белорусской государственности», напечатанной в Гродно (и Вильне) в 1919 году. Во-вторых, важно не забывать и про его вклад в составление карты Беларуси. Именно им были очерчены (и обоснованы) южные границы Беларуси (с Украиной), которые по сути сохраняет современная Беларусь (с Брестом-Кобрином-Речицей-Мозырем-Гомелем), т.о., его концепция победила.
7. Но! Основное – его главная заслуга именно обоснование основ белорусской государственности. Именно он сформулировал основные пункты белорусской

исторической идеологии на тот период, на которую опирались деятели БНР, чтобы доказать существование государственной традиции у белорусов.

8. Основные темы и постулаты Д.-Запольского, которые он выделил при анализе исторического развития Беларуси (в хронологическом порядке): а) он обратился к периоду независимости Полоцкого княжества и др. самостоятельных княжеств, существовавших до 13 вв. на территории современной Беларуси; б) к истории ВКЛ, где он особое внимание уделяет периоду ВКЛ до Люблинской унии (1569), т.е., до унии с Польшей. Он первый, кто называет ВКЛ «беларусско-литовским» княжеством, подчеркивая тем самым равные права белорусов с литовцами на историческое наследие ВКЛ. Далее, анализируя дальнейший период развития ВКЛ – в одном государстве с Польшей – он подчеркивает федеративный характер этого государства, т.е., добровольное вхождение и равенство прав с обеих сторон – ВКЛ и собственно Польши. И, наконец, говоря о последнем периоде развития Беларуси в составе Российской империи, он полностью отрицал какую бы то ни было положительную роль последней. По нему: инкорпорация белорусских земель в состав России сопровождалась исключительно русификацией. Т.о., он делает вывод, что ВКЛ – последняя государственная структура, которую белорусы могут рассматривать как собственное государство.

9. Публикация Д.-Запольского кроме научно-исторического и общественно-политического значения, которое заключалось в его выводе о том, что государственное самоопределение белорусов было исторически преддетерминировано, она имела еще и более практическую цель. А именно, должна была быть представлена участникам Парижской мирной конференции (1919, Версаль), чтобы они познакомились с историей белорусского народа таким образом, чтобы возможно было вести переговоры о его будущем.

10. Именно поэтому публикация вышла сразу же на нескольких языках: белорусском, польском, немецком, русском и, особенно важно, на французском, с тем чтобы во Франции представить её сразу на языке Парижской конференции. К тому же французский язык на то время – был языком дипломатии в целом (на английский язык она была переведена позже. В библиотеке University of Toronto она есть как раз на французском языке, как и в Минске, в самой большой публичной библиотеке).

11. И даже если на тот момент, сто лет назад, несмотря на всё что было сделано руководителями БНР, идея не нашла поддержки на международной арене, заслуги Д.-Запольского нельзя переоценить: А) из-за его вклада в развитие идеи белорусской государственности, и Б) в развитие белорусской исторической науки. Он на сегодня – один из основателей белорусской исторической науки и входит в состав самых выдающихся наших историков.

- **Juraś Šamiećka: Selected Publications by the Membership of Belarusian Institute of Arts and Science (BINiM, Canada): 2015-2021**

Анатацыя. Нягледзячы на геаграфічную адлегласць ад краіны нараджэння, цікавасць да беларускай тэматыкі застаецца прыярытэтнай для беларусаў у Канадзе. Значную ролю ў распрацоўцы беларускай тэматыкі граюць сябры Канадзійскага Інстытута Навукі і Мастацтва ў Канадзе (БІНІМ, Канада). БІНІМ, Канада быў заснаваны канадзійскай дыяспарай у 1968 годзе і мае цікавую і значную гісторыю дзейнасці. За апошнія пяць гадоў сябрамі БІНІМ былі напісаны і выдадзены кнігі ў наступных катэгорыях: калектыўныя кнігі (“Запісы”, “Доктар Марыя Паўліна Сурвіла. З Беларуссю ў сэрцы”); акадэмічныя выданні (др. Зіна Гімпелевіч, др. Пётра П. Мурзёнак), мемуарная літаратура (Пётра С. Мурзёнак, Івонка Сурвіла), паэзія (Сяргей Панізнік, Пётра П. Мурзёнак, Юрась Шамецька). Выдадзеныя кнігі паказваюць мажны інтэлектуальны ўзровень аўтараў, якія кіруюцца беларускай свядомасцю, культурай, гісторыяй і традыцыямі. Тэматыка кніг адлюстроўвае свядомы рух аўтараў да разумення каштоўнасцяў заходняй цывілізацыі, адыход ад савецкага мінулага, пры гэтым аўтары застаюцца прыхільнікамі традыцыйных каштоўнасцяў - такіх, як жыццё, годнасць, любоў, прага ды справядлівасці, - якія таксама актуальныя і для заходняй цывілізацыі. Выдадзеныя кнігі сябраў БІНІМ Канады з’яўляюцца значнай і важкай часткай культурнага жыцця Беларусі.

1. Introduction

The Belarusian Institute of Arts and Science (BINiM, Canada) produced many scholarly books, book chapters, memoirs, articles, and poetic collections during the 2015-2021 years in Belarusian and English. These writings reflect on a growing interest in Belarusian themes in Belarus, Canada, and worldwide. Since its inception, the Belarusian Institute of Arts and Science has been pursuing the following goals and objectives:

1. Consistent work with uniting all cultural and scholarly possibilities directed at studying Belarus as a country and researching the activities of the Belarusian people in the past and present.
2. BINiM, Canada, pursue academic activities, including active involvement in Canadian and international scholarly events: conferences, symposia, congresses.
3. Disseminate and promote the Belarusian culture in the world.

2. History of BINIM, Canada

The inception of the national Belarusian-Canadian institution took place in Toronto in 1967. Before establishing their own Institute, the Belarusian Canadians were members of the BINIM, USA, founded in 1951 by Dr. Vitaŭt Tumaš, its long-time President. The goals and objectives of both institutions have been similar ever since. At first, BiNiM, Canada, was considered a Chapter of the BINiM, USA. However, On November 7, 1968, it was decided to grant the Canadian Chapter the status of an independent organization that could participate in Canadian and international academic events. Dr. Vincent Žuk - Hryškievič was elected as the first president of BINIM Canada.

The following Presidents (in different years) are:

- Dr. Janka Sadoŭski, Professor of Queen's University (Kingston), author of two doctoral dissertations dedicated to Francysk Skaryna, author of the book "History of Belarusians in Canada";
- Dr. Barys Rahulia, Belarusian political activist. In 1996-1997 he was Vice-president of the Rada of the Belarusian Democratic Republic.
- MA. Ivonka Survilla, linguist (graduated from a humanities faculty of the Sorbonne), artist, the President of the Rada of the Belarusian Democratic Republic (a Belarusian government in exile) since 1997.
- Dr. Zina Gimpelevich, Professor at the University of Waterloo (Canada).
- Dr. Piotra Murzionak has been the President of BINIM, Canada. Since October 2017.

In the first years of BINIM Canada, the most prominent members of the organization were:

- Kastuś Akaŭa, writer, author of the trilogy "Horavatka" and other books; political activist;
- Alieš Hryščuk, librarian at the University of Queens (Kingston);
- Dr. Jaŭchim Skurat (received his doctorate at the Sorbonne); political activist, treasurer of BINIM Canada;
- Janka Survilla, the economist, graduated from the Complutense University (Madrid); political activist;
- Valancina Paškiewič, linguist, author of the textbook in two volumes, "Belarusian language."

From the 1980s to the present day, BINIM Canada has been going through a new stage. It was enriched with new members thanks to the new wave of emigration. During this period, activities were mainly led by Dr. Zina Gimpelevich, Dr. Maria Paula Survilla, and Ivonka Survilla. By 2016, BINIM, Canada members presented about 150 papers and gave lectures in North America, Europe, and worldwide. Since 1983, they took an active part in the conferences of the Canadian Association of Slavists (CAS). BINiM's members in Canada

have repeatedly been invited to scholarly conferences and symposia at Harvard, Sorbonne, Oxford, Cambridge, and other universities worldwide. For example, Dr. Maria Paula Survilla lectured "Music and Mediation from the Embassy to the Underground in Post-Soviet Belarus" at Harvard University. At the same panel, Zina Gimpelevich presented her first book on Vasil Bykaŭ, and Valžyna Mort read her poems. The panel's moderator was Prof. Timothy Snyder.

Since 2017, the composition and activities of BINIM Canada have been enriched with new members who have significantly expanded activities of the organization, creating the following functional groups:

- Scholars (Zina Gimpelevich, Maria Paula Survilla, Halina Tumilovič, Piotra Murzionak);
- Writers and poets (Volga Ipatava, Siarhiej Paniznik, Piotra Murzionak, Juraś Šamiečka);
- Classical music and folk art (Vialietta Kavaliova, Vlada Šamiečka, Valancina Šaučenka, Michaś Rykaŭ), and many more;
- Fine and craft arts (Piotr Švarcman, Iryna Varabiej, Alieś Karalkievič);

The division of members is fluid since some members work in several groups. During the existence of BINIM Canada, more than 40 books have been written and published by BINiM, Canada members, both as authors and as contributors of chapters to various books.

3. The importance of Belarusian-language literature abroad in the modern conditions of development of the Belarusian nation

Despite proclaimed support by Soviet official ideology, the Russification from the 1930s to 1980s painfully damaged Belarusian culture, language, and Belarusian unity. Even after gaining Independence in 1991, the development of Belarusian culture has not been increased, but conversely slowed down and even worsened compared to Soviet times except for a short period of the Renaissance, called in Belarus. "Adradžeńnie" from 1991 to 1994. Therefore, one of the objectives of the Belarusian diaspora and BINiM Canada members have always been a support of the Belarusian culture and the Belarusian language. The Belarusian language is a primary factor of nation-building that unites the Belarusian people to preserve their identity both at birth and abroad.

Between 2015 and 2021, thirteen books were written and published by BINiM, Canada members; these volumes reflect their scholarly, cultural, poetic, social interests and activities.

4. Collective books

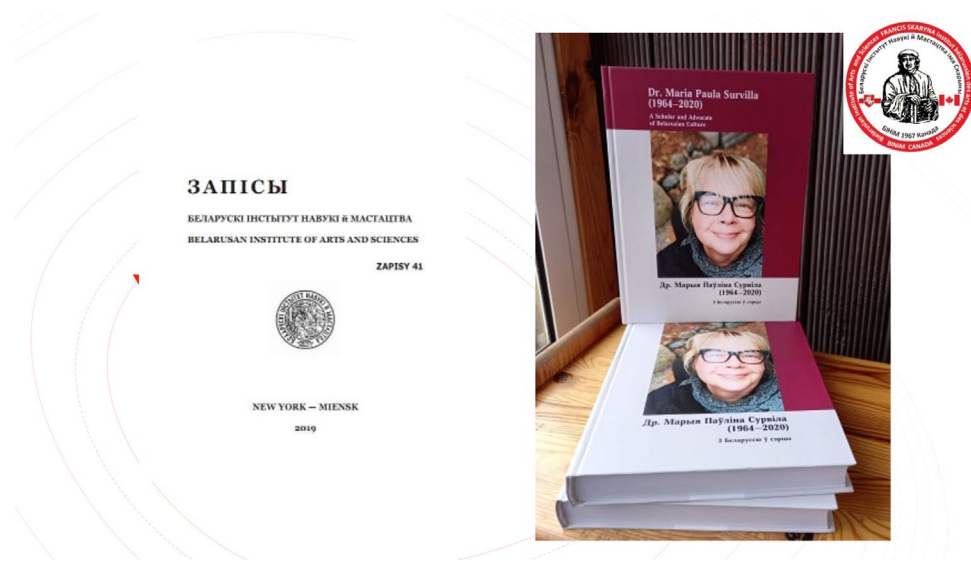
In 2019 BINiM, Canada members took part in the publication of the collection of articles in *Zapisy* (Records), Belarusian Institute of Science and Art, USA. *Zapisy* # 41" [9]. The entire issue is dedicated to the Belarusian diaspora in Canada. The issue's title is: "Oh, Canada." *Zapisy* (Records) is the official almanac of BINiM, USA; it has been published since 1952 in Belarusian in New York. Between 1962-1970, *Zapisy* was published in Munich. Editors-in-chief: Vitaŭt Tumaš, Stanisłaŭ Stankievič, Thomas Bird. Currently, the Editors-in-chief are Lavon Jurevič and Natalla Hardzienka. During its existence, the Journal has become a gathering center for the intellectual forces of the Belarusian diaspora. The publication contains materials about the history and culture of Belarus, articles on ethnographic, demographic, genealogy, music, art, economic, linguistic topics, and other cultural issues. Its recent pages reached over 500 pages. The Journal also sponsors publications of books related to Belarus.

The Canadian issue of *Zapisy* includes the following sections reflecting the themes of the authors' interests in the Belarusian context: Research, Abstracts, Essays, Memories, Documents, Notes, Bibliography, and Chronicles of Belarusian diaspora's activities worldwide. The Canadian *Zapisy* includes the following articles of BINiM Canada members:

- Ivonka Survilla "What we have done in Canada."
- Piotra Murzionak "People of the Ottawa Department of the Association of Belarusians of Canada (2009-2014)".
- Valiancina Šaučenka "Association of Belarusians of Canada (2009-2014)".
- Juraś Šamiečka's translation of the Anthem of Canada into Belarusian.
- Piotra Murzionak, Zina Gimpelevich "BINiM in Canada during 1997-2019".

A recent collection of articles and poetry is entitled: Dr. Maria Paula Survilla. A Scholar and Advocate of Belarusian Culture" [13]. Designer: Alex Korolkievič. This volume (close to 500 pp) was published at the beginning of 2021 in Minsk and is dedicated to the eternal memory of BINiM, Canada's member, Dr. Maria Paula Survilla, who died prematurely in 2020. Dr. Maria Paula Survilla was a Professor of Ethnomusicology and Musicology at Wartburg College, Waverly, Iowa. Colleagues and friends (altogether thirty authors worldwide) contributed to the collection, including primarily scholarly articles, a few short memoirs, Belarusian and some English poetry, and photographs. BINiM, Canada members

took an active part in the publication of the book compiled by Dr. Zina Gimpelevich. She also edited English texts.

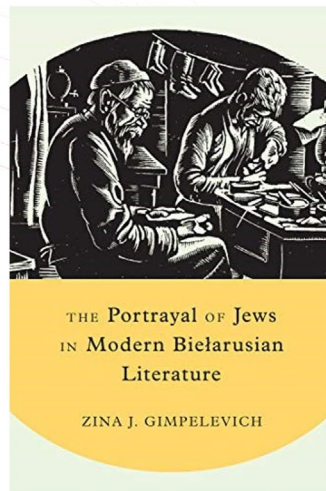

In her introductory article, Dr. Zina Gimpelevich wrote a biographical note about her late young colleague, including Maria-Paola's early years of life, education at the University of Ottawa and Michigan, and Dr. Survilla's academic, pedagogical, and creative activities. Dr. Maria Paula Survilla was a regular presenter at conferences of the Canadian Association of Slavists (CAS), federal congresses, and worldwide. She singlehandedly established Belarusian Ethnomusicology and left a significant mark in General Musicology worldwide. A particular chapter of the book is devoted to Belarusian poetry. This chapter was prepared by BINIM, Canada members: Siarhiej Paniznik, Volga Ipatava, Piotra Murzionak, Juraś Šamiečka. The poems are imbued with lyricism, love for the Homeland, Belarusian history, and culture.

A Canadian historian, Professor of the University of Alberta, the honorary member of BINIM, Canada, concentrates on the history and modern politics of Belarus, Russia, and Ukraine. Together with Veronica Laputska, Dr. David Roger Marples contributed an article to the collection: "DEALING WITH TRAUMA IN CONTEMPORARY BELARUS: OFFICIAL AND UNOFFICIAL REMEMBRANCE OF NKVD EXECUTIONS (1937–1941)". The article reveals connections and common political mechanisms between Stalinist murderous Repressions, performed by the NKVD before, during, and post-the World War II and brutal actions of "neo-Stalinist state" under "the last dictatorship in Europe," Alexander Lukashenka. Also, Dr. David Roger Marples continually draws attention to Belarus's political and civil situation after massive protests against the official results of the presidential elections in 2020.

5. Academic books:

The significant academic monograph, "The Portrayal of Jews in Modern Belarusian Literature" [8] by Dr. Zina Gimpelevich, was published in 2018 in Canada. Dr. Zina Gimpelevich earned her Doctoral degree in Slavic Studies from the University of Ottawa, where she taught for ten years; simultaneously, she worked for the Department of External Affairs, Canada. After winning a competition for an academic position at the University of Waterloo, Gimpelevich moved to Waterloo. She has written seven monographs in literary criticism and over ninety scholarly articles.

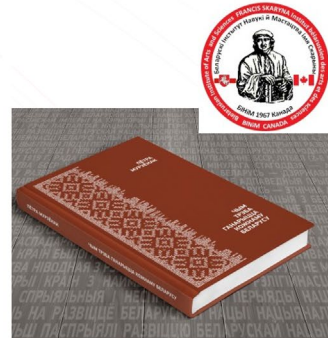

The Portrayal of Jews in Belarusian literature sheds light on this little-known but essential topic of affinity between Belarusian Christians, Jews, and Muslims in Belarus. Dr. Zina Gimpelevich's translations of excerpts from Belarusian writers and poets have demonstrated consistent healthy relations with Jews than is commonly believed. One of the notable differences between Belarusian authors and other Slavic and other worldwide literature writers is that they portray Jewish characters as natives of Belarus. Starting from several centuries ago but concentrating on the late nineteenth and twentieth centuries, Zina Gimpelevich offers a textual and comparative analysis of the works of Belarusian poets, novelists, and playwrights, most of which have not been previously translated into English. Each Belarusian writer is discussed from the point of view of his socio-political background and the country's history.

The Portrayal of Jews in Modern Belarusian Literature was awarded by the Canadian Association of Slavists and Taylor & Francis Group in 2019. The book was also featured at the ASN's well-attended Book Panel in 2019. Discussants: Dr. T. Bird, Dr. M.P. Survilla, Dr. V. Zajka. During 2015-21, the scholar published close to ten articles, notes, and a few

book reviews. She also edited and compiled memoirs of the Belarusian composer, D. Kaminsky. The first is published in *Zapisy*, USA (full version in Belarusian), and the second in *Asoba i Čas* (shorter version, in Russian).

The theme of the development of the Belarusian nation, the building of the Belarusian state, is widely represented in the books "Ways to the Belarusian nation" [3] and "What every Belarusian should be proud of" [6] by Dr. Piotra Murzionak.

Dr. Piotra Murzionak holds a Doctorate in Medical Sciences. He authored over one hundred and sixty publications in immunology and physiology. Dr. Murzionak founded and has been serving as the editor-in-chief of the web-journal "Culture. Nation". He is the current President of BINIM Canada. Dr. Murzionak published two books and over 40 articles dedicated to nation-building. He is also the author of four poetry books.

The book "Ways to the Belarusian nation" examines the following problems:

- development of the Belarusian nation is associated with the theoretical foundations of building the Belarusian state.
- development strategy of the Belarusian nation.
- mentality of Belarusians.
- relationship between nation and freedom, as well as nation and church.
- the existence of the East Slavic (Belarusian-Ukrainian) civilization.

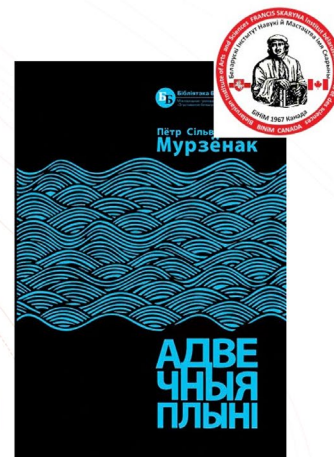
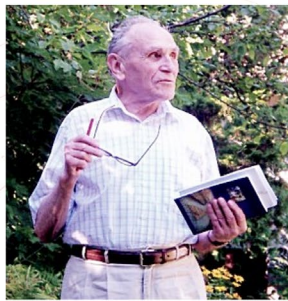
The book consists of thematic articles published by the author over the past three years in the magazine "Culture, Nation."

The book "What every Belarusian should be proud of" is a short history of a country with a thousand-year history, reflected in brief reference information with maps and tables included.

6. Memoir Literature

The theme of preserving events experienced at a certain time distance attracts the attention of many authors. This section presents two books written and published by BINIM members.

The book "Eternal Currents" [1] by Pyotr Silvestorovich Murzionak includes articles previously published in the almanac "Belarus" (New York), as well as unpublished works and notes by the author about life in Canada. This book continues the author's work, which began with the publication of the book of memoirs "Beyond the Disenka River" in 2008.

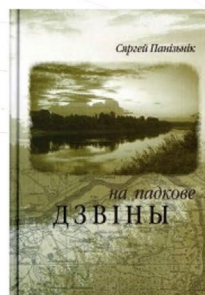
The book "Road (The Road from Stoŭpcy to Copenhagen, to Paris, to Madrid, to Ottawa, to Minsk)" [7] by Ivonka Survilla is a pilgrimage from Zaslavl to Ottawa (Canada), a journey of a little girl to an outstanding Belarusian artist and President of the Rada of the Belarusian Democratic Republic. In her Road in life, Ivonka Survilla crossed the paths of prominent Belarusians who were forced to leave their native Belarus due to the occupation of their Homeland. On the pages of memoirs, one can find public, cultural, and religious figures of the Belarusian diaspora: Mikola Abramchyk, Dr. Vincent Žuk - Hryškievič, Father Leŭ Haroška, Bishop Mikalaj and Yanka Survilla, Ivonka's husband and companion for many years. Ivonka recalls her childhood, exile, studies at Sorbonne, love, and marriage, which brought her first to distant Spain and Canada later. An important place is given to the social activities of the author, who constantly works for the benefit of Belarus as the acting President of the Rada of the Belarusian Democratic Republic, a Belarusian government in exile.

7. Books of poetry

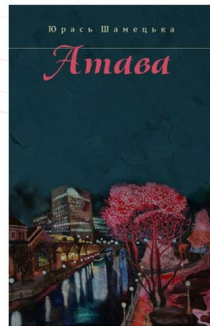
In recent years, BINIM, Canada members have published several books of poetry - this is the most fruitful and varied part of BINIM, Canada's literary activity. All poetry books are written in Belarusian and published in Belarus because poetry needs to be read by natives. Three books of poetry, "Faces of meetings"[4], "On the horseshoe of Dzvinia" [12] and "Favorites" [5] by Siarhiej Paniznik, present incredibly romantic poems; It includes new poems and the best poems written over 60 years of creative work. The poet's lyricism reveals the beauty of the moment and talks about the simple happiness of returning home and being with loved ones.

Siarhiej Paniznik is a prolific Belarusian poet, journalist, writer, folklorist, editor, and translator. The poet's literary work has been published since 1959. He is an active member of the Union of Belarusian Writers since 1967. Siarhiej Paniznik edited and produced anthologies of F. Skaryna, K. Kalinoŭski, M. Bahdanovič, J. Kupała, and J. Kolas. As a

Belarusian ethnographer (researcher of folksongs and ritual traditions), Siarhiej Paniznik founded several folkloric museums in Belarus. The poet's many awards include the F. Skaryna's Medal, an Honorary Certificate of the Belarusian Supreme Soviet, the Order of Three Stars (the Republic of Latvia), a diploma from UNESCO's literary competition "A Meeting of Two Worlds."

Two books of poetry, "Ottawa" [2], "Unpredictable" [11] by Juraś Šamiečka, include new poems written in recent years. Life as a journey is the central theme of Juraś Šamiečka's books of poetry. The lyrical verses of the author allow us to feel the depth and unpredictability of the eternal, to be inspired by pure and attractive aspirations of love, to believe in power and versatility of beauty.

The main themes of the book of poetry "Colors"[10] by Piotra Murzionak are Homeland, Belarus, nature, and love. The book consists mainly of poems written in Ottawa (Canada), but some sections also contain travel poetry from the "Spanish" and "Dominican" diaries.

8. Conclusion

Despite the geographical distance from their birth country, interest in Belarusian topics remains a priority and is not weakening for the Belarusian diaspora in Canada. Published books show a solid intellectual level of authors who follow Belarusian history and traditions.

The books' themes show the movement of the authors' consciousness towards Western civilization in its most positive form, that is, democratic values, openness, personal initiative, joint actions to improve society, and support for personal identity. The departure from the Soviet past is a strong tendency in the subjects of Belarusian books written by BINIM, Canada members. The authors remain the bearers of traditional Belarusian values, which organically harmonize with the democratic openness of Western civilization. At the same time, the traditional values of Belarusians, their life, dignity, and love for justice are also relevant for Western civilization. We need to expand the scope of visualization of Belarusian culture as much as possible, and it is gratifying that such a trend exists and is flourishing.

It is crucial to have and support the work of the Belarusian diasporas and organizations such as BINIM, Canada. Expanding the circle of Belarusians and uniting people who are ready to work in the interests of the Motherland is a priority, especially after the events of 2020 and the onset of terror in Belarus when creative and social activity, human values, and human rights in Belarus are under the dictator's boot.

We want to testify that the published books of BINIM, Canada members, as a creative element, are well connected and fit into the larger sphere of the cultural life of the Belarusian nation.

References

1. Peter S. Murzionak "Eternal currents". Book Collection, Minsk, 2015, 240 p.
2. Juraš Šamiečka "Ottawa". Poems. Minsk, Book Collection, 2015, 128 p.
3. Piotra Murzionak "Ways to the Belarusian nation." Book Collection, Minsk, 2016, 344 p.
4. Siarhiej Paniznik "Faces of meetings." Madison, Minsk, 2017, 144 p.
5. Siarhiej Paniznik "Favorites". "Technology", Minsk, 2017, 215 p.
6. Piotra Murzionak "What every Belarusian should be proud of," Minsk "Book Collection," 2017, 96 p.

7. Ivonka Survilla, *Road* (The Road from Stoŭpcy to Copenhagen, to Paris, to Madrid, to Ottawa, to Minsk). The Memoirs. Prague: Radio liberty / Radio Free Europe's Belarusian Service, 2018, 163 pp.
8. Zina Gimpelevich *The Portrayal of Jews in Modern Belarusian literature*. 2018, McGill-Queen Press.
9. *Zapisy* (Records). Belarusian Institute of Science and Art. #41 New York - Minsk, 2019, 818 p.
10. Piotra Murzionak "Colors". Poems. Book Collection, Minsk, 2018, 188 p.
11. Juraś Šamiečka "Unpredictable". Poems. Minsk, Book Collection, 2019, 116 p.
12. Siarhieŭ Paniznik "On the horseshoe of Dzvina" Poems. Minsk, Book Collection, 2019, 168 p.
13. Dr. Maria Paula Survilla (1964-2020) A Scholar and Advocate of Belarusian Culture, Minsk, "Limarius," 2021, 408 p.

Juraś Šamiečka: Selected Publications by the Membership of Belarusian Institute of Arts and Science (BINIM, Canada) Between 2015-2021 (*abstract*)
(*web-magazine "Kultura. Natsyja", issue 28, November 2021, 79-91, www.sakavik.net*)

In spite of geographic distance from the country in which they were born, Belarusians in Canada display the greatest of interest in Belarusian issues. Members of Belarusian Institute of Arts and Sciences in Canada (BINIM, Canada) play a significant role in engendering and disseminating materials on Belarusian themes. BINIM, Canada was founded by Belarusian diaspora in 1968 and continues to fulfill an engaging and significant role. Over the past five years members of BINIM, Canada have written and published books under the following categories: books of collective materials (such *Zapisy*, Dr. Maryia Paulina Survila: *With Belarus in Her Heart*); academic publications (Dr. Zina Himlievich, Dr. Piotra P. Murzionak), memorial literature (Piotra P. Murzionak, Ivonka Survila), poetry (Siarhei Panizik, Piotra P. Murzionak, Yuras Shamietska). Published books display robust intellectual abilities of their authors who are guided by a deep sense of Belarusian national consciousness, culture, history and tradition. The books' themes point to a carefully thought out move towards understanding values of western society and a move away from thinking of the Soviet past. At the same time these authors remain strong proponents of traditional values such as of life itself, dignity, love and one's desire to see justice prevail. These values are also relevant to western civilization. Books published by members of BINIM, Canada also contribute significantly to cultural life within Belarus itself.

Юрась Шапецька: Избранные публикации членов Беларускаго института искусств и науки (БИНИМ, Канада): 2015-2021 гг. (резюме)
(веб-журнал «Культура. Нацыя», вып. 28, ноябрь 2021, 79-91, www.sakavik.net)

Несмотря на географическую удаленность от страны рождения, интерес к белорусской проблематике остается приоритетным для белорусов в Канаде.

БИНИМ, Канада был основан канадской диаспорой в 1968 году и имеет интересную и значительную историю. За последние пять лет участники Института написали и издали книги следующих категорий: коллективные книги («Записи», «Доктор Мария Павлина Сурвилла. Беларусь в сердце»); научные публикации (доктор Зина Гимпелевич, доктор Пётра П. Мурзенок), мемуары (Пётр С. Мурзенок, Ивонка Сурвилла), стихи (Сергей Панизник, Пётра П. Мурзенок, Юрась Шапецька). Изданные книги демонстрируют высокий интеллектуальный уровень авторов, которые руководствуются белорусским сознанием, культурой, историей и традициями. Темы книг отражают сознательное движение авторов к пониманию ценностей западной цивилизации, уход от советского прошлого, при этом авторы остаются сторонниками традиционных ценностей - таких как жизнь, достоинство, любовь, стремление к справедливости - которые также имеют отношение к западной цивилизации. Изданные книги членов БИНИМ, Канада являются важной и существенной частью культурной жизни Беларуси.

- **Piotra Murzionak: Does Belarus Belong to Western Civilization?**

Belarusian Institute Arts and Sciences, Canada

Анатацыя. Раней аўтар пастуляваў, што ўсходнія славяне, пачынаючы з 9-12 стагоддзяў, утварылі дзве розныя цывілізацыі – беларуска-ўкраінскую або заходнерускую і еўразійскую або рускую. Дадзеныя сведчаць, што размежаваньне ўсходніх славян з утварэньнем дзвюх цывілізацый у часы Кіеўскай Русі і пасля было вызначана рознымі фактарамі, такімі як: адметнасць славянскіх плямён, прыродныя ўмовы Усходне-Еўрапейскай раўніны і Еўразійскага стэпу, асіміляцыя з мясцовымі плямёнамі, міжусобныя войны паміж землямі і княствамі, уплыў Мангольскай імперыі і ўздзеянне Вялікага княства Літоўскага, якое выратавала ад “еўразійскага ўплыву” частку ўсходніх славян, якія жылі на тэрыторыі сучасных Беларусі і Украіны. Утварэньне гэтых дзвюх цывілізацый стала вынікам узаемадзеяння рухаў - славян з захаду на ўсход і еўразійскіх народаў з усходу на захад. На падставе прадстаўленых фактаў аўтар робіць выснову, што беларуска-ўкраінская цывілізацыя істотна адрозніваецца ад еўразійскай цывілізацыі і можа быць аднесена да заходнерусінскай субцывілізацыі заходняй цывілізацыі.

Dear colleagues!

I am happy to be with you today. I'd like to thank organizers of the Congress for this opportunity to present my view regarding position Belarus among civilizations.

Designating a modern country or group of countries to one or another civilization involves two aspects. The first aspect involves a thorough analysis of the historical development of the Belarusian nation as it contributes to the natural selection of the country's geopolitical position in the universe. The second aspect points to the rich Belarusian heritage, which helps to sort out all the trends of modern global civilization/cultural development and harmoniously integrate them. **Slide 2**

Earlier, we postulated that Eastern Slavs starting from 9-12 centuries formed two distinct civilizations –

- Belarusian-Ukrainian or Western-Ruthenian, and
- Eurasian or Russian.

Western-Ruthenian Civilization

We postulated that Eastern Slavs starting from 9 to 12 centuries have formed two distinct civilizations –

- Belarusian-Ukrainian or Western-Ruthenian, and
- Eurasian or Russian.

Main publications:

“Eastern-Slavic Belarusian-Ukrainian Civilization. Hypothesis and Facts”. Web-magazine “SAKAVIK/CULTURE. NATION”, September 2013, issue 3, pp. 40-61. In Belarusian.

“Evidence for Belarusian-Ukrainian Eastern Slavic Civilization” Comparative Civilizations Review. No 73: Fall, 2015, pp.51-76.

“The Ways to Belarusian Nation”. Minsk, “Knihazbor”, 2016. 344 p. In Belarusian. ISBN 978 -985-7144-53-2. In Belarusian.

“Does Belarusian-Ukrainian Civilization Belong to the Western or the Latin Civilization?” Comparative Civilizations Review: Vol. 78, Spring 2018, pp.40-54.

Main results supporting this hypothesis were published in:

web-magazine “Culture. Nation” (2013), in the journal of International Society for the Comparative Study of Civilizations “*Comparative Civilizations Review*” (2015, 2018), in monograph “The Ways to Belarusian Nation” (2016).

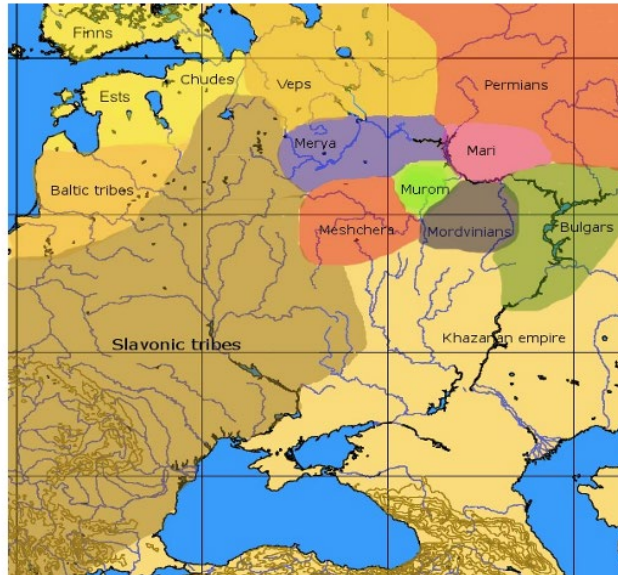
Evidence suggests that the demarcation of the Eastern Slavs with the formation of two civilizations, Belarusian/Ukrainian or Western-Ruthenian and Eurasian or Russian during the time of Kievan Rus and after, has been determined by various factors, such as:

- the distinctive features of Slavic tribes
- the natural conditions of the East European Plain and the Eurasian Steppe
- assimilation with the local tribes
- internecine wars between the lands and principalities
- the influence of Mongol Empire
- the impact of the Great Lithuanian principality, which saved part of the Eastern Slavs, who lived on the territory of modern Belarus and Ukraine, from “Eurasian influence”.

The formation of these two civilizations was the result of the interaction and impact of population movements - the Slavs from west to east and the Eurasian peoples from east to west.

Slide 3 Distinction of Tribes

Migration of Eastern Slavs in V-IX centuries

http://archive.worldhistoria.com/finno-ugrian-impact-on-russian-ethnos_topic20088_page16.html

It is believed that the Slavic tribes, who went to the northwest part of future Kyivan Rus' (Dregovichy, Drevlyans, Duleby, Krivichi, Polachans), were faced with Baltic tribes and assimilated with them (those Slavs gave rise to modern Belarusians). It is assumed that Eastern Slavs who reached Kyiv and neighboring areas (Drevlyans, Polianians) gave rise to modern Ukrainians.

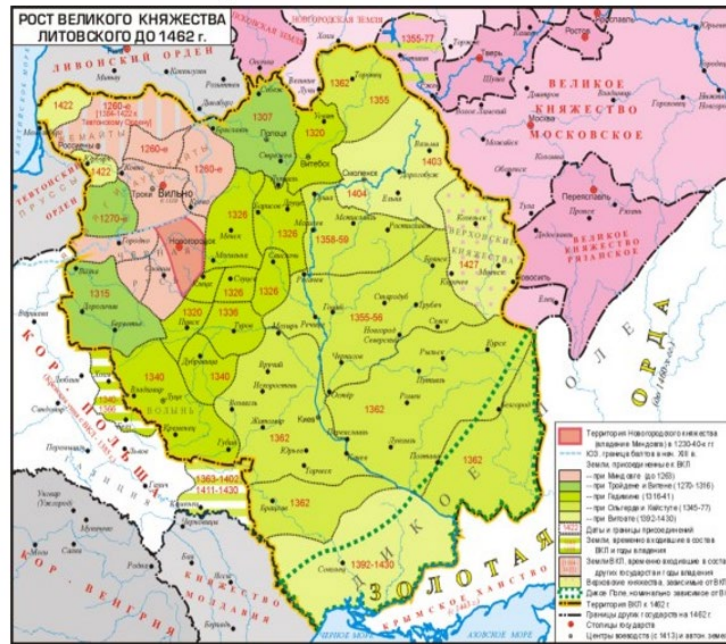
Slavic tribes, Ilmen and Novgorod Slovenians, Radzimichy, Severians, moved to the north, northeast and east and reached the Northeastern lands occupied by Finno-Ugric tribes (Mordvinians, Mari, Ves, Meshchera, Muromians, and others) mingling with them which later resulted in the emergence of the Great Russians ethnos. I call this process as the first wave of assimilation of Great Russians. The assimilation of Slavs with Finno-Ugric tribes was one of the reasons for a starting demarcation with other Eastern Slavs (future Belarusians and Ukrainians).

We can assume that ethno-national and civilizational division of the Slavs (Rus, Ruthenians) for three main groups may have begun in the tenth to eleventh centuries, regardless of the processes of formation of the Kyivan Rus' followed by its disintegration. It is obvious that the principalities on the modern territory of Russia emerged 150–250

years later than on the territory of modern Belarus and Ukraine. The first principality on the Northeastern lands, Suzdal, was established only in 1157. This temporal difference indicates the slower migration of the Eastern Slavs from west to east. From other side, the collapse of Kyivan Rus' was a prerequisite of further ethno-national division of the Eastern Slavs as it led to the development of Eastern Slavs centers with their own specific features – the Principality of Polatsk (a primordial prototype of modern Belarusian state) and the Volyn-Galich principality (the predecessor of the future Ukrainian state).

Slide 4 The Mongol Invasion

The Grand Duchy of Lithuania united Eastern Slavs

The Mongol movement westward was another key factor that contributed to the formation of the two civilizations of the Eastern Slavs. This borderline between civilizations is easily seen if you trace the territory seized by the Mongol Empire; some territories Northeastern region including Ryazan and Vladimir-Suzdal principalities were captured and became Mongol vassals for 240 years, the others including the principalities located in present-day Belarus and in part of Ukraine remained free of the invaders from the Eurasian steppe. In the end, this resulted in the fact that people on those territories, unlike the inhabitants of the Northeastern region, were free of the orders established by the Mongols.

Since the mid-thirteenth century, the Eastern Slavs, who lived on the territory of modern Belarus and Ukraine, were in the sphere of influence of the Grand Duchy of Lithuania (GDL). Belarusian and Ukrainian Slavs/ Ruthenians were the main part of the GDL, the greatest feudal state of medieval Europe in the fourteenth to sixteenth centuries. In the late

fourteenth century, only one in nine GDL inhabitants were of Zhmud' origin, and only one-fifteenth of the GDL territory was proper Lithuanian – it means more than 90% of GDL lands were inhabited by Ruthenians (Belarusians and Ukrainians). The GDL ceased “eurasiation” of future Belarusians and Ukrainians, and in this way promoted the development of the Ruthenian civilization and retained the identity of “Belarusian and Ukrainian” Slavs and their civilization within the GDL, which effectively united the Eastern Slavs after the breakup of Kyivan Rus’.

From other side, a number of facts show the immediate interaction of Slavs of the Northeastern region (future Muscovy) with the Golden Horde. The relationships between the principalities of the northeastern lands and the Horde for nearly 240 years (1241–1480) were characterized not only by oppression. For example, in 1245, Prince Yaroslav, the Grand Prince of Vladimir, suggested that the princes of the northeastern lands recognize Batu Khan as their king. In 1257, Alexander Nevsky made an alliance with the Horde and fought against the Knights in the “ice battle”. According to L. Gumilyov, the Horde and Russian principalities agreed to establish a defense alliance against the Teutonic Knights and the pagan Lithuanians.

On the other hand, the Horde nobles settled in the northeastern lands. Notable Russian names originate from the Mongols, such as: Anichkov, Arakcheev, Balakirev, Bulgakov, Bunin, Bukharin, Derzhavin, Karamzin, Kuprin, Minin, Michurin, Pozharsky, Rachmaninoff, Scriabin, Suvorov, Tatishchev, Timiryazev, Tyutchev, Turgenev, and others.

Later, in the sixteenth to nineteenth centuries, after the fall of the Mongol influence, due to gradual territorial expansion the second wave of assimilation of Muscovy Slavs with the Turkic peoples continued and further distanced them from the Slavs of Belarus and Ukraine. Thus, the Northeastern region, where a portion of the Eastern Slavs migrated, gradually turned into a powerful Eurasian entity due to the assimilation with the Finno-Ugric and Turkic peoples, adoption of their lifestyle, mentality, and traditions.

The Ruthenians, who lived on Belarusian and Ukrainian lands being a major part of the GDL, waged a constant struggle with their eastern neighbor. For the only period of 175 years, from 1492 to 1667, 80 years were years of war, where Belarusians fought directly with the Muscovites defending European civilization values. Indeed, it can be called a clash of civilizations. Belarusian territory before the end of the eighteenth century and part of the Ukrainian territory until the middle of the seventeenth century was never a part of Russia. As soon as Russia seized Rzeczpospolita, the territory of Belarus and Ukraine changed the European status to a temporary Eurasian one.

Summarizing the period from the tenth to nineteenth centuries, one can assume that the dynamics of the historical development of Belarus and Ukraine from one side and Russia from other side are significantly different and these states belong to different civilization. Multiple facts reject the common misperception that Belarus, like Ukraine, is part of Russia.

One can ask if there are so many common for Belarus and Ukraine then why and could we define them together as civilization? Defining the form and content of civilization is the subject of discussion at this point. It appears Belarusian-Ukrainian entity in many aspects corresponds to traditional definition of civilization which is: *“The type of culture and society developed by a particular nation or region or in a particular epoch”*.

Slide 5

Definition of Civilization

“The type of culture and society developed by a particular nation or region or in a particular epoch”.

“Civilization is a large society living in an autonomous, blurry reification (invisible-visible) which is not a part of larger one and exists over an extended period of time. Labor is specialized and a civilization is differentiated from other civilizations by the development of its own advanced cultural system driven by communication, religion, wealth, power, and the sharing of the same knowledge system within complex urban, agricultural infrastructures, and other infrastructures such as industrial and information ones. It also progresses in a cycle of rising, growing, declining and falling.”

A. Targowski *“Towards a composite definition and classification of civilization.” Comparative Civilizations Review, No 60, pp79-98, 2009.*

“Civilization is an integral structure that has distinct ethnic, linguistic, religious, territorial (space), and psycho-social status multiplied by the historical experience, heritage and development of the society and people over a long period of time”.

P. Murzionak *“Does Belarusian-Ukrainian Civilization Belong to the Western or the Latin Civilization?” Comparative Civilizations Review, Vol. 78, Spring 2018, pp.40- 54.*

In the article by Targowski, you can find a dozen or so fairly contemporary definitions of civilization. According to A.Targowski *“The process of defining "civilization" is continuous in nature and evolves along with the development of civilization (civilizations) and our knowledge and wisdom on the subject.”* (A. Targowski, 2009).

My view of civilization is as follows:

“Civilization is an integral structure that has distinct ethnic, linguistic, religious, territorial (space), and psycho-social status multiplied by the historical experience, heritage and development of the society and people over a long period of time”.

1

Slide 6 Current characteristics of civilizations

Characteristics of the Belarusian-Ukrainian and Eurasian civilizations

	Belarusian-Ukrainian civilization	Eurasian civilization
First principalities emerged	Kiev – 882; Polatsk – 960	Vladimir -Suzdal - 1157
Territory occupied	not changed substantially	increased enormously
Duration of existence	older for at least 250 years	
Assimilation of Eastern Slavs	Balts, Sarmatians	Finno-Ugric and Turkic peoples
Ratio of Slavs (Great Russians, Bulgarians, Poles, Belarusians, Ukrainians) to other ethnic groups	For Belarus – 30:1 (96.8%:3.2%); For Ukraine – 24:1 (96%:4%)	For Russia – 4.8:1 (82.7%:17.3%)
Ratio of Christians to Muslims	For Belarus – 90:1 (a); 180:1 (b) For Ukraine – 27:1	For Russia – 7:1
Ratio Orthodox to Catholics	For Belarus – 6:1 For Ukraine – 8:1	For Russia – very few
Population growth over last five centuries		2.5x faster for Great Russians

Let’s look at the signs and difference of two defined civilizations.

It is assumed that Belarusian-Ukrainian civilization is almost three centuries older than the Eurasian civilization. It is evident as by the time of emergence of first principalities on their territories as by the impact of Golden Horde during 2 and a half centuries.

The population of Belarus and Ukraine is largely ethnically homogeneous now and has been resident in the same territory for centuries. In contrast to them, the Slavs in the Northeastern region during two waves of assimilation were mingled with the Finno-Ugric tribes and with the Turkic peoples, and the area of their settlement, as a result of the capture of other nations and territories, increased dozens of times to form the territory of modern Russia.

This difference between the populations of two civilizations can be observed in our time

---

¹ P. Murzionak “Does Belarusian-Ukrainian Civilization Belong to the Western or the Latin Civilization?” *Comparative Civilizations Review*, Vol. 78, Spring 2018, pp.40-54.

while calculating the ratio of the Slavs to other ethnic groups (they are 30:1 and 24:1 for Belarus and Ukraine, and 4.8:1 for Russia).²

Similar results were obtained in our assessment where the ratio of Christians to Muslims in Russia is 7:1, in Bulgaria – 5:1, while in Belarus – 90:1, and in Ukraine – 27:1.³ At the same time, Russia and Bulgaria have almost no Catholics, while in Belarus and Ukraine the Orthodox to Catholic ratio is 6:1 and 8:1, respectively.

The dynamics of the population growth in the last five centuries within the modern corresponding territories in three countries demonstrate that the relative growth of Belarusians and Ukrainians is significantly behind the growth of the Great Russians. A reasonable explanation for that is the gradual, direct transfer of people of other nationalities/peoples/tribes who spoke Russian to the Great Russian national category. As the Russian linguist, V. Dal wrote in the nineteenth century: “. . . in the south there were Slavs but in the whole Great Russia, there were Chukhon of different prayers and beliefs . . . they have been russified before our eyes and the current generation do not know their language.”⁴

Our estimation showed that the proportion of the Great Russians to Belarusians and Ukrainians in the Russian Empire census of 1897 was 2:1, and in the Soviet Union census of 1989 it was already 3.2:1.⁵ These two censuses (1897 and 1989) are very representative since they were conducted nearly on the same territories. It is obvious that for five centuries, the relative number of the Great Russians was growing 2.5-fold faster compared to the Ruthenians (Belarusians and Ukrainians).⁶

Thus, we believe that provided evidence support the idea that Belarus and Ukraine together formed the East Slavic Belarus-Ukrainian/Ruthenian civilization that differs substantially from the Eurasian (Russian) one.

---

² Murzionak, “Evidence,” 51–76.

³ Piotra Murzionak, “Evidence for a Belarusian-Ukrainian Eastern Slavic Civilization,” *Comparative Civilizations Review*. no. 73 (Fall, 2015): 67–68.

⁴ “Jazyk Rusi Moskovii i Velikogo Knjazestva Litovskogo,” *LiveJournal*, March 12, 2013. <https://mysliwiec.livejournal.com/846135.html>.

⁵ Piotra Murzionak, “Russkij jazyk suprac natsyjanalizmu belarusau i ukrainsau,” *Sakavik* (June 2014): 7–24.

⁶ Murzionak, “Evidence,” 64.

Slide 7

Scientific evidence for the designation of the Belarusian-Ukrainian civilization to Western civilization

the 1000-year history of Belarusian traditions
the presence of European civilization processes in Belarus (the Renaissance, the Reformation, the Counter-Reformation, the Union of Brest, the Enlightenment)
the presence of the European institutions (parliaments, the Sejm, Magdeburg Law, the Town Hall)
the modern nation-building process
the integration of Belarusian elites into the European political, cultural, economic processes, etc.

- Nelly Bekus, "East, West or in Between? Three post-communist concepts of the Belarusian Nation," in *The East-West discourse: symbolic geography and its consequences* by A. Maxwell (New York: Peter Lang, 2011): 191–211;
- Zenen E. Kohut, "The Question of Russo-Ukrainian Unity and Ukrainian distinctiveness," in *Early Modern Ukrainian Thought and Culture* 17. (Kennan Institute, Occasional Papers Series #280, 2001), www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACF2C9.pdf
- Vital Kuplevich, *Tsyvilizatsyja Euryopy*. Part 5, 2013b, http://belarus.kulichki.net/index.php?option=com_content&task=view&id=1697&Itemid=97.
- Roman Sporluk, "The Making of Modern Ukraine: The Western Dimension," *Harvard Ukrainian Studies* 25, no. 1/2 (Spring 2001): 57–90.
- Andrej Kotljarchuk, "The Orthodoxy in the Grand Duchy of Lithuania and Protestants in Belarus," (2015), http://belrefrm.org/eng/katlarchuk_prat_i_prawasl_eng.php

There is enough scientific evidence for the designation of the Belarusian-Ukrainian civilization to Western civilization.⁷ Fifteen key factors were identified by Kuplevich that point to the European nature of Belarus, including: the 1,000-year history of Belarus; the presence of European civilizational processes in Belarus (the Renaissance, the Reformation, the Counter-Reformation, the Union of Brest, the Enlightenment); the presence of European institutions (Parliament, Sejm, Magdeburg rights, townhalls); and modern state-building processes, as well as the integration of Belarus into the European political, cultural and economic life.⁸

⁷ Nelly Bekus, "East, West or in Between? Three post-communist concepts of the Belarusian Nation," in *The East-West discourse: symbolic geography and its consequences* by A. Maxwell (New York: Peter Lang, 2011): 191–211; Zenen E. Kohut, "The Question of Russo-Ukrainian Unity and Ukrainian distinctiveness," in *Early Modern Ukrainian Thought and Culture* 17. (Kennan Institute, Occasional Papers Series #280, 2001), www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACF2C9.pdf; Vital Kuplevich, *Tsyvilizatsyja Euryopy*. Part 5, 2013b, <http://belarus.kulichki.net>; Roman Sporluk, "The Making of Modern Ukraine: The Western Dimension," *Harvard Ukrainian Studies* 25, no. 1/2 (Spring 2001): 57–90.

⁸ Kuplevich, *Tsyvilizatsyja Euryopy*.

The Magdeburg rights were introduced in many Belarusian cities of the GDL. This is in contrast with Muscovy where there was no such European institution, except for Novgorod Veche, whose activity was discontinued after the capture of the Novgorod principality by Muscovy’s Tsar, Ivan III in 1478.

The influence of European processes, the Reformation and the Counter-Reformation, on religious life in the GDL in the sixteenth to eighteenth centuries is reflected in numerous facts.⁹ As demonstrated by Kotliarchuk, the beginning of the Reformation processes in Europe in the early sixteenth century certainly is evident by the publication of Protestant books in Belarusian language; by the opening of Protestant parishes and by formation of the Greek Catholic (Uniate) church in the GDL¹⁰ in the GDL; and by the establishment of the Jesuit colleges in Belarusian cities: Polatsk, Niasvizh, Orsha, Grodna, Minsk, and Vitsebsk. Let’s look at existing classification of civilizations and the place of Belarusian-Ukrainian civilization among them. According to Samuel Huntington (1993), there are eight civilizations: Western, Orthodox, Islamic, Chinese, Indian, Japanese, Latin, and African countries in sub-Saharan Africa.¹¹ **Slide 8.**

Classification of Civilizations

Huntington, 1993	Kuzik Yakovets, 2006	Targowski (2010)
Western	Western: North American, Latin American and Oceanic, West European, East European	Western: Western-West, Western-Latin, Jewish, and Western-Central sub-Civilizations
↓↓↓ ?!	Eastern Slavic Belarusian Ukrainian Civilization ?! ↓↓↓	
Orthodox	Eurasian/Russian (mixed)	Eastern: Russia, Belarus, Ukraine, Bulgaria, Moldavia
African	sub-Saharan African (mixed)	African
Islamic	Islamic (East group)	Islamic
Chinese	Chinese (East group)	Chinese
Indian	Indian (East group)	Hindu
Japanese	Japanese (East group)	Japanese
Latin American		
Buddhist	Buddhist (East group)	Buddhist: Cambodia, Laos, Thailand, Sri Lanka, Tibet, Mongolia, Bhutan, and Nepal
		Global (hybrid culture)
		Universal-complementary (hybrid culture)

Huntington S. The clash of civilizations. *Foreign Affairs*, v.72, No. 3, 1993.
 Kuzik B.N., Yakovets Yu.V. *Civilizations: Theory, History, Dialogue and the Future*, v. II, Moscow, Institute for Economic Strategies, 2006.
 Targowski A. Towards a composite definition and classification of civilization. *Comparative Civilizations Review*, No 60, pp79 -98, 2009.

⁹ Andrej Kotljarchuk, “The Orthodoxy in the Grand Duchy of Lithuania and Protestants in Belarus,” (2015), http://belreform.org/eng/katlarchuk_prat_i_pravasl_eng.php.

¹⁰ Kotljarchuk, “Orthodoxy in the Grand Duchy,” http://belreform.org/eng/katlarchuk_prat_i_pravasl_eng.php.

¹¹ Samuel Huntington, “The clash of civilizations,” *Foreign Affairs* 72, no. 3, 1993.

Many scientists adhere almost to the same classification, while Andrew (Andrzej) Targowski introduces two additional modern developing civilizations with a hybrid, global culture.¹² According to the classification criteria proposed by Targowski, Belarus and Ukraine could be attributed to the West-central civilization. But, both Huntington and Targowski assign Belarus and Ukraine, along with Russia, Bulgaria and Moldova, to Eurasian civilization. In the monograph by Kuzyk and Yakovets, two countries, Belarus and Ukraine, can be seen on the maps of the future development of the Eurasian (Russian) civilization in 2050. The position of the Russian authors is rather clear as they adhere to the ideas of the past and present Eurasianists. In my opinion the inclusion of Belarusians and Ukrainians into Eurasian civilization, in most cases, is carried out based on religious preferences which does not correspond to the definition of civilization and religious pattern in these countries.¹³ **Slide 9.**

Classification of Civilizations

S. Huntington, 1993	B. Kuzik, Y.Yakovets, 2006	A. Targowski (2010)
Western	Western: North American, Latin American and Oceanic, West European, East European	Western: Western-West, Western-Latin, Jewish, and Western-Central sub-Civilizations
↑↑↑	Eastern Slavic Belarusian-Ukrainian Civilization ↑↑↑	
Orthodox	Eurasian/Russian (mixed)	Eastern: Russia, Bulgaria, Moldavia
African	sub-Saharan African (mixed)	African
Islamic	Islamic (East group)	Islamic
Chinese	Chinese (East group)	Chinese
Indian	Indian (East group)	Hindu
Japanese	Japanese (East group)	Japanese
Latin American		
Buddhist	Buddhist (East group)	Buddhist: Cambodia, Laos, Thailand, Sri Lanka, Tibet, Mongolia, Bhutan, and Nepal
		Global (hybrid culture)
		Universal-complementary(hybrid)

¹² Andrew Targowski, “Towards a composite definition and classification of civilization,” *Comparative Civilizations Review*, no. 60 (2009): 79–98.

¹³ Discussing the new concept of the division of Europe between Latin and Byzantine civilizations, Piotr Eberhardt adds an even smaller part of Belarus and Ukraine to Latin civilization than those shown on the Huntington map. However, Eberhardt emphasized at the same time that all modern Belarus and much of Ukraine belonged to Western civilization since the end of the sixteenth century until the end of the eighteenth century; this only underscores our thoughts.

From my point of view, Belarusian-Ukrainian/Ruthenian civilization in many ways corresponds to the definition of civilization or rather sub-civilization, if we bear in mind that some researchers have extended Western civilization to a civilization of a presumptively lower order. Targowski distinguishes Western-West, Western-Latin, Western-Jewish, and Western-Central sub-civilizations, while Kuzyk and Yakovets define West European, and East European sub-civilizations of Western civilization. Based on the evidence presented, it might be concluded that the Belarusian-Ukrainian civilization differs from Eurasian civilization, and should be classified as the Western-Ruthenian sub-civilization of Western civilization.

It is clear that the development of civilization or its recovery requires a long time, but I believe that in the era of global changes in the world, Western-Ruthenian civilization will take its rightful place through understanding and cooperation between Belarus and Ukraine.

Piotra Murzionak: Does Belarus Belong to Western Civilization? (*abstract*)
(*web-magazine “Kultura. Natsyja”, issue 28, 2021, 92-104, www.sakavik.net*)

Earlier the author postulated that Eastern Slavs, beginning with the 9th and going through to the 12th century, formed two distinct civilizations—Belarusian-Ukrainian or Western-Ruthenian, and Eurasian or Russian. Evidence suggests that the demarcation of the Eastern Slavs with the formation of two civilizations, during the time of Kievan Rus and after, has been determined by various factors such as: the distinctive features of Slavic tribes, the natural conditions of the East European Plain and the Eurasian Steppe, assimilation with local tribes, internecine wars between the lands and principalities, the influence of the Mongol Empire and the impact of the Great Lithuanian Principality, which saved a part of the Eastern Slavs, who lived on the territory of modern Belarus and Ukraine, from “Eurasian influence.” The formation of these two civilizations was the result of the interaction and impact of population movements—the Slavs from west to east and the Eurasian peoples from east to west. In addition, based on the evidence presented by the author, he concludes that the Belarusian-Ukrainian civilization differs substantially from Eurasian civilization and might be classified as the Western-Ruthenian sub-civilization of western civilization.

Пётра Мурзёнак: Принадлежит ли Беларусь к западной цивилизации? (резюме)
(веб-журнал «Культура. Нацыя», вып. 28, ноябрь 2021, 92-104, www.sakavik.net)

Ранее автор постулировал, что восточные славяне, начиная с 9–12 веков, сформировали две отдельные цивилизации - белорусско-украинскую или западно-русинскую и евразийскую или русскую. Факты свидетельствуют о том, что разграничение восточных славян с образованием двух цивилизаций во времена Киевской Руси и после нее определялось различными факторами, такими как: отличительные черты славянских племен, природные условия Восточно-Европейской равнины и Евразийской степи, ассимиляция с местными племенами, междоусобные войны между землями и княжествами, влияние Монгольской империи и влияние Великого княжества Литовского, спасшего от «евразийского влияния» часть восточных славян, проживавших на территории современных Беларуси и Украины. Формирование этих двух цивилизаций явилось результатом взаимодействия и воздействия перемещений населения - славян с запада на восток и народов Евразии с востока на запад. Кроме того, на основании представленных свидетельств автор приходит к выводу, что белорусско-украинская цивилизация существенно отличается от евразийской и может быть отнесена к западно-русинской субцивилизации западной цивилизации.

Канферэнцыя беларускіх дыяспараў (Вільня, 24-25 верасня 2021 года)

- Алена Лявончанка: Беларусь і праблемы дыяспары

Анатацыя. Аўтар дзеліцца ўражаннямі ад Канферэнцыі беларускіх дыяспараў, прайшоўшай 24-25 верасня 2021 года у Вільні. Дадзены кароткі агляд праблем, якія там абмяркоўваліся уключаючы пытанні ўзаемадзення сталых і новых беларускіх арганізацый замежжа, камунікацыі паміж рознымі плынямі беларускага дэмакратычнага руху.

24-25 верасня 2021 г. у Вільні адбылася канферэнцыя беларускіх дыяспараў, арганізаваная Офісам Святланы Ціханоўскай. Амаль паўтары гады (ад пачатку прэзідэнцкай кампаніі 2020 года) беларусы замежжа актыўна каардынавалі супольную працу паміж кантынентамі *онлайн*: зрэалізавалі экзіт-поллы на выбарчых участках за мяжой, праводзілі медыя-кампаніі і мітынгі пратэсту, ладзілі культурныя імпрэзы, упершыню арганізавалі кангрэс беларусаў свету ў віртуальным фармаце. Таму гэтыя два дні сталіся неверагодна эмацыйнымі, кожны твар і кожная ўсмешка былі каштоўнымі, хацелася спыніць час і ніколі не вяртацца ў прастору зум-званкоў і каардынатарскіх чатаў. Надзвычайна каштоўна тое, што арганізатары запрасілі да ўдзелу як сталыя арганізацыі беларускай дыяспары (ЗБСБ “Бацькаўшчына”, Рада БНР, Згуртаванне Беларусаў у Вялікай Брытаніі, Згуртаванне Беларусаў Канады, Беларускі Інстытут Амерыкі), так і маладыя праекты (“Разам”, “Народныя Амбасады”, “Беларусы Замежжа”, “Асацыяцыя Беларусаў Амерыкі”, “Цэнтр Беларускай Салідарнасці” ды іншыя)

Канферэнцыя распачалася з прывітальных словаў лідараў беларускага дэмакратычнага руху. Да ўдзельнікаў у залі звярнуліся Святлана Ціханоўская, Павел Латушка і Вольга Кавалькова. Па відэасувязі прамаўлялі Івонка Сурвіла і Сяргей Навумчык. Такім чынам, ужо ад самага пачатку быў відавочны паважлівы дыялог паміж даўнімі арганізацыямі беларускай дыяспары, якія маюць вытокі ў рэвалюцыях і войнах 20-га стагоддзя, і новымі дэмакратычнымі сіламі, народжанымі з абурэння беларускага народу падманам і гвалтам лукашэнкаўскага рэжыму падчас выбарчай кампаніі 2020 года. Сам факт такога дыялогу крытычна важны для пошукаў агульных пазіцый паміж рознымі групамі ў беларускім грамадстве, асабліва

паміж нацыяльна-арыентаванай яго часткай, якая ад пачатку кіравання Лукашэнкі вызнавала яго за дыктатара і добра ўсведамляла маштаб ягоных злачынстваў, і ліберальнымі “прагматыкамі”, што абралі шлях мінімізацыі дачыненняў з дзяржавай і доўгі час заставаліся па-за палітыкай. Абедзве гэтыя групы складаюцца з актыўных, неабыхавых людзей, каторыя маюць мэтай пабудову дэмакратычнага ладу ў Беларусі. Таму найпершая задача лідараў з абодвух бакоў гэта няспынная камунікацыя паміж сабой і на абедзве гэтыя аўдыторыі, каб захаваць чалавечы патэнцыял і дапамагчы гэтым групам дзейнічаць скаардынавана.

Што тычыцца лідараў, то безумоўна, беларусы маюць кім ганарыцца. Спагада і вера ў Беларусь Івонкі Сурвілы, шчырасць і пачуццё справядлівасці Святланы Ціханоўскай, энергічнасць і рашучасць Паўла Латушкі, разважлівасць Вольгі Кавальковай - кожны з іх мае свой адметны стыль у палітыцы і заслугоўвае павагі. Хачу заклікаць усіх чытачоў часопіса «Культура. Нацыя» - часцей выказвайце падзяку і сталым, і новым лідарам праз публічныя каналы, яшчэ надыдзе час палітычных баталіяў і вострай крытыкі пасля перамогі над дыктатарам. А зараз галоўнае, гэта зберагаць нашыя рэсурсы і накіроўваць энергію на сапраўды важныя справы.

Два дні канферэнцыі паказалі, што і гарызантальны дыялог паміж новай і сталай плынямі дыяспары, і вертыкальны дыялог паміж лідарамі дэміслаў і актывістамі дыяспарных арганізацый, былі паспяховымі. Прамоўцы ад сталых арганізацый, абсалютна не змаўляючыся паміж сабой, падкрэслівалі першасную задачу для ўсіх новых суполак - стварэнне зарэгістраваных арганізацый, па магчымасці набыццё памяшканняў, якія б сталі фарпостамі беларускага жыцця ў той ці іншай краіне. Вельмі цешыць, што да гэтай высновы маладыя суполкі ў Германіі, Польшчы, Украіне, ЗША прыйшлі вельмі хутка і за 2020-2021 стварылася досыць шмат новых нездзяржаўных ці дабрачынных беларускіх арганізацый за мяжой.

Неаднаразова прагучалі напаміны аб пагрозях русіфікацыі і расейскай прапаганды, аб важнасці трывалых кантактаў з палітыкамі і журналістамі ў дэмакратычным свеце, каб падаваць праўдзівую інфармацыю аб падзеях у Беларусі. Безумоўна, што сённяшні фокус увагі ўсіх беларусаў гэта палітычны крызіс і падзеі вакол яго, але прыярытэтам і моцным складнікам дзейнасці нацыяльных беларускіх арганізацый за мяжой заўсёды была даследчыцкая праца, выданне кніг на беларускую тэматыку, адстойванне нашых нацыянальных герояў і ролі беларускага народу ў еўрапейскім гістарычным працэсе. Без гэтых фундаментальных рэчаў вельмі лёгка згубіць прызнанне беларускай нацыі ў свеце. І таму адной з нязменных тэмаў дыялогу паміж “старымі дыяспарамі” і “сучаснымі прагматыкамі” павінна стаць пераемнасць гэтай

даследчыцка-публіцыстычнай традыцыі, пошук новых творчых формаў і пашырэнне ведаў пра Беларусь сярод замежных аўдыторыяў.

Для мяне вельмі блізкімі і актуальнымі былі панэльныя дыскусіі, дзе вялі рэй “прагматыкі”: лічбавая дзяржава, праблемы беларускіх бізнесаў за мяжой, будучыня беларускіх прадпрыемстваў. Якраз гэтыя тэмы, на маю думку, здольныя прыцягнуць да актыўнага ўдзелу ў жыцці дзяспараў больш шырокае кола непалітызаваных беларусаў, каторых яшчэ засталася даволі шмат на сённяшні дзень. Маё прафесійнае жыццё склалася цалкам за межамі Беларусі, зараз я працую ў буйной канадскай фармацэўтычнай кампаніі, таму добра знаёмая з праблематыкай прамысловых прадпрыемстваў, кіравання персаналам, канкурэнцыі на рынку высокатэхналагічных прадуктаў. Тым больш я была ўражаная прысутнічаючы на нэтворкінгу, зладжаным перад адкрыццём канферэнцыі ў хабе Імагуру - гэта было зусім звычайнае заходняе мерапрыемства, такія ж энергічныя, адукаваныя, неймаверна таленавітыя людзі, якіх сустрэнеш на канферэнцыі ў Бостане ці Таронта, толькі размова ішла на рускай і, што асабліва прыемна, беларускай мовах. Я не люблю выраз “новая Беларусь”, бо ён крыху абражае ўсіх тых, хто супрацьстаяў спачатку Саветам, а потым лукашызму, і ясна бачыў, што Беларусь гэта еўрапейская краіна, з годным і таленавітым народам. Таму я б сказала, што і ў той вечар, і ў наступныя дні канферэнцыі, я нарэшце датыкнулася да “нармалёвай Беларусі”, такой, якая яна павінна была б быць ўжо год дваццаць таму, з празрыстым бізнэсам, высокакваліфікаванымі кадрамі, доступам да еўрапейскай адукацыі і рынкаў.

Вельмі балючыя тэмы, на якія ўсе выказваліся аднадушна, без падзелу на краіны, узрост і погляды - гэта падтрымка палітвязняў і іх сем'яў, бяспека актывістаў унутры Беларусі, прыцягненне да адказнасці Лукашэнкі, яго атачэння і карнікаў беларускага народу. Некалькі разоў аўдыторыя выбоўховала тым самым поклічам, каторы з'яўляецца ці ледзь не пад кожным стрымам або допісам аб поспехах міжнароднай дыпламатыі беларускіх дэмакратаў: “Колькі ўжо можна размаўляць, час дзейнічаць актыўна, мы губляем нашых людзей за кратамі”. Варта аддаць належнае Святлане Ціхановіч і Франаку Вячорку, яны абодва нястомна і вельмі пераканаўча тлумачылі (і працягваюць тлумачыць у публічнай прасторы), што наяўнасць розных цэнтраў актывізму, розных поглядаў, гэта тая рэчаіснасць, да якой беларусы толькі пачалі прыстасоўвацца, і з якой нам давядзецца яшчэ асвоіцца. І Афіс Святланы Ціхановіч, і НАУ, і незалежныя медыі, кожны дзень даводзяць сваім прыкладам, працай у эфірах, што камунікацыі і паразуменне паміж рознымі сіламі - гэта ключ да пабудовы дэмакратычнага грамадства. Я вельмі спадзяюся, што беларускія дзяспары адыграюць значную ролю ў пошуках гэтага паразумення, будуць і надалей падтрымліваць нашу нацыяльную лідарку. Самае галоўнае, дзяспары супольна з дэмакратычнымі сіламі мусяць прыкласці ўсе намаганні, каб стабілізаваць

беларускае грамадства падчас новых выбараў і першых кадэнцыяў дэмакратычна абранага парламенту і прэзідэнта. Хочацца верыць, што многіх актывістаў дзяспары мы пабачым у гэтых кадэнцыях, іх досвед грамадскай працы за мяжой паслужыць і на карысць Беларусі.

Alena Ljvonchanka: Belarus and diaspora problems (*abstract*)
(*web-magazine “Kultura. Natsyja”, issue 28, 2021, 106-109, www.sakavik.net*)

The author shares her impressions of the Conference of Belarusian diasporas held on September 24-25, 2021 in Vilnius. This is a brief overview of the issues discussed there, including the interaction of permanent and new Belarusian organizations abroad, communication between different flows of the Belarusian democratic movement.

Алёна Лявончанка: Беларусь и проблемы диаспоры (*резюме*)
(*веб-журнал «Культура. Нацыя», вып. 28, ноябрь 2021, 106-109, www.sakavik.net*)

Автор делится своими впечатлениями от Конференции белорусских диаспор, прошедшей 24-25 сентября 2021 года в Вильнюсе. Это краткий обзор обсуждаемых вопросов, включая взаимодействие существующих и новых белорусских организаций за рубежом, взаимодействие между разными течениями белорусского демократического движения.

Міжнародны кангрэс даследчыкаў Беларусі (Каўнас, 1-3 кастрычніка 2021 года)

- Пётра Мурзёнак: Дзейнасць беларускіх асяродкаў у Канадзе ў сучасны перыяд

○ *Беларускі інстытут навукі і мастацтва ў Канадзе*

Анатацыя. У дакладзе на Міжнародным кангрэсе даследчыкаў Беларусі (Каўнас, 1-3 кастрычніка 2021) ідзе размова аб актыўнасці канадзкіх беларусаў з апошняй хвалі эміграцыі, якая прыпала на канец мінулага і пачатак гэтага стагоддзя. Дадзена характарыстыка беларускіх спалак якія існавалі раней, і якія працуюць сёння. Прыведзены прыклады найбольш яскравых падзей, імпрэзаў, якія адбываліся цягам апошніх 20 гадоў, а таксама ўзаемадзяння з іншымі дыяспарамі: венгерскай, латышскай, літоўскай, польскай, украінскай, чэшскай, эстонскай. Прадстаўлены выклікі, якія стаяць перад беларускімі суполкамі ў Канадзе, якія ўключаюць яднанне між існуючымі суполкамі і новымі, узнікшымі падчас Рэалюцыі надзеі 2020. Выказана надзея, што тая, нават невялікая падтрымка, якую дэманструюць канадзкія беларусы, уносіць сваю долю ў адбудову новай Беларусі.

Размова ў гэтым матэрыяле пойдзе аб актыўнасці канадзкіх беларусаў з апошняй хвалі эміграцыі, якая прыпала на канец мінулага і пачатак гэтага стагоддзя.

*Святкаванне 100-годдзя БНР у парламенце Канады, сакавік 2018 года
(здымак А. Каралькевіча)*

Важна адзначыць, што людзі новай эміграцыі прыехалі не на пустое месца ў Канадзе. Яны далучыліся да тых беларускіх арганізацый, якія існавалі на той час, такіх як Згуртаваньне беларусаў Канады (ЗБК), заснаванае ў 1948 годзе, Беларускі інстытут навукі і мастацтва ў Канадзе (БІНІМ, Канада), створаны ў 1967 годзе, Беларуская аўтакефальная царква, якая была адноўлена ў замежжы ў 1948 годзе. На сёньня усе пералічаныя інстытуты працягваюць сваю працу, з улікам таго, што ў складзе ЗБК працуюць два аддзелы – Атаўскі (з 1975) і Таронтаўскі (з 1948). Да 2019 года ў Канадзе дзейнічала Згуртаваньне беларусаў у Квебеку, якое да апошняга часу ўзначальваў сп. А.Храноўскі.

Паводле афіцыйных апытаньняў, праведзеных Міністэрствам статыстыкі, у Канадзе ў 1981 годзе налічвалася 1,125 беларусаў, у 1986 – 2,030, 1991 – 2,830, 2001 – 5,110, 2006 – 10,505, 2011 – 15,565, 2016 г. – 20,710). У 2011-2016, у Таронта было каля 8,500 тысячы беларусаў, у Атаве – каля 1,000. Колькасць актыўных сяброў ЗБК ў Таронта і Атаве не перавышае 100 і 50 чалавек, адпаведна. Такім чынам, невысокая доля беларусаў, якія актыўна удзельнічалі ці наведвалі нашы зборкі і імпрэзы да падзей 2020 года магчыма абумоўлена агульным падыходам людзей да такога рода дзейнасці і характэрна для іншых дыяспар (да прыкладу, толькі каля 2.5% палякаў у Канадзе выяўляюць падобную актыўнасць). Нягледзячы на розныя погляды на беларускае жыццё на радзіме і ў замежжы, людзей у беларускіх асяродках яднае іх прыналежнасць да агульных каштоўнасцей, ментальнасці і культуры; так выпадае, што ў гэту катэгорыю не магло патрапіць шмат выхадцаў з Беларусі. Сітуацыя значна змянілася падчас Рэвалюцыі надзеі-2020 ў Беларусі. Узніклі арганізаваныя групы беларусаў у многіх гарадах Канады (Ванкувер, Калгары, Манрэаль, Эдмантан), якія імкнуцца дапамагчы радзіме. Можна думаць, што такія групы будуць далучацца да існуючых беларускіх арганізацый. (слайд 4)

Беларуская дыяспара ў Канадзе

- Паводле афіцыйных апытаньняў, праведзеных Міністэрствам статыстыкі, у Канадзе налічвалася ... беларусаў (табліца):
- У далёкім замежжы можа пражываць каля 400-500 тыс. этнічных беларусаў (2014).*
- У 2011-2016, у Таронта было каля 8,500 тысячы беларусаў, у Атаве – каля 1,000.
- Толькі 3.7% беларусаў-канадыйцаў у 2016г. выкарыстоўвалі дома родную мову.
- Разлікі паказваюць, што ў параўнанні з краінамі-суседзямі (Латвія, Літва, Польшча, Расія, Украіна, Эстонія), беларусы найменш актыўныя ў міграцыйным плане (за 20 год з 1991 па 2011 г. з Беларусі ў Канаду выехала 134 чалавек са 100.000 насельніцтва Беларусі).**
- Паводле разлікаў не больш 5% беларусаў да Рэвалюцыі надзеі 2020 былі схільны наведваць беларускія арганізацыі.

Год	Чалавек
1981	1,125
1986	2,030
1991	2,830
2001	5,110
2006	10,505
2011	15,565
2016	20,710

* Пётра Мурэзнак *КОЛЬКІ БЕЛАРУСАЎ ЖЫВЕ Ў ЦЭЛЫМ СЬВЕЦЕ* *Масквін* «Сакавік», №6, чэрвень 2014.

** Пётра Мурэзнак *Шляхі да беларускай нацыі*. Мінск, «Кнігазбор» (2016)-189.

БІНІМ, Канада і ЗБК афіцыйна зарэгістраваныя ў Канадзе грамадскія арганізацыі, мэтай дзейнасці якіх з'яўляецца зберажэнне і развіццё беларускай культуры, традыцый, мовы, абарона інтарэсаў беларусаў у Канадзе і ў свеце. Яны дзейнічаюць на падставе дабрачыннасці, ахвярнасці і энтузіазме сваіх сяброў. Відавочна, што такая валанцёрская праца мае свае абмежаванні, напрыклад, фінансавыя; да гэтага дадаецца адарванасць ад каранёў і недастатковыя сувязі з радзімай, дзейнасць найбольш актыўных сяброў адначасова ў некалькіх беларускіх арганізацыях, праблема асіміляцыі з масай насельніцтва, і г.д. (слайды 5-7)

Беларуская дыяспара ў Канадзе

Нягледзячы на розныя погляды на беларускае жыццё на радзіме і ў замежжы, людзей, якія прыходзяць у беларускі асяродкі, яднае іх прыналежнасць да агульных каштоўнасцей, ментальнасці і культуры. У Канадзе дзейнічаюць такія грамадскія арганізацыі:

- Згуртаванне беларусаў Канады (ЗБК) (1948, зарэгістравана ў 2020).
- Беларуская царква Кірылы Тураўскага ў Таронта (БАПЦ) (1954).
- Беларускі інстытут навукі і мастацтва ў Канадзе (БІНІМ, Канада) (1967, зарэгістраваны ў 2019).
- Да 2019 года ў Канадзе дзейнічала Згуртаванне беларусаў у Квебеку, якое да апошняга часу ўзначальваў сп. А. Натоль Храмоўскі.

На сёння ЗБК і БІНІМ працягваюць сваю працу, з улікам таго, што ў складзе ЗБК працуюць два аддзелы — Атаўскі (з 1975) і Таронтаўскі (з 1948). Колькасць актыўных сяброў у гэтых аддзелах не перавышае 50 і 100 чалавек адпаведна. Невысокая доля беларусаў, якія актыўна удзельнічалі ці наведвалі нашы зборкі і імпрэзы да падзей 2020 года магчыма абумоўлена агульным падыходам людзей да такога рода дзейнасці і характэрна для іншых дыяспар (да прыкладу, толькі каля 2.5% палякаў у Канадзе выяўляюць падобную актыўнасць).

Сітуацыя значна змянілася падчас Рэвалюцыі надзеі — 2020 ў Беларусі. Узніклі арганізаваныя ці віртуальныя групы беларусаў у іншых гарадах Канады (Ванкувер, Калгары, Манрэаль, Эдмантан). Праводзіцца праца, каб гэтыя групы далучаліся да існуючых беларускіх арганізацый.

Рада БНР прадстаўлена сябрамі канадскага сектара, уключаючы са старшынёй Рады БНР сп. І. Сурвіла. Сектар выконвае спецыфічныя функцыі ў адпаведнасці са Статутам Рады БНР і не мае фармальна-арганізацыйных стасункаў з грамадскімі беларускімі арганізацыямі.

5

Беларуская дыяспара ў Канадзе

Кнігі:

- Ян Садоўскі "Гісторыя беларусаў у Канадзе". Бельвіль, Антарыё, 1981. 148с.
 Раіса Жук-Грышкевіч "Жыццё Вішэнта Жук-Грышкевіча". Таронта, 1993. 797с.
 Марыя Ганьня "Каб сведчылі пра Беларусь". Мінск, "Кнігазбор", 2005. 192с. Укладанне Вольгі Іпатавай.
 Вольга Грыцук "Мы стваралі сваю Беларусь". Мінск, "Медісон", 2007. 256с. Укладанне Вольгі Іпатавай.
 Івонка Сурвіла "Дарога. Стоўпы — Каненгаген — Парыж — Мадрыд — Атава — Менск". Радыё Свабода, 2008. 144с.
 Пётр С. Мурэ́нак "Адвечныя пльні". Мінск, "Кнігазбор", 2015. 240с.
 Пётра Мурэ́нак « Шляхі да беларускай нацыі». Мінск, «Кнігазбор», 2016, 344с.

Недаўнія артыкулы:

- Пётра Мурэ́нак, Зіна Гімелевіч "Беларускі інстытут навукі і мастацтва, Канада ў 1967-2019 гг." «Культура, Нацыя», №25, красавік 2020: 32-46 і ЗАПІСЬ, 2019, №41, 313-326.
 Пётра Мурэ́нак Людзі Атаўскага аддзелу Згуртавання беларусаў Канады (1997-2019). «Культура, Нацыя», №25, красавік 2020, 19-31.

Вэб-сайты:

- www.belarusian.ca сайт ЗБК
www.bnim.org сайт БІНІМ, Канада
www.sakavik.net сайт часопіса «Культура. Нацыя»

6

Факты, падзеі, імпрэзы

У значнай ступені кансалідацыі беларусаў у Канадзе спрыяў шэраг агульных і індывідуальных высілкаў:

- 2001 - заснаваны вэб-сайт беларусаў Атавы (адміт. Ю. Шамецька), www.belarusottawa.org
- 2001 - сп. В. Кавалёва заснавала спеўны гурт “Яваровы людзі”, які дзее да сёння.
- 2002-2008 - выйшлі 11 нумароў газеты “Беларускае слова» (рэдактар В. Кавалёва).
- 2004-2009 - суботняя беларуская школа ў Атаве (Даната Генрыхаўна і Пётр Сільвестравіч Мурзёнкі)
- 2004, 2012, 2016 - арганізацыя і правядзеньне сустрэч беларусаў Паўночнай Амерыкі (Таронта двойчы і Атава)
- 2005 - заснаваньне творчай майстэрні па вышываньню беларускіх нацыянальных узораў (Грына Варабей)
- 2012 - заснаваньне вэб-сайта і вэб-часопіса “Культура. Нацыя” (Пётра Мурзёнак, www.sakavik.net).
- удзел у канфэрэнцыях Канадзійскай Фэдэрацыі Гуманітарных і Сацыяльных навук (Атава, 2009; Таронта, 2017), на кангрэсе International Council for Central and East European Studies (Манрэаль, 2021).
- 2015-2019 - курсы “Мова нанова” (Грына Тоўсцік, Таронта).
- 2017 - стварэньне тэатра “Сэнс” (рэжысёр Валянціна Шаўчэнка), першы спектакль - “Вуліца Геніюш”.
- пяматліжя канцэрты дуэта “Кантабіле» (Ў.Шамецька - скрыпка, М.Рыкаў - гітара).
- прэзэнтацыі кніг.
- стварэньне відэафільмаў (зьмешчаны на абноўленым сайце БНІМа; адмін. – А.Каралькевіч, www.binim.org).

7

Ажыццяўленьне тых ці іншых праектаў трымаецца на актыўнасьці найбольш ініцыятыўных сяброў. У 2001-2005 гг., праводзіліся сумесныя акцыі беларусаў Атавы са сваімі землякамі з Таронта і Манрэалья: святкаваньне Абвяшчэньня незалежнасьці БНР; палітычныя маніфестацыі ў Атаве; стварэньне сайта “Беларусы Атава” (Ю.Шамецька, 2001), які да сёння працуе як сайт ЗБК, www.belaruscanada.org ; заснаваньне ў 2001 годзе спеўнага гурта “Яваровы людзі”, які дзее да сёння пад кіраўніцтвам В.Кавалёвай; выданьне газеты “Беларускае слова” ў Таронта (рэдактар, В.Кавалёва, 2002-2008). У гэтых ініцыятывах было жаданьне адлюстраваць нашае сумеснае жыцьцё і нашу беларускую прысутнасьць у Канадзе. У значнай ступені кансалідацыі беларусаў у Канадзе спрыяў шэраг агульных і індывідуальных высілкаў:

- дзейнасьць суботняй беларускай школы у Атаве (2004-2009: настаўнікі – Даната Генрыхаўна і Пётр Сільвестравіч Мурзёнкі)
- заснаваньне творчай майстэрні па вышываньню беларускіх нацыянальных узораў (з 2005, І.Варабей)
- заснаваньне вэб-часопіса “Культура. Нацыя” (снежань 2012, рэдактар П.Мурзёнак www.sakavik.net). Выйшлі 27 нумароў часопіса; да мая 2021г. сайт і часопіс наведалі больш чым 25.300 чытачоў (57.3% чытачоў паходзяць з Беларусі)
- арганізацыя і правядзеньне сустрэч беларусаў Паўночнай Амерыкі (Таронта, 2004; Таронта, 2012; Атава, 2016)
- курсы “Мова нанова” (2015-2019, кіраўнік І.Тоўсцік)
- удзел у канфэрэнцыях Канадзійскай Фэдэрацыі Гуманітарных і Сацыяльных навук (Атава, 2009; Таронта, 2017)
- стварэньне тэатра “Сэнс” (2017, рэжысёр В.Шаўчэнка), першым спектаклем якога стала “Вуліца Геніюш”

- шматлікія канцэрты дуэта “Кантабіле» (Ў.Шамецька - скрыпка, М.Рыкаў - гітара)
- прэзетацыі кніг
- стварэньне відэафільмаў (зьмешчаны на абноўленым сайце БНІМа; адмін. – А.Каралькевіч, www.binim.org)
- святкаваньне – 100-годдзе БНР ў будынку Канадзійскага парламента
- вечарына-канферэнцыя, прысвечаная 90-годдзю У.Караткевіча (лістапад 2020)
- даклады сяброў БНІМа прыняты на кангрэс ICCEES, International Council for Central and East European Studies; там жа пройдзе вечар беларускай культуры (Манрэаль; жнівень 2021). (слайды 8-13)

Факты, падзеі, імпрэзы

- **11 сакавіка 2018 года** негаспадарчым удзелам сяброў БНІМа і фінансавай падтрымкай Інстытута разам з ЗБК ў Атаве арганізавана і з вялікім посьпехам прайшло святкаваньне важнай гістарычнай даты ў жыцці беларускага народа – **100-годдзе БНР**. Свята прайшло ў будынку Канадзійскага парламента на якім прысутнічала звыш 160 гасьцей. *
- У рамках святкаваньня 100-годдзя БНР у Атаве сябрамі БНІМ была арганізавана выстава кніг, напісаных беларусамі-канадзійцамі. Спіс 38 кніг, якія былі на выставе, апублікаваны ў часопісе “Культура. Нацыя”. **

* Звесткі аб дзейнасці Беларускага інстытута навукі і мастацтваў, Канада (БНІМ, Канада) за перыяд з лістапада 2017 года па кастрычнік 2020 года. З даклада старшыні Дара Пётры Мурзэнка. «Культура, Нацыя». №26, снежань 2020, 181202.

Пётра Мурзэнка Святкаванне 100-годдзя БНР у Атаве. «Культура, Нацыя», сакавік 2018, №21, 8-46.

**Спіс кніг на выставе ў гонар 100-годдзя БНР 11 сакавіка 2018 года. «Культура, Нацыя», сакавік 2018, №21, с. 79-91.

8

Факты, падзеі, імпрэзы

*На пазычнай сесіі за круглым сталом
на кангрэсе Канадзійскай Федэрацыі Гуманітарных і Сацыяльных навук
(28 мая 2017 года, Райерсонуніверсітэт, Таронта)*

9

Факты, падзеі, імпрэзы

Відафілмы зьмешчаныя на абноўленым сайце БІНІМ, Канада (стваральнік фільмаў і адміністратар сайта www.binim.org - Аляксандр Каралькевіч):

- са святкаваньня 100-годдзя БНР ў будынку Канадзкага парламента (2018) «Беларусь мая снілася мне», «Паэтычна-музычная кампазіцыя на вершы Юрася Шамяцкі і Пётры Мурзёнка», Людвіг ван Бетховен «Вясновая» (Галіна Рэзаіпур і Тэрэза Бакус).
- паэтычна-музычныя вечарыны з нагоды выхаду паэтычных зборнікаў: «Колеры» Пётры Мурзёнка (верасень 2018) і «Непрадкавальнае» Юрася Шамяцкі (чэрвень 2019)
- «Пакуль гарыць свяча», Купалінка, віншаваньні з Калядамі ад беларусаў Атавы (2019, 2021), верш канадзкай салідарнасьці з беларусамі Бацькаўшчыны (2020).
- вечарына-канферэнцыя, прысьвечаная 90-годдзю У Караткевіча (лістапад 2020)
- Галасы Чарнобыля (*чытаньні з кнігі Святланы Алексіевіч*).
- Цыкл канцэртных нумароў «Сэрцам з Беларуссю» (2020-2021)
- The Evening of Belarusian Culture (кангрэс International Council for Central and East European Studies, Манрэаль, жнівень 2021).

10

Вэб-часопіс «КУЛЬТУРА, НАЦЫЯ»

- Часопіс «Культура, Нацыя» зьмешчаны на сайце www.sakavik.net, дзейнічае са снежня 2012 года (заснавальнік і рэдактар - Пётра Мурзёнак). Тэматыка часопіса ў асноўным прысьвечана пытаньням нацыянальнага будаўніцтва.
- 18 кастрычніка 2020 года вэб-часопіс «Культура, Нацыя» набыў статус перыядычнага часопіса Беларускага Інстытута Навукі і Мастацтваў у Канадзе (БІНІМ, Канада).
- Да сёньня выйшлі 27 нумароў часопіса "Культура, Нацыя", дзе надрукаваны 243 артыкулы 49 аўтарамі.
- На старонках вэб-сайта зьмешчаны праекты часопіса: адукацыйныя слайд-серыі і слайды-улеткі па гісторыі Беларусі, ініцыяваная часопісам «Стратэгія развіцьця беларускай нацыі», і матэрыялы з іншых беларускіх крыніц.
- З пачатку існаваньня і да мая 2021 года, сайт і часопіс наведалі больш чым 25,000 чытачоў, большасьць чытачоў (57.3%) паходзяць з Беларусі.
- Часопіс запрашае аўтараў да супрацоўніцтва!

11

Стратэгія развіцьця беларускай нацыі

- Часопіс «Культура, Нацыя» ініцыяваў абмеркаваньне і стварэньне «Стратэгіі развіцьця беларускай нацыі».*
- Мэтай прапанованага Стратэгіі з'яўляецца пабудова нейтральнай, нацыянальнай дзяржавы, у якой абсалютна роўныя правы будуць мець прадстаўнікі нацыянальных меншасцяў і прадстаўнікі нацыяў-тваральнага этнаса – беларусы.
- Аўтары праекта: А.Анісім, А.Кашо, П.Мурзёнак, А.Трусаў, І.Шумская.
- Першапачатковы праект «Стратэгіі развіцьця беларускай нацыі» апублікаваны на старонках часопіса «КУЛЬТУРА, НАЦЫЯ», №13 (снежань 2015), №14 (сакавік 2016).
- Праект быў апублікаваны ў газете «Новы час», на вэб-сайтах ЗБС «Бацькаўшчына», Таварыства беларускай мовы, «Мы – нацыя», «Наша зямля», «Пагоня» (Чэхія), Belarus News і абмяркоўваўся беларускай рэдакцыяй Польскага радыё (27.02.2016) і на «Белсэце» (12.03.2016), быў прадстаўлены удзельнікам 7-га з'езда беларусаў сьвету, арганізаванага ЗБС «Бацькаўшчына» (15-16.07.2017) і распаўсюджаны сярод удзельнікаў XIII-га з'езда Таварыства Беларускай Мовы (ТБМ).

*Дыскусія: «Нацыянальнае будаўніцтва і сучаснасьць. 2015». *Культура, Нацыя*, №12, снежань 2015, с. 23-68.

12

здымкі з Атавы А. Каралькевіча

Выклікі, якія стаяць перад беларусамі Канады

- Канадзкі ўрад праводзіць палітыку шматкультурнасці.
- Усталяваны кантакты з парламентарыямі Канады, створана група парламентарыяў, схільных да беларускіх нацыянальных праблем.
- Праводзіць сумесныя акцыі па ўсёй Канадзе (нацыянальныя святы, палітычныя акцыі), каб азначыць наша жыццё і нашу беларускую прысутнасць у Канадзе.
- Прыкладаюцца намаганні для ўсталявання трывалых сувязяў з дыяспарамі карін-суседзяў: венгерскай, латышскай, літоўскай, польскай, украінскай, чэшскай, эстонскай.
- Канадзкія беларусы добра разумеюць, што вырашыць праблемы ў Беларусі могуць толькі беларусы, якія жывуць на радзіме, аднак, на іх думку, тая, нават невялікая падтрымка, якую яны дэманструюць, уносіць сваю долю ў адбудову новай Беларусі.

19

Асноўныя спасылкі:

1. Пётра Мурзёнак Шляхі да беларускай нацыі. Мінск, «Кнігазбор» (2016):169-183.
2. Пётра Мурзёнак, Зіна Гімпелевіч “Беларускі інстытут навукі і мастацтва, Канада ў 1967-2019 гг.” «Культура, Нацыя», №25, красавік 2020: 32-46 і ЗАПІСЫ, 2019, №41, 313-326.
3. Пётра Мурзёнак Людзі Атаўскага аддзелу Згуртавання беларусаў Канады (1997-2019) «Культура, Нацыя», №25, красавік 2020, 19-31.

Piotra Murzionak: Today's Activities of Belarusian Groups in Canada (*abstract*)
(*web-magazine "Kultura. Natsyja", issue 28, November 2021, 109-117,*
www.sakavik.net)

In the report that was read during the World Congress of Researchers of Belarus (held in Kaunas from October 1-3, 2021) the author discusses the activities of Canadian Belarusians made up of persons from the latest flow of immigrants which ensued at the end of the last and beginning of this century. He describes characteristics of various groups that existed earlier and which are now continuing to be active today. He offers examples of the most notable events, meetings that have taken place over the past 20 years. Also included are interactions by Belarusian groups with diaspora of other peoples' groups such as Hungarians, Latvians, Lithuanians, Poles, Ukrainians, Czechs and Estonians. The author includes declarations that are kept before Belarusian groups in Canada which include unification of existing groups with newer ones that have formed since the Revolution of Hope burst out in Belarus during 2020. He expresses the hope that even this, albeit not an enormous amount of support by Canadian Belarusians, will contribute significantly to the rebuilding of a new Belarus.

Пётра Мурзёнак: Деятельность белорусских центров в Канаде в современный период (*резюме*)
(*веб-журнал «Культура. Нацыя», вып. 28, ноябрь 2021, 109-117, www.sakavik.net*)

В докладе на Международном конгрессе белорусских исследователей (Каунас, 1-3 октября 2021 г.) обсуждалась активность канадских белорусов с момента последней волны эмиграции, которая произошла в конце прошлого и начале нынешнего столетия. Дана характеристика ранее существовавших и действующих сегодня белорусских общин. Приведены примеры самых ярких событий, которые произошли за последние 20 лет, а также взаимодействие с другими диаспорами: венгерской, латышской, литовской, польской, украинской, чешской, эстонской. Представлены вызовы, с которыми сталкиваются белорусские общины в Канаде, включая вопросы единства между существующими общинами и новыми, созданными во время Революции надежды 2020. Высказана идея, что даже небольшая поддержка канадских белорусов будет способствовать восстановлению новой Беларуси.

- Літаратура

- **Татьяна Кенько: Ещѐ три статьи про Беларусь в 1812 году: Маршрутом 2-й армии – Волковыск, Минск, Мир, Бобруйск, Салтановка; По маршруту 3-й русской армии. Кобрин; Две реки. Березина. Бегство. Рассказывают произведения искусства: Виртуальная экскурсия (продолжение)**

Рассказываюць творы мастацтва: Віртуальны тур (працяг)

У наступным годзе спаўняецца 220 гадоў з дня вайны 1812 года. Менавіта на беларускіх землях праходзілі пачатковыя і канчатковыя дзеянні гэтай кампаніі. У папярэднім 27-м нумары былі апублікаваны тры артыкулы пра падзеі тых часоў: «Беларусь, 1812: Людзі і падзеі», «Дзве ракі. Нёман. Пачатак», і «Вільня. Лета. Вайна Айчынная ці грамадзянская?» У гэтым нумары аўтар працягвае асвятляць тэму вайны 1812 года на беларускіх землях у выглядзе экскурсіі яшчэ ў трох артыкулах: Маршрутам 2-й арміі – Ваўкавыск, Мінск, Мір, Бабруйск, Салтанаўка; Па шляху 3-й рускай арміі. Кобрын; Дзве ракі. Бярэзіна. Уцёкі.

- **Татьяна Кенько: Маршрутом 2-й армии – Волковыск, Минск, Мир, Бобруйск, Салтановка**

Продолжая разговор, начатый в апрельском номере, позвольте напомнить, что война 1812 года началась для России неожиданно, без обмена дипломатическими посланиями и нотами. Русские армии на западных границах (около 240 тыс. чел.) оказались растянутыми на 600 км., причем разрыв между 1-й и 2-й армиями составил около 100 км., между 2-й и 3-й – 200 км. Это создавало реальную угрозу их разгрома по отдельности, на что и рассчитывал Наполеон. Не ладилась отношения и между командующими. По едкому, но справедливому замечанию Наполеона генерал-адъютанту А. Д. Балашову в Вильно, «в то время как Фуль предлагает, Армфельд противоречит, Беннигсен рассматривает, Барклай, на которого возложено исполнение, не знает, что заключить, и время проходит у них в ничегонеделании».

Но неразбериха первых дней скоро кончилась. Цель была поставлена – соединение 1-й и 2-й армий. Наша задача проследить путь 2-й армии, который проходил в более сложных условиях.

Командующим 2-й русской армии был Петр Иванович Багратион. Солдаты называли Багратиона «Орел». Беспредельная храбрость его была легендарна. Он брался за самые рискованные операции и часто своей храбростью исправлял ошибки других. Там, где грозила явная гибель, появлялся этот удивительный человек, и солдаты под его руководством совершали чудеса. Служить под его началом было почетно, но и опасно — Багратионовы адъютанты считались обреченными людьми.

По происхождению он – потомок грузинского царского дома Багратионов. Его дед – царевич Александр (Исаак-бег) Иессевич, побочный сын картлийского царя Иессе, выехал в Россию в 1759 году и служил подполковником в кавказской дивизии. Отец – Иван Багратион – служил в Кизлярской крепости, где и родился в 1769 году будущий полководец. Военная служба началась в 1782 году, когда Багратиону исполнилось 17 лет, и была крайне разнообразна и невероятно тяжела. Петр Иванович участвовал в 20-ти походах и 150-ти сражениях.

Красотой Петр Иванович не отличался. Худошавый, мускулистый брюнет среднего роста, с типичным грузинским лицом. Спокойный, сдержанный, медлительный в манерах, в гневе он становился не сдержан, а по отношению к врагам, не укротим и страстен. Багратион был великим мастером наступательного боя. «На него находили минуты вдохновения. Огонь сражения зажигал что-то в душе его», – рассказывали очевидцы. Будучи одним из наиболее способных учеников Суворова, он помнил его наказ: «...прямо нападать на противника с самой чувствительной для него стороны, а не сходитьсь, робко пробираясь окольными дорогами...», и обладал для этого необходимыми качествами: железным упорством, тактическим глазомером. Наполеон говорил: «Багратион – лучший генерал русской армии» и посылал против него своих лучших маршалов. Но один недостаток мешал ему превратиться в полководца такого ранга, как Суворов и Кутузов – отсутствие военного образования. Он не был стратегом, но на поле боя вел себя как «лев, не знавший, ни опасности, ни страха».

В легендарном Швейцарском походе через Альпы Багратион шел в авангарде армии Суворова, прокладывая путь войскам в горах, и первым принимая на себя удары противника. При атаке Сен-Готардского перевала сумел по скалам зайти в тыл французов, и взял перевал.

В 1805 году ему был вверен авангард армии Кутузова. Из-за неудачных действий австрийцев русская армия дважды оказывалась перед угрозой окружения, и дважды авангард, становясь арьергардом, геройски прикрывал отход основных сил. Особенно в трудном положении русская армия оказалась после сдачи австрийцами Вены, и Кутузов, уводя войска маршем от Кремса к Ольмюцу, приказал Багратиону: «Лечь всем, но задержать врага». Дав клятву устоять, доблестный генерал с 6-тысячным отрядом весь день 4 ноября под Шенграбенем сдерживал натиск впятеро превосходившего его противника. Лишь получив сведения о благополучном отходе русских войск, штыками проложил путь через кольцо окружения и присоединился к Кутузову, при этом привел еще пленных и принес захваченное знамя. За этот блистательный подвиг он был удостоен чина генерал-лейтенанта, а его 6-й егерский полк, первым из полков русской армии получил в награду серебряные трубы с Георгиевскими лентами.

1807 год, Восточная Пруссия. Эйлау несколько раз переходил из рук в руки. Наши войска отступают, а Багратион получает приказ генерала Беннигсена – взять город. Что он делает? По воспоминаниям Дениса Давыдова и других участников тех событий, безмолвно слезает с лошади, подзывает высший офицерский состав, выстраивает пехоту и с поднятой саблей во главе передовой колонны ведет ее обратно к Эйлау. Они идут в полном молчании, но при вступлении в город по приказу Багратиона с криками «ура!» бросаются в штыковую атаку на растерявшегося врага. Эйлау сегодня носит имя Багратионовск.

Еще в 1798 году Павел I назначает Багратиона командиром того самого 6-го егерского полка, с которым он сражался в Австрии. Место дислокации – Волковыск. Петр Иванович прожил здесь три года. Наверное, не случайно и во время Отечественной войны 1812 года, он выбрал этот город для своей ставки.

Раз мы остановились в **Волковыске**, то было бы несправедливо не сказать несколько слов о нем.

Волковыск – один из древнейших городов Беларуси. По археологическим данным основан в 1005 году. В те времена он представлял собой крепость на границе проживания балтского и славянского населения. Территория, на которой разместился город, была заселена племенами дреговичей и ятвягов.

Происхождение названия города имеет несколько версий. Предание, рассказывает, что «Когда на месте сегодняшнего Волковыска шумели древние леса и лежали непроходимые болота, хозяйничали здесь разбойники-грабители: кровожадный атаман Волок и его друг Висек. Всех убивали – и старых, и малых. Жизнь стала невозможной. И обратились люди к смелому князю Забейко. Тот собрал дружину и, после битвы, захватил и повесил грабителей. На месте казни положили большой камень с надписью «Волоко и Висек». Забейко дал эти богатые земли своим старым дружинникам. Камень со временем был разбит на части и употреблен на фундамент одной из церквей. А селение люди назвали Волоковиском. С годами название изменилось, и место стало называться Волковыском».

Но кроме разбойников-атаманов в здешних пущах обитали вечные враги домашних животных волки, которые тоже могли быть истинной причиной названия города. Не исключено его название пошло от выражения «вилковиско», которое происходит от словосочетания «волков иск» (поиск волков), или «волков виск» (визг волков). Есть мнение, что имя городу дано по профессии служилых людей великого князя, которые во время охоты должны были выть по-волчьи и привлекать волков. Не случайно волк появился и на гербе города, и в виде бронзового памятника на его площади. Хотя историк Юрий Татаринев доказывает, что в названии города надо принимать за основу термин «волок» – способ передвижения по рекам и озерам в средние века¹⁴.

---

¹⁴ О древней истории Волковыского района свидетельствует уникальный археологический памятник, кстати, единственный в Восточной Европе – шахты по добыче

Некоторое время **Волковыск** являлся местом съездов послов и сенаторов Великого княжества Литовского. Согласно третьему разделу Речи Посполитой в 1795 году город вошел в состав Российской империи. Как уже было сказано, здесь размещался 6 егерский полк под командованием П.И. Багратиона. Когда в августе 1811 года Петра Ивановича назначали командующим Подольской армией, расположенной от Белостока до австрийской границы и переименованной в марте 1812 года во 2-ю Западную армию, то штаб ее располагался в уже знакомом ему Волковыске. 10 июня 1812 года генерал Багратион прибыл в Волковыск, армия разместилась от Немана до Буга. Генерал со своим штабом расположился в здании с мезанином и колоннами, в котором в 1935 году стараниям коллекционера Георгия Пехи был создан музей. Его экспозиция, рассказывает о событиях Отечественной войны. А в 1950 году перед зданием, где когда-то бывал Багратион, был установлен бюст полководца работы Заира Азгура.

Из Волковыска, предвидя столкновение России с Наполеоном, Багратион представил Александру I свой план будущей войны, построенный на идее наступления. Но из-за сложившихся обстоятельств план был отвергнут. В ходе войны город был занят французами уже в июне, сильно разрушен. После освобождения 15 ноября в нем оставалось всего 48 домов и 702 жителя.

Но прежде, чем отправиться по маршруту экскурсии дальше, еще немного поговорим об образе командующего 2-й армии.

Конечно, в Военной галерее Зимнего дворца среди героев войны висит и портрет Петра Ивановича Багратиона. Джордж Доу исполнил его с портрета Р. Волкова. Характерное лицо восточного типа выражает спокойствие и непреклонность, по свидетельству современников, свойственные этому герою в самом пекле боя. На портрете Военной галереи Багратион изображен одетым в общегенеральский мундир с золотым шитьем в виде дубовых листьев на воротнике, введенный в 1808 году. В таких мундирах большинство генералов появлялись перед войсками в дни решающих сражений, к которым, по традиции того времени, всегда готовились как к смотру, – люди переодевались в чистое белье, тщательно брились, надевали парадные мундиры, ордена, белые перчатки, султаны на кивера и т. д. Именно таким,

---

кременя, стоянки и мастерские по его обработке эпохи каменного и бронзового веков возле городского поселка Красносельский и соседних с ним деревень. Сохранилось более 80 почти неповрежденных выработок. На этой территории находятся также могильник 3-го тысячелетия до н.э. и селища железного века и средневековья. С 1969 года Красносельский археологический комплекс объявлен государственным заповедником и, по мнению Анатолия Бутевича, может считаться одним из семи чудес Беларуси.

каким изображен на портрете, – с голубой андреевской лентой, с тремя звездами орденов Андрея, Георгия и Владимира и многими орденскими крестами – видели полки Багратиона в Бородинском сражении, последнем в его славной боевой жизни.

В историческом музее Москвы есть портрет полководца кисти известного русского живописца Василия Тропинина, созданного в 1816 году. А наиболее значимую биографическую картину «Смертельное ранение генерала Багратиона на Бородинском поле» написал в 1948 году грузинский художник Алексей Иванович Вепхвадзе.

Бородино. Памятник войне 1812 года. За ним могила Багратиона.

Кстати, о захоронении Багратиона. С Бородинского поля его увезли в имение друга князя Б.А. Голицына в село Симы Владимирской губернии. Там, спустя 18 дней после ранения, 25 сентября он умер от гангрены. (Согласно сохранившейся надписи на могиле в селе Сима, он скончался 23 сентября.) В 1839 году по инициативе его адъютанта и друга Дениса Давыдова прах князя был перенесён на Бородинское поле и предан земле на том месте, где он был ранен. В торжественной церемонии перезахоронения принимали участие многие видные государственные и военные деятели, включая императора Николая I. В 1920 году в селе Сима разрушили церковь, где вначале был погребен Багратион. В марте 1932 на Бородинском поле был взорван главный монумент, жертвой этой акции стала могила Багратиона. Разбросанные останки главнокомандующего были собраны воедино и где-то хранились. В 1985-1987 годах памятник восстановили, среди мусора обнаружили фрагменты костей Багратиона, которые были третий раз перезахоронены 18 августа 1987 года незадолго до празднования 175-летия Бородинского сражения (церемония была весьма скромной, руководил ею полковник Иван Федорович Лаптев, начальник политотдела дивизии, расположенной недалеко от Бородино). Склеп полководца расположен рядом с монументом на месте батареи Раевского.

Но вернемся к обстановке на начало войны и отправимся из Волковыска в **Минск**.

Основная часть 2-ой армии базировалась под Гродно за 150 километров от 1-й армии Барклая. Сначала Багратион двинулся на соединение с основной 1-й армией, но когда он достиг Лиды (100 км от Вильно), путь на север уже перехватили французы. Ему пришлось уходить на юг. Чтобы отрезать 2-ю армию от основных сил и уничтожить, Наполеон послал наперерез Багратиону маршала Даву с силами до 50 тысяч солдат. Даву двинулся из Вильно на Минск и занял его.

Тут надо отметить, что Александр I, который не любил Багратиона, был очень недоволен, что тот не успел в Минск, и высказал это в послании. Но, Александр находился в Санкт-Петербурге, а Багратион оказался в критическом положении. 7 июля он получил приказ царя: идти через Минск к Витебску. А 8 июля маршал Даву взял Минск и отрезал Багратиону путь на север. С юга наперерез Багратиону шел Жером Бонапарт, который должен был замкнуть кольцо окружения вокруг 2-й армии у Несвижа. Корпус Даву насчитывал 40 тысяч человек, и у Жерома в трех корпусах его группы было 70 тысяч. Багратион же имел не более 49 тысяч. Ему грозила верная гибель. «Куда ни сунусь, везде неприятель, – писал он на марше 15 июля А.П. Ермолову. – Что делать? Сзади неприятель, сбоку неприятель... Минск занят... и Пинск занят».

Но судьба, как всегда, была к нему благосклонна. Вестфальский король Жером Бонапарт («король Ерема», как прозвали его русские офицеры), «наиболее бездарный из всех братьев Наполеона» в 1812 году впервые был на войне. Молодой (27 лет), легкомысленный, празднотлюбивый, он и в походе, несмотря на то, что Наполеон требовал от него «величайшей активности», больше отдыхал, чем действовал: 4 дня «отгулял» в Гродно и далее шел к Несвижу такой поступью, что Э. Лависс и А. Рамбо могли только воскликнуть на страницах своей «Истории»: «Он сделал 20 миль в 7 дней!» В результате Жером, хотя он имел преимущество перед Багратионом на пути к Несвижу в два перехода, опоздал сомкнуть вокруг русской армии французские клещи. Багратион стремительными маршами и успешными арьергардными боями оторвался от войск Жерома.

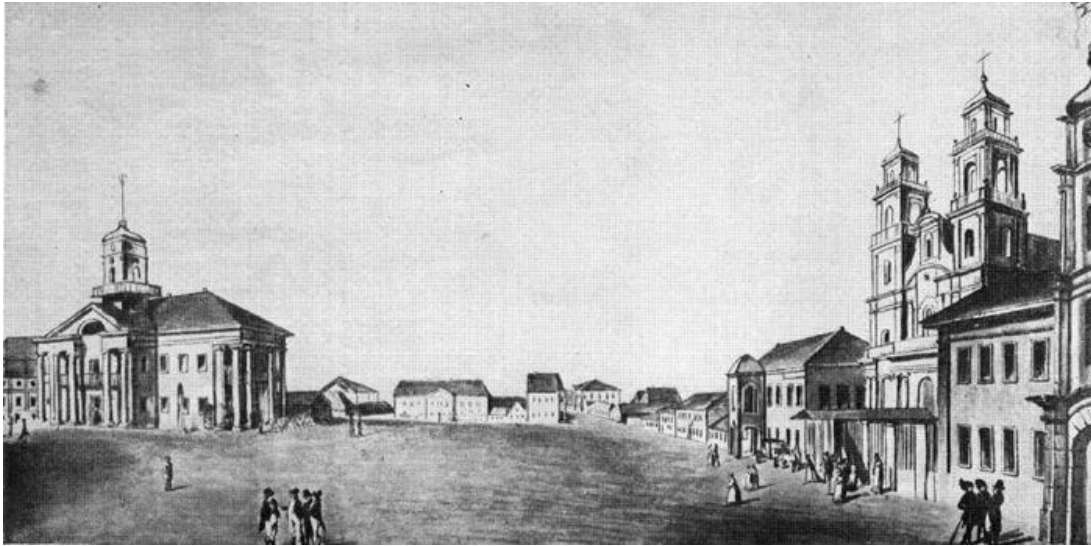
Наполеон был в ярости. «Все плоды моих маневров и прекраснейший случай, какой только мог представиться на войне, – отчитывал он Жерома, – потеряны вследствие этого странного забвения элементарных правил войны». Действительно, «король Ерема» презрел одно из главных правил Наполеона: «Сила армии, как в механике, измеряется массой, умноженной на скорость». (Таков же, кстати, смысл и суворовского правила: «Победа зависит от ног, а руки – только орудие победы».)

С досады Наполеон подчинил короля Жерома маршалу Даву, который был «только» герцогом. Жером, обидевшись на это, остановил все свои войска (потеряв при этом еще более суток) и 16 июля уехал к себе в Вестфалию.

Но так как мы оказались в Минске, хотя и не с армией Багратиона, то давайте поговорим о том, что происходило в нем в 1812 году.

8 июля Минск был занят французскими войсками. Русский губернатор П.М. Добринский вместе с чиновниками государственных учреждений отправился сначала в Борисов, а потом в Речицу, где и оставался до освобождения Минска.

Все русское население Минска поспешно спасалось бегством, а крестьяне со своим имуществом скрылись в лесах, опустошая все на своем пути, по которому потом шли французские войска. Что же касается шляхты, то она с радостью ожидала французов, видя в них своих будущих освободителей, и торжественно встретила их. Был создан Временный Совет, в который вошли Людвиг Каминский, Ян Ходько, Игнатий Монюшко – дядя будущего композитора. Губернатором стал поляк Брониковский. Городская жизнь летом проходила в состоянии эйфории от грядущих событий после ожидаемой победы над Россией. Отмечали день все победы французской армии. 15 августа, в день рождения Наполеона площадь Верхний Рынок переименовали в «Площадь Наполеона». (Акварель Ю. Пешки.) «На Площади Наполеона, которая очищена и выровнена по распоряжению губернатора, будут посажены деревья, дабы устроить место для прогулок», - говорилось в 11 номере "Tymczasowa Gazeta Mińska".¹⁵

По плану Наполеона, составленного еще до похода, он должен был вообще окончить войну в Минске и Смоленске. Причем Минску предстояло стать центральным складом и пунктом эвакуации в тылу для больных и раненых «Великой армии». Однако, даже в дружелюбно настроенном городе, оккупанты грабили местное население, ломали церкви, в кельях устраивали конюшни.

Осенью после целого ряда поражений, голодная, преследуемая русскими войсками «Великая армия», в беспорядке подходила к границам Минской губернии. Но в городе еще не чувствовали особой тревоги. И, наверно, не случайно английский

¹⁵ Подробнее читать: <https://news.tut.by/society/318596.html?c>

писатель Артур Конан Дойль послал своего героя – бригадира наполеоновских войск Жерара – за подмогой и продовольствием в Минск. Французский вояка – литературный собрат Мюнхаузена, вечно попадал в какие-то передраги то в Испании, то в Англии, то в Белоруссии. О том, что было с ним в Минске можно узнать из рассказа.¹⁶

В то время, когда отступающие французы направлялись в Минск, менее других городов пострадавший в ходе войны, с юго-запада от Бреста двигалась к Минску дунайская армия Чичагова., и планировалось, что в пределах Минской губернии закончится кампания взятием Наполеона в плен. Смятение населения в Минске было ужасно. Поляки и сам Брониковский бежали, не успев захватить с собой ни ценного имущества, ни даже необходимых вещей, соединились с Домбровским, а затем потерпели полное поражение в Борисове.

Нашествие французов дорого обошлось Минску: убытки, причиненные городу неприятелем, были по тому времени велики, достигая почти 254 тысяч рублей ассигнациями, а сверх того, и русскими войсками нанесено убытков на 118 тысяч рублей. 17 ноября, находившийся в Речице П. М. Добринский, возвратился в город, и ему было приказано заняться восстановлением Минска и позаботиться о продовольствии армии.

Памятника войне 1812 года в Минске нет. Но в конце прошлого тысячелетия в обществе появилась идея создания храма-памятника, который бы символизировал благодарность и вечную память многим поколениям белорусов, отдавших свою жизнь за Родину. Храм-мемориал – единственный в стране строился, как говорят в приходе, всем миром. Заложили его в 1991 году, но активное строительство началось в 2004. Вначале в 2006 году воздвигли Троицкий храм-оберег. По древней традиции такие храмы возводили перед началом большого дела. Обычно после окончания строительства основного храма оберег разбирали. Но Троицкую церковь решили оставить. Вписалась она и в район, и в жизнь прихожан. Ее крестильную купель даже облицевали мозаикой. И смотрятся они теперь едино. Самый большой в Беларуси (высота вместе с крестом 84 метра, вместимость 1200 молящихся) Храм Всех Святых и келейная уютная церквушка во имя Троицы.

---

¹⁶ Дойл Конан А. Приключения бригадира Жерара. Приключения бригадира Жерара. Глава 6. Как бригадир побывал в Минске // Дойл Конан Артур Собрание сочинений в 8т. Т. 7.

То же http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/28891/Konan_Doii1_2_Priklyucheniya_brigadira_Zherara.html

Крипта храма стала своеобразным музеем. Экскурсоводы расскажут посетителям не только о крипте, но и о тех, кто в ней захоронен. К слову, здесь находятся не только захоронения. Ее двери украшены шестью барельефами «Слезы Беларуси», каждый из которых изображает одно из мест славы и скорби белорусского народа: Грюнвальд, Сморгонь, Соловки, Хатынь, Тростенец и Чернобыль. По стенам расположены 504 ячейки, закрытые окошками из оникса, создающими эффект удивительного свечения изнутри. В эти ячейки собрана земля с полей сражений всех великих исторических битв в защиту Отечества и захоронений мирных жителей, ставших жертвами военных кампаний или репрессий. А на фасадах установлены мемориальные таблички, на которых написаны фамилии белорусов, погибших в военных сражениях разных лет.

Первым минчанином, которого отпели в храме Всех Святых стал его создатель – Лев Николаевич Погорелов, зодчий, который так много сделал для Минска, и для которого эта работа стала лебединой песней.

А нам надо отправиться по маршруту 2-й армии в **Мир**.

О! Мирский замок иль Мирской –
Название сути не меняет.
Коль путник, наречёт Мирской,
А воин – Мирским называет. В.Исайчев¹⁷

---

¹⁷ Исайчев, В. О! Мирский замок иль Мирской...: стихотворение / В.Исайчев// <http://mir-nesvizh.com/2007/10/11/o-mirskijj-zamok-il-mirskojj-stikhi.html>

С холма-пригорка смотрит в даль
Родных просторов, сердцу милых,
Средневековая печаль
Мирского замка Радзивиллов.

.....

Хранит историю веков.
За столько лет не бросил вахты.
Он всем рассказывать готов
О боевых походах ... ¹⁸

О.А. Тарасова

Итак, Багратиону в стремлении соединиться с главными силами русских уже дважды пришлось менять направление. Сначала превосходящими силами противника была перекрыта дорога у Лиды, затем Даву стремительно занял Минск. А с юга к Несвижу продвигался Жером Бонапарт. Корпус Даву насчитывал 40 тыс. человек, и у Жерома было 70 тыс. Багратион же имел не более 49 тыс. человек. Ему предстояло пробиваться из клещей или в XX веке окружение называли кольцом.

Помогла лень брата Наполена, который не утруждал себя и своих подчиненных быстрыми переходами. «Насилу вырвался из аду, — написал Багратион Ермолову 19 июля. — Дураки меня выпустили». Однако положение 2-й армии все еще оставалось опасным. Багратион решает идти на соединение с 1-й армией через Несвиж, Слуцк, Бобруйск и Могилев. Она шла истинно суворовскими маршами, делая по 45, 50 и даже 70 км в сутки. «Быстроте маршей 2-й армии... и великий Суворов удивился бы», — не без гордости писал Багратион Александру I 22 июля на пути к Могилеву. Но ни Наполеон, ни Даву, который теперь руководил действиями всех войск, отряженных против Багратиона, не теряли надежды окружить и уничтожить 2-ю армию. С тыла ее настойчиво преследовал 4-й

---

¹⁸ Тарасова, О.А. **Мирский замок**: стихотворение /О.А.Тарасова // <http://www.stihi.ru/2009/07/23/4429> Полностью стихотворение см. в приложении

кавалерийский корпус Ла-тур-Мобура. «Мой хвост всякий день теперь в драке», — извещал в те дни Багратион А. А. Аракчеева.

Чтобы дать день отдыха измученным войскам в Несвиже, Багратион приказал Платову, как можно дольше задержать неприятеля в Мире. Здесь разрешите напомнить уважаемым читателям об истории самого местечка и об участниках событий.

Итак, **Мир**. «Первое упоминание о местечке относится к концу XIV века. Как раз перед весенней распутицей 1395 года крестоносцы, пройдя через Лиду и Новогрудок, неожиданно появились под Миром – и сожгли его. Так попал он на страницы хроник. Что

послужило причиной этого странного похода немецких рыцарей в лесную глушь, среди которой прозябало не бог весть какое по тогдашним меркам поселение?

Возможный ответ на этот вопрос состоит в том, что здесь размещался отряд воинов-татар во главе с эмиром. Уничтожение иноверцев и было целью рыцарей. В таком случае название «Мир» – не что иное, как сокращение от слова «эмир» – князь, начальник, и, стало быть, в развернутом виде оно прочитывается как «Князь-город». Эту версию в 1995 году, накануне 600-летия Мира, предложил историк Валентин Калнин. Напротив, Владислав Сырокомля еще полтора столетия тому назад отмечал: «Само название местности говорит о некоем мире или союзе, может, между Литвой и Русью, ибо... недалеко отсюда проходила граница, что делила два племени. Однако когда, кто и с кем заключил тут союз? Кто основал местечко?.. Мрак столетий сокрыл все эти подробности»¹⁹.

Нападение на незначительное поселение обратило на себя внимание князя Витавта, и он дарит его своему брату. С тех пор Мир становится частным владением. В конце XVI – начале XVII столетия он был обнесен земляными валами и превращен в крепость. Попасть в нее можно было через четыре браны. Их названия (Замковая,

¹⁹ Сведения приводятся из путеводителя «Несвиж Мир», составленного А. Г. Вараввой в 2010 г.

Виленская, Минская, Слонимская) фиксировали направление основных дорог, пересекавших местечко. Уже в первой половине XVIII столетия тут насчитывалось почти 60 (!) профессий ремесленников и торговцев.

Занятия местечковцев часто определялись их национальной принадлежностью. Так, татары предпочитали огородничество и выделку кож, изготовление повозок. Торговлей же и ростовщичеством владели евреи. Ремесло было в руках у белорусов. А конным промыслом занимались цыгане, которых поселил тут в середине XVIII столетия Пана Коханку. Позднее вбалмошный князь даже выдал привилею Яну Марцинкевичу, как главе цыган ВКЛ, столицей которых был объявлен Мир, а сам Марцинкевич назван «королем цыган». Об последних интересный материал дает А. Бутевич в своем очерке «Мир – цыганская столица».

На мирские базары стекались товары и купцы со всей Беларуси, из Польши и России. Мир торговал с Лейпцигом и Королевцем-Кёнигсбергом (ныне – Калининград), с Мемелем (Клайпеда) и Либавой (Лиепая). Неповторимые краски ярмарок, удивительный колорит этого уютного местечка запечатлелись и в памяти современников, и в исторических письменах. Купив товар, покупатели шли непременно отметить покупку в корчму, что стояла по соседству с церковью.

В этой корчме Владимир Сырокомля, живший недалеко в своем фальварке Залуча, услышал однажды печальный рассказ ямщика-почтальона, послуживший сюжетом для его первого стихотворения «Почтальон». Стихотворение перевел на русский язык Леонид Трефолов и оно стало народной песней «Когда я на почте служил ямщиком...». У Сырокомли впечатления о мирских окрестностях легли также в путевые очерки «Странствия по моим бывшим околицам».

Из тех времен сохранились в Мире костел Святого Николая, который появился при князе Радзивилле Сиротке и Троицкая церковь, заложенная во второй половине XVI столетия. Впоследствии она стала униатской святыней, и при ней действовал базилианский монастырь со школой. В XIX веке церковь вернули в лоно православия и перестроили в псевдорусском стиле.

А еще время пощадило архитектурный комплекс «синагогального двора», который и сегодня занимает северо-западный угол площади, включая в себя «холодную», т.е. неотопливаемую, синагогу (главную), «теплую» синагогу (купеческую) и хедер (школу). Синагога (по-гречески – дом собраний) была местом молитвенных собраний и одновременно средоточием духовной и культурной жизни евреев. В Мире они поселились в XVII веке. Формирование этого уникального ансамбля, прежде куда более обширного, началось в XVIII столетии и завершилось к началу XX века. Школу построили в 1893 году. Проект главной синагоги, которая

использовалась только во время основных иудейских праздников, утвержден в 1896 году.

Вполне ко «двору» пришла знаменитая Мирская иешива. В переводе с иврита иешива – сидение, заседание. Так называется высшее религиозное учебное заведение, предназначенное для изучения Талмуда (свода юридических, богослужебных, этических правил иудаизма, являющихся непосредственным руководством в повседневной жизни) и для подготовки ученых к званию раввина. Решенная в стиле классицизма, Мирская иешива была основана в 1815 году и просуществовала до 1939 года. В Беларуси ее авторитет был очень высок. В ней занималось до 250 учеников из различных европейских стран, которые с началом Второй мировой войны переместились в Вильню (Вильнюс), а затем уехали в Китай и Японию. По окончании войны были открыты иешивы "Мир" в Иерусалиме и Нью-Йорке. С Мирской иешивой связаны имена выдающихся талмудистов и знатоков Торы, упомянутых на страницах "Еврейской энциклопедии"²⁰.

Но главная историческая достопримечательность Мира – замок, который был возведен стараниями рода Ильиничей, Радзивилла Сиротки и сохранен для нас князьями Святополк-Мирскими. Кстати, приставка Мирские к имени браславского род Святополк появилась еще в XVIII веке, задолго до покупки ими замка в 1891 году. Но фамилия, как нельзя кстати, подошла к новому приобретению, и даже придала владельцам еще больший оттенок древности.

---

²⁰ Интересные сведения о истории и жителях Мира приводятся в публикациях: «Живой» музей, или Знакомый незнакомец Мир //

http://www.rest.ej.by/competent/2011/02/10/_zhivoy_muzey_ili_znakomyy_neznakomets_mir.html

Белорусский мир в центре Европы // http://www.vokrugsveta.com/S4/nasledie/mir_z.htm

http://www.vokrugsveta.com/S4/nasledie/mir_z2.htm

За свою более чем четырехвековую историю замок не раз становился жертвой военных баталий. Сильно пострадал он и в 1812 году, когда при взятии его в ноябре была взорвана северо-восточная башня, где находился пороховой склад, сожжен дворец и фортификационные сооружения. В таком виде его изобразил в литография 1876 года знаменитый Наполеон Орда и находился до начала реставрационных работ в конце XX века.

Не имея возможности подробно остановиться на истории и архитектуре этого замечательного сооружения, добавим лишь, что 9 июля 2002 года состоялась международная "коронация" этого средневекового рыцаря. У входа в замок появилась мемориальная доска, свидетельствующая о том, что он в 2000 году включен в Список всемирного наследия ЮНЕСКО.

А теперь, перед тем как вернуться в 1812 год, уместно напомнить о таком роде войск как казаки и их прославленном командире Матвее Ивановиче Платове. Будущий атаман и почетный доктор Оксфордского университета родился в 1753 году 8 августа в станице Прибылянской городка Черкаска (ныне станица Старочеркасская) и здесь же провел своё детство.

Во время войны с Наполеоном корпус Платова активно действовал на территории Пруссии, в результате чего Наполеон окрестил казаков «исчадием рода человеческого», а самому Платову решил пожаловать орден Почётного легиона. Атаман от ордена отказался, но был вынужден принять табакерку с портретом Наполеона, каковой портрет тут же заменил резным камнем. По словам Платова, «сей человек не на благо, а на пагубу человечеству рождён».

Перед событиями 1812 года был отозван в Гродно, где его корпус приписали к 1-й армии. Быстрое продвижение французов отрезало корпус Платова от 1-й армии, и он направился к Багратиону, который предвидел ход кампании, держал свои войска наготове и предложил Платову присоединиться к нему. И казаки «атамана-вихря», как прозвали Платова в армии, достойно защищали отход армии Багратиона.

В 1912 году, работая над серией картин об Отечественной войне, **В. Мазуровский** изобразил момент *первого дня сражения казаков под Миром*. Подробно этот бой описал в книге «Денис Давыдов» Николай Задонский.

«Арьергард Платова расположился несколько позади, у местечка Мир. Матвей Иванович объявил:

– Князь приказал на два дня задержать супостатов... Дело предстоит жаркое! Начнем с казацкого вентеря²¹, сиречь засады. Вентерь, один из самых излюбленных военных приемов донских казаков, заключался в особом способе заманивания противника. Денис, достаточно изучивший казацкие хитрости, вентером всегда увлекался как интересной, захватывающей игрой. Поэтому с раннего утра он избрал удобное место на опушке леса, вооружился подзорной трубой и стал наблюдать за тем, что произойдет. Широкая песчаная дорога из Мира на Новоград, откуда ожидалось французы, была видна как на ладони. По этой дороге навстречу противнику Платов послал отборную казацкую сотню. Несколько других сотен было укрыто почти у самого местечка Мир, за которым раскинулось небольшое поле, окруженное с двух сторон лесами, где скрывалась вся платовская кавалерия. Вот вдаль закружилась пыль. Показались передовые кавалерийские части неприятельского авангарда. Впереди шел третий уланский полк бригады генерала Турно. Казаки в рассыпном строю, приблизившись к уланам, погарцевали перед

²¹ Вентерь» – устройство для ловли рыбы у казаков.

ними, затем сгрудились, сделали несколько выстрелов. Эскадрон улан, отделившись от полка, двинулся на казаков. Те, стараясь всячески втравить в игру неприятеля, произвели еще несколько выстрелов, затем повернули на Мир. Уланы прибавили рыси. Казаки «не выдержали» натиска, стали «панически» отступать, преследуемые разгорячившимися уланами. Вот уже казаки, потерявшие от «испуга» всякий порядок, влетают в местечко, скачут по улице... Уланы настигают – все ближе, ближе... И вдруг, выйдя в поле, казачья сотня с молниеносной быстротой рассеялась в разные стороны. Уланы оторопели от неожиданности. В это время из лесу выскочили казачьи сотни Сысоева. Началась жестокая сеча. Генерал Турно, оценив обстановку, послал на выручку эскадрона целый полк. Казаки только этого и ждали. Как только уланы прошли местечко, из засад вылетели свежие казачьи части. Полк окружили, смяли. Уланы, видя, что попали в ловушку, беспорядочно повернули обратно. Вслед за ними помчались казаки во главе с самим Платовым. Генерал Турно выдвинул еще два кавалерийских полка, но они не выдержали грозной казацкой лавы. Платов загнал их в болото, находившееся в семи верстах от Мира. Тысячи улан погибли. Бригада Турно была разгромлена наголову. Вечером Платов доносил Багратиону: «Пленных много, за скоростью не успел перечесть. Есть Штаб-офицеры и обер-офицеры. На первый раз имею долг и с сим, ваше сиятельство, поздравить. Вентерь много способствовал, от того и начало пошло».

▪ **Путь Багратиона в Бобруйск**

В условиях надвигающейся войны, перед Россией встал вопрос обустройства и укрепления новых западных границ. Строительство двух новых крепостей должно было закрыть брешь шириной в 1200 верст между имевшимися крепостями Рига и Киев. Для осмотра и выбора территории под строительство в район между Могилевым и Рогачевым был направлен молодой офицер Федор Евхимович (Теодор) Нарбут²². Ему надлежало осмотреть окрестности Рогачева и Нового

---

²² Теодор или Федор Ефимович Нарбут – историк, археолог, инженер, библиофил, исследователь истории Белоруссии. Происходит из древнего дворянского рода, известного с XV века. Издал [«Хронику Быховца»](#) (Вильна, 1846), наиболее полный вариант свода литовских летописей и «Историю литовского народа» – крупнейшую по объёму и первую историю Литвы, которая обособлена от истории [Польши](#) и доведена до 1572 года. Спроектировал и построил [костёла](#) в [Эйшишках](#). Состоял членом [Виленской археологической комиссии](#). Кавалер [ордена Святого Владимира](#) 4-й степени, [Святой Анны](#) 4-й степени, ордена Святой Анны 2-й степени (1809; за строительство Бобруйской крепости). За участие детей Людвика, Болеслава, Тэадоры в восстании 1863 года исследователь был приговорен к ссылке в Сибирь, но из-за заболевания, а позднее и смерти историка приговор так и не был выполнен. Подробнее смотрите статью Рублевская, Л.

Быхова. Изучив своеобразности ландшафта и проанализировав все на месте, он предложил неожиданный вариант – строить крепость под Бобруйском. И даже предложил сложившийся на месте детальный план строительства.

Теодор Нарбут. Изображение в костеле.

14 марта 1810 года, вслед за инженерами на осмотр западной границы выехал генерал-майор инженерного корпуса Карл Иванович Опперман²³. Ознакомившись с соображениями инженера-поручика Теодора Нарбута, Опперман поддержал последнего.

Согласно плану Оппермана под крепость отводилась вся территория исторически сложившегося города на правом берегу Березины. От более чем 400-летнего города не должно было остаться ничего кроме основания старого иезуитского костела, перестраиваемого в цейхгауз. Жителям предлагалась свободная земля вокруг крепости. Желающие после окончания строительства крепости поселиться внутри ее, должны были использовать для этих целей только каменный материал.

Что же представлял из себя Бобруйск до переселения на новое место?

Первые поселения здесь появились в бронзовом веке, а на границе нашей эры по Березине уже действовал водный путь, освоенный как римлянами, так и варварами. Затем местность освоили дреговичи, которые занимались земледелием, рыбной ловлей и бобровым промыслом. Согласно стародавней славянской традиции

Достойный потомок славного рода: Жизненные перекрестки Теодора Нарбута.
[//https://www.sb.by/articles/dostoinnyy-potomok-slavnogo-roda.html](https://www.sb.by/articles/dostoinnyy-potomok-slavnogo-roda.html)

²³ Карл Иванович Опперман – российский инженер, картограф и фортификатор, боевой офицер-участник наполеоновских войн. Член Государственного Совета, директор Инженерного и Строительного Департаментов.

поселение получило своё название по меньшей речке, что впадала в большую. Здесь был построен замок.

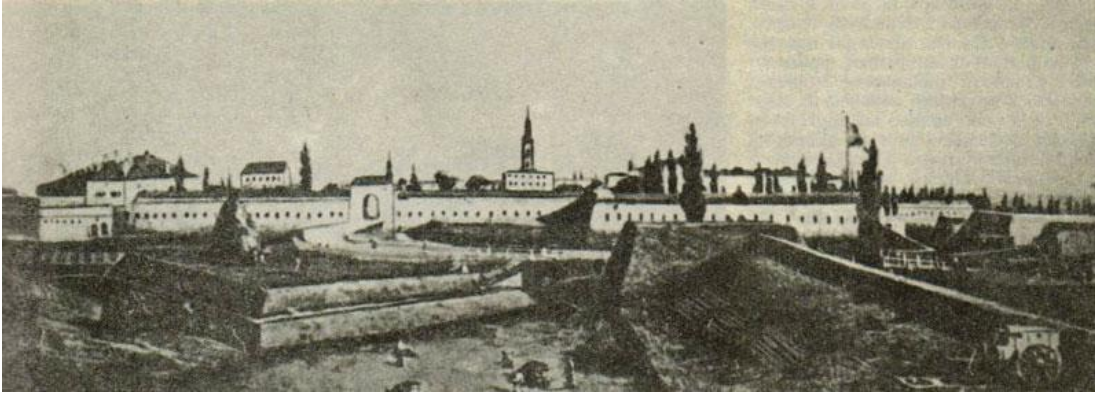

Наиболее древним письменным источником, в котором упоминается Бобруйск, является договорная грамота Великого князя Литовского Ягайлы со своим братом Скиргайлом от 28 апреля 1387 года. В летописях город назывался Бабруескам, Бабрусеком, Бобровском.

Выгодное местоположение Бобруйска привлекало внимание агрессоров. На город не один раз нападали крымские татары. В 1508 году город был захвачен войсками князя Михаила Глинского. В 1649 Бобруйск понес большой ущерб во время его штурма войсками гетмана Януша Радзивилла.

В 1540 году Бобруйск впервые был обозначен на географической карте Европы, изданной в Базеле. В 1795 году город становится уездным центром в составе Минской губернии и обзаводится собственным гербом. На поле гербового щита нарисована мачта корабля. В городе находился иезуитский костел, две униатские церкви, одна каплица. На главной площади перед остатками снесенного к этому часу замка располагались деревянные лавки и 200 домов.

9 мая 1810 года судьба Бобруйска была решена. 20 июня император Александр I утвердил генеральный план Бобруйской крепости. По проекту она располагалась у правого берега реки Березины, при устье реки Бобруйки. По другую сторону речки проектировалось возвести передовое укрепление под названием нагорное, а на левом берегу должен был разместиться тет-де-пон. Работы велись интенсивно, и к концу 1811 года все форты, направленные на север, запад и юг, обладали уже внушительной оборонительной силой.

Основная оборонная линия крепости состояла из восьми бастионов. Бобруйскую крепость причислили к первому классу оборонительных сооружений Российской империи, она считалась одной из лучших, так как была оснащена по последнему слову европейского военного искусства периода развития гладкоствольной артиллерии. Её возводили тысячи солдат и крепостных крестьян Могилёвской, Минской, Черниговской губерний. Материалы доставлялись с Украины, Карелии, Кавказа, Урала. К началу войны 1812 года на вооружение крепости было поставлено более 300 орудий, гарнизон её насчитывал около 4 тысяч человек. Крепость считалась важным опорным пунктом русской армии на пути южного стратегического фланга наполеоновских войск.

К этой крепости и вел свою армию Багратион. Вел вопреки повелению царя, который писал ему: «Я еще надеюсь, что по получении моих повелений через флигель-адъютанта Бенкендорфа вы опять обратитесь на прежнее направление. Отступление же на Бобруйск не иначе должны вы предпринять, как единственно в крайнем случае». Почему же Багратион не изменил направления движения? Царь в маневре армии видел лишь отступление, поэтому предписывал двигаться к Минску. Петр Багратион понимал диспозицию иначе. Марш армии к Минску уже занятому французскими и польским войсками, где формировалось антирусское ополчение, оказалась бы катастрофой. Получить свежее подкрепление и помощь перед движением на соединение с армией Барклая он мог только в крепости. К этой же крепости усиленным маршем от Минска двигался Даву. Стремясь опередить неприятеля, Багратион освободил армию от части обозов, направив их в сторону Мозыря. Путь проходил он в непростых условиях лесисто-болотистой местности, по песчаной дороге, с нехваткой питьевой воды, июльским зноем и лесными пожарами, осложнявшими движение. Тем не менее, 5 июля первый эшелон армии прибыл в Бобруйск, а на следующий день в нем сосредоточились и остальные силы.

Даву опоздал.

Всего три дня провели войска в городе. За это время армия пополнила здесь запасы продовольствия и фуража, оставила в крепости больных и раненых. Корпус Раевского был усилен шестью батальонами из состава гарнизона. Как считают историки, этот отдых позволил войскам Багратиона вовремя соединиться с 1-ой армией под командованием Барклая де Толли в Смоленске, что имело решающее значение, как в Бородинском сражении, так и в целом в итогах русско-французской войны 1812 года.

Защищать крепость и город Багратион оставил всего пять тысяч солдат во главе с генерал-майором Игнатьевым. И четыре месяца цитадель сковывала действия наполеоновской военной машины на данном направлении.

Армия Наполеона появилась в окрестностях Бобруйска в конце июля. Французов на подступах к городу ожидал неприятный сюрприз: там, где два года тому назад был открытый город, теперь возвышалась крепость. Решиться на штурм ее открытой силой было слишком рискованно, а для бомбардировки требовалась многочисленная осадная артиллерия, которой у французов не было – пришлось довольствоваться осадой польским корпусом генерала Домбровского. И хотя против одного русского сражались четыре французских солдата, Бобруйская крепость была единственной, не сдавшейся врагу. Причём осажденный гарнизон весьма чувствительно тревожил неприятеля. Говорят, еще недавно в заливе под стенами крепости нашли остатки французского оружия и амуниции.

Осенью Наполеон при отступлении сначала хотел переправляться через Березину в районе Бобруйска и отдал из Москвы приказ: во что бы то ни стало взять крепость. Домбровский с задачей не справился, и переправляться остаткам наполеоновской армии пришлось под Борисовом, около речки Студёнки. Финал всем известен. Так что и в окончательном разгроме похода самоуверенного корсиканца Бобруйск косвенно сыграл немаловажную роль.

Через 80 лет после той обороны генерал-майор А.И. Михайловский в книге «Герои Отечественной войны» написал: «Ни одна крепость в России никогда не являлась столь полезною, как Бобруйская в 1812 году».

Итак, после трехдневного отдыха в Бобруйской крепости 2-я армия выступила по дороге на Могилев. Но, опоздав в Бобруйск, Даву опередил ее в Могилевском направлении и 20 июля занял город. Ещё не зная точного местонахождения Багратиона, французы выслали по дороге на юг конно-егерский полк с целью разведки, который столкнулся на дороге с 5-ю казачьими полками. Казаки гнали егерей до Могилева, захватив более 200 пленных.

После этого Даву немедленно выдвинул авангард на оборонительную позицию у деревни Салтановка (примерно 10 км. вниз по Днепру от Могилева)²⁴. Багратион, в свою очередь, приказал 7-му пехотному корпусу генерал-лейтенанта Н.Н. Раевского атаковать позиции Даву и по возможности овладеть Могилевом. Вряд ли Багратион верил в прорыв, так как основные силы держал возле Быхова в полутора переходах от Салтановки, но он обязан был исполнять волю царя. Такого ожесточенного боя, как под Салтановкой, с начала войны еще не было. Русские солдаты рвались вперед, офицеры не уступали им в героизме. «Я сам свидетель, – доносил Раевский Багратиону, – как многие штаб-, обер- и унтер-офицеры, получив по две раны и перевязав оные, возвращались в сраженье, как на пир... Все были герои».

А вот как описывает начало боя Брандт, офицер из корпуса Даву: «Мы вдруг увидели выходящими из лесу, и сразу в несколько местах, весьма близких друг от друга, головы колонн, идущих сомкнутыми рядами, и казалось, что они решились перейти овраг, чтобы добраться до нас. Они были встречены таким сильным артиллерийским огнем и такой пальбой из ружей, что должны были остановиться и дать себя таким образом громить картечью и расстреливать, не двигаясь с места, в продолжение нескольких минут. В этом случае в первый раз пришлось нам признать, что русские действительно были, как говорили про них, стены, которые нужно было разрушить. Русский солдат, в самом деле, превосходно выдерживает огонь, и легче уничтожить его, чем заставить отступить».

К полдню к месту боя подошел маршал Даву с основными силами. Завязался бой с переменным успехом; французам удалось остановить натиск Паскевича на своём правом фланге. Тяжелое ранение в ногу получил командир Смоленского полка Рылеев. В критический момент боя Раевский, который тоже был ранен, лично возглавил атаку, повернул колонну и отбросил французский батальон за ручей. Этот эпизод позднее дал жизнь красивой легенде, которая очень популярна в художественной литературе и, которую уже в советское время изобразил на полотне художник Н. Самокиш.

---

²⁴ Салтановка по письменным источникам известна с XVIII века. Раньше была фольварком, который принадлежал поочередно Солтанам, Сапегам, С. Богуш-Сестренцевичу и Гриневичам. В конце XVIII века здесь находилась суконная фабрика, на которой производились сукно, скатерти по голландскому образцу и тонкое полотно. Местные крестьяне занимались ремёслами и лесосплавными работами, так как раньше там, у Днепра, находился один из главных в Могилёвской губернии пунктов сбыта и сплава леса.

В момент решительной атаки на французские батареи Раевский, встав перед колонной Смоленского полка, взял за руку своего 11-летнего сына, а 16-летний Александр, схватив знамя, лежавшее подле убитого в одной из предыдущих атак нашего подпрапорщика, понес его перед войсками. Геройский пример командира и его детей до иступления одушевил войска.

Сам Раевский, по воспоминаниям его адъютанта Батюшкова в беседе с ним в 1813 году, отвергал эту легенду. «Но помилуйте, ваше высокопревосходительство, не вы ли, взяв за руку детей ваших и знамя, пошли на мост, повторяя: вперед, ребята; я и дети мои откроем вам путь ко славе, или что-то тому подобное». Раевский засмеялся. «Я так никогда не говорю витиевато, ты сам знаешь. Правда, я был впереди. Солдаты пятились, я ободрял их. Со мною были адъютанты, ординарцы. По левую сторону всех перебило и переранило, на мне остановилась картечь. Но детей моих не было в эту минуту. Младший сын собирал в лесу ягоды (он был тогда сущий ребенок, и пуля ему прострелила панталоны); вот и все тут, весь анекдот сочинен в Петербурге. Твой приятель (Жуковский) воспел в стихах. Граверы, журналисты, нувеллисты воспользовались удобным случаем».

Однако, по воспоминаниям Пушкина, который путешествовал с семейством Раевских по Кавказу и наслушался рассказов Николай Николаевича «про Екатерину, XVIII век, про наши войны и про 1812 год», ни в этих рассказах, ни в семейных преданиях не было ничего, что опровергало бы легенду. Да и в письме свояченице Е. А. Константиновой, Раевский пишет: «Прилагаю реляцию о деле, из которой вы узнаете все, как было. Сын мой, Александр, выказал себя молодцом, а Николай, даже во время самого сильного огня, беспрестанно шутил; этому пуля порвала брюки; оба сына повышены чином. А я получил только контузию в грудь, по-видимому, не опасную». Вряд ли отец во время боя мог наблюдать за сыном, который где-то в лесу собирал грибы-ягоды, да и чин за грибочки ему точно бы не дали.

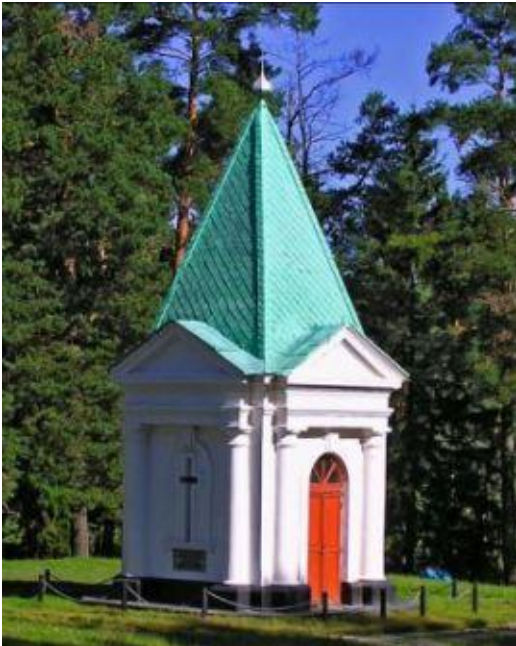
Д. В. Давыдов тоже излагает эпизод боя под Дашковкой в полном соответствии с традицией: «...в сопровождении двух отроков-сынов, впереди колонн своих ударил в штыки на Салтановской плотине, не взирая на смертоносный огонь неприятеля». К концу дня 23 июля Багратион, видя, что пробиться к Могилеву нельзя, приказал Раевскому отвести 7-й корпус к деревне Дашковка и оставаться там до тех пор, пока другие корпуса 2-й армии не перейдут Днепр у Нового Быхова курсом на Смоленск. Весь следующий день, 24 июля, корпус Раевского оставался у Дашковки, как бы готовясь возобновить сражение. Казаки Платова весь день гарцевали по берегу реки, на глазах у неприятеля. Уверенный, что Багратион подтягивается для решающего боя, Даву со своей стороны, готовился к его отражению.

А между тем основные силы 2-й армии и обоз перешли Днепр и двинулись к Смоленску. 25 июля следом за ними ушел и корпус Раевского. Надо сказать, что биография Н.Н. Раевского наполнена легендами. Род Раевских согласно геральдическим сведениям «по семейным преданиям и гербу считается происходящим от старинного польского рода Дуниных; последний имел многочисленные разветвления с различными придаточными фамильными прозваниями, принятыми по родовым именам: Дунины-Барковские, Дунины-Жуковские, Дунины-Марцинкевичи,

Дунины-Реецкие и т.д.». Со времен Василия III Дунины-Раевские перебираются в Москву, где были стольниками и воеводами. Прасковья Ивановна Раевская приходилась бабкой царице Наталье Кирилловне Нарышкиной – матери Петра I. Дед Николая Николаевича, Семён Артёмьевич Раевский, в 19-летнем возрасте участвовал в Полтавской битве. По материнской линии Николай Николаевич состоял в родстве с Давыдовыми, Самойловыми. Когда в 14 лет он прибыл на службу в армию генерал-фельдмаршала Григория Александровича Потёмкина – своего двоюродного деда, тот дал ему первое наставление: «старайся испытать, не трус ли ты; если нет, то укрепляй врожденную смелость частым обхождением с неприятелем. А за тем послал в казачьей отряд с наказом: «употреблять в службу как простого казака, а потом уже по чину поручика гвардии». Такое начало службы приучила будущего командира разделять с простыми солдатами все трудности службы».

На его могильной плите в родовом склепе села Разумовка на Украине начертаны слова: «Он был в Смоленске щит, в Париже меч России». А знаменитая «батарея Раевского» на Бородинском поле получила от французов прозвище «могила французской кавалерии». Но время Смоленска и Бородино еще не наступило. Раевский уводит свой корпус. Кто же и что именно выиграл в бою под Салтановкой? Маршал Даву мог быть доволен тем, что он вновь (как и в Минске) не позволил Багратиону прорваться на соединение с Барклаем де Толли и заставил его отступить кружным путем к Смоленску. Тем самым Даву облегчал Наполеону решение его главной задачи – разгромить армию Барклая. Зато Багратион вырвался из-под нависшей над ним угрозы окружения и открыл себе хотя и окольный, дальний, но уже сравнительно безопасный путь к соединению с Барклаем – путь на Смоленск. Отныне можно было считать, что 2-я армия спасена.

Если ехать из Могилева по Бобруйскому шоссе, на правой стороне дороги возвышается скромная кирпичная каплица, которая строго и торжественно возносится в небо высоким шатром. На белой стене надпись: «Памяти героев. 11 июля 1812 года по всей позиции Фатово-Салтановка произошел бой войск русского императора Александра I, 7 корпуса генерал-лейтенанта Раевского с французскими войсками Наполеона I под руководством маршала Даву». Вдоль стен каплицы установлены мемориальные доски с перечнем русских частей, принимавших участие в бою 1812 года. Возведена она в честь 100-летия со дня боя под Салтановкой и установлена

на месте, где когда-то располагались русские батареи и полки пехотной дивизии Ф. Паскевича. Авторы мемориальной часовни – архитектор К. Михайлов и скульптор П. Яцына. На этом мы завершаем рассказ о маршруте 2-й армии в первый период войны. Впереди были Смоленск, Бородино, Москва и бегство «Великой армии».

- Татьяна Кенько: По маршруту 3-й русской армии. Кобрин.

Одновременно с переходом Наполеона через Неман, 33-тысячный австрийский корпус Шварценберга перешел реку Буг и направился в Белоруссию. Связанная союзническим договором с Францией, Австрия вынуждена была участвовать в походе «Великой армии». Но ее командующему были даны негласные инструкции – не удаляться далеко от границ и не очень усердствовать.

Российская армия накануне вторжения войск Наполеона была рассредоточена в трех местах: 1-я армия Барклая де Толли стояла под Вильно; 2-я армия Багратиона – возле Волковыска, 3-я армия Тормасова – на Волыни.

Так как внимание Наполеона было направлено на борьбу с 1-й и 2-й армиями, то армия А.П. Тормасова оказалась в глубоком тылу. Австрийцы прикрыли от 3-й армии русских правый фланг Наполеона, разместив вдоль границы Белоруссии с Украиной гарнизоны по линии Брест–Кобрин–Пинск протяженностью в 170 км. В начале дело ограничивалось маневрами, русские и австрийцы наблюдали друг за другом, не вступая в бои. 17 июля Тормасов получил приказ от Барклая де Толли активизировать действия.

Приказ удачно совпал с перестановкой войск в стане противника. Наполеон отзывал австрийцев на главное направление, заменив их саксонским корпусом Ренье (17 тысяч). Он ошибочно недооценил силы 3-й армии, полагая, что корпус Ренье сможет сдержать русских до подхода к Тормасову Дунайской армии Чичагова из Молдавии.

Тормасов атаковал в тот момент, когда австрийцы отвели свои войска, а саксонцы ещё не заняли полностью оборонительную линию. Генерал Щербатов 24 июля занял Брест, выбив из города 2 вражеских эскадрона из корпуса Ренье. Одновременно генерал Мелиссино 25 июля выбил отряд саксонцев из Пинска. Ренье с главными силами находился возле Янова, примерно посередине между Кобрином и Пинском, в состоянии некоторой растерянности, не в силах определить направление главного удара русских и их силы.

27 июля главные русские силы (прим. до 18 тысяч солдат, 130 орудий) подошли к Кобрину: Тормасов с юга, а отряды Ламберта и Щербатова с запада.

Кобрин или Кобрын (так звучало его имя в летописях) — небольшой городок с населением около 2 тысяч жителей на реке Мухавце (восточный приток Буга).

Существует несколько версий происхождения названия. Согласно первой, по предположениям историков, основателем этого поселения на водном пути «из варяг в греки» был сын киевского князя Изяслава Кобр или Обр. По его имени оно и получило название Кобрин, а протекающую рядом речку – Кобринкой. Бытует здесь еще одна легенда о том, что именно этим путём с далеких стран купцы везли некогда заморскую диковинку – кобру. И якобы эта кобра сбежала от торговца, спрятавшись в густой растительности. Значительно более правдоподобной представляется версия Владимира Даля, в «Толковом словаре» которого приводится значение древнеславянского глагола «кобрить» – прятать или хоронить. Связь названия поселения с таким определением вполне может быть. Ведь дремучие пуши, на которой впоследствии возник Кобрин, представляли собой место, где прятали клады или размещались языческие святилища.

Наполеон Орда Место расположения былых Кобринских замков. 1864

Как и полагается, вначале на слиянии двух рек поставили замок, вокруг него сформировалась торговая площадь, окруженная жилыми кварталами, а затем был построен православный Спасский монастырь XVII-XVIII вв. Естественно сложившаяся система улиц приобрела неправильный радиальный характер. Основные уличные направления тянулись к рыночной площади (район современной площади Свободы), на которой расположились ратуша и торговые ряды. То есть типичная планировка для средневековых поселений Беларуси.

Во второй половине XVII - начале XVIII в. город неоднократно страдал от военных кампаний, опустошался пожарами и эпидемиями. Со второй половины XVIII в. Кобрин восстанавливается от разрушений, вместе с усадьбой «Кобринский ключ» он становится экономическим центром уезда.

В 1795 году имение и усадьба в Кобрине были подарены фельдмаршалу А. В. Суворову Екатериной за подавление восстания Костюшко. Такой поворот судьбы был воспринят кобринцами как оскорбление – именно солдатами Суворова был полностью истреблен в боях отряд из нескольких сот кобринских добровольцев в 1794 году.

Вот к этому-то городу и подошли 27 июля 1812 года войска 3-й армии. Кобрин был занят 5-тысячной саксонской бригадой под командованием генерал-майора Кленгеля из корпуса Ренье. Саксонцы ожидали русских со стороны Бреста и заняли позицию в 2 км. от города силами кавалерии на дороге и стрелками вдоль дороги. Сюда они засели в зданиях усадьбы на окраине, преграждая вход авангарду Торماسова. Русские вначале атаковали город с двух сторон, а затем подошедшие остальные полки окружили его плотным кольцом. В городке из деревянных построек саксонцам негде было закрепиться. Русская артиллерия легко расстреливала любую позицию, город горел. Из 630 городских строений после боя уцелело лишь 79. Князь Вяземский на следующий день записал в дневнике впечатления от боя:

«Всё в пламени, жены, девушки в одних рубашках, дети, все бегут и ищут спасения; сражение в пожаре, быстрое движение войск, раскиданные неприятелем обозы, ревушей и бегущей скот по полю, пыль затмила солнце, ужас повсюду».

К полудню 28 июля сражение окончилось, оставшиеся в живых саксонцы во главе с генералом Кленгелем были загнаны в полуразрушенный Кобринский замок и сдались в плен.

Царь щедро отметил первую крупную победу в Отечественной войне, завоёванную на удивление малой кровью. В Санкт-Петербурге со стен Петропавловской крепости прозвучал первый победный в ту войну салют. Тормасов получил орден Святого Георгия 2-й степени и 50 тысяч рублей, граф Ламберт – золотую саблю с надписью «За храбрость», украшенную алмазами.

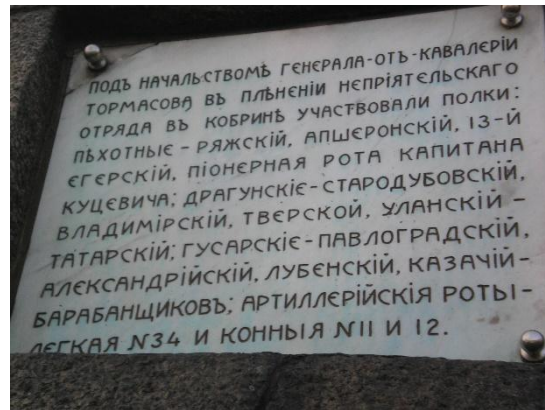
Совпадение, но в день разгрома саксонской бригады в Кобрине на основном направлении 1-я русская армия, обманув Бонапарта, отступила к Смоленску.

Ренье не дошёл 25 км до Кобрина. Узнав о разгромах своей бригады, он стал отступать на север к Слониму, преследуемый отрядами Тормасова. Шварценберг с согласия Наполеона повернул на помощь к 7-му корпусу Ренье.

Затем с упорными боями (сражения у села Городечно 11 августа и др.) 3-я армия снова отошла на исходные позиции к Луцку, прочно заняв оборонительную линию по реке Стырь и закрыв Ренье и Шварценбергу дорогу на Украину к Киеву. Впрочем, Шварценберг, не слишком рвался в бой, и на южном театре вплоть до отступления Наполеона из Москвы наступило затишье. С подходом в середине сентября Дунайской армии Чичагова Тормасов обрёл превосходство над Шварценбергом и 23 сентября перешёл в наступление.

Да, еще. Когда русская армия выступила в 1913 году в зарубежный поход, в Кобрине квартировал А. С. Грибоедов, в ту пору молодой корнет Иркутского гусарского полка. Он готовил резервы и продовольствие для войск. Свои заметки о службе он впоследствии планировал использовать для написания драмы или повести.

Через сто лет после победы в Кобрине был воздвигнут памятник (скульптор Г. Марков). На постаменте из гранитных глыб установлен бронзовый орел с лавровым венком в когтях. Перед памятником находятся две мортиры и несколько ядер. На фасадной доске надпись: «Русским воинам, одержавшим первую победу над войсками Наполеона в пределах России 15 июля 1812 г.». На двух боковых досках перечислены воинские соединения, участвовавшие в бою, и основатели памятника.

Памятник был разорен немцами во время Первой мировой войны и восстановлен в 1951 году.

На братской могиле российских солдат в 1868 году построен крестово-купольный собор Александра Невского в стиле позднего классицизма и установлена мемориальная доска. Вторая мемориальная доска в честь победы русских войск в 1812 году установлена на здании жилого корпуса бывшего Спасского монастыря.

Татьяна Кенько: Две реки. Березина. Бегство

Переправа, переправа!
Берег левый, берег правый...

Александр Твардовский²⁵

Адам, Альберт

Переправа через Березину

---

²⁵ Твардовский, А. Василий Теркин: поэма

Гонит туч свинцовых эшелоны
Ветер, пробирая до костей.
Тают строй смешавшие колонны
Битых и непрошенных гостей.
Юг сторожат Бороздин,
Сеславин.
С тыла напирают казаки.
Справа Витгенштейн Сен-Сира
давит,
В бои бросая свежие полки.
И в таком вот полуокруженьи
В катастрофе, в панике бегут.
Там надеясь обрести спасенье,
За рекой на правом берегу.
В результате рекогносцировки
И, призвав на помощь весь
свой нюх,
Бонапарт решил: вся
группировка
В прочную попала западню.
Но в свою звезду ещё всё веря
(он не ставил крах себе в вину),
И неся тяжелые потери,
Рьяно рвался за Березину.

Нашими атаками припертый,
Враг, слабея, больше сатанел,
И ломился по настилу мёртвых,
Не совсем окоченевших тел.
Грохот боя заглушал все крики
Тех, кто в ледяной воде тонул.
Ни конца верёвки, палки, пики
Гибнувшим никто не протянул...
И росла, росла в реке запруда
Из орудий, фур и мёртвых тел.
От картечи, ядер и остуды
Враг, реку форсируя, слабел.
Лишь на трети сутки переправы
Гвардии остатки перешли
На высокий березинский правый,
Остальные здесь конец нашли.
Выцвели за годы схемы, карты,
Изменилась глубь Березины.
Не забыть вовек, что Бонапартом
Были тут знамёна сожжены.

*Виктор Белтов*²⁶

Лето 1812 года было знойным. По всем приметам зима должна прийти рано и быть суровой. Так и случилось. Когда 18 октября Наполеон и его армия покинули Москву, ненастный октябрь прикрыл снежком белорусскую землю. К этому сюрпризу

---

²⁶ Белтов, В. Березинская западня: стихотворение. //Виктор Белтов //Борисов – город славный, город древний: стихи и песни. – Минск, 2008. – С. 73-74.

погоды теплолюбивые французы совсем не были готовы. Тем более, что отступать им пришлось не по южной дороге, где находились не разоренные войной, села и припасы, а по Смоленской, уже изрядно пострадавшей от войны.

На пути французской армии была река Березина. Эта река протяженностью 613 км., единственная из всех не выходит в своем течении за пределы Беларуси. На ней стоят города Борисов, Бобруйск и Светлогорск.

Первоначально Бонапарт планировал перейти Березину у Бобруйска, но узнав, что Домбровский так и не смог захватить крепость и переправа там невозможна²⁷, двинул армию к Борисову.

Но негоже говорить о событиях, не сказав ничего о месте нашей экскурсии, о названиях города Борисов и реки.

Версий о названии города несколько:

1. Город был основан князем Борисом Всеславичем после успешного похода на ятвягов в 1102 году, что зафиксировано в летописях. Основанный город получил своё имя в честь князя-основателя.

2. Историк М.А. Ткачёв считает, что название города произошло от названия реки Борисы, которая существовала в раннем средневековье, а позднее исчезла. На географической карте 1595 года, которая была опубликована польским картографом К. Бушаком в 1863 году, обозначена выше реки Сха речка Бориса примерно там, где находится Старо-Борисов. Правда, на других ранних и поздних картах этой реки нет. Кроме того, река сама могла получить название от города, как это было с Гродно и речкой Городничанкой.

3. О последней версии чуть ниже.

Версии названия реки:

1. Название от дерева березы, заросли которой покрывали берега.

2. Согласно легенде «проці млына за Докшыцамі расла бяроза, а свіння пад ёй усё рыла, рыла і дарылася да вадзяной жылы. Дык тагды і чухнула рака, яе пагэтаму і назвалі Бяроза» (Березина действительно берёт начало в Докшицком районе).

3. Недалеко от Гомеля Березина впадает в Днепр. Прежде чем стать Днепром, великая река сменила не одно название. Белорусский академик Е. Ф. Карский, утверждает, что она ранее называлась Березиной. Утверждение основывается на том,

---

²⁷ Смотрите «Маршрутом 2-й армии. Бобруйск».

что этот крупный многоводный приток был принят за главную реку. И название Березина распространилось до самого Черного моря. Не исключено, что от этого названия остался производный топоним – остров Березань, сохранившийся в устье Днепра до наших дней. Версия, связанная с Березиной, интересна в том отношении, что она позволяет первоначальное название реки считать родившимся на территории древнего расселения славян и соседних с ними балтийских племен. Не случайно в этом названии присутствует общая балто-славянская корневая основа (от берез – «белый, белое дерево»).

4. Как продолжение этой теории Д. В. Скворчевский предлагает вспомнить древнегреческое название реки Днепр – Борисфен. Если Березина в то время считалась главной рекой, а Днепр ее притоком, то именно Березину называли греки Борисфеном (от слов «Борис» – Бог северного ветра, и «фенос» – вода), то есть большая река вытекающая из большой северной горы. А по кривской легенде от огромного Степ-камня брали истоки две реки. Березина текла на юго-восток, а Вилия – на запад, что отражает утро (восход) и вечер (закат).

А теперь вернемся к названию города. Скворчевский пишет: «Если Борисфен – это Березина, то не произошло ли название Борисов от названия Борисфен (или случайное совпадение)??? Или же таинственная река Бориса получила своё название от великой реки Борисфен? В этом случае Борисов, Борисфен и Бориса могут оказаться связанными между собой».

Но вернемся в 1812 год.

По плану Главной квартиры русской армии у Борисова под Березиной Бонапарт должен быть окружен и полностью уничтожен. Замысел русского командования заключался в том, чтобы корпусом генерала П. Х. Витгенштейна с севера и 3-й Западной армией адмирала П. В. Чичагова с юга занять оборонительную позицию на линии рек Улла – Березина фронтом на восток и отрезать Наполеону пути отхода на запад. Это была безвыходная для французов ситуация. Поэтому главной армии, утомленной длительными переходами и боем под Красным, Кутузов решил дать передышку.

По дороге на Борисов Дунайская армия почти без боя освободила Минск.²⁸ Остатки разгромленного там гарнизона вместе с губернатором Брониковским бежали в

---

²⁸ О событиях 1812 года в Минске см. информацию «По маршруту 2-й армии. Мирск». Но еще прежде русской армией были заняты Несвиж, Ново-Свержень и Мир. Несвиж – частнособственный город Радзивиллов, принадлежал в 1812 году Доминику Радзивиллу., который за свой счет, поставил целый полк Наполеону. Полк почти весь погиб в Бородинской битве. При отходе из Москвы Доминик отправил остатки улан в Несвиж с обозом. Обоз попал к Чичагову, который писал: «князь Радзивилл позволил себе по этому

Борисов, соединившись с частями Домбровского. Подойдя к Борисову, авангардный отряд русской армии генерала Ламберта атаковал поляков, оборонявших город, но встретил стойкий отпор. Польские отряды отразили три атаки. Лишь приход на помощь отряда генерала А. Ф. Ланжерона позволил успешно завершить дело. Не выдержав четвертый совместный натиск русских отрядов, поляки 21 ноября оставили предместное укрепление и отступили за реку.

Заняв Борисов, русские овладели важнейшим стратегическим пунктом – переправой через реку Березина, что фактически закрывало войскам Наполеона путь на запад. Но 23 ноября к Борисову подошли части корпуса Удино. А успокоенный победой Чичагов вел себя весьма беспечно, никаких мер для обороны города принято не было. При первых же атаках он поспешно, потеряв обозы, канцелярию и даже личные вещи, в том числе и семейный серебряный сервиз, бежал из города за Березину. Однако и при этой ситуации осуществить переход всей армии было практически невозможно.

24 ноября в Борисов вступил французский генерал Ней со своей дивизией. 25 ноября сюда прибыла гвардия Наполеона, а за ней и сам император. Солдаты частей Удино с ужасом наблюдали за прибывшей «Великой армией». Вместо стройных колон, за императором двигались толпы каких-то привидений, покрытых рубищами, в женских рубашках, окутанных клочками ковров, грязными и прожженными шинелями, с ногами, обвитыми всевозможным тряпьем. Они заволокли город, отнимали у местного населения последнее, что еще оставалось из еды и одежды.

Перед самим же Наполеоном открылась Березинская панорама – полуразрушенный мост и широкая речная пойма, залитая водой, по которой плыли льдины. Император убедился в невозможности переправить армию в этом месте, послал Удино изучать окрестности Борисова, в результате чего обнаружили 4 брода: около деревень Стахово, Студенка, Веселово и Ухолода. По свидетельствам очевидцев, Наполеон

случаю оскорбительные для русского войска намеки. За что я позволил порыться в подвалах его дома. Там нашли сокровища: жемчуг, бриллианты и т.д. Я увез все, что мог; это будет сложено в Бобруйске или другом месте, и Вы изволите решить, что с этим делать. Я не видел, но говорят, есть вещи достойные музеев. Все оценивают более, нежели на миллион рублей» Данный текст приведен по книге известного русского историка XIX века А.К. Киркора, который далее замечает: «Сокровища, накопленные Радзивиллами в Несвиже целыми столетиями, ценились не на один миллион рублей. Там были предметы искусства, древности, достопримечательности. Любопытно, куда все это девалось? Но адмирал Чичагов не упоминает, что при этом даже фамильный склеп Радзивиллов не был пощажён, кости выброшены из гробниц и многие гробницы разрушены». Разгадать тайну исчезнувших сокровищ Радзивиллов, в том числе 12 золотых апостолов так и не удалось.

провел над развернутой картой несколько часов и выбрал Студенку, что в 15-ти км. выше по реке.

Приказал генералу Эбле приступить к возведению там 2-х мостов для пехоты и артиллерии, он имитирует строительство ложных мостов на 25 км. ниже от Борисова. Кроме того, Удино собрал в Борисове торговцев, которых расспрашивал о кратчайшей дороге в Минск. Некоторые из них потом донесли об этом Чичагову. Адмирал, введенный в заблуждение действиями французов, отвел туда свои силы, оставив перед городским мостом только корпус Ланжерона, а в деревне Брили – небольшой отряд генерала Корнилова.

Генерал Рапп вспоминал, о разговоре с Неем и Мюратом на берегу Березины: «Ней сказал мне: «Наше положение неслыханное; если Наполеон выпутается сегодня, в нем сидит сам черт». Мюрат продолжал: «Мы все тут погибнем, не может быть и речи о сдаче». Разговаривая, мы заметили, что неприятель уходит: его сомкнутые части исчезли, огни потухли; виднелся только хвост колонн, исчезающий в лесу, и пять-шесть сотен казаков, рассыпавшихся в равнине. Мы принялись рассматривать в подозрную трубу и убедились, что лагерь был снят. Я отправился к Наполеону, который разговаривал с маршалом Удино. «Ваше величество! Неприятель очистил позицию». Наполеон ответил: «Это невозможно!» Вошедшие в эту минуту король неаполитанский и маршал Ней подтвердили принесенное мной известие. Император вышел из лачуги и, бросив взгляд на противоположный берег реки, воскликнул: «Моя звезда опять взошла! Я обманул адмирала! Он меня предполагает в том пункте, где я приказал демонстрировать...»

Утром 26 ноября передовые части корпуса Удино перешли Березину вброд и оттеснили заслон к Стахово, после чего скрытно приступили к возведению переправы. С этой целью разобрали крестьянские хаты, хлевы, свирны и сараи, собрали сено и солому. Студенка была разрушена, население разбежалось по лесам и соседним деревням.

Мосты наводили в невероятно трудных условиях: понтонерам приходилось работать по плечи в холодной воде, среди льдин. Но несмотря на то, что многие умирали от переохлаждения и изнеможения, работа не прекращалась ни на мгновение – место выбывших немедленно занимали другие. К часу дня был готов первый мост для пехоты. К 4 часам – второй, более прочный мост (для артиллерии), стоявший в 180 метров от первого. К вечеру 27 ноября по двум мостам, построенным у Студенки, переправились главные силы Наполеона (около 20 тыс. боеспособных).

Х.В. Фабер Бивак у Студенки

Х.В. Фабер Студенка

Большое пространство вдоль берега заполнили экипажи и толпы беженцев. По свидетельству одного из французских офицеров, плененного в Студенке, он провел у переправы три дня, но Березины из-за скопления повозок и людей так и не увидел.

Фалат Юльян   *Переправа через Березину (фрагмент панорамы)*

Еще один из свидетелей вспоминал: «Неожиданно русская батарея, расположившись в перелеске, открыла огонь по переправе. Ядра ложились прямо в гущу войск, которые плотной массой двигались по мостам, дробили в щепы повозки и экипажи, поражали людей и лошадей. Уцелевшие лошади вставали в испуге на дыбы, дико ржали. Разбитые экипажи, взрывы зарядных ящиков, опрокинутые повозки и нагромождение трупов на мосту приостановили переправу. Однако ужас, посеянный меткими выстрелами русских артиллеристов, был настолько велик, что стоило орудиям на время умолкнуть, как толпы перепуганных беглецов кинулись в панике по мостам. Пробивая себе дорогу, они сбрасывали в реку обломки экипажей, топтали трупы и раненых. В ужасающей толчее, сталкивая друг друга в воду, смешались солдаты переправлявшихся частей с толпами беженцев и отставших от строя безоружных».

Жуткие картины этого дня описаны и уже неоднократно цитируемым Де-Сегюром: «Многие хотели, миновав мост, взобраться по его сторонам, но большая часть из них была сброшена в реку. Там, среди льдин, были и женщины с детьми на руках, поднимавшие последних по мере того, как сами погружались; и уже погруженные, держали наверху детей вытянутыми руками...»²⁹

---

²⁹ Трагедию гибели людей при переправе у Студенки описал Оноре де Бальзак в рассказе «Прощай».

А где же были Чичагов и Витгенштейн? 26 ноября Чичагов провел в бездействии в 45 километрах от места боев. Правда, он послал казачий отряд на разведку за Березину. Казаки проехали немало населенных пунктов, но нигде не встретили противника. Вдруг в одну из деревень прискакал из-под Бобруйска неприятельский эскадрон улан. Французы разбрелись по селу, стали кормить лошадей и тут их атаковали казаки. Захватили в плен 40 человек, а у командира эскадрона нашли письменное распоряжение – идти к Борису и выше по Березине, где быть переправе. Об этом уже поздно вечером доложили Чичагову. Убедившись в своем промахе, адмирал утром следующего дня направился к Борису. Ночь на 28 ноября Чичагов провел близ города. Наутро он послал в подкрепление Чаплицу 9-ю и 18-ю пехотные дивизии. Сам, однако, предпочел остаться в Борисове. Во главе подкрепления поставил начальника штаба генерала И. В. Сабанеева. По утверждению очевидцев, Чичагов напутствовал его словами: «Иван Васильевич, я во время сражения не умею распоряжаться войсками, примите команду и атакуйте неприятеля».

Человеческий фактор, как говорят в наше время, сказался и на действиях второй русской группировки. В ночь на 27 ноября генерал Витгенштейн получил донесение о переправе Наполеона через Березину у Студенки. Он находился от нее лишь в 18-20 км. Казалось бы, надо быстрее направиться к месту переправы и помешать ей. Но Витгенштейн пошел... на Борисов, опасаясь, в первые дни боев окажется один на один с объединенными силами наполеоновской армии. Ведь главные войска русских в то время не принимали непосредственного участия в преследовании Наполеона, а армия Чичагова находилась за Березиной. Он робел перед полководческим гением Наполеона. И если ранее Витгенштейн одержал ряд побед над Удино под Полоцком и Витебском, то теперь не хотел рисковать приобретенной славой. Вот почему он повел свой корпус не той дорогой, дав возможность Бонапарту вывести боеспособные силы из кольца.

Наконец, 27 ноября к главному месту событий подоспели солдаты Чичагова и Витгенштейна, а партизаны Сеславина заняли Борисов. В 10 утра 28 ноября мост для артиллерии рухнул. Правда, это не остановило движения. «Толпа людей, шедших сзади, не знавших этого несчастья, не слышавших криков передних, ринулась вперед, сбросила их в бездну, куда и сама была низвергнута в свою очередь».

28 ноября снова разыгралось сражение. Это была бойня, расплата за содеянное. И все-таки французская армия не поддалась. Она приняла бой с соперником, вдвое превышающим ее по численности, но сумела выйти из положения, в котором оказалась. На правом берегу у Брилей переправившиеся войска маршалов Нея и Удино (около 12 тысяч человек) успешно отразили наступление войск Чичагова, а

на левом берегу (у Студенки) войска Виктора (около 7 тысяч человек) дрались против войск Витгенштейна. В десятом часу вечера войска Виктора, оставив в Студенке арьергард, стали спускаться с возвышенности к переправе. Пробриться к мостам оказалось непросто. Солдаты прокладывали себе дорогу штыками и прикладами, уничтожая всякого, кто становился на их пути. Переправа закончилась в полночь. Пушки были брошены в Студенке.

В 7 часов утра Наполеон приказал сжечь мосты. Когда это начали осуществлять, толпа отставших и безоружных устремилась к переправе и повторилась паника предыдущего дня, люди гибли без числа, и только ничтожному числу из них удалось перебраться на правый берег. Мосты через Березину были зажжены только в половине девятого. Но даже когда это было сделано, отступавшие пытались перебраться по ним – и гибли теперь уже от огня. Главная трагедия переправы Наполеона через Березину не в том, что здесь погибло столько-то людей, а в том, что люди гибли в панике.

На Берёзе-реке, на её берегах,

Европейцы лежат: здесь француз, немец, лях.

Может быть, сей погост всем воякам не мил,

Ведь лежат они здесь без крестов и могил.

Исторический мост,

Европейский погост.³⁰

По статистике лишь 1/3 часть – 25 тысяч человек, добравшихся со своим императором до Березины переправилась на правый берег. Остальные – около 50 тысяч, погибли в боях, замерзли, утонули или попали в плен. Потери русской армии составили 8 тысяч человек. С тех пор, вот уже 210 лет, когда французы употребляют выражение «Березина!», это означает безвыходную, критическую ситуацию.

Березинская переправа, конечно, не могла не найти отражение в произведениях искусства и литературы. Остановимся на этом подробнее. Первый отклик события у Борисова получили в живописи. Очевидец похода Фабер дю Фон, находясь в Студенке, сделал четыре зарисовки, на которых видно, как французы разбирают крестьянские хаты. В 1814 году итальянский художник Доменико Скотти в своем

---

³⁰ Прокопенко, В. Европейский погост: баллада. //Борисов – город славный, город древний: стихи и песни. – Минск, 2008. – С.77.

последнем офорте из серии 1812 года изобразил французского императора на неизменном сером арабском коне.

Подпись гласит: «Наполеон, будучи преследуемым графом Витгенштейном, и переправившись в беспорядке через реку, виден в бегстве с одним маршалом и мамелюком своим. Подорвав мост, чтобы удержать победителей, пожертвовал

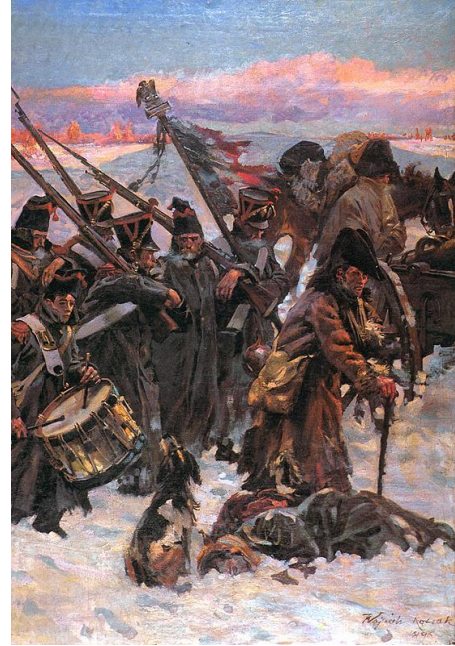

большим числом своего войска. Потери неприятеля, включая и нанесенную ему армией Чичагова, составила 5250 убитыми, в плен взято один генерал, 67 офицеров, 7408 нижних чинов. Четыре знамя, 33 пушки, 25 зарядных ящиков и множество багажа и экипажей, большей частью награбленных им в Москве,

достались победителям».

Участник многих сражений полковник Ж. Ш. Ланглуа, впоследствии заслуживший славу основоположника военных панорам (об этих панорамах говорили, что в них не хватает только шума и стрельбы), в 1833 году тоже заинтересовался Березиной. Он приезжал в Студенку и вскоре создал внушительный холст «Переправа через Березину», который экспонировался во Франции и остался на хранении в музее города Канн. Кстати, этот баталист является и автором панорамы «Бородино» (показывалась парижанам в 1835 году), но события там были представлены в ложной интерпретации, будто в сражении под Москвой Наполеон, вышел победителем.

Еще одну панораму «Березина» (кстати, значительно раньше работы Рубо «Бородино») создали два польских художника *Войцех Коссак и Юлиан Фалат* с несколькими помощниками за 16 месяцев. Огромное произведение высотой 15 и окружностью 120 метров открылось для публики в Берлине, в специальном здании на Гервартштрассе панорамы в 1896 году. «Зрители видели вокруг себя на заснеженной равнине обреченное на гибель войско. Оно пытается найти спасение в переправе на правый берег Березины. Но наспех сбитые и переброшенные через реку два моста едва выдерживают напор пехоты и артиллерии. Вдали уже видны наступающие со всех сторон русские полки.

Безысходность и отчаяние выражает этот фрагмент. Здесь каждый штрих красноречивей всяких слов. Понурые лица... Обтрепанное знамя... Барабанная дробь озябшего юнца... Воющий над мертвым хозяином пес...

И еще один фрагмент. Наконец-то привал и тепло костра... Но на лицах все то же отчаяние...

А это описание сцены сожжения знамен, приведенное в одном из проспектов: «Группа угрюмых солдат окружает разведенный на снегу костер. По правой стороне расположилась императорская свита, за которой сплошной стеной стоят кавалеристы. Перед костром на барабанах сидит Наполеон в любимом гвардейском мундире и в шубе, подаренной ему императором Александром I после Тильзитского мира. Понурым взором смотрит Наполеон на свидетелей его славных победоносных походов, на знамена, пожираемые огнем. Сжигая эти знамена, Наполеон как бы сжигает свое славное прошлое»

Но не все, изображенное художниками, согласуется с историческими фактами. Достоверно известно, что знамена частей и соединений наполеоновской армии были сожжены до подхода к Березине, после того как Наполеон узнал, что Дунайская армия преградила ему путь на Минск. Однако создателей панорамы вряд ли стоит осуждать за такой анахронизм. Сцена сожжения знамен стала стержневым пунктом всей композиции, ее завершающим аккордом.

Вместе с тем на панораме запечатлено множество реальных лиц. Возле императора можно узнать маршалов Нея, Даву, Мюрата (зять Наполеона). Видно, как генерал Эбле читает приказ императора о предстоящем сожжении знамен. Упряжка лошадей

тянет карету. В ней — супруга маршала Удино рядом со своим раненым мужем. Две женщины вываливаются из саней в грязь — это актрисы, сопровождавшие «великую армию». Панорама не отразила героики сражения — русские войска виднеются на заднем плане. Но она ярко показала безысходность и смертельную тоску отступавшей армии.»³¹

Панорама побывала в России. В апреле 1900 года ее показали в Киеве, в июле 1901 года – в Москве. Последним пристанищем панорамы оказался Краков, где в 1907 году ее порезали на куски и распродали. В Борисовском краеведческом музее представлены ее фотоснимки.

В Познани (Польша) можно увидеть «Переход Наполеона через Березину» – картину, принадлежащую кисти Януария Суходольского, живописца из Гродно. На этом, созданном в 1859 году полотне, представлена динамика хаоса и отчаяния" на заснеженных берегах Березины в дни памятной переправы. Река еще не замерзла, но видны плавающие льдины. На левом берегу вблизи перегруженного солдатами моста различаем Наполеона в окружении свиты. Второй мост уже провалился под тяжестью орудий. Смешались в общую массу тысячи людей и лошадей. Трагичность ситуации подчеркивают четкие обособленные сценки.

Суходольский Я. Великая армия переходит Березину

---

³¹ Описание дано по книге Мазинг, Г.Ю. Березина, год 1812-й / Г.Ю. Мазник, Л.Ф. Иерусалимчик. – Минск, 1991. – С. 96-101.

Более подробнее читайте также Букреева Елена К истории создания живописной панорамы «Березина» // <https://blog.mediashm.ru/?p=6325>

Гесс П. Переправа через реку Березину

Наиболее известное произведение живописи о Березине – картина, которая стала неотъемлемой частью Военной галереи Зимнего дворца. И сегодня ее может увидеть каждый, кто побывает в Эрмитаже. Это полотно весьма внушительных размеров (224 x 355 см) написано баварским живописцем Петером Гессом. Его работа, по мнению знатоков, не относится к шедеврам изобразительного мастерства, нет в ней психологического великолепия образов, но события в общем плане показаны правдиво и детали весьма выразительны. ...Утро 29 ноября. Русские войска вступают в Студенку. Мосты через реку уже горят. Артиллерия бьет по правому берегу, где эскадрон французских офицеров с кирасирами в белых плащах сдерживают натиск воинов Чичагова. На левом берегу беглецов, столпившихся возле множества повозок, охватило отчаяние. У одной из телег валяется чей-то маршальский мундир с красной лентой Почетного Легиона. Тут же раскрывшийся ящик, из которого высыпалась церковная, скорее всего награбленная утварь, чуть левее на снегу — голый мертвец, наверное, его одежда соблазнила какого-то мародера. Французы грязные и оборванные, в неимоверном страхе и ужасе. Лишь немногие сохранили человеческий облик и готовы защищаться.

А русские наступают. Выделяется всадник на гнедом коне, в белой фуражке с красным околышем. Это Витгенштейн, рядом обер-квартирмейстер Дибич и другие штабные офицеры. Через нагромождения покинутых экипажей пробираются к переправе пехотинцы. На переднем плане справа — конники в своеобразных головных уборах: башкиры, казахи, калмыки. Вот-вот наступит развязка...

В ноябрьском номере за 1847 год журнал «Современник» писал об этой работе: «В ней заключается целый роман, и она в строгом смысле историческая картина». За труды Петер Гесс был награжден орденом³².

История создания монументальных свидетелей битвы не менее интересна и многогранна. Факты начала создания обелисков приводит историк Игорь Груцо: «Чтобы увековечить в памяти грядущих поколений величие и трагизм событий ноября 1812 года, по распоряжению Николая I в Студенке предполагалось соорудить величественного памятника, наподобие тех, что были впоследствии установлены в Витебске, Смоленске и Бородино. Для его привязки к местности в июне 1836 года из Санкт-Петербурга был откомандирован полковник Генерального штаба Яковлев. По его распоряжению в Студенке, напротив въездов на мосты, открывших путь к спасению остатков наполеоновской армии, были установлены два деревянных столба с выжженной на них латинской буквой N.

Первый памятник на Березине. Место переправы у деревни Студенка. 1901г.

Подробности знаменитой переправы тщательно описывали в своих трудах военные историки, но, что удивительно, ни в одном из них не совпадало местоположение «наполеоновских» мостов через Березину. Казалось, истину восстановить уже невозможно — слишком много времени прошло с тех далеких событий. Однако в

---

³² Петер фон Гесс – баварский художник, член Академий художеств в Мюнхене, Берлине, Вене и Петербурге. Написал 12 больших полотен о главных сражениях 1812 года из которых сохранилось 10: Сражение при Клястицах. Сражение под Красным. Сражение под Смоленском. Сражение при Валутиной горе. Сражение при Бородино. Сражение при Тарутине. Сражение при Полоцке, 7-го октября. Бой под Малоярославцем. Сражение при Вязьме 22-го октября. Сражение под Красным. Сражение при Лосьмине 6-го ноября. .
Переправа через реку Березину

конце XIX в. большой любитель истории родного края борисовский предприниматель-меценат И. Х. Колодеев³³ провел в том районе ряд изысканий и установил район наиболее вероятного местоположения переправ, где и построил на свои средства два одинаковых памятника. Сооруженные по проекту офицера Н. В. Зарецкого, они представляли собой блоки из красного гранита на пьедестале. С восточной стороны на блоках были укреплены горельефы из белого мрамора с изображением императора Александра I, а с западной — императора Наполеона I.

На южной и северной сторонах помещались мраморные доски с надписями на русском и французском языках: «Здесь переправлялся через Березину император Наполеон со своей армией 14-16 ноября 1812 года». Открытие памятников состоялось 14 ноября 1901 г. и получило широкий отклик, как в России, так и за границей. После смерти Колодеева присматривать за ними стало некому, и уже к 20-м годам XX в. от обелисков остались только полуразрушенные пьедесталы.»³⁴ Восстановили Колодеевский памятник через 101 год, в 2002 году, как и деревянный столб Яковлева, у берега реки с козырьком вверху и буквой N под ним.

В 1962 году в деревне, которую при переправе французы разобрали до последнего гвоздя, установили гранитную глыбу с мемориальной доской из мрамора. Знак простой, но очень трогательный. Ведь название деревни – Студенка.

Памятник уничтоженной деревне

³³ Иван Хрисанфович **Колодеев** промышленник, общественный деятель, исследователь истории войны 1812 года, мецената, который много сделал для развития Борисова и создал богатейшую библиотеку и коллекцию исторических материалов.

³⁴ Груцо, И. А. История создания памятников на месте переправы войск Наполеона через Березину в ноябре 1812 г. //

<http://www.google.ru/url?sa=t&source=web&cd=9&sqi=2&ved=0CEoQFjAI&url>

Невольно может возникнуть вопрос: не от холода ли ее так прозвали? Нет. Студня по-белорусски означает колодец. Колодцев в Студенке действительно раньше было предостаточно. Аккуратные, хорошо оборудованные и обязательно посередине улицы. У одного из таких колодцев и поставили камень.

Обелиски И.Х. Колодеева находились у деревни Студенки на левом берегу Березины, а 29 ноября 1912 года (день битвы!) на правой ее стороне у деревни Брыли, где под курганами покоится прах двух тысяч русских воинов Дунайской армии, начато, а через шесть месяцев закончено строительство монумента. Деньги на него собирались по подписке у солдат и офицеров. Открытие состоялось 28 мая 1913 года. Когда спустили покрывало, присутствовавшие увидели двухметровый гранитный обелиск с распластавшим крылья двуглавым орлом на вершине. А немного ниже – белый Георгиевский крест в лавровом венке. Надпись на красном граните гласила: «Доблестным предкам — егерям 7-го, 10-го и 12-го полков, павшим в сражении на реке Березине». В период польской оккупации в 1920 году памятник был разрушен, но часть его с надписью была спасена местным крестьянином И. Т. Дорофеевым и впоследствии возвращена на место. К 150-летию Отечественной войны было решение восстановить памятник.

Реконструкция первого монумента у деревни Брыли 1913-1992гг.

Конечно, ни царский орел, ни георгиевские кресты в советскую действительность не вписывались. Поэтому поставили работу скульптора Н. А. Рыженкова. На кубической отливке из чугуна высечены рельефы, изображавшие фигуры воинов, ополченцев и партизан. Первоначальный вид обелиска 1913 года реконструировали осенью 1992 года к 180-летию.

Памятник 1962 года. Скульптор Н. А. Рыженков

Еще перед войной 1812 года одновременно со строительством Бобруйской крепости под Борисовым возводили укрепления тет-де-поны (редуты). В ноябрьские дни здесь героически сражались русские полки и погиб генерал Энгельгардт. По настоянию известного борисовского краеведа В. А. Самцевича насыпанные руками человека земляные валы еще в 1926 году были взяты под охрану государства, а другой краевед Ж. В. Гилевич добилась, чтобы там установили гранитный памятный знак. На Батарях и теперь различимы очертания прежних редутов.

Интересный факт попытки поставить знак памяти солдатам наполеоновской армии приводит И. А. Грицо. «В 1942 году в Борисове дислоцировался французский батальон, сформированный немцами после захвата Франции. В его задачу входила организация и охрана сплава леса по р. Березине. Французы решили отдать дань памяти своим соотечественникам, погибшим в сражении на Березине. По свидетельству жителя деревни Студенка К.М. Чеча, которому в 1942 году было 16 лет, на берегу реки, примерно в ста метрах севернее современного памятника, советские военнопленные под командой французов залили фундамент и сложили на нем из кирпича памятник. Старожилы не помнят, была ли на нем памятная доска или надпись. Как только закончилась оккупация, жители Студенки разобрали памятник на кирпичи».³⁵

³⁵ Грицо, И. А. История создания памятников на месте переправы войск Наполеона через Березину в ноябре 1812 г. // <http://www.google.ru/url?sa=t&source=web&cd=9&sqi=2&ved=0CEoQFjAI&url>

Пройдет немало лет, и 9 октября 1986 года на этом месте граф Наполеон опустит венки на волны Березины в память погибших русских и французских солдат.

В садах Студёнки — зарепад.

На дол антоновки летят.

Как ядра на Брилёвском

поле.

Глаза смыкает поневоле

наш гость — полковник Бонапарт.

Не раз в лицо смотревший

смерти

в маки отрядах на войне,

он щурит глаз от крутоверти

листвы и яблоч в вышине.

Почётный орден легиона

горит на сером сюртуке.

Седой — идёт по крутосклону

с цветами в сухонькой руке.

У обелиска русской славы

склоняет голову старик.

Брилёвским полем величаво

к реке шагает напрямик.

Звучит бравурно фонограмма.

Толпится свита в стороне.

А он с венком шагает прямо
к чужой реке Березине.

Нет, не от крови, – руссиянка
красна от листьев октября.

А графу кажется: как ранка –
горит в ней поздняя заря.

В зарю – венок. Погибших в

память.

Французов. Русских. В честь

живых,

И, словно с сердца сбросив

камень,

глядит на спутников своих...

– Вперёд, сыны!

– звучит мотив...

И верится: народы братья,

вражду и распри позабыв,

в один союз соединятся!..³⁶

Подтверждением этому служит открытие 16 ноября 1997 года на Брилевском поле, рядом с памятником в честь погибших русских воинов, мемориального камня, призванного увековечить и память погибших в сражении на переправе солдат армии Наполеона. Памятник сооружен на средства членов научно-исторического общества Франции «Центр наполеоновских исследований» скульптором И. Я. Миско. На огромной глыбе гранита закреплена памятная доска, где на французском и белорусском языках написано: «На гэтым месцы армія Напалеона фарсіравала раку

---

³⁶ Стригалева, М. 9 октября 1986 года /Михаил Стригалева // Борисов – город славный, город древний: стихи и песни. – Минск, 2008. – С.83-84

*Студенка. Памятник воинам,
погибшим в войне 1812 года.
Скульптор А. А. Артимович*

Швейцарской конфедерации». Ведь среди солдат «Великой армии» здесь лежат и швейцарские гвардейцы.

Брилёво поле – поле брани.

Где ветви ивы куст простёр,

Лежал французский гренадёр.

Бярэзіну 26 – 29 лістапада 1812 года. Ва
ушанаванне памяці салдат, якія загінулі у той
час».

*Памятник французским солдатам. Скульптор И.
Я. Мисько.1997*

26 ноября 2006 года возле этого памятника
состоялась церемония захоронения французских
солдат, погибших в 1812 году. В этой церемонии
приняли участие дипломаты многих стран,
священнослужители, представители
общественности. Играли военные духовые
оркестры из Беларуси и Франции. Звучали залпы
из старинных орудий, от которых поле
затягивало порохом дымом.

К 190-летию в 2002 году у деревни Студенка, на
месте безымянных могилах более 8 тысяч
представителей всех европейских государств, был
открыт памятник-аллегория жертвам березинской
трагедии 1812 года. На крестообразном
постаменте из камней – античный юноша-воин,
сраженный врагом, над его головой развевается
знамя. Накренившееся древко подхватывает
могучий орел, символизирующий воинскую
доблесть. В основании трехтонного памятника из
бронзы – огромные камни-валуны, которые
отполированным черным гранитом напоминают
темные, ледяные волны Березины. На небольшой
доске надпись «Памятник создан на средства

Из раны кровь текла в песок
Под белорусский вересок.
И лишь глаза с особой силой
Взывали к ней, к далёкой милой:
«Шерше ля фам, де ла ля фам!
Ищу я Вас, хочу я к Вам,
А мне лежать среди осоки
На берегу чужой реки...
Бонжур, мадам де ла Круа,
Здесь пахнет порохом трава.
И одинокие стога
Всё так жепряно пахнут сеном...
А под Парижем плещет Сена.
Как хорошо ведь было нам!
Ай ми, фе ми де ла ля фам...
Эт алагер, де алагер –
Всё на войне как на войне,
Наказан я теперь вполне.
И к черту ад! Не нужен рай...
Зачем пришел я в этот край?
А рядом белорус лежит —
И я убит, и он убит,
И птица вещая летит,
Чтоб наши души унести.
Прости, солдат, за всё прости –

Теперь мы оба земляки –

В земле у берега реки.

Ах се ля ви, ах се ля ви,

А мне так хочется любви!

Ай ми фе ми, моя ля фам...

Уже я там, прощай, фе ми!»³⁷

С 2012 года ежегодно в сентябре археологи Института истории Беларуси исследуют место переправы вместе с французскими коллегами из Национального института превентивных археологических исследований и Центра наполеоновских исследований. А в ноябре здесь проводятся костюмированные реконструкции боев и переправы, в которой принимают участие представители исторических клубов Беларуси, России, европейских стран. Туристская тропа сюда никогда не зарастает. Иногда французы привозят с собой венки, в траурном молчании пускают их по реке и поют старинный, посвященный Русскому походу гимн о мире, напоминающий молитву об утратах войны. Гимн этот, по некоторым сведениям, сочинил Руже де Лиль, автор знаменитой «Марсельезы». Никто не мешает этому ритуалу – память о предках священна.

Татьяна Кенько. 2012-2021 гг.

---

³⁷ Чернышевский, В. Брилево поле: Монолог французского гренадера // Борисов – город славный, город древний: стихи и песни. – Минск, 2008. – С.86-87.

Tatyana Kenko: Three more articles concerning Belarus in 1812: Route Taken by the Second Army – Volkovysk, Minsk, Mir, Bobryusk, Saltanovka; Route Taken by the Third Russian Army: Kobrin; Two Rivers. Berezino. Escape (abstract)
(“Kultura. Natsyia”, issue 28, November 2021, 118-172, www.sakavik.net)

Next year it will have been 220 years since the outbreak of the War of 1812. It was precisely on Belarusian soil that the initial and final actions of this campaign took place. In our former issue (No. 27) three articles were published, each dealing with the events of that time: “Belarus, 1812: People and Events,” “Two Rivers. Nieman. The Beginning,” and “Vilnia. The Summer. Was It a War for the Fatherland or Civil War?” In this issue the author continues to shed light on the subject of the War of 1812 on Belarusian territories in the form of taking an excursion by means of the three articles: “Route Taken by the Second Army – Volkovysk, Minsk, Mir, Bobryusk, Saltanovka”; “Route Taken by the Third Russian Army. Kobrin”; “Two Rivers. Berezino. Escape.”

Татьяна Кенько: Ещё три статьи про Беларусь в 1812 году: Маршрутом 2-й армии – Волковыск, Минск, Мир, Бобруйск, Салтановка; По маршруту 3-й русской армии. Кобрин; Две реки. Березина. Бегство (резюме)
(веб-журнал «Культура. Нацыя», вып. 28, ноябрь 2021, 118-172, www.sakavik.net)

В следующем году исполняется 220 лет со дня войны 1812 году. Именно на белорусских землях проходили начальные и окончательные действия этой кампании. В предыдущем номере (№27) опубликованы три статьи о событиях тех времён: «Беларусь, 1812: Люди и события», «Две реки. Неман. Начало», и «Вильня. Лето. Война Отечественная или гражданская?» В этом номере автор продолжает освещать тему войны 1812 года на белорусских землях в виде экскурсии ещё в трёх статьях: «Маршрутом 2-й армии – Волковыск, Минск, Мир, Бобруйск, Салтановка»; «По маршруту 3-й русской армии. Кобрин»; и «Две реки. Березина. Бегство».

- Новыя вершы Сяргея Панізьніка

Крышталізацыя

“Нячыстая сіла”... Нямытая, брудная...
Ад служак шатанаў назольна-аблудная.
Злых духаў пазбавіцца – важданка трудная:
і крыж з васількамі – адзнака нагрудная.
Прагонім мы сілу нячысцікаў змораных -
і сунем тым злыдням у зубы какорыны...
Кашчэвай нечысці ў зяпу ткіём папараць,
чабор, дзівасіл, зверабой... Зёлкі выпараць
з крыві насланнё. У піццё паратунку -
палын, крапіву... А з вярбы зладзім струнку , -
падскокне Вадзіла, з ім Зюзя, Падвей...
Тады й Палявік затанцуе жвавей.
Прагонім Кікімару, Бабу-Ягу, -
і хай Ваўкалак той стаўчэцца ў лузгу.

Дажбог і Раёк! З вамі ўсё я змагу:
Ярылу і Лёлі папар зберагу!

О, запаветамі нам даражыць.
- Вочы ў вочы! – дружыць.
- Сэрца ў сэрца! – служыць...
І не быць у даўгу, а Радзімы вагу
шанаваць, будаваць.

Праз тугую смугу станаўлюся ў чаргу
Дзень Святла спавіваць,
Волі Высь уздымаць.

---

*Штаны – нячысцікі, сімвалы гультайства, назолы.
Кашчэй – вобраз чарадзейных казак, злы і хітры чараўнік.
Зяпа – рот, глотка, пашча...
Васілёк, папараць, чабор, дзівасіл і іншыя зёлкі заварвалі для паратунку
ад злых духаў.*

*Вазіла – дух, які аберагае коней. Зюзя – дух холаду і сцюжы / Мароз,
Ледзяны Дзед /.*

Падвей – віхор. Палявік – гаспадар поля. Кікімара – прывід, дух нечысці.

*Баба-Яга – чараўніца, надзеленая магічнай сілай; варажбітка,
вядзьмарка; нябачная істота, якая жыве за печкай або ў лесе.*

Ваўкалак – воўк-пярэварацень. Дажбог – бог сонца. Раёк – апякун жніва.

*Ярыла – вобраз вясны, ураджаю, конніка ў народнай вышыванцы;
святы Юрый.*

*Лёля – багіня вясны. Папар – поле, пакінутае на адно лета незасеяным,
каб глеба пад посеў азімых стала больш урадлівай.*

10.02.2021

Абаронца Жывіцы – Крыца

Жыцень кажа: - Даражыце!

Ляла шэпча: --Беражыце...

А Раёк : -- Багацце ў жыце
вы вязьмом падперажыце, -
і тады наш бог Ярыла
прыгадае: - Ёсць Кірыла!

Ёсць пісьменнік-прапаведнік:
беларускі ён асветнк;
не пустэльнік – тэкстаў праўнік,
а духоўны наш настаўнік.

Жыжаль войкнуў: - Беражыце!

І Стрыбог з ім: - Даражыце!

Беларусь вы акружыце:
продкаў даўняе нажыце.

І хай слаўны бог Вялес
Зьніч паставіць пад навес.

Ну а бог сям”і Спарыш
абярэг прыставіць, крыж.

Бог-каваль славян – Сварог
не прапусціць на парог
Зюзю. Дзед лясны Гаюн --

гаспадар галінак-струн

звернецца да вас: -- Скажыце:

“Даражыце!”, “Беражыце!” -
гэта новы ваш прыпеў?

З вамі бор дружыць саспеў?
- Так! – Прамовіла Жывіца. --
Ёсць, каб кроне не скарыцца,
ад бяды ліхой прыкрыцца,
абаронца наша – Крыца:
з домніцы плавільнай гнеў
скаліць зубы як той леў;
наша Крыца – льва сястрыца.

-----
*Ляля – багіня вясны; Жыцень – бог урадліасці, багацця і дабрабыту;
Раёк – анякун жніва; Ярыла – бог сонца і ўрадлівасці; Кірыла – епіскап
тураўскі, пісьменнік-прапаведнік / 1113—1182 /; Жыжаль – падземны
бог агню; Стрыбог – бог ветру; Вялес – бог багацця, гаспадаркі; Зьніч
- святы непагаслы агонь; Спарыш – бог-каваль, нябесны агонь; Зюзя –
бог холоду; Гаюн – лясны дух; крыца – загатоўка, якую выварвалі з
чугуна ў плавільнай домніцы.*

1.IX.2021

Мацунак

Кажуць: - Гэта азярод?
- Жэгіны! – параіў.
Запыталі: - Дзе народ?
Адказаў: - Не скралі!

Хто праткнуты мітуснёй, -
гоіць свае раны.
Хто запэцканы мазнёй, -
адкрывае краны.

Узнаўляцца – мацаваць
карані і крылы,
а найперш ушанаваць
ваяроў магілы.

Помнік – згадка-аксаміт:
вось хто нас акрэсліў;
беларус тут – барацьбіт
і свабоды хрэсьнік.

Запыталі: - Тут ваш край,
дзе і дрот іржавы?

- Не!—Кажу. –Ствараем Рай
на вяках Дзяржавы.
28.IX.2021

На трэцяй планеце ад Сонца

На трэцяй планеце ад Сонца
ёсць наш Мацярык! Ён дзорца
крыніцаў – да самага донца,
і кронаў, і Роднага Слоўца.

А кожны наш Творца – празорца,
за волю Айчыны прамоўца.

О, Беларусі аконца
праменніца! Гляньце, суседзі,
не толькі на Аз, Букі, Ведзі:
пазнаеце кнігі Скарыны
і Веды магутнай сябрыны
на беларускай планеце.

Радзіма! Тут продкаў прыпас,
тут будучыні абаронцы, -
бо гнуткай гісторыі Сказ
прызнаў на Статутнай старонцы:

- Даспелая Нацыя - ў гронцы.
Квітнее яе Новы Час!
20.01.2021

У кайме жыцця

Хто вырас як той дуб, я – падростаю,
у бегатні дзянькі не каратаю,
імкнуся наўздагон сваёй вярстце.

І каб не быць планідзе на хвасце,
на крылах даганяю Мару, Веру:
ускласці смела Слова на паперу,
каб выслабаныць з напісанага коскі,
абзацы тлумачальныя і зноскі...

З Айчыны вырастаюць і сядзібы,
дзе кожны гаспадар шануе німбы,
а не хамут, абруч, ці абадок:

Ў кайме жыцця адчуў Нябёсаў ток -
і зараджае ім свае памкненні.
З Дзяржаваю я ў дужым прытуленні.
Няхай мацуе Бацькаўшчына ўсіх,
абараняе ад вятроў ліхіх.
Я падростаю, гладжу дыбкі чуб.
“Не адубець бы...”—прашаптаў мне дуб...
Наказвае Планіда мне : -- Расці!
Рашучасці ты кладачку масці!
І кожны “я” другому будзе – люб.
10.IX.2021

Надзеі для падзеі

Мы творцы – і падзея
працуе, маладзее.
А вытчыцца надзея -
усіх сяброў прывеціць.
Мы, Бацькаўшчыны дзеці -
ахвотнейшыя ў свеце.
Наш кожны чын удалы
надзей падыме шквалы,
каб вокліч “Маладзец!”
на вежы, шпілі ўздзець.
Айчынна узляцець -
з надзеяй паглядзець
на мацярык трывалы.
Суседзі: - Анямець,
якія ў іх штурвалы!
На Беларусі скалы
не трапяць пад абвалы.
Вучыцца трэба ўмець
у ваяроў Дзяржавы!
х х х
Дужэць нам і дужэць
на ўзлётах новай славы.
25.IX.2021

У палёт!

З галавой не дагаварыўся,
то й да ног ня сунься...” (*)
- А калі я не змарыўся -
і як птах нясуся?
Мне пад храмам готыкі
“святкаваць нядотыкі”? (*)
Дам у тухмалку (*) сабе,
бо жыццё – у барацьбе.
Хто сабакі не баіцца,
ды не любіць зьвягі?
Я! Служу для прыпаміну,
Памяці вяжу тканіну.
І цяпер хоць кол чашы (*)
на маёй галоўцы, -
не затлуміць Чан Кайшы
Бацькаўшчыны слоўцы.
Берагу, Птах, і сініцу.
Горка? Зубы на паліцу
не кладу, (*) грызьню пачую:
пад паліцай я з сініцай
вершанё харчую.
Дагавор – дзяржаў дамова!
Не парвуцца звязкі, -
калі ты і твая мова
не прасёлак вязкі.

xxx

Ёсць кардыяграма -
ногі давядуць да храма.

(*) *Парада спявачкі Маруты Пальчэх з в. Даўгінава Міёрскага р-на;*
(*) *“Святкаваць нядотыкі” – не распачынаць работу, пра гультаяўства;*
(*) *“Даць у тухмалку” – у карак, у шыю; (* “Хоць кол на галаве чашы”*
– немагчымасць пераканаць, пра ўпартасць няўступчывага чалавека;
(*) *“Зубы на паліцу” – калі працы няма, калі галадаць прыходзіцца.*

19.IX.2021

Абзыванкі не вянкi – эпітэтаў камякі

Дукрыць – гэта не дурэць:
Паднябесным Словам грэць.
- Субчык, Пэцкаль і Атлёт, -
шусь палоць мой агарод!
А Бавола – пад пабойню...
А Барэйку і Дуроню
у лядоўню – жлуқціць лёк.
Жмінду я даю кіёк:
- Хай душа не йдзе – у пяткі,
ці пад хвост кату (за ўзяткі).
Стукну ў карак я Няўломку.
Раськярэку – пад сасонку:
-- Скінь, бадзяўка, акуляры!
Ты мне ўлез у капіляры...
Выстарцы скажу: -- Пакуль!
(Дуль падклаўшы ёй пад куль).
Крэкча Лёзны: - Ты адкуль?
- Мама мне дала хатуль!
Мова шэпча з-пад вязьма:
- Памяць наша не карчма, -
Кармы поўная карма.
А калі жыў недарма, -
лепш Радзімы і няма!

-----
*Дукрыць – петрыць, кеміць; + Субчык – цёмная асоба, якая выклікае падазрэнне;
+ Атлёт – той, хто ўмее здзівіць; + Бавол – няўклюд, таўсцяк; +
Пабойня - тоўсты прут; + Барэйка – малое дзіця; + Жлуқціць – многа і
прагна піць; + Лёк – агурочны расол; + Жмінда – скупы чалавек; +
Карак – задняя частка шыі, затылак; + Карма - (націск на першай А) у
рэлігіях Усходу сукупнасць абавязкаў, здзяйсненняў і іх вынікаў.*

3.У.2020

У абдымках

Снуйку-мову, чублы думак
Сонца мне знайшло ў тумане.
І ў Бабышках скарбаў клунак
запаўняў. Іх абдыманне

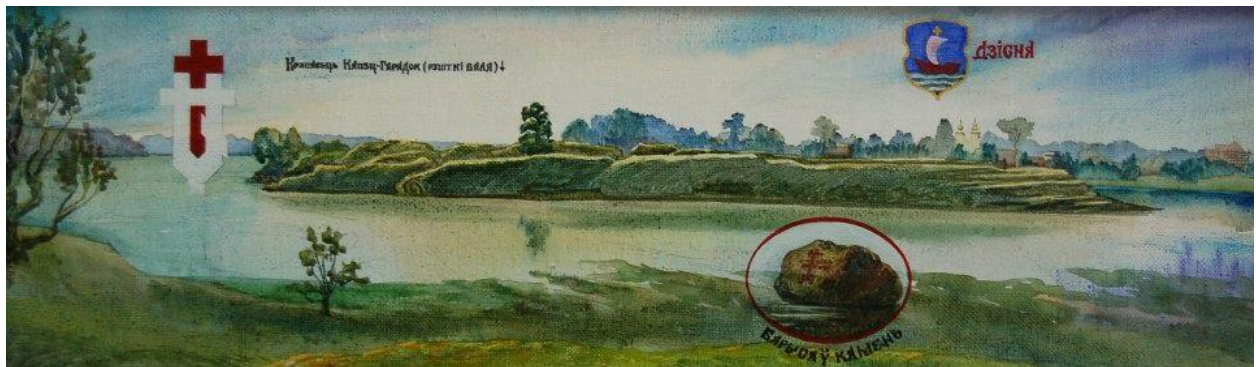
Падказалі мамы сцежкі:
прыбабунькі там, пацешкі;
прымаўкі былі ў гучанні,
показкі – у павучанні.

Ля намёкаў і дражнілкі,
досціпы, галаваломкі...
Гладзіў жарцікам – галоўкі,
жылістым зычэнням – жылкі.

Вызнаў продкаў прысяганні,
хутаранцаў прывітанні...
Чуў, як Бацькаўшчыны Ніва
Сонцу гукнула рупліва:

- Слова – для сустрэч кадзіла.
Будзьма вольна дзеіць, ветла,-
каб з Айчынай вечна-светлай
Сонца па зямлі хадзіла!

28.03.2021

Валеры Шчасны «Панарама Дзісны»

Смеласць ! Памажы, слуга!

Шэрань, мроіва, імга...

Думы – без аглядкі.

- Смеласць! Памажы, слуга!

(Зайздрасці чужой дуга, -

каб не дыхаць, не кружыць, -

захацела палажыць

мяне на лапаткі.)

- Памагае хай Варуна,

творчы напаўняць варунак,

дапаможа накірунак -

Беламорска-балцкі курс -

Райніса схапіць за вус;

паспрыяў ён: беларус

упрыгожыў свой абрус...

Вайвадзіш, Масальскі, Целеш

ухвалілі даўні Дзвінск:

- Беларусаў ты не дзеліш,

іхні кліч “Рубон!” – не віск.

Раступілася смуга.

Войкнуў Даўгаўпілс-дуга:

- Беларусы вы?

- Ага!

Мы – між грэкаў і варагаў.

Крэваў прачытайце Сагу -

апазнаць вагу і смагу,

нашу прагу і адвагу:

беларус – не качарга,-

Бацькаўшчыны ў яго вага...

-- Каб справядзіць з мелюзгі

шмоцце даўнішняй лузгі?

- Ага!

“Рубон!” - кліч, з якім ішлі нашы продкі ў наступ на крыжакоў. Рубонам называлася Заходняя Дзвіна;

Варуна – вярхоўны захавальнік справядлівасці, суддзя, славянскі бог, які ахоўвае шляхі;

Беламорска-балцкі курс – водны шлях, канал;

Яніс Райніс /11.09.1865-12.09.1929 /. Народны паэт Латвіі спрыяў адраджэнню беларусаў;

Эдвард Вайвадзіш / 5.02.1897—26.03.2000 /--паэт, педагог, актыўны дзеяч беларускай дыяспары ў Латвіі, у 1997 г. быў прыняты ў Саюз беларускіх пісьменнікаў;

Целеш Вячаслаў, народжаны 25.09.1938 г. на Гарадзнічыне. Мастак, даследчык творчасці беларусаў Латвіі, выдавец;

Дынабург вядомы з 1275 г., у 1893 г. стаў называцца Дзвінскам, сёння – Даўгаўпілс;

Шлях з Варагаў у Грэкі вядомы з IX—XII стст.;

Мелюзга – маленькія жывыя істоты;

Лузга – шалуха.

15.08.2021

На прошчу

Здратаваныя дні прабягаю на здзіўленне вавёрцы.

А вяроўка жыцця ой! – тугая: вунь і вечар на шворцы.

Асядае – у шчэлепы ночы, на душу-зараніцу...

Дай мне, Зьніч, дакрануцца да Прошчы, урадніца ў Крыніцу..

Прызадумацца: сёння -- увесь я у абдоймішча тлума...

... Падлічыце, сасёначкі ў лесе, стырнавых каля рума:

з імі якар жыцця мне ўздымаць і крывіцкія румы займаць,

крыгаломны успол абдымаць, плынь жыцця – уздымаць.

Шворка – матуз, вяроўка;

Шчэлепы – сківіцы;

Зьніч – святы агонь, у славянаў – бог непатухлага агня, бог ведаў, пажады перамогі;

Прошча – патаемнае месца, святая мясціна для паломніцтва;

Рум – месца звязвання і сплаву плытоў;

Успол – пад ”ём вады.

Людзі – зоры

Людзі – зоры... Не памеркнучь.

Кожны – раніцы ўладар.

Скажучь, стаўшы на паверку:

- Я – прамень, святла ўладар.

Людзі – зоры... На Нябёсах
душы шэпчуць: “Нам – зырчэць,
і беспамяцтва пагрозаў
не спазнаць... Не адзічэць...”

Людзі – зоры... З небасхілу
пачынаецца заплыў.
І Душа не скажа: - Гіну...
Не прашэпча след: - Я быў...

Людзі – зоры... З імі – вечнасць.
Род-народ – нязніклы Свет.
Захаваць усіх бяспечнасць -
з Тройцы выпаў завет:

Вы ў Нябёсах не лунайце ,
усім родным нагадайце:
Вера вам, Любоў, Надзея -
для служэння прывілея!

Сяргей Панізнік-Папар 31.08.2021

Sjargei Paniznik: New poems

*(web-magazine “Kultura. Natsyja”, issue 28, November 2021, 173-183,
www.sakavik.net)*

Резюме

Сергей Панизник: Новые стихи

(веб-журнал «Культура. Нацыя», вып. 28, ноябрь 2021, 173-183, www.sakavik.net)

- Міхась Кенька: Пераклад рамана Генрыка Жавускага “Лістапад”

Анатацыя. Прапаную чытачам часопіса “Культура. Нацыя” пераклад рамана польскага пісьменніка Генрыка Жавускага (1791-1866) “Лістапад”. Гэта гістарычны твор з часоў апошняга караля Польшчы Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Сюжэт разгортваецца на працягу 1760 – 1780 гадоў. Раман цікавы беларускаму чытачу тым, што дзеянне ў ім адбываецца на беларускіх землях – у Нясвіжы, Слуцку і іх ваколіцах, апавядаецца пра лёс двух мясцовых шляхцічаў, братоў Міхала і Людвіка. Адзін з іх быў выхаваны ў старапольскіх, так званых “сармацкіх” традыцыях, другі вырас пад заходнім культурным уплывам, які быў прыўнесены ў Польшчу з Францыі і Германіі. Абмежаванасць прасторы часопіса не дае магчымасці ўвесці чытача ў абставіны дзеяння, раскрыць гістарычны фон, на якім яно адбываецца. Сам пісьменнік рабіў гэта ў творы, але ён разлічваў на тое, што тагачасныя ягоны чытач (твор апублікаваны ў 1845-1846 г.) добра ведаў гісторыю Польшчы, ведаў, хто такія Караль Радзівіл Пяне Каханку, Станіслаў Панятоўскі і іншыя гістарычныя асобы, якія прадстаўлены ў творы ў стасунках з чыста літаратурнымі персанажамі.

Ад перакладчыка

“Лістапад” – твор пра даўно мінулыя часы, у ім сустракаецца досыць многа слоў, якія сучаснаму чытачу могуць аказацца незразумелымі, бо сёння яны ўжо не ўжываюцца. Тым не менш без іх нельга абысціся, бо інакш нельга будзе зразумець сам твор, ужыцца ў яго, адчуць атмасферу даўнейшых часоў, спасцігнуць асаблівасці стылю аўтара. Галоўныя героі твора, адукаваныя людзі, займаюць пасады ў установах Вялікага княства Літоўскага. Іх мова насычана юрыдычнымі тэрмінамі, а таксама лацінскімі, французскімі словамі і выразамі, якімі ў тыя часы перасыпала сваю гаворку шляхта, а юрысты і святары асабліва. Твор расказвае пра гістарычныя падзеі, аб якіх мы часам нічога не ведаем, называе прозвішчы, якія нічога нам не гавораць, згадвае пра факты, з’явы, назвы паселішчаў, звесткі пра якія адышлі ў мінулае. Асабліва важна разбірацца ў мностве свецкіх і духоўных званняў, тытулаў, службовых і прыдворных пасадаў у Польшчы і Вялікім княстве Літоўскім. Прыводзім пералік тых з іх, якія часта ўпамінаюцца ў творы:

Абат – настояцель каталіцкага мужчынскага манастыра, каталіцкі святар.

Аканом – упраўляючы маёнткам.

Асэсар – судовы засядацель.

Ардынат – уладальнік родавага маёнтка, які пераходзіў па спадчыне да старэйшага сына.

Атаман – ваенна-адміністрацыйная пасада ў казацкіх войсках. Разнавіднасці – вайсковы, станічны атаман. Акрамя таго атаманамі называлі кіраўнікоў груповак разбойнікаў.

Афіцыял – судовы чыноўнік.

Баярын – прадстаўнік асабіста вольнага сялянста у Вялікім княстве Літоўскім, які ўладаў зямельным надзелам на ўмовах нясення каралю або буйнаму федалу адміністрацыйных абавязкаў (путныя баяры), або ваеннай службы (панцырныя баяры).

Біскуп – асоба вышэйшага святарскага сану, духоўны чын, які стаіць на чале парафіі (епархіі).

Брыгадзір – званне ў царскім войску ў 18 ст., прамежкавае паміж званнем палкоўніка і генерал-маёра.

Бурмістр – вышэйшая па пасада асоба ў гарадскім самакіраванні.

Ваявода – службовая асоба, кіраўнік ваяводства.

Возны – ніжэйшы судовы чыноўнік.

Войскі – службовая асоба, наглядаў за парадкам у паветах. Падчас войнаў, калі шляхта с пакідала маёнткі, назіраў за парадкам у павеце і апекаваўся тымі, хто застаўся ў маёнтках. У Польшчы войскія былі градскія і земскія, у ВКЛ толькі земскія (адзін на павет), якія падпарадкоўваліся старасце паведавага горада. Пасада войскага ў ВКЛ была і дыгніторскай (прыдворнай).

Войт – галава мігастрата на вёсцы, прадстаўнік феадальнай адміністрацыі.

Гараднічы – галава горада, прызначаўся з ліку мясцовай шляхты.

Гвардыян – кіроўца кляштару ў францысканскіх мніхаў, абіраўся на тры гады.

Гетман, гетман Вялікага княства Літоўскага – вышэйшая вайсковая асоба ў Рэчы Паспалітай і ВКЛ.

Дэпутат – так называўся шляхціч, абраны на сейміку для засядання ў якасці судзі на трыбуналах.

Есаул – вайсковае званне ў казацкім войску.

Зямнін – дробнапамесны федал, які атрымліваў зямлю на ўмовах выканання ваеннай службы ў шляхецкім апалчэнні.

Ігумен – настояцель праваслаўнага мужчынскага манастыра.

Каморнічы – прыдворная пасада пры двары караля або князя, заведваў прыслугай і маёмасцю.

Канонік – каталіцкі святар, адміністрацыйная асоба ў каталіцтве.

Канцлер – канцлер вялікага княства Літоўскага начальнік канцылярыі, член сената Рэчы Паспалітай, займаўся замежнымі справамі. Лічыўся другім міністрам пасля

маршалка. Падканцлер – намеснік канцлера. Падканцлер быў захавальнікам дзяржаўных архіўных актаў.

Канюшы – пасада, прыдворнае званне. Наглядаў за прыдворнымі стайнямі.

Камісар – давераная асоба памешчыка, кіраўнік яго маёнтка.

Капелан – вайсковы святар у арміі, святар пры капеле.

Кардынал – другі пасля папы пымскага тытул у іерархіі каталіцкай царквы.

Кардыналы прызначаюцца папам.

Кашавы атаман – кіраўнік вайсковага атрада (каша) у казацкім войску.

Кашталян – прыдворная пасада. Загадваў замкам, выконваў пэўныя судовыя абавязкі.

Крайчы (каронны ці літоўскі) – прыдворны чын, ганаровая пасада.

Ксёндз – каталіцкі святар.

Лаўнік – службовая асоба ў магістраце.

Лоўчы – службовая асоба пры двары, які займаўся арганізацыяй паляванняў.

Маршалак – вышэйшае прыдворнае званне, кіраваў дваром вялікага князя, загадваў прыдворнай вартай і каралеўскай гвардыяй, прызначаў дваран. Былі таксама маршалкі гаспадарскія, павятовыя, дворныя, сеймавыя, дворскія, трыбунальскія, Маршалкамі называлі нават старшых у класах езуіцкіх вучылішчаў. Выбіралі маршалкаў і канфедэраты.

Мечнік – прыдворная пасада ў Польшчы і ВКЛ, у час урачыстасцей нёс перад манархам аголены меч як сімвал вайсковай улады.

Нунцый – пастаянны дыпламатычны прадстаўнік папы рымскага ў другіх краінах.

Падскарбі – службовая асоба ў Польшчы і ВКЛ, дзяржаўны казначэй.

Падстолі – прыдворная пасада ў Польшчы і ВКЛ.

Падчашы – прыдворная пасада ў Польшчы і ВКЛ пры каралеўскіх і княскіх дварах, намеснік стольніка. У ХІХ ст. ганаровае званне. Падчашых прызначаў кароль. каштаваць стравы перад тым, як іх пададуць князю. Пасада лічылася надзвычай ганаровай, яе мелі права насіць толькі прадстаўнікі магнацкіх родаў. Да тытула падчашага дадавалася назва мясцовасці, часам не абавязкова з тагачаснай польскай дзяржавы, але і з яе ранейшых уладанняў.

Пісар – службовая асоба, кіраваў справаводствам, вёў дакументацыю ў судзе.

Пробашч – кіраўнік парафіі, настояцель парафіяльнага касцёла. Парафія – ніжэйшая тэрытарыяльная адзінка, якая аб’ядноўвае каталіцкіх вернікаў, што належаць да пэўнага каталіцкага касцёла, тое, што і прыход. На тэрыторыі парафіі акрамя парафіяльнага (фарнага) касцёла існуюць і філіяльныя касцёлы, капліцы.

Прымас – тытул у каталіцтве, першы сярод біскупаў.

Прэлат – тытул арцыбіскупа, біскупа і канонікаў у каталіцтве.

Прэфект – вышэйшая ўрадавая пасада ў правінцыі, акрузе.

Радца – службовая асоба ў гарадскім самакіраванні.

Рэгент – службовая асоба ў судзе. У павятовым судзе рэгент займаўся разборам спраў, звязаных з уладаннем зямлёй. Другое значэнне гэтага слова – кіраўнік царкоўнага хору.

Рэгіментар – часовы кіраўнік войска, намеснік гетмана, камандуючы войскам шляхты ў часы канфедэрацый.

Сенатар – прадстаўнік невыбіраемай часткі сейму.

Сіндзік – член сінода.

Скарбнік – службовая асоба ў ВКЛ, памочнік падскарбія.

Солтыс – вясковы стараста, намеснік феадала ў вёсцы або памесці, займаўся зборам падаткаў.

Стольнік – прыдворная пасада ў ВКЛ. Загавяў сервіроўкай вялікакняскага стала, кіраваў падстолямі.

Стражнік (польны, вялікі, павятовы) – прыдворная пасада, прызначаўся гетманам, зацвярджаўся каралём. Па службовай пасадзе павятовыя стражнікі выконвалі паліцэйскія функцыі ў павеце.

Суддзя земскі і градскі – службовая асоба, уваходзіў у склад судовых органаў, выконваў функцыі правасуддзя.

Суфраган – памочнік біскупа.

Харунжы (надворны, павятовы) – ніжэйшы афіцэрскі чын у ВКЛ, шляхецкая прыдворная пасада.

Цівун – служачы ў маёнтку.

Чарнец – тое самае, што і мніх.

Чашнік – прыдворная пасада. Павінен быў наліваць вялікаму князю пітво, якое падносіў падчашы.

Шамбелян – прыдворнае званне, службовая асоба пры двары караля.

Шатны – прыдворны або слуга, які апекаваўся адзеннем і ўзбраеннем свайго гаспадара.

І яшчэ некалькі тлумачэнняў, важных для разумення твора.

Шляхціч – прадстаўнік прывілеяванага саслоўя ў Польшчы, ВКЛ у 13 – пачатку 20 ст., дваранін. Кармазынавы шляхціч – выхадзец з найбольш старадаўніх магнацкіх родаў. Кармазынавыя (чырвоныя) жупаны насіла старая польская шляхта.

Статут Вялікага Княства Літоўскага – збор законаў Вялікага Княства Літоўскага, які складаў прававую аснову дзяржавы. Першы Статут, які складаецца з 13 раздзелаў (283 артыкулаў) быў выдадзены ў 1529 годзе. Статут рэгламентаваў пытанні грамадзянскага, крымінальнага і працэсуальнага права. Другі Статут быў выдадзены ў 1566 годзе і адлюстроўваў сацыяльна-эканамічныя і палітычныя змены. Трэці

Статут быў выдадзены ў 1588 годзе і дзейнічаў на тэрыторыі ВКЛ да поўнай яго адмены ў 1840 годзе.

Сейм – вышэйшы прадстаўнічы орган у Рэчы Паспалітай, які вырашаў найбольш важныя дзяржаўныя справы, выбіраў караля. Сеймікі – мясцовыя сходы шляхты, для абмеркавання спраў паветаў, а таксама для выбару дэпутатаў на агульны (вальны) сейм.

Канфедэрацыя – часовая вайсковая арганізацыя, кая ўтваралася для таго, каб падтрымаць пэўныя палітычныя патрабаванні. Барская канфедэрацыя, пра якую будзе далей часта згадвацца – ваенна-палітычнае згуртаванне шляхты і магнатаў, якое выступіла супраць караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага і царскай Расіі ў 1768 – 1772 гг., была заснавана 29 лютага 1768 года ў горадзе Бар на Украіне. Канфедэраты выступалі супраць ураўнення ў правах з католікамі так званых дысідэнтаў (праваслаўных і пратэстантаў), якое было зроблена па прапанове Расіі. Для падаўлення канфедэратаў былі ўведзены царскія войскі. Паўстанне канфедэратаў супала па часе з паўстаннем украінскіх сялян, названага пазней каліеўшчынай. Канфедэраты пачалі ўзброеную барацьбу, у якой яны спадзяваліся на дапамогу Францыі і Турцыі. Францыя пасылала сваіх ваенных саветнікаў і грашовую дапамогу. Турцыя абвясціла вайну Расіі. Кіраўнічым органам канфедэрацыі была Генеральная рада з цэнтрам у г. Прэшаў у Славакіі. У межах Вялікага княства Літоўскага як яе частка дзейнічала так званая літоўская канфедэрацыя, якую ўзначальваў маршалак Міхал Пац. У 1771 г. войска канфедэратаў пад кіраўніцтвам М. Агінскага было разбіта А. Суворавым пад Сталовічамі (каля Баранавіч). Барская канфедэрацыя садзейнічала першаму падзелу Польшчы паміж Аўстрыяй, Прусіяй і Расіяй. Многія канфедэраты пасля падаўлення ўзброеных дзеянняў былі сасланы ў Сібір на катаргу. У тэксце згадваецца далей таксама і пра Таргавіцкую канфедэрацыю 1792 года, якая стала прычынай другога падзелу Рэчы Паспалітай (Польскай дзяржавы, у якую ўваходзіла так званая Карона – з польскімі і ўкраінскімі землямі, і Вялікае княства Літоўскае – з беларускімі і літоўскімі землямі).

Радзівіл Караль Станіслаў (Пане Каханку), (1734 – 1790), – князь, сын Міхаіла Казіміра Радзівіла (Рыбанькі) і Францыскі Уршулі, апошняй з князёў Вішнявецкіх. Прадстаўнік аднаго са старадаўніх магнацкіх родаў. Міфічным заснавальнікам роду Радзівілаў лічыўся язычніцкі жрэц Ліздзейка. Пане Каханку – мянушка, дадзеная князю, яна звязана з ягонай звычайка часта ўжываць у гаворцы ветлівы зварот “пане каханку”. Многія з Радзівілаў мелі такія мянушкі, якія дадаваліся да іх прозвішчаў, па іх князёў Радзівілаў адрознівалі аднаго ад другога. Звязана гэта з тым, што ў родзе Радзівілаў была традыцыя даваць першынцу ў сям’і імя Мікалай. Так аказалася, што

ў іх генеалогіі аказалася некалькі Мікалаяў Радзівілаў. Таму кожны атрымаў нейкую мянушку: Чорны, Руды, Сіротка, Пярун ... Потым мянушку атрымалі Міхаіл, празваны Рыбанька, і Караль Станіслаў. Мечнік літоўскі з 1752 г, віленскі ваявода ў 1762- 1764 гг. Выступаў як праціўнік караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага. У 1769-72 быў генеральным маршалкам Радамскай канфедэрацыі, удзельнічаў у Барскай канфедэрацыі, пасля яе быў у эміграцыі да 1777 г., пасля вяртання прымірыўся з каралём. Уладаў шматлікімі маёнткамі на тэрыторыі Польшчы, Украіны і Беларусі, сярод якіх Белая, Біржы, Капыль, Слуцк. Меў рэзідэнцыю ў Нясвіжы, заснаваў там прыдворны тэатр і аркестр. У летняй рэзідэнцыі Альба пад Нясвіжам пабудаваў бутафорскую вёску, у якой сам лічыўся войтам, а прыдворныя (альбанская кампанія) – сялянамі. Вызначаўся крутым норавам, але быў папулярны сярод дробнай шляхты. Заўжды стараўся паказваць сябе патрыётам Вялікага княства Літоўскага. Персанаж шэрагу літаратурных твораў, у тым ліку Г. Жавускага, І. Крашэўскага, Ю. Славацкага, І. Ходзькі.

Панятоўскі – апошні польскі кароль Станіслаў Аўгуст Панятоўскі (1764-1798). Панятоўскі нарадзіўся ў маёнтку Воўчын пад Брэстам, паходзіў з са шляхты, з 1755 г. меў званне стольніка Вялікага княства Літоўскага. У 1764 г. абраны каралём пры падтрымцы расійскай імператрыцы Кацярыны II. Радзівілы былі супраць абрання Панятоўскага каралём, стаялі ў апазіцыі да яго. Стольнік у вуснах канфедэратаў – абразлівая мянушка. Панятоўскі паходзіў з роду на той час небагатай шляхты і стараўся схаваць гэта, хадзіла нават легенда пра італьянскае паходжанне Панятоўскіх ад роду Тарэлі.

Міхась Кенька

Ад рэдакцыі: У гэтым нумары часопіса друкуецца пераклад першых 10 глаў рамана. Працяг рамана чытайце ў наступным нумары часопіса “Культура. Нацыя”

Генрык Жавускі: Лістапад**Уступ**

Войцах Стравінскі, небагаты шляхціч, даўні сябар і паплечнік Радзівілаў, спрактыкаваны юрыст і добры гаспадар, не атрымаў ад бацькі ніякай іншай спадчыны, акрамя добрых адносін Нясвіжскага двара. Але гэта спадчына была не такой ужо простаю, таму што ён быў настолькі аблытаны пазыкамі, што пан Войцах ледзьве разлічыўся з крэдыторамі. Увайшоў у правы спадчыннасці і сам пры падтрымцы Радзівілаў прайшоў свой шлях да заможнасці. Разлічваў на свае сілы і здольнасці, частаваў гасцей віном, ладзіў з судзейскімі, не рабіў непатрэбных выдаткаў, і ў яго ўсё пайшло добрым ладам. Такім чынам, яму не было яшчэ і сарака гадоў, а ён зарабіў такую сякую капейку, танна купіў у Слоніме неblaгую сядзібу, дапамагаў разблытаваць судовыя справы, і нават адышоў неўзабаве ад сваёй юрыдычнай практыкі, каб, як ён казаў, не есці адразу два грыбы ў баршчы. Прыхільнік дома Радзівілаў, прывязаны да іх душой і целам, ён заслужыў сабе рэпутацыю добрага і разумнага чалавека, а таму не меў асаблівых праблем, у Слоніме не было працы, за якую б ён не ўзяўся.

Паколькі не быў завершаны чацвёрты дзесятак ягонага жыцця, а сэрца гаспадара і адваката не было каменнае, ён закахаўся ўпершыню ў жыцці, а як высветлілася пазней, у апошні раз, у даму дзівоснай прыгажосці, нават з такім-сякім пасагам, у сваячку дома Масальскіх, непрыхільных да сям'і Радзівілаў. Апошняя

акалічнасць не спыніла пана Войцаха. У рэшце рэшт, ён сказаў сабе: "Уся справа, каб атрымаць яе; і калі яна будзе маёй, я неяк ды выкручуся. Што можа зразумець жанчына, асабліва маладая, якая партыя больш выгадная? Яна будзе маёй".

Панна Разалія была сірата – цёзка і нават далёкая радня ксяндза біскупа Масальскага, жыла пад яго апекай, і ён аддаў яе на выхаванне ў сям'ю камісара, кіраўніка сваіх спадчынных маёнткаў у Слоніме, адзін з якіх межаваў з уласнасцю нашага крыху састарэлага халасцяка. Па гэтай прычыне яны і пазнаёміліся.

Трэба ведаць, што жонка камісара была ураджэнкай Францыі, вывезенай з Парыжа ксяндзом біскупам Масальскім і была аздобай яго двара, куды не без падтрымкі добрых ліцвінаў, і нават нягледзячы на пратэсты самога князя гетмана, прыбіваліся замежнікі. Ксёндз біскуп здаўна, будучы яшчэ маладым le Prince Abbe (прынец абат, *франц.*), як яго называла маці, меў да яе вялікую прыхільнасць, пра гэта пляткарылі суседзі. Урэшце, каб спыніць плёткі, ён выдаў яе за таго ж даверанага камісара. Гэтым ён выказаў ёй сваю падзяку. І яшчэ ён даў ёй сваё прозвішча.

Жонка камісара прыклала шмат намаганняў, каб навучыць панну Разалію гаварыць па-французску, танцаваць менуэт з гавотам, іграць на клавікордах і іншым рэчам, аднолькава карысным для жыцця як пры двары, так і ў вёсцы.

Хоць пан Войцах увішна працаваў над судовымі дакументамі, нішто не магло адцягнуць яго ўвагі ад прыгожай панны Масальскай, якой ледзь споўнілася сямнаццаць гадоў. Саромеючыся даверыць свае пачуцці каму-небудзь у гэтай далікатнай справе, пасля розных папярэдніх захадаў, якіх Разалія не разумела, нарэшце, трохі заікаючыся, ён зрабіў прапанову па ўсёй форме. Пані гаспадыня, у цудоўнай надзеі павадзіць за нос самага вядомага мужчыну ўсяго павета, гэтак жа як яна абдурыла ўласнага мужа, які быў захоплены ёй, сказала пану Войцаху, што яна хоча стаць яго заступніцай перад ксяндзом біскупам і міс Разаліяй. І пан Войцах, уклечыўшы перад ёй, нібы перад цудатворнай іконай, пацалаваў ёй абедзве рукі, хаця і ў пальчатках.

Як і раней, так і з гэтага часу ён мала размаўляў з паннай Разаліяй, бо не ведаў, як з ёй размаўляць, але толькі ці не кожны дзень пасланцы бегалі з яго маёнтка, то з яблыкамі, то з перапёлкамі, то з нейкім іншым гасцінцам. А часта французжанка і сама рабіла празрыстыя намёкі, бываючы ў яго ў гасцях і размаўляючы пра будучае, заводзіла гаворку то пра прыгожыя падсвечнікі, то пра кубак, упрыгожаны старадаўнімі талерамі, то пра жарэбчыкаў да яе каляскі, і выйла так, што шляхціч, які ўмеў дбайна лічыць свае грошы і ацэньваць выдаткі, як бы не заўважаў, як яго рэчы і штосьці з маёмасці пераносіліся ў дом Масальскіх. Колькі разоў ён, убачыўшы, як панна прыязджае да яго радаваўся але адначасова трымцеў; але заўсёды каханне брала верх над розумам. Захоплены і рады з таго, што бачыць яе, ён на адзіноце ўсё ж пачынаў думаць цвяроза. "Я ўсё разумею (ён часам казаў сам сабе, што гэтая праклятая французжанка каштуе яму дорага). Але што ты з гэтым зробіш? Каханне – тая ж воспа; рана ці позна давядзецца перахварэць. Але што

толку ад таго, што яна ад мяне атрымала? Калі б я хоць частку тых дарункаў аддаў святарам, яны ачысцілі б маю душу. Гэтая жанчына ў маім доме як агонь пад столлю; ёй усё бачна. Халера на маю галаву! Калі я толькі буду жанаты на Разаліі, то адразу ж расстануся з гэтымі непрыемнымі людзьмі. Іншаземец будзе ў доме толькі як лекар. А што да маіх выдаткаў, то хай сабе! Адно мне вельмі шкада пары жарабят, якіх яна ў мяне выманіла, за іх бацьку я некалі аддаў дзве тысячы талераў, як лёду, пану Салагубу. Той конь здох, а яго патомства захапіла сабе гэтая чартоўка ў спадніцы. І без ніякіх рабункаў! Пара з гэтым канчаць, бо далей так нельга”.

Шляхціч схаваў больш каштоўнае з рыштунку, каб у панны не было спакусы. Але жанчына ведала, як з гэтым змагацца. Калі не было чаго ўзяць з маёмасці, яна пачала прасіць пазычыць грошы. Цяжка не даць пару соцень тынфаў, але ж было зразумела, што гэта назаўсёды.

Нарэшце наш шляхціч адумаўся, ужо праклінаў момант, калі ён сустрэў міс Разалію.

– Чаго мне каштуе гэтая дзяўчына? Ці то мяне пракляў хто, ці Пан Бог карае мяне за тое, што, магчыма, нешта часам было не так у маёй доўгай юрыдычнай практыцы, ці ведзьма якая зачаравала мне? Але ж я ведаю сябе. Я, вядомы па ўсёй Літве праз сваю асцярожнасць, я, які не заўсёды верыць сабе, а зараз іду за прыгожымі словамі, як мядзведзь за ланцугом. Я бачу сваё становішча як на далоні, а нічога зрабіць з сабой не магу. Знайшлася нячыстая сіла і на юрыста. І ўсё ж чым дзяўчына для мяне даражэй каштуе, тым больш любая.

І на самой справе для яго гэта магло быць інакш. Але ён павінен быў прызнаць, што дзяўчына таксама шчыра дапамагла яму, бо яна пераканала пані Масальскую, што для яе няма нічога лепшага, чым таксама стаць паняй, што яна хоча ў сваім доме служыць мужу. І пісьмы ад яе перасылаліся ксяндзу біскупу. Нарэшце, ксёндз біскуп быў рады ўзмацніць сваю партыю такім чалавекам, які ледзь не ўзрушыў увесь павет, аддзяліўшы яго ад партыі Радзівілаў, і нарэшце адправіў дазвол на гэты шлюб і сваё клапацілае дабраслаўненне.

Вось так пан Войцах стаў жанатым. Пасля вяселля ён прывёз прыгажуню-жонку ў сваю вёску, дзе яго больш не цікавіла нішто, акрамя збору любых яму грошай, і, памятаючы, колькі ён выдаткаваў на сваё жаніхоўства, расстаўся з домам камісара. І з любоўю шчыра прывязаўся да жонкі, не звяртаючы ўвагі на яе слёзы, забараняў ёй бываць у іх.

– Не плач, мая даражэнькая, – сказаў ён ёй, – бо гэта дарэмна; і не вінаваць мяне ў няўдзячнасці за тое, што я хачу аддаліць сваю сям'ю ад той, якая дапамагла мне ў часы нашай дружбы. Успомні нядаўнія часы, і ты ўбачыш, што я быў пачцівы з ёй. І я паводзіў сябе не па-мужыцку, а па-панску. Ты не перажывай за яе! Яна ўмее адстаяць сваё! Дружба дружбай, а служба службай! Я не забываю пра добрыя адносіны з пані, але я пасміхаюся, калі яна злуге на нас. Мы ўсё ж павінны думаць пра прыхільнасць да нас добрых грамадзян, грамадзян ад нашых продкаў, а не

прышлых, якіх вывезлі з-за мяжы. Вам не трэба ведаць гэтых рэчаў, але я стары ліс. Я ведаю, дзе зімуюць ракі ".

Хочаш не хочаш, а Разалія павінна была маўчаць, бо справа была ў сармацкім характары яе мужа, у тым, што ён прытрымліваўся старасвеччыны. Нягледзячы на тое, што пан Стравінскі быў звязаны з домам Масальскіх, ён не змяніў старых поглядаў. Ён не перастаў лічыць сябе сярод прыхільнікаў Радзівілаў, наведваючыся часта ў Нясвіжы да князя і кожны раз ён падтрымліваў яго ў судовых справах у павеце. І любоў і выхаванне пані Стравінскай была іншай, чым у яе мужа, але некалькі гадоў жыццё іх сям'і было шчаслівым. Бог блаславіў іх двума сынамі. Старэйшага звалі Людвік, малодшага – Міхал, імёны абодвух яны выбралі самі. А праз некалькі гадоў пан Войцах, які быў абраны дэпутатам ад Слоніма ў Літоўскі трыбунал, паехаў з жонкай і дзецьмі ў Вільню на часовую кватэру.

Там, на жаль, ён знайшоў лютага ворага – гэта была пані Масальская, якая таксама пасялілася ў гэтым горадзе. Хоць дэпутат параіў жонцы не ўступаць у блізкія адносіны з францужанкай, ім было цяжка трымацца далей ад чужых дамоў, асабліва дома ксяндза біскупа, з-за блізкасці і высокай годнасці гаспадара. Гэтыя выпадковыя, але частыя сустрэчы былі выкарыстаны злапамятнай чужаземкай, і яна рабіла ўсё для таго, каб атруціць дэпутату жыццё.

У гэты час прыехаў у Вільню па вельмі важнай справе з князем гетманам Радзівілам граф Мяцельскі, познаньскі кашталян. Справа скончылася паспяхова для яго, але графу прыйшлося правесці яе праз трыбунал, дзе пан Стравінскі быў намеснікам.

Граф Мяцельскі быў халасцяком, чалавекам з вялікага свету, гаварыў па-французску бездакорна, а па-польску так-сяк, з вялікім майстэрствам танцаваў менуэт, называў польскія танцы шэсцем, а мазурку – гутаркай у карчме.

Але што прымусіла добрых ліцвінаў асабліва здзіўляцца ў ім, дык гэта тое, што ён насіў завушніцы ў абодвух вушах, як жанчына. Сустрэўшы графа ў кампаніі з ксяндзом біскупам, Стравінскі бліжэй пазнаёміўся з ім, запрашаў яго ў свой дом, адкрыты для ўсіх, а тым больш тых, хто прыходзіў па справах. Добры сэрцам гаспадар думаў, што Мяцельскі наведвае яго толькі па сваёй справе, і яму не заступала ў голаў, што графа цікавіць толькі прыгожая гаспадыня, з якой ён быў рады сустракацца часцей, каб прабіцца да яе сэрца. А яму так было лягчэй, ён мог размаўляць з ёй, не зважаючы на мужа, не баючыся, што яго не так зразумеюць.

Трэба ведаць, што пры каралі Сасе, нягледзячы на тое, што ў сталіцы былі скандалы з разводамі, шляхта жыла ў правінцыі ў строгасці і прытрымлівалася звычайў сваіх продкаў. Шлюбная нявернасць лічылася нечуванай. Усе жаніліся, каб жыць з абранніцай усё жыццё, як загадаў Бог, і нікому не прыходзіла ў галаву сачыць за жонкай. Несумненна, жонка Стравінскага не адразу збочыла са шляху высакароднай веры і дабра, але яна паступова паддавалася чарам закаханага і здольнага ўводзіць у зман жанчын графа пры падтрымцы хітрай іншаземкі, якая

імкнулася нашкодзіць няўдзячнаму дэпутату, і прымусіць яго пацярпець няўдачу. У французжанкі былі свае сакрэтныя спробы і яна іх скарыстала. Нескладана было падмануць мужа, які быў штодня заняты ў трыбунале, аслеплены сваім каханнем і даверам да жонкі. І вось, якраз у той дзень, калі падчас сесіі дэпутат быў пагружаны ў справу пана Пуцяты, самага вядомага на той час мецэната Вільні, яго палова, узяўшы любімага сына Людвіка, пераехала ў дом былой сяброўкі; адтуль яна напісала мужу, што не можа жыць з ім, што ён сам ведае, што без якіх-небудзь істотных схільнасцей, але толькі па неабходнасці, яна пайшла за яго, прасіла, каб ён пагадзіўся на волю Боскую і больш не думаў пра яе. Граф Мяцельскі яшчэ больш закаханы і падтрыманы каханкай, пачаў справу аб разводзе – рэч для часоў Сасаў амаль бяспрыкладная, але пазней, пры каралі Панятоўскім, мода на разводы распаўсюдзілася па ўсёй краіне.

Стравінскі супраціўляўся, як мог, і заклікаў дапамагчы ўсім боскім і чалавечым правам вярнуць яму жонку і сына. Ён прасіў, каб жонку саслалі ў манастыр да канца справы, дзе б яна апамяталася. Спрабаваў пераканаць суд, як магло так быць, што, нарадзіўшы дваіх дзяцей, яна раптам стала гаворыць, нібы пайшла замуж не па добрай волі. Ён спрабаваў абудзіць сумленне ў пані французжанкі, патрабаваў, каб да яе як да падманшчыцы быў ужыты артыкул XXXI главы XIV Літоўскага статута. Усё дарэмна. Ксёндз біскуп быў рады прынізіць прыхільніка Радзівіла, і выдаў указ аб разводзе, ды такі, што граф Мяцельскі не мог бы прыдумаць для сябе лепшага. Пану Стравінскаму было загадана вярнуць жонцы не толькі пасаг, але і аддаць нажытае разам. Усе судовыя выдаткі былі ўскладзены на яго, і нават насуперак распаўсюджанаму звычаю, які ў такіх выпадках дае бацькам апеку над дзецьмі мужчынскага полу, маці было даручана апека над сынам Людвікам, і толькі малодшага, Міхала, пакінулі бацьку. А праз некалькі дзён пасля абвяшчэння дэкрэта аб разводзе, аформіўшы новы шлюб, пані Стравінская стала графіняй Мяцельскай, і, узяўшы з сабой улюбёнага сына, выехала з мужам у Вялікую Польшчу.

II. Старопольская адукацыя

Пакрыўджаны пан Стравінскі звольніўся з пасады, вярнуўся ў вёску, праклінаючы ксяндза біскупа з усёй кансісторыяй, а тым больш тых, хто гаворыць па-французску, носіць французскую адзежу і завушніцы. Аднак у няшчасці яго суцешыў сам князь гетман, пасля яго заступніцтва Стравінскі атрымаў ад караля прывілей на слонімскае павятовае стражніцтва. Стражнік Стравінскі быў ніжэйшым паліцэйскім чынам у павеце.

Уладкаваўшыся ў сельскай мясцовасці, першае, што ён зрабіў, гэта сыну Міхасю, якому толькі пайшоў пяты год, і які пры маці насіў доўгія валасы, спадаючыя на грудзі, пастрыг галаву, але так, каб засталася трохі валасоў на

макаўцы, каб ён быў сапраўдным палякам, без тых замежных штукарстваў, якія ні да чаго добрага не вядуць. Наняў настаўніка за шэсцьдзесят тынфаў у год, каб ён змог навучыць паніча чытаць, пісаць, катэхізісу, і пачаткам лацінскай мовы. Наказаў яму перш за ўсё, каб не шкадаваў бізуна, дадаўшы: "Сам Бог загадаў дзецям ведаць дысцыпліну. Шляхціча не трэба песціць. Ксёндз біскуп віленскі, якога маці песціла, вунь у якое пекла пашыўся! Далучыўся да фармазонаў, а малады князь Караль Радзівіл, якога, нягледзячы на плач маці, бацька часта біў бізуном, той сёння ўзор для ўсіх маладых паноў, суцяшэнне для сваёй радзімы. Я ведаю, што старэйшага мы распесцілі, сапсавалі, хай хоць гэты на чалавека выйдзе. Карай яго, калі будзе гарэзаваць, трымай яго ў строгасці, бо я гэтага хачу і плачу за гэта".

Ён загадаў аднесці клавікорды і іншае жончына начынне наверх, у сховішча, каб сын больш не рос падобны на жонку. З гэтага часу ён аддаўся толькі службе і сельскай гаспадарцы, у Слоніме апекаваўся справамі князя Радзівіла або яго прыхільнікаў, хоць і вольны, але жыў на адзіноце; і як добры каталік, не ажаніўся, бо не верыў, што якая-небудзь кансісторыя можа разарваць боскі саюз, і не спрабаваў зноў ажаніцца.

Па першае, у сваёй бядзе ён не застаўся без суцяшэння, бо меў вопытнага сябра ў асобе генерала Куніцкага, усемагутнага гаспадара мінскай губерні, на некалькі гадоў старэйшага за яго, якому ён верыў ва ўсім; па другое, назапашваў грошы, апошняе захапленне чалавека; а найбольшае суцяшэнне ён знаходзіў у строгім захаванні рэлігійных абрадаў.

Ён любіў свайго сына і неаднаразова казаў, што гэта толькі для яго ён працуе і таму турбуецца пра гаспадарку, і насамрэч ён быў больш заклапочаны сваімі справамі, чым яго асобай. Ён сядзеў дома, а сын займаўся з настаўнікам, плакаў над букварам, ці гуляў у пякарні з чэлядзінцамі.

Міхасю пайшоў дзевяты год. Стравінскі праверыў яго веды, і, даведаўшыся, што хлопец ужо ведае столькі ж, колькі і ягоны настаўнік, даў таму ва ўзнагароду пасаду пісара і пачаў думаць пра далейшае выхаванне сына. Адправіў у Варшаву свайго пасланца з гарэлкай, салам і маслам, даверыў яму і Міхала з просьбай, каб яго змясцілі ў езуіцкі калегіум (Калегіум – сярэдняя навучальная ўстанова для шляхецкай моладзі ў 17 ст, выкладчыкамі ў якой былі езуіты), і папрасіў, каб той заплаціў за навучанне сына столькі, колькі скажа рэктар. Да рэктара напісаў два лісты: адзін ад сябе, другі ад літоўскага павятовага ксяндза, блізкага сваяка.

Гэта падзея сабрала разам братоў, якія гадамі былі разлучаныя, бо абодва знайшлі адзін аднаго ў інтэрнаце. Ужо год у ім жыў Людвік, якога прыстроіў туды айчым. Ён займеў сваіх дзяцей, і палічыў, што без Людвіка будзе лепей для жонкі. Такім чынам браты злучыліся і, прытрымліваючыся прыроднага голасу крыві, завязалі сяброўства, практыкуючыся ў навуках разам з самай шляхетнай моладдзю. Смешна было бачыць двух братоў, нават крыху падобных, у зусім рознай вопратцы. Людвік надушаны, у ботах, у французскай сукні, у атачэнні панічоў самага

шляхетнага абыходжання, і Міхась, як большасць студэнтаў, у кунтушы, у жоўтых чаравіках, з высока паголенымі валасамі. Але гэтая розніца ў знешнасці не стала на шляху братэрскай любові. Сапраўды, Міхась асабліва прывязаўся да старэйшага брата і ў школьных спрэчках часта ратаваў яго ад не вельмі прыхільных да брата панічоў. Так і пражылі браты адзін і другі год, пакуль бацька не прыехаў у Варшаву, па нейкай справе князя гетмана. І яму прыйшло ў галаву даведацца, чым там займаецца ягоны сын у інтэрнаце. Не без здзіўлення ён знайшоў там абодвух сыноў. Скрывіўся, убачыўшы ў старэйшым вылітага французіка. І ўсё ж Людвік быў такі прыгожы і грацыёзны, што бацька не мог ім нацешыцца. Ён з невыказнай пяшчотай абняў дзяцей, даў ім абодвум блаславенне.

Але трэба ж! Хоць ён больш быў рады старэйшам, бо да яго праявіў незвычайную шчодрасць і даў яму два талеры, а Міхасю толькі адзін, але ў сваіх пяшчотах, тузаючы Людвіка за чупрыну, ён заўважыў, на жаль, што абодва вухі ў хлопца былі ўпрыгожаны завушніцамі. Згледзеўшы такое, стражнік так абурыўся, што адскочыўшы ад сына, як апалены, пайшоў да рэктара, папракнуў яго за тое, што ён дапускае такое беззаконне з сынам і, не слухаючы апраўданняў, адразу забраў Міхала з інтэрнату, абыякава глядзячы на слёзы хлопчыка падчас разлукі з братам. Забраў яго з Варшавы дадому, а адтуль адвёз у нясвіжскую езуіцкую школу, парэкамендаваўшы яму вучыць толькі лаціну, не займаючыся французскай мовай, якую ён называў варварскай. Але тут ён мог бы быць спакойны, бо нават без яго папярэджанняў езуіты з правінцыйных калегіумаў такому і не вучылі. Уладкаваўшы сына, ён неаднаразова выступаў супраць новых парадкаў бываючы ў Слоніме і прыязных да яго дамах. Стражнік непрыхільна адносіўся да сталічных звычаяў і любіў гаварыць пра іх з раздражненнем:

— Ну, панове, скажыце вы мне, што ж гэта дзеецца, калі ў гэтым Садоме нават езуіты не могуць захоўваць сваю дабрачыннасць? Хіба хто мог паверыць, што ў іхняй школе смаркачы носяць фармазонскія знакі, а кіроўцы, здаецца, не ведаюць пра гэта – *o tempora, o mores* (што за часы, што за норавы! *лац.*).

І гэта было яшчэ не ўсё: ён ездзіў ад дома да дома па ўсёй акрузе, асабліва да ўдоў, гаварыў з імі пра выхаванне дачок, і прасіў, каб засцерагалі іх ад усялякіх такіх замежных ідэй, як вывучэнне французскай мовы, ігра на клавікордах, і выкарыстанне парфумы, толькі што завезенай у Літву заезнымі фармазонамі, якая каштуе пяць тынф кожная, замест хатняй ружовай вады, якая пахне сапраўды высакародна, даспадобы Найсвяцейшай Багародзіцы і ўсім святым.

І паколькі ён быў такі заўзяты, і ва ўсіх юрыдычных і эканамічных абставінах ён меў *voce[m] decisivam* (рашаючы голас, *лац.*) па ўсёй акрузе, то і яго місіянерская праца не была зернем, кінутым на камень. і атрымала здаровы эфект. Міхась пераехаў у Нясвіж. Цяпер ужо бацька толькі і думаў пра яго. Кожны раз, калі стараста нагадваў яму, што набліжаецца свята, дзень Святога Ігнація, апекуна езуітаў, бацька загадваў запрэгчы чатырох коней у воз, адправіць яго ў Нясвіж з

наказам прывезці Міхала. Калі хлопчык прыязджае, ён дае яму дабраславенне, потым кажа слугам сачыць за ім і не будзе пытацца, што з ім дзеецца, пакуль сын не нагадае яму, што святы канчаюцца і што праз тыдзень трэба адправіць яго назад у Нясвіж; толькі тады бацька загадвае хлопцу агледзець свой гардэроб, цэлы, але вельмі заношаны, дае загад пашыць яму з хатняга сукна новае адзенне; перашыць свой стары кунтуш, ён паспрабуе зрабіць гэта непрыкметна напярэдадні ад'езду і, убачыўшы, што хлопчык не надта дрэнна выглядае ў абновах, дае яму некалькі пернікаў. Назаўтра новы клопат, грошы: за навучанне заўсёды плацілі авансам, налічваючы падстарасце дзвесце тынфаў за навучальны год. І ўсё гэта разам з Міхасём даручана даставіць у Нясвіж ужо не каму са слуг, а самому падстарасце, жонка якога пад вялікай таямніцай наладавала ўжо воз з каштоўнай скрыняй, напоўненай печывам, яблычным сырам, сушанымі ігрушамі, варэннем і іншымі свойскімі далікатэсамі. А стражнік, стоячы на ганку, кладзе рукой святы крыж, калі брычка знікае ў аблоках пылу.

III. Навучанне судовай справе

Пасля шасці гадоў карпатлівай вучобы ў Нясвіжскай школе, да якой ён ужо меў добры вопыт вучобы ў Варшаве, Міхал, навучыўся ўсяму, чаму там можна было навучыцца. Ён ведаў лацінскую мову як езуіт, тэалогію, малітвы на польскай і на лацінскай мовах, дасканала пісаў; але перш за ўсё, ён умеў мець зносіны з людзьмі, гэта значыць ведаў, *cui honor, cui decus, cui vectigal* (каму гонар, каму пашана, каму належнае. *лац.*). Усе адценні ветлівасці былі яму настолькі знаёмыя, што ён гаварыў па-рознаму з камергерам, або з якім чыноўнікам, або са шляхцічам без пасады. Калі ў гаворцы ўсе гэтыя якасці не былі настолькі бачныя, хоць сапраўдны знаўца адразу мог іх ацаніць, то ў лістах выяўлялася яго поўная дасведчанасць. Стражнік некалькі разоў спрабаваў выкарыстоўваць яго для якойсці сваёй перапіскі, і быў дужа задаволены. Пахваліўся сябру Куніцкаму: “Дарагі генерал, мне можна пазаздросціць: хлопчык выдатна піша! Калі ведае, каго да пячонак дастаць, то і лацінскую цытату ўставіць можа! Яго пісьмы можна вывучаць на памяць. І да зброі здатны; часам спрабую з ім пафехтаваць дзеля задавальнення, дык ён ужо і тут мяне пераўзышоў, а пан генерал ведае, што я нашу шаблю-карабелю не толькі дзеля ўпрыгожвання. Праўда, яго выхаванне каштавала мне шмат, але я гэтаму рады: хоць тут ні капейкі не прапала! Адзінае, чаго яму не хапае, гэта знаёмства з законамі; ён пакуль што не навучаны ім. Яго трэба адвесці да дасведчанага адваката, хай навучыцца служыць грамадству, каб потым сам мог есці свой хлеб. Я ўжо зрабіў яму добрую паслугу: у гетманскай харугве запісаў яго ў панцырную роту, і гэта сур'ёзная зачэпка, хай яшчэ і ў войску паслужыць.

Ён паехаў з сынамі у Слонім і, прыехаўшы ў свой дом, правёў там столькі часу, колькі яму трэба было, каб скінуць дарожную вопратку і надзець прыстойны

кунтуш, шыкоўны жупан, падперазацца пазалочаным поясам, не забыўшыся на шаблю; гэтая метамарфоза адбылася і з Міхалам. Прадстаўнікі двух пакаленняў роду Стравінскіх, задаволеныя тым, што на іх прыемна глядзець, рушылі пешшу да сядзібы зямельнага рэгента Войшвіла, занага прававедніка, які некалі знаходзіўся на апекунскім утрыманні ў Стравінскага. У павятовым судзе ён займаўся разборам спраў, звязаных з уладаннем зямлэй.

Яны ішлі ў такім парадку: бацька наперадзе, сын на тры крокі ззаду, а слуга стражніка на дзесятак крокаў ззаду з пачкам папер пад пахай.

На ганку яны ўбачылі рэгента, гатовага сустрэць высокага госця. Пасля шматлікіх цырыманяльных і этыкетных паклонаў бацька, узяўшы з рук слугі свае дакументы, увайшоў у пакой перад рэгентам, пасля чаго і сын адважыўся пераступіць парог; старэйшыя селі, а хлопец, нягледзячы на настойлівыя просьбы гаспадара, глядзеў на бацьку і дапамагаў яму стоячы. Рэгент падаў знак званочкам, і праз некалькі імгненняў увайшла старая ключніца, трымаючы ў руках срэбны паднос з дзвюма бутэлькамі сухога віна і адной маленькай шклянкай, на якой з аднаго боку быў выразаны польскі арол з літоўскай Пагоняй, а з другога выказванне на лацінскай мове: *Paulatim summa petantur* (мэта будзе дасягнута паступова, *лац.*), як бы для папярэджання, што невялікі келіх не павінен паўплываць на жаданне выпіць многа.

Пакаштавалі віно, пагаварылі аб тым-сім да пачатку сур'ёзнай размовы. Потым пан стражнік дастаў з папкі пажаўцелы збуцвелы дакумент.

— Глядзі, пане рэгент, якая цяпер справядлівасць паміж людзьмі – з гэтым Масальскім, разбойнікам, які *via facti* (фактычна, *лац.*) захапіў мой млын, і з якім я з нецярпеннем чакаю судовай справы, бо мне так хочацца дамагчыся справядлівасці, у сваім маніфесце адважваецца сказаць, што мой млын – маладзейшы, таму старэйшаму павінен саступіць.

– А гэта, напэўна, у татарскім Статуце прыдумалі гэтую прыгожую звычку, што старэйшаму дазволена біць бізуном усіх толькі таму, што той раней нарадзіўся. Паглядзіце, каханы рэгент, які ў мяне дакумент! Я знайшоў яго, капаючыся ў сваім архіве. Ён пацвярджае мае права валодаць гэтым млынам. Што вы на гэта скажаце?

— Так, гэта цудоўны дакумент.

– У нас растуць шанцы, ці не праўда?

— Няма шкоды, якая не абернецца на карысць! Як добра, што ксёндз біскуп з'ехаў у падарожжа, ён даў пану апекуну час лепш падрыхтавацца.

— Ведаеш што, мой рэгент, старыя дакументы трэба часам пагартаць, бо можна і павесяліцца, і павучыцца; мы напішам прыстойны рэстр прэтэнзій, ці не так? Таму што я *cum plenissima fiducia* (з поўнай упэўненасцю, *лац.*) спадзяюся

— Тут у нас поўная згода, пане. У наступны тэрмін паўнамоцтваў мы возьмем гада за жабры!

– Пане рэгент, дабрадзею, паверце мне, што я не хачу чужога, я б нават менш дбаў пра сваё, калі б не амбіцыі. Але я хачу, каб усё было па справядлівасці. Гэта ўсё, што я патрабую для сябе. Вы самі бачыце, што праўда на маім баку, і справа толькі ў подласці суда.

І так вось два адвакаты спрачаліся, часта асвятляючы горла рабінавай настойкай. На даволі доўгі час запанавала маўчанне, бо гаспадар быў вельмі разважлівы, пісаў, але мала размаўляў, хіба што на судовых паседжаннях; там ён спрачаўся да знямогі, а дома пісаў, маліўся і піў. Таму, калі маўчаў, то зусім не клапаціўся аб аджыўленні размовы, а аўтаматычна наліваў віно ў пусты келіх, і ўвесь яго розум быў заняты, дакладней, пагружаны ў розныя стратэгічныя камбінацыі, якія ён павінен быў выпрацаваць у справе былога патрона. Думкі былі падагрэтая прапанаванай сумай аплаты, на якую ён глядзеў з пэўнай доляй зацікаўленасці.

Заглыблены ў роздум, рэгент ледзьве ачомаўся, калі стражнік загаварыў сваім гучным голасам:

– Пане рэгент! Бог ведае, мне брыдка з-за маіх адносін з са злым біскупам. Няхай яно ідзе па волі Божай, ды яшчэ спадзяюся на сяброўскую абарону васпана, але цяпер мне трэба пагаварыць пра іншае, для мяне гэта значна важней, бо гаворка ідзе пра лёс майго дзіцяці, якога ты бачыш перад сабой. Згодна з нашай дамоўленасцю, ты возьмеш яго да сябе, і тым сплаціш мне, так можна ануляваць наш рахунак. Я зрабіў васпана правазнаўцам, зрабі яго сваім слугой, хай ён пажыве ў вас. Аддаю яго пану рэгенту ў *plenissimam potestatem paternam* (самую поўную бацькоўскую ўладу, лац.); як добры бацька, пільнуйся, каб ён не схібіў і працаваў старанна, калі ў вучня будуць якія выбрыкі, хаця ён ужо таму-сяму навучыўся, то, навошта ж тады розгі? Успомні, як некалькі разоў я быў табой незадаволены; але калі я зрабіў табе прыстойную ланню, ты ператварыўся ў голуба. Мой хлопец дома не быў сапсаваны, таму што быў дзіцем, калі маці пакінула яго мне з ласкі Мяцельскага а, якога Бог паслаў мне, мабыць, за мае грахі. Ён жа не толькі зняславіў мяне, пазбавіў пасады, але і пазбавіў нажытага крывавым мазалём. Адзінае, што ў мяне засталася, хоць гэтага хлопчыка вывесці ў людзі. Вазьмі яго на іспыт, паглядзі, на што ён здольны, чаго ён не ведае, але ад васпана можа дазнацца.

І, дастаўшы з кішэні кашэль, ён перадаў яго Міхалу, сказаўшы;

– Вось сто тынфаў, а гэта твая паўгадовая сума на выдаткі. Я ўжо збяднеў з ног да галавы, так што спадзяюся, што гэтага павінна хапіць, тым больш, што гэта ўсё мае багацце. Нічога ў мяне няма, маці ўсё забрала з сабой, нават рэшту яе пасагу наяўнымі забрала, і тое, што я зарабіў сваёй крывавай працай, але, я спадзяюся, што яшчэ паспею паправіць свае справы. Я патрабаваў, каб яна пакінула хоць што-небудзь з каштоўнасцей, але мяне ніхто не паслухаў.

Ты ўжо нямала атрымаў ад мяне, паспрабуй апраўдаць мае надзеі на цябе. З гэтага часу ты будзеш на хлебе рэгента, майго дабрадзея, і памятай, што не будзеш есці яго бясшлатна.

Ты ведаеш, як я скарыстаў сваю бацькоўскую ўладу. Калі ты будзеш слухацца васпана, то зробішся паважаным чалавекам, калі ж будзеш біць лынды, замест таго, каб улягаць у вучобу, то ўведаеш, які бізун лепш сплечены, езуіцкі ці адвакацкі. Калі я буду ведаць, што ў вас усё добра, то змагу нешта для цябе зрабіць; аднак не спадзявайся на гэта і старайся ні для каго не быць у цяжар, жывучы сваёй працай.

Гэтыя словы сын засвоіў добра, бо да гэтага быў падрыхтаваны бацькоўскім выхаваннем. Яму і ў галаву не прыходзіла прэтэндаваць на якое-небудзь права, на маёмасць бацькі, ён быў упэўнены, што, не прыняўшы хрысціянскае жыццё і выхаванне, ён не зможа цалкам адплаціць яму нічым. Больш таго, ён адчуваў, што, маючы галаву і рукі, павінен будзе некалі рабіць справу за бацьку. Ён упаў яму ў ногі, падзякаваў за клопат у часы яго маленства і юнацтва, за тое, што дапамог яму адзеннем і капейкай, дадаўшы, што з Божай ласкі і паслухмянасці рэгенту, ён выйдзе ў людзі, што аднойчы стане суцяшэннем і дапамогай свайму бацьку. А стражнік, наставіўшы такім чынам свайго сына, адпусціў яго з халодным выглядам але з ласкавым сэрцам.

IV. Міхал стаў адвакатам

Міхал так старанна ўзяўся за справу, што праз некалькі месяцаў ужо быў, як кажуць, правай рукой рэгента. Ён, ужо знаёмы з законамі і судовымі працэдурамі, складаў зводкі, увёў найлепшы парадак у канцылярыі свайго патрона, каб, калі рэгенту спатрэбіцца дакумент, ён толькі зірне на зводку, і ўжо ведае, дзе знайсці гэта; ён нават стаў рыхтаваць судовыя паперы, калі рэгент даручаў яму гэта, і стражнік сам змог пераканацца ў гэтым на ўласныя вочы, бо князь Караль Радзівіл, нядаўна яшчэ літоўскі мечнік, неўзабаве стаў віленскім ваяводам, атрымаўшы ў спадчыну маёнткі, якія перайшлі яму пасля смерці бацькі, паклікаў Стравінскага да сябе на службу. Ён стварыў адмысловы альбанскі, па назве сядзібы ў Альбе, гурт з ліку сваіх прыхільнікаў, паставіў на чале яго генерала Куніцкага, стварыў і сваю міліцыю. Кіраўніцтва сваёй партыяй у Мінскім ваяводстве ён даверыў Куніцкаму, і тым не менш, ацэньваючы вопыт стражніка і ведаючы яго асабістую нянавісць да ксяндза біскупа Масальскага, галоўнага праціўніка дому Радзівілаў, даверыў яму стырна ў гэтай партыі ў слоніўскім ваяводстве; таму бацька больш часу стаў праводзіць у Слоніме і мог увачавідкі назіраць і ацэньваць учынкi свайго сына, так любячы бацькоўскаму сэрцу. Пры ўсім гэтым сціплы Міхал пакутаваў ад нястачы, і яго руплівая праца не магла даць яму дастаткова сродкаў. Сыну немагчымага гараджаніна, які здзівіў увесь павет, і які яшчэ ня быў адвакатам, шляхта не адважалася даваць грашовыя ўзнагароды, сплочваючы яму выгаднымі даручэннямі за розныя паслугі, напрыклад: рабіць даведкі, напісанне маніфестаў і гэтак далей, і тут трэба было не адставаць ад калегаў, сыноў менш уплывовых грамадзян, якія, тым не менш, мелі больш шырокую падтрымку, чым ягоны бацька.

А яму трэба было апрануцца па-людску, прымаць прыезджых сяброў, заслаць добры абрус у дзень імянін, і за ўсё гэта дзвесце тынфаў у год, нават меўшы галаву Саламона мудрага, пражыць было немагчыма. Нягледзячы на самую строгую эканомію, ён упаў у даўгі, хай і невялікія, але яны трывожылі яго да такой ступені, што, ва ўсякім выпадку, па парадзе і з дазволу рэгента ён вырашыў пайсці да бацькі за падтрымкай. Якраз была спрыяльная акалічнасць: падчас апошняй судовай сесіі ён перамог у бацькавай судовай справе з панам Магілам, вялікім прыхільнікам і кліентам ксяндза біскупа, і не было ніякага сумнення, ён выйграў гэтую справу сваімі намаганнямі, таму што якраз у гэтую пару цяжкая хвароба прыкавала апекуна да ложка ў вёсцы.

Міхал паехаў у вёску да бацькі, і, яшчэ здалёку ўбачыў, што бацька ідзе некуды са сваім аканомам. Ён выскачыў з каляскі, кінуўся ў ногі бацьку і, укланчыўшы, працягнуў яму выпіску з указа аб асуджанні пана Магілы на заключэнне ў турму і загад выплаціць штрафы за лес, што было справядлівым. Стражнік быў вельмі рады, абняў сына, упершыню ў жыцці пацалаваў у лоб, размаўляў з ім з надзвычайнай цеплынёй і нават падчас вячэры перакуліў чарку старога віна за яго здароў'е.

— Што так, то так, мой Міхась, усе пра цябе кажуць толькі добрае, і я думаю, што яны кажуць праўду. Няўжо ж некалі ты будзеш спраўна служыць, станеш афіцыйным законнікам, як і рэгент Войшвіла, які быў пад маім апякунствам каля дваццаці гадоў таму? Гэта былі добрыя часы! Але і цяпер, хто мае галаву і сэрца, той справіцца. Ты ўбачыш, як пацякуць грошы, і тады вось ты зможаш мне дапамагчы.

– Пакорліва дзякую, тата, за дабрыню, за надзею на мяне; і я адпускаю сваю надзею на волю, аднак, маючы вялікую і пільную патрэбу, я адважуся яшчэ раз папрасіць зрабіць мне ласку.

– Ох, ох, ці хочаш ты часам зазірнуць у кішэню свайго бацькі? Лепей дай сваім вачам глянуць на што іншае, бо нічога не знойдзеш у маёй кішэні. Мне хацелася б быць маладым і мець грошы, але тут трэба спыніцца на нечым адным. Ах! Для таго, каб я мог вярнуць сваю маладосць, я з задавальненнем аддаў бы тыя некалькі капеек, якія я зарабіў, і ці толькі іх!

– Толькі гэты год цяжкі для мяне, тата, але ў наступныя гады я буду сам выступаць за пацярпелых; калі мне гэта ўдасца, я прыму прысягу пасля заканчэння тэрміну вучобы, і грамадзяне будуць фармальна давяраць мне свае інтарэсы і даваць за іх *deservitam mercedem* (надзейную аплату, *лац.*), у адрозненне ад сённяшняга дня, калі яны толькі ветліва кланяюцца за маю працу і не плоцяць за яе; вось тады мы зможам жыць багата.

– А калі твая надзея праваліцца? – спытаў стражнік.

– Дапамажы мне, і падумай сам, а чаму яна не павінна спраўдзіцца? У рэшце рэшт, рэгент выдаў некалькі маіх спраў за свае і праз гэта ў мяне як бы і менш заслуг. Але ж ты ведаеш, што яны мае, не раз успамінаў.

- Але чаму ты звяртаешся да мяне? І колькі ты просіш?
- Калі б ты даў мне тры тысячы, мне б гэтага хапіла.
Тут стражнік ускочыў з-за стала і пачаў мерыць пакой шпаркімі крокамі.
- Тры тысячы, тры тысячы, а ты, васпан часам не памыліўся? Што гэта, ты хочаш здаць маёмасць у арэнду і выйсці з-пад юрысдыкцыі? Тры тысячы! Які шчодры дар! А дзе я вазьму тры тысячы? У каго ёсць тры тысячы? А нашто табе тры тысячы?
- Я не маю права патрабаваць такога падарунка, я толькі прашу пазычыць мне гэтую суму, а праз год, дасць Бог, трэба пачакаць, я спадзяюся заплаціць усё да капейкі.
- Надзея, надзея, падобны артыкул не згадваецца ў Літоўскім Статуце; тым не менш, якая ў цябе надзея? Дазволь мне даведацца пра яе.
- У мяне ёсць дамоўленасць з рэгентам, што, як толькі я прынясу прысягу на званне адваката, дыплом мне адразу выдадуць; ну і дадуць зарабіць на кавалак хлеба. І да таго ж я разлічваю, як на чатырох тузоў у калодзе, на некалькіх заможных грамадзян, якія давераць мне свае справы з вызначанай штогадовай аплатай. Так што памяркуй сам, тата, ці ёсць *pignus responsionis* (упэўненасць у поспеху, лац.) за тры тысячы?
- Тут стражнік зноў сеў за стол і пачаў брынчэць відэльцам па лямпе.
- Так ці не так, гэта яшчэ бабка надвое казала. Ёсць нешта слушнае ў тым, пра што ты гаворыш, аднак не без “але”: як толькі ты, стаўшы адвакатам, пойдзеш на свой хлеб, выдаткі, як спорны дождж, абрынуцца на тваю галаву. Ты ж пад адкрытым небам не раскінеш свой намёт, як цыган, печанья галубы не пачнуць падаць з неба, трэба будзе думаць пра хаціну, кладоўку, абслугоўванне, і ўсё гэта бясплатна не даецца.
- Я спадзяюся, што ты дазволіш, каб я заняўся тваімі судовымі справамі. І што на першы час ты дазволіш мне карыстацца тваёй сядзібай, дасі мне адну-дзве фуры збожжа.
- Ну, гэта вельмі слізкая надзея, у мяне няма такіх спраў, каб за іх задарма аддаць сваю сядзібу. Багацце, хата ў Слоніме, кухня, карэтная, ляднік, мураваны склеп, хлебны магазін, вось што я мушу вярнуць, бо гэта не белыя грыбы, якія самі раслі і нічога не каштуюць! Аддай дом, ды яшчэ і зерне! Ну і свет цяпер пайшоў! Ён яшчэ не дайшоў да справы, а ўжо гатовы ўсё забраць; сядзібы мала, дай яшчэ зерне ў фурах! Можа, даць табе аўса? можа сала і масла?
- Не гневайцеся раней часу! Бог з ёй, з гэтай сядзібай, з усімі дадаткамі да яе! Я і надалей буду служыць бацьку бясплатна, як службыў дагэтуль. Рэгент пісьмова прызнаецца, што не мачыў пяро ў чарніліцу ў справе з панам Магілай, я ўсё зрабіў, таму што гэта быў мой абавязак, і веру, што з Божай міласэрнасці завяршу і іншыя справы. Я цешыў сябе надзеяй, што буду прасіць падтрымкі ў бацькі для сябе, і хоць

не знаходжу ў гэтым ягонай ласкі, я адыходжу з сумам, але менш заўзята служыць не буду.

— І ў якой такой гарачай вадзе ты купаешся! Якая ганьба! Хто табе сказаў, што са мной не будзе толку? Пачакай, дай дыхнуць! Я ж не адмаўляюся ад сваіх судовых спраў, пакуль сын мяне падтрымлівае. І я ніколі не спадзяваўся на плату за гэта; дам табе памочніка з вёскі, хай пакуль ён будзе жыць за твой кошт, а што да разлікаў са мной, то тут хай твая галава не баліць, пра гэта я і слухаць не хачу.

Notabene (дарэчы, *лац.*), калі я прыеду ў Слонім, каб зімой заўсёды было чыста і цёпла ў пакоі, дамовіліся, пан Міхал? А што да грошай, то Бог дасць, я сам за год іх зараблю; калі ты мяне не падвядзеш, грошы будуць, і я табе іх дам. Спадзяюся на Бога, што на працягу трох гадоў набяру тры тысячы. Тры тысячы! Ах, як цяпер усё ўзнялося ў цане, каштуе ўсё даражэй! А гэтыя дзеці – яны добрыя, пакуль іх кішэні не занадта вялікія. Праўда, калі сын ідзе на свой хлеб, яму нельга не дапамагчы. Добра, што хоць праз пазыку, хаця іншы чалавек, можа, і бясплатна захацеў бы парадаваць гэтай сумай. Гэта цяпер свет такі, а хлопец працуе, я гэта ведаю збоку; ну, добра, добра, дам, дам, дам, будзь спакойны, ты ўжо добра папрацаваў на мяне, *a clara pacta claros faciunt amicos* (добрыя справы даюць добрае сяброўства, *лац.*). Сам бачыш, Міхась, што гэта ўсё ж рызыкаўна.

Міхал, поўны добрых надзей, пакінуў бацьку, а той назаўтра, размаўляючы з уніяцкім пробашчам, усё яшчэ ў ружовым настроі, не шкадаваў хвалы для сына. Па сутнасці, пасля гэтай барацьбы скупасці і бацькоўскай любові апошняя атрымала ўрачыстую перамогу. У нашым народзе скупыя людзі ўвогуле ўзорнай сумленнасці, бо няма нічога больш памылковага, чым лічыць прагнасць неаддзельнай ад хцівасці; наадварот, марнатраўцы, звычайна подлыя і злыя людзі, заўсёды прагныя. Скупы, калі ён сумленны, толькі клапоціцца пра сваю маёмасць, ён менш прагне чужога; нават я думаў, што ў падобных людзей іх засцярога паходзіць не столькі ад фізічнай, цялеснай прыхільнасці да грошай, колькі ад нейкай маральнай упэўненасці ў тым, што яны ў пэўным сэнсе нясуць справаздачу перад Богам на падставе свайго стану, які яны атрымалі ад Яго, і які будзе расці і квітнець толькі іх працай і намаганнямі.

З гэтага шэрагу людзей быў і наш стражнік. Прывязаны да сваёй уласнасці, якая яго спарадзіла і выхавала, ён хутчэй дазволіў бы яе пазбавіцца, чым падвоіць, крыўдзячы Бога і сваё сумленне.

Ён часта бурчэў на сына, але любіў яго шчыра і сур'ёзна, бо гэтая любоў грунтавалася на павазе. Да таго ж Міхал быў паўтарэннем свайго бацькі да дробязяў; той жа лад думак, тая ж набожная сумленнасць, тая ж прыхільнасць да родных звычайў, тая ж пагарда да ўсіх замежнікаў, нянавісць да раскошы ва ўсім, акрамя праў гасціннасці.

Ішоў час. Наш стражнік, як і абяцаў, прыехаў у Слонім, дзе была шматлюдная судовая сесія. Міхал дзесяткі разоў стаяў падчас яе гарой за падсудных

і так радаваў усіх сваімі выступленнямі ў іх абарону, што ў старога сэрца таяла; ні пра што ў Слоніме столькі не гаварылася, акрамя як пра розум маладога Стравінскага; яго хвалілі, асабліва пасля судовых пасяджэнняў.

– Што гэта за дзіва?.. – пытаў пан Корбут, слоніmsкі падстолій, крыклівы дзядок і некалі знаны адвакат, – наш пан Міхал як бы мімаходзь паўтарае ранейшыя часы; ды нават раней я нічога падобнага не чуў. Я ўжо больш за шасцьдзесят гадоў на службе, памятаю нават тое, як кароль Сас праязджаў па дарозе праз Біржы да Пятра Вялікага. Тады я вучыўся ў нябожчыка Мітарнаўскага, якога называлі Дэмасфенам Слоніmsкім. Пан Мітарнаўскі, бывала знаходзіў у Цыцэрона якую-небудзь доўгую цытату, і ўстаўляў у сваю лекцыю, якую прыемна было слухаць. Госпадзе, блаславі яго душу, ён быў вялікі чалавек, не клапаціўся пра багацце, а жыў толькі дзеля славы, і меў ліставанне з усім светам. Не прайшло і дня, каб ён не напісаў сваёй рукой некалькі лістоў. Ён быў такі мудры чалавек, што, калі хто успрымаў яго казань з трыбуны, то заўсёды быў расчулены. Магчыма, я не дажыву да гэтага, але памятайце мае словы, вы ўбачыце, што пан Міхал будзе другім Мітарнаўскім.

– А вы ўспомніце, – нагадаў пан Гадземба, памежны прыстаў, – як пан Міхал у выпадку з тым дыяканам, што абрабаваў царкву, умела ўжыў гэты сказ Тацыта: *quid leges sine turibus* (і законы могуць згрызці пацукі, лац.)?

Яго падтрымліваў намеснік Рымунт:

— У яго прамовах ўсё ёсць, нібы ў новых Афінах. Ёсць там яшчэ Святая Біблія, Тацыт, Каханоўскі, нават казкі, якімі нянькі цешаць дзяцей перад сном. І кожная рэч на сваім месцы, нібы зроблена для яго. Ён з маладых, ды ранні. Малады яшчэ Стравінскі, праўда, але ён ужо адзін з нашых першых юрыстаў.

Слухаючы ўсё гэта, стражнік ад радасці нічога не мог вымавіць, толькі адной рукой гладзіў вусы, а другой пляскаў сябе па баках. Па заканчэнні тэрміну паўнамоцтваў пан Міхал прыняў прысягу і быў прыняты ў слоніmsкую адвакатуру. Усё, што ўбачыў і пачуў стражнік, так падабалася яму, што, калі сын прысягнуў, ён заплакаў ад радасці. *In gratiam* (у падзяку, лац.) сыну і з пашаны да яго ён зладзіў вялікую пачостку, на якую запрасіў усю слоніmsкую судзейскую кампанію, і там адлічыў не тры, а чатыры тысячы: тысячу злотых у падарунак і тры за доўг, але пасля сёмага або восьмага кубка, калі ён расхваляваўся, то дастаў з-за пазухі паперыну і разарваў яе, кажучы:

– Сыноч, я вызваляю цябе ад твайго доўгу, ты ніколі не падводзіў мяне.

Міхал упаў да ног бацькі, які падняў яго і абняў. Бацька і сын узяліся за рукі, пачалі цалавацца і ад душы заплакалі. Уся шляхта, убачыўшы гэта, таксама плакала; але потым зноў падняла келіхі – за бацьку і сына.

Вось так спадар Міхал на пачатку сваёй прафесіі стаў славетым як чалавек высокага розуму і вялікага красамоўства, а неўзабаве ўзняўся на першую прыступку слоніmsкай адвакатуры. На яго ўсклаўся абавязак абараняць інтарэсы

наймагутнейшага з гараджан, самога Радзівіла, так што слава ўвянчала яго, а сумленна заробленыя грошы пацяклі ракой. Мала таго, што ён еў свой хлеб, але нікога не выпускаў з хаты, не выпіўшы з ім на добрае здароўе. Хоць і спрыяў бедным удовам і сіротам, але з такім жа запалам, якога не шкадаваў, выступаў у судовых справах самых магутных павятовых гараджан, яму ўсяго хапала, ён нават пачаў збіраць маленькі капіталец, якія аддаваў на захаванне князю ваяводу. Прыбыткі з кожным годам раслі да вялікай радасці ягонага бацькі, які ведаў пра ўсё гэта, бо сын без яго парады і блаславення нічога не рабіў.

V. Замежнае выхаванне

Людвік пайшоў іншым шляхам. Пасля ад'езду Міхала з варшаўскай езуіцкай школы ён больш за год у ёй не затрымаўся. Граф Мяцельскі, які быў у сваяцтве з князем Станіславам Ляшчынскім, зрабіў яго кавалерам мальтыйскага ордэна, адвёз яго ў Латарынгію і там змясціў у рыцарскую школу, якраз у час праўлення гэтага караля заснаваную ў Люневілі. Там ён атрымаў належнае выхаванне, а з ім тую выкшталцаванасць, якой французскія прыдворныя адрозніваліся ад усіх астатніх. Калі ён выйшаў са школы, кароль даў яму званне капітана, паслаў служыць у адным замежным палку, які быў на ўтрыманні Францыі і прызначаўся для вайны супраць прусакоў. Людвік, малады, стройны, смелы, незвычайна прыгожы, лёгка заваяваў павагу і давер сваіх апекуноў. У бітве пры Мадэне на вачах у маршала дэ Бройля куля навывлёт прастрэліла яму твар. Шрам ад раны застаўся, але не толькі не знявечыў яго, але нават рабіў больш прывабным, дадаў рыцарскую вытанчанасць ягонаму твару. Маршал дэ Бройль палюбіў Людвіка, адаслаў праз яго ў Версаль некалькі сцягоў, захопленых пад Клостэркампам, з найлепшай рэкамендацыяй каралю. Прадстаўлены манарху, ён атрымаў права ездзіць у каралеўскіх карэтах, быў тады такі звычай, а тым самым і дазвол прысутнічаць пры двары. Ледзь ён аказаўся ў пасольстве нашай краіны, то ачараваў усіх прыгажосцю і досціпам, прыдворныя дамы з гэтага часу, па-іншаму яго і не называлі, толькі *le beau comte* (прыгожы князь, *італ.*). Што яго падняло да самай высокай вяршыні папулярнасці, дык гэта тое, што, калі ў прысутнасці Людовіка XV ён танцаваў з маркізай дэ Пампадур менуэт, кароль гучна сказаў, што роўнага танцора няма на ўсім французскім двары. Вядома, зразумела, што значыла такая пахвала ў той час, калі адно пахвальнае слова ў вуснах караля шанавалася вышэй, чым водбліск славы ў Еўропе. І на самай справе, чаго не далі яму высокія службовыя асобы, сведкі і суддзі яго ваеннай доблесці, тое даў яму менуэт. Бо праз некалькі дзён пасля гэтага кароль узнагародзіў яго крыжам Святога Людовіка і даў званне падпалкоўніка, да таго ж шэсць тысяч франкаў пажыццёвай рэнты і апартаменты ў Версалі.

Людвік, адданы вялікаму свету і шчаслівы ў каханні, прывык да самых шыкоўных упрыгожванняў, да таго ж быў распешчаны, пра будучыню думаць не хацеў. Не

маючы іншых сродкаў, акрамя надзей, улез у даўгі; няшчасныя яго папличнікі не прамінулі скарыстацца гэтай акалічнасцю, каб прынізіць прыдворнага, з якім не маглі справіцца. Яны ўгаварылі яго крэдытораў падаць на яго ў суд; не маючы магчымасці ні расплаціцца, ні абскардзіць свае пазыкі, ён ужо ледзь не быў заключаны ў турму, але тым яшчэ больш набыў важнасць і бляск; таму што, пакуль маркіза дэ Пампадур чакала, што ён адправіцца да яе па дапамогу, графіня Гаўсэн, якая сваім занадта вялікім уплывам знішчыла не аднаго прыдворнага, заклала свае брыльянты каб вызваліць *le beau comte* з палону. Аднойчы, калі за кулісамі французскага тэатра Людвік размаўляў з прыгожай закаханай у яго актрысай, граф дэ Ліксен, адзін з уплывовых прыдворных, які больш двух гадоў палаў нешчаслівым каханнем да панны Гаўсэн, ад зайздрасці адважыўся па-панібрацку пагардліва звярнуцца да Людвіка, ён назваў яго авантурыстам; Людвік быў пакрыўджаны, выклікаў француза на дуэль, а назаўтра раніцою закалоў яго шпагай. Людвік за гэта быў увязнены ў Бастыліі, але ненадоўга, бо неўзабаве быў вызвалены дзякуючы заступніцтву сваёй апякункі маркізы, якой абавязаны быў прыхільнасцю, не страчанай нават пасля незлічоных здрад Людвіка. Гэта для ўсіх, акрамя аднаго толькі караля, не было таемным.

Так вірвала яго жыццё, напоўненае асалодай і шаленствам, пры самым высокім, але разам з тым самым распуслівым еўрапейскім двары; ён быў душой усіх баляў, усіх свецкіх увесяленняў; ён прымаў прыдворную моладзь у сваіх апартаменты, якія вытанчанасцю і багаццем убранства славіліся ва ўсім Парыжы, таму што гэтым ён быў абавязаны шчодрасці маркізы. Толькі сталовае срэбра, якім яна яго надарыла, ацэньвалася ў тры сотні тысяч франкаў.

Збіраліся на яго сьнеданьні акцёры і актрысы, філосафы і артысты, дамы і нават прыдворныя дамы, але да таго ж ён быў у цесных адносінах з энцыклапедыстамі. Ён быў іх любімым. Нават першы сярод іх Фернейскі, мудрэц Вальтэр напісаў да яго ліст вершамі, у якім ён яго называў Анахарсісам, першым, годным быць у сонме мудрацоў, жадаючы яму больш шчасця ў тым, каб той змог адукаваць неасвечаных скіфаў, і скончыўшы словамі: “Табе, адважны і разумны малады чалавек багі даручаюць укараніць філасофію на берагах Нёмана і Барысфена (Дон)”.

Такі ліст Вальтэра, за прыхільнасць якога вялікія манархі так дорага плацілі, ва ўсім Парыжы разглядаўся як патэнт, дадзены Людвіку на мудрасць. Хто асмеліўся б адмаўляць у ёй яму, калі бясхібны настаўнік прызнаваў яе ў ім? І сам ён так не сумняваўся ў ёй, што часта ўжываў фразу “*nous autres philosophes*” (мы, філосафы, франц.), - што нават не лічылася ганарыстасцю.

Адносіны Людовіка з Вальтэрам і энцыклапедыстамі далі яму прыхільнасць да спадарыні Жафрын, чый дом быў нібы Акропаль французскай філасофіі, і неўзабаве ён так зачараваў гэтую старую даму, што яна называла яго сваім сынам, дала яму ласкавае імя Лулу, што потым усе дамы паўтаралі ў Версалі. У моду ўвайшло паміж

прыдворнымі дамамі называць яго *le brave et beau Loulou* (адважны і прыгожы Лулу, франц.).

Аднак трэба прызнацца, што з усіх яго зычліўцаў Жафрын найбольш эфектыўна паслужыла ягонаму будучаму, таму што ў яе доме ён пазнаёміўся і пасябраваў з двума польскімі панамі, у радстве паміж сабой, якія падарожнічалі разам за мяжу. Адзін з іх быў князь Адам Чартарыйскі, генерал зямель падольскіх, другі – Станіслаў Панятоўскі, вялікі літоўскі стольнік; гэтаму, апошняму, ён нават зрабіў вялікую паслугу, калі, не маючы луідораў, каб вярнуцца ў Польшчу, Станіслаў пазычыў грошы на слова ў Людвіка, які і не здагадаўся, як выгадна ён іх змясіў. Неўзабаве пасля гэтага іншаму залётніку ўдалося адвесці яго ад сэрца маркізы, а таму Людвік пазбавіўся невычэрпнай скарбніцы, якая дасталася яму ў спадчыну. Пасля таго як фартуна адварнулася ад яго, не было сродкаў для падтрымання ладу, калісьці прынятага, і пры самых лепшых жаданнях ён ужо не мог жыць толькі з ужо дадзенага яму, для іншага нават занадта дастатковага. Так лёс яго стаў хмурыцца. У гэтых чарадах надзей і роспачы да яго дайшла вестка, што стольнік Панятоўскі, карыстаючыся магутнай падтрымкай, наўпрост ідзе да заваявання польскай кароны. Людвік, нядоўга думаючы, прадаў сваю мэблю, маёмасць і срэбра, а затым як чалавек бязмернага гонару, заплаціў свае даўгі і пакінуў Версаль і Парыж, каб паспрабаваць дамагчыся поспеху ў Польшчы, адкуль яго некалі вывезлі.

Ён выехаў з дарагім гардэробам і кучай каштоўнага барахла, парэшткамі багацця фаварыта фартуны, такой прыязнай да яго некалькі гадоў. Людвік хоць і зусім сфранцузіўся, аднак не парваў усе адносіны з Радзімай. Кожны год па меншай меры пісаў бацьку ліст, як патрабавалася па этыкету; да айчыма часцей, асабліва пасля смерці маці, а найчасцей да Міхала, захаваўшы ў памяці рэшткі даўнейшай братэрскай любові, якая была ў яго ў варшаўскай школе. Па-польску ён пісаў бацьку і брату, так як пры двары князя Ляшчынскага гэтая мова была ва ўжытку; князь нават быў зацікаўлены, каб польская моладзь у ёй практыкавалася ў рыцарскай школе, і каб паміж сабой ўжывала выключна родную гаворку. Стражнік пісаў у адказ яму, нязменна запрашаючы яго вярнуцца дадому, каб яму па гаспадарцы дапамагаў, і нарэшце напісаў, што прыдбаў яму месца ў князя ваяводы віленскага, і што лепей добраму шляхцічу служыць Госпаду і людзям, чым за гарамі дагаджаць іншаземцам у Парыжы. Ад брата ён часцяком атрымліваў лісты, і хоць пры розным выхаванні не магло быць у іх уяўленнях ніякіх агульных інтарэсаў, яны ўсё ж любілі адзін аднаго і шкадавалі, што яны не разам.

У Варшаву Людовік трапіў у 1764 годзе, у самы дзень абвяшчэння каралём Станіслава Панятоўскага, і быў адным з першых, хто прысягнуў яму як падданы новага караля. Кароль прыняў яго як даўнейшага прыяцеля, і сам прадставіў яго дамам свайго двара, а князь Адам Чартарыйскі прымусіў яго пасяліцца ў сваім палацы. Выкшталцанасць адзення, мудрагелістасць яго прычоскі (аднаго з самых славутых парыжскіх цырульнікаў ён прывёз з сабой), гэты акцэнт у польскай мове,

гэтыя чужыя крыжы на грудзях, шрам на твары, водгалас ягоных колішніх ваенных подзвігаў і поспеху ў жанчын, асабліва ў фаварытак французскага двара маркізы дэ Пампадур і мадам Гаўсэн, усе гэта дало Людвіку вялікую вядомасць у польскай сталіцы, дзе ўжо таксама разбэсціліся і звыклі пагарджаць айчыннымі нормамаі. Кароль, які любіў усякую іншаземнасць, жадаючы прывязаць яго да сябе, праз некалькі дзён пасля яго прыезду аддаў яму вакантнае Вялюньскае староства, тое, што ў Лодзінскім павеце, а князь Адам Чартарыйскі прадставіў свайму бацьку, князю і рускаму ваяводзе, і дзядзьку, канцлеру Літоўскаму, а той зрабіў яму камандорства Познаньскае. Так вась падчас вяртання на радзіму яго віталі і ўрадоўцы, і некалькі дзясяткаў тысяч прыязных людзей. Таму не дзіўна, што ён шчыра прывязаўся да старонкі, да якой самім выхаваннем не мог не адчуваць цягі, а тут яшчэ яна яго абсыпала ласкамаі. Таксама нічога дзіўнага не было і ў тым, што стражнік з Міхалам пад крылом князя Караля Радзівіла змагаліся супраць Станіслава, Людвік жа, кіраўнік каралеўскага кабінета, і парадамі і пяром падтрымліваў партыю караля, якую ва ўсёй яго сям'і ненавідзелі.

Дакладна апісаныя ў польскай гісторыі падзеі, якія адбыліся пасля смерці Аўгуста III ў 1764-м годзе. Народ пры кожным новым бескаралеў'і пакутваў ад наступстваў безуладдзя. На гэты раз ён падзяліўся на два бакі: адну з партый склалі каралеўскія nepřыхільнікі, на чале якіх стаяў князь Караль Радзівіл.

Набліжаўся момант, калі народы ўжо ні ўмеюць, не здольныя валодаць сабой. У такіх умовах сама па сабе ўлада пераходзіць да чужынцаў. Ксёндз прымас Любеньскі і князь канцлер літоўскі, адзіныя прадстаўнікі органаў улады, якія захаваліся і лічыліся законнымі, звярнуліся да замежных урадаў з настойлівымі просьбамаі дапамогі ад суседніх дзяржаў аж да ўвядзення войскаў для падтрымання дынастыі Пястаў.

Князь Караль Радзівіл пэўны час супраціўляўся; Станіслаў Аўгуст быў аднагалосна абраны ад усіх прысутных, выканаў іх волю і, падтрыманы сваімі дарадцамаі, людзьмаі помслівымі, доўга не спыняў пераследванне кіроўцы пераможанай партыі. У дыпламатычных адносінах кароль не пераставаў выстаўляць князя Радзівіла перад польскімаі дварамі як варвара, прыгнятальніка мірных грамадзян, які стварыў са свайго атачэння банду, войска, што складалася з парушальнікаў парадку. Так ён князя абгаварыў і зняславіў. А партыя караля, адабраўшы ў Радзівіла ўсякую надзею на падтрымку, нават ад двара помсціла яму як толькі магла.

Вось так – без пасадаі маёмасці, самы магутны і папулярны магнат стаў выгнаннікам і бадзягай, і, можа, быў бы ім да канца жыцця свайго, калі б Станіслаў Аўгуст, які і да ўлады прыйшоў дзякуючы інтрыгам, сам інтрыг не баяўся і ўдзельнічаў у іх. Яму здавалася, што ён зможа памірыць паміж сабой ворагаў у дзяржавах, якія акружалі яго каралеўства, самую магутную з іх усялякімаі спосабамі і заявамаі ён падтрымліваў, выяўляў прыхільнасць, але марудзіў з деяннямаі, бо не хацеў рызыкаваць. Прадпрыймаў захады, каб патаемна атрымаць руку царыцы; але не атрымалася, гэтая

надзея згасла, і ён яшчэ і пацярпеў праз гэта, а выйграў князь ваявода, таму што суседняя дзяржава, абураная няўдзячнасцю і хітрасцю караля, дазволіла прыхільнікам заснаваць у тым жа 1764 годзе канфедэрацыю у Радаме. Нібыта да Кацярыны II дайшлі чуткі пра спробы караля ўзяць за жонку эрцгерцагіню Крысціну, дачку Мар'і Тэрэзы. Гэты план раскрыў рускі пасол князь Галіцын.

Але прычына стварэння Радамскай канфедэрацыі была ў іншым. Самая вядомая версія выглядае наступным чынам.

Расія пераканалася, што ў Чартарыйскіх не знойдзе выканаўцаў сваіх планаў. Царыца вырашыла выкарыстаць супраць іх ранейшых сваіх праціўнікаў. Рускі пасланнік, карыстаючыся паслугамі вялебнага Гаўрыіла Падольскага (пазней – прымаса), здолеў завабіць ўсіх ворагаў караля. Ён падманваў іх абяцаннем зрынуць з трону Станіслава Аўгуста. Адначасова ён падтрымаў так званых дысідэнтаў – прыхільнікаў іншых веравызнанняў у Польшчы – кальвіністаў, лютаран, пазней уніятаў і праваслаўных, якія выступалі за раўнапраў'е з каталікамі. Радамская канфедэрацыя была склікана 23 чэрвеня 1767 года ў Радаме пад прыкрыццём расійскіх войскаў палкоўніка Васіля Кара для абароны ранейшага ладу Рэчы Паспалітай. Узнікла яна ў якасці рэакцыі на стварэнне іншаверных канфедэрацый (Слуцкай і Торунскай). 3 жніўня 1767 года яна была адноўленая ў Варшаве, доўжылася да 15 снежня 1767 года. Канфедэрацыя была створана па прапанове расійскага пасла Мікалая Рэпніна для ажыццяўлення раўнапраўя іншаверцаў, вяртання ранейшых шляхоцкіх свабод і навязвання расійскага паручыцельства. Яе падтрымлівала магнацкая апазіцыя (Патоцкія), якая супрацьстаяла рэформам караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Мэтай радамчан быў уціск "сямейнікаў" Чартарыйскіх, адхіленне іх ад уплыву на дзяржаўныя справы.

Пачаліся перамовы з князем Каралем Радзівілам, які знаходзіўся ў той час у Дрэздэне. Князь даў сябе выкарыстаць у якасці інструмента Расіі, пакляўся падпарадкоўвацца волі імператара. Вярнуўся ў Літву як трыумфатар, вярнуў свае маёнткі і землі. У Радаме сабраліся тым часам маршалкі канфедэрацыі, прыехаў і князь Радзівіл. На ёй палкоўнік рускай арміі Васіль Кар зачытаў прысутным гатовы ўжо акт канфедэрацыі: па якім "абвяшчаем гэтым актам канфедэрацыі гарантыю свабод і раўнапраўя дысідэнтаў". Пра развянчанне Станіслава Аўгуста не было згадкі. Калі пачуліся галасы апазіцыі, палкоўнік Карр абвясціў, што акт павінен быць цалкам прыняты, што рускія войскі стаяць напачатку. Людзі, якія сабраліся тады, не адважыліся аказаць супраціў, акт падпісалі, генеральным маршалкам канфедэрацыі абралі князя Радзівіла.

VI. Заручыны

У тых шчаслівых часы, калі віленскі князь ваявода яшчэ не распачынаў грамадзянскую вайну, ні адзін альбанец з ліку ягонаў міліцыі не збіраўся ні з кім

ваяваць. Але гэтыя часы мінулі і генерал Куніцкі з сынам, адзіным дзіцем, стражнік са сваім сынам Міхалам і іншыя, роўныя ім па ўзросту і заслугах, селі на коней, і кожны па старадаўнім звычаі, прывёў колькі мог узброеных людзей пад камандаванне князя ваяводы. Усё гэта не лепшым чынам адбілася на славянскім адзінстве, бо, з аднаго боку ім сілай і колькасцю супрацьстаяла армія, з другога было і раздваенне народу, таму што Станіслаў, які быў каралём, меў моцную законную партыю і ўрад, што давала яму поле шырокае поле дзейнасці для ўплыву на настроі ў народзе.

У ліпені 1767 года Радамская канфедэрацыя пераехала ў Варшаву; у кастрычніку быў адкрыты сейм пад кіраўніцтвам маршалка князя Радзівіла. Але князь пацярпеў паразу. Пераможаны пад Нясвіжам і больш не ў сілах утрымацца ў Літве, ён з войскам пайшоў праз Валынь і Украіну ў Валахію (Малдавія), у надзеі схіліць туркаў да вайны.

Яго ўдзел у частых бітвах, паходы праз краіны, яшчэ чакае свайго гісторыка, які пераканае сучаснікаў, што князь Радзівіл пане Каханку ў вачах людзей васемнацатага стагоддзя не быў дзіваком, а быў героем у няшчасны перыяд часу, калі ніякія ахвяры не ратавалі становішча. Усе яго планы рухнулі, замест дапамогі туркаў ён застае чуму ў Валахіі, якая тады была пад туркамі. Ён з болем у душы ўбачыў, што яго шэрагі, парадзелыя ў баях, яшчэ больш зменшыліся ад моравай эпідэміі.

Тады якраз прыйшла з Варшавы ўсеагульная амністыя для ўсіх каралеўскіх праціўнікаў, з якой адзін толькі князь ваявода быў выключаны. Князь, не зважаючы на сябе, на тое, што тычылася яго асобы, быў узрадаваны тым, што помста абмінула яго прыхільнікаў, сам угаварыў іх не супраціўляцца лёсу, пераканаўшы іх, што ва ўсіх адносінах яны павінны быць паслухмянымі. Затым ён адправіў іх на радзіму, а сам з некалькімі сябрамі, якія не адмаўляліся ад яго, пачаў свае вандроўкі па Еўропе. Так вярнуліся ў дамы свае шаноўныя літоўцы, а з імі генерал Куніцкі і наш стражнік. Першы ўжо без сына, таму што таго ён страціў падчас пераправы праз Днестр; другі, выжыўшы у моравым заразным павеце, са сваім сынам, верным спадарожнікам Міхалам. Выгнанне князя ваяводы, непрыхільнасць да яго ў процілеглай партыі, больш расхвалявалі яго, чым выгляд уласнага дома ператворанага ў попел, маёмасці, амаль поўнасцю разрабаванай і значнай часткі страчанай уласнасці. Ён зашыўся ў сельскай мясцовасці, разлучыўся з тымі, з кім сябраваў, адбудаваў сабе прыгожы дамок, паступова давёў да ладу гаспадарку, закупаў патрэбнае абсталяванне, прыгонныя сяляне вярнуліся да свайго добрага гаспадара. Усё ішло к таму, каб жыць, як у старыя часы, тым болей, што Міхал пасля вяртання з ваеннай службы жыў пры бацьку, а генерал быў настолькі прывязаны да стражніка, што, маючы значныя ўладанні ў Мінскім павеце і адну толькі вёску ў Слоніўскім, у ёй бываў часцей, каб быць бліжкім да сябра.

Сумавалі, праўда, па князю сябры і слугі Радзівілаўскага дома, але асірацелая альбанская кампанія не толькі тугою даказвала сваю прыхільнасць. Альбанцы так актыўна займаліся дапамогай свайму пану, што замежныя грамадзяне ў месцах, дзе ён часова жыў, зразумець не маглі, як гэта эмігрант, уся маёмасць якога падвергнулася канфіскацыі, вёў жыццё ў дзіўнай раскошы, нідзе не браў крэдыт, і ўсюды плаціў толькі звонкай манетай. І адсюль паўсталі размовы пра недзе закапаных на замкавым двары ў Нясвіжы залатыя статуі дванаццаці апосталаў у натуральную велічыню, пра нейкі Радзівілаўскі дукат памерам з жаронцы і г. д. На самай справе сапраўдным ягоным скарбам былі сэрцы сяброў, таму што, калі яго маёмасць забралі ў казну, яе пусцілі ў арэнду праз таргі, і альбанцы гэтую маёмасць паміж сабой разабралі за вельмі невялікія сумы, таму што ніхто без шкоды для здароўя не змог бы падняць цану на іх куплю, нікая дзяржава не здолела б абараніць такога чыноўніка ў Літве. У кожнага арандатара альбанца было два ўспрымання прыдбанага добра: адна казённая капейка, другая – Радзівілаўская капейка. Яны ў вачах урада выступалі як арандатары, а на самай справе былі сапраўды скурпулёзнымі адміністратарамі князя ваяводы; кожныя паўгода адпраўлялі пасланца з пэўнымі сумами, заробленымі іх працай і прадпрыемльнасцю, а той шукаў Радзівіла дзесьці ў Стамбуле. Заўсёды, кажучы пра пажары ў часы безкаралеўства, забываюць пра тое, што нашы бацькі, ні палісандравай мэблі, ні фасоністых люстэркаў, ні фарфаравага посуду, не бралі сабе: рабаванне ці пажар двараніна яны не маглі ўчыніць. Менавіта ў той час, калі кожны стаў рабом свайго рыштунку, яны больш за ўсё спрачаюцца аб свабодзе. Пасланец вяртаўся ў Літву, прывозячы альбанцам падзяку і Радзівілаўскае прывітанне.

Міхал, праславіўшыся ў вайне, вярнуўся ў родную сядзібу, не паступіў на службу як юрыст, а як адданы сын пасяліўся пры бацьку, дзе стаў апорай яго старасці, заняўся і домам, і гаспадаркай, а як сапраўдны аллбанец, аддаў у арэнду ўсе радзівілаўскія ўладанні ў слоніўскім павеце, з роўнай стараннасцю працаваў і для князя, і для бацькі. Якую капейку збярэ – аддае бацьку, а той толькі грошы лічыць, расфасоўвае, кладзе ў сховы. Церні гаспадарства Міхал захаваў пры сабе, а ружы падарыў бацьку. Стары здзіўляўся, што ніколі маёнтак столькі яму не прыносіў, руплівасць сына і сяброўства генерала Куніцкага былі яму самымі дарагімі скарбамі.

Генерал, страціўшы сына, прывёз у сваю сядзібу дачку, каб было ў яго сучаснае і дапамога. Яна пасля смерці маці выходзіла ў Вільні пры цётцы.

Зося была дзяўчынай незвычайнай прыгажосці і добрага сэрца. Хоць пры цётцы, жанчыне некалькі свецкай, яна займела вытанчанае выхаванне, але ўмела ва ўсім падпарадкоўвацца волі бацькі, старога сармата ў поўным сэнсе слова.

Пад кіраўніцтвам старой панні лаўчанкі, блізкай сваячкі генерала, яна ўзялася за жаночую работу ў сядзібе. Працавала ў садзе, раздавала пражу, навучылася гнаць гарэлку і варыць варэнне - усё гэта радала бацьку. І хоць у яе было некалькі дзясяткаў французскіх кніг і клавікорды, яна бралася за іх тады, калі бацька

адпраўляўся на паляванне, таму што ён называў гэта блюзнэрствам, якое зусім не ўпрыгожвае шляхцянку.

Радаваў і Міхаіл – набожны, дабрадзеіны, руплівы. Не толькі быў уцехаі свайго бацькі, але і генерал, гледзячы на хлопца, прывязаўся да яго, як да ўласнага сына. Бывала, калі старыя гутарылі, стражнік казаў:

– Гэта так, шануюны мой генерал, мой Міхась мне дорага абышоўся, але я рады, што ён у мяне ўдаўся. Гэта чалавек і для справы і для жыцця. Ці то ісці на мядзведзя ў глуш, ці то даваць юрыдычную кансультацыю, ці салдат весці туды, дзе кулі свішчуць, словам – да ўсяго здатны. А які гаспадар – ён жа цуды творыць на хутары; не пытаюся, што ў яго робіцца, толькі на гатовае прыходжу. Малады, да працы здатны. А мне старому пара адпачыць. Дзякуй Богу, што ў мяне ёсць хаця б адзіная радасць для мяне. Старэйшы стаў чужым, ніколі да мяне не завітае; як чутно, зусім афранцузіўся; не дзіва – пайшоў па маці. Ён прыстаў душой і целам да псярні пана стольніка (так абразліва называлі Панятоўскага), хай ён там шкодзіць нашым, не хачу пра яго ведаць. Ён спадзяецца на каралеўскую ласку, і хай сабе, на здароўе, таму што пасля маёй смерці зламанага талера яму не дастанецца; што зарабіў, то ўсё для Міхася. Так Бог наказаў, таму што Міхась нямала спрыяў росту майго маёнтка, а *ibi officium, ibi beneficium* (дзе ёсць праца, там і карысць, лац.).

Генерал адказваў яму:

– Як ты думаеш, мілы стражнік, нешта ж ёсць добрае і ў маёй Зосі? Дай, Бог, каб мы маглі злучыцца ў дзецях нашых.

– Акрамя выратавання душы я ўжо нічога не жадаю, мой генерал. Я спадзяюся, што гэта неяк зладзіцца, і што гэтыя мілыя дзеці будуць жыць адзін з адным, таму што яны створаны адзін для аднаго.

Вось так гэтыя пажылыя мужы разважалі пра лёс сваіх добрых і дабрадзеіных дзетак.

Міхал шчыра прывязаўся да Соні, а яна, хоць і не адчувала ў сабе такога хвалюючага і бурнага пачуцця, якое называюць каханнем, але аддавала належнае юнаку, яна паважала яго і адчувала, што, мабыць, ні з кім не зможа быць шчаслівай.

Міхал любіў яе ўсімі сіламі душы. Бачыў яе кожны дзень, калі ж яна знікала з яго вачэй, яе вобраз не пераставаў быць перад ім.

Сам сабе ён не змог бы вытлумачыць свайго пачуцця. Ён думаў, што мае добрую дружбу, шчырую павагу, а яго сціплая фантазія не была здольнай уявіць іншых малюнкаў, таму што нявінная душа яго ні хвіліны не магла не падпарадкавацца рэлігійным законам.

Пачцінасць стаяла на варце ва ўсіх яго адносінах з Зосяй. Ніколі не казаў ёй пра каханне, ніколі не адважыўся пабыць з ёй адзін на адзін, калі заходзіў у яе пакой, то выключна з пэўным загадам генерала і толькі тады, калі панна лаўчанка дазваляла зайсці, таму што ў адваротным выпадку гэта было б супраць тагачасных нормаў, а для людзей набожных нацыянальных звычаі з'яўляюцца як бы другой рэлігіяй. Калі

б нехта, чые пачуцці перайшлі ад сэрца да розуму, падслухаў бы іх размовы адзін з адным, без сумневу, знайшоў бы ў іх багатую падставу для кпінаў, поўных дасціпнасці; бо, хоць кожнае слова Міхала выдавала яго прыхільнасць да дзяўчыны, гэтыя словы нельга было скарыстаць для сентыментальнага рамана.

У нявіннасці заўсёды ёсць нешта дзіцячае; іх размовы таксама часцей за ўсё былі дзіцячымі.

Міхал, звычайна негаваркі. Калі размаўляў з Зосяй, аб чым ён з ёй гаварыў? Аб нядаўнім богаслужэнні, аб падсудных, духам пакаяння якіх ён захапляўся; аб гапатарцы і ўдзеле ў ёй жанчын, аб паляўнічых прыгодах з вопытным генералам. Часам ён успамінаў пра апошнюю вайну. Як пад Зэльвай пад ім забілі каня, таго самага атрыманага ў дар са стайні генерала. Як генерал, аддаўшы яго, сказаў яму: "Сядаючы на яго нічога не бойся, бо гэта конь, які прыносіць удачу, у яго страла на лбе". І вось, калі ён быў забіты на вачах у генерала ў час адступлення з-пад Зэльвы, Міхал на адпачынку сказаў яму, што цяпер ён бачыць:

– Тое, што кажуць людзі аб такіх конях, гэта казкі.

А генерал яго аспрэчыў:

– Не, усё ж тое, што кажуць людзі, – праўда. Калі б гэты конь не быў шчаслівым, то, можа быць, ён бы застаўся жывым, а ты сам ляжаў бы ў зямлі. І не трэба яйкам вучыць курыцу!

Аднойчы ён распавядаў Зосі, як яго бацька ў Валахія заразіўся чумой.

– Уявіце, шануюная панна, якое было маё становішча. Бацька стары, заражоны, пакінуты слугамі. Я адзін павінен быў служыць яму. Але як я падумаю, што, апякуючыся ім, я магу заразіцца сам, і тады ён застанецца без дагляду, то сэрца ў мяне ёкне, слёзы з вачэй цякуць як з крыніцы. Бо вы ведаеце, што ён для мяне і бацька, і маці. І вось аднойчы ноччу, глядзячы на беднага бацьку, я стаў маліцца Найсвяцейшай Панне Вастрабрамскай, але так, што мне падалося, нібыта я сам на яе глядзеў. Да яе, як да апякункі пакутнікаў, я прамаўляў: "О Найсвяцейшая Маці! я прашу цябе, хай маё жыццё скароціцца напалову, але хай любімы бацька паздаравее!". Ледзь я вымавіў гэта, на душы стала лягчэй, і я быў як бы ўпэўнены, што бацька паправіцца. І за два тыдні я ўпершыню моцна заснуў. На наступны дзень бацька ўжо пазнаў мяне, штогадзіну яму рабілася лепш, і ён на дзіва ўсім і мне вярнуўся да жыцця.

Малітва мая Найсвяцейшай Багародзіцы была ў сераду, з гэтага часу я кожную сераду пашчуся.

Прыгожая панна Зося была расчулена сыноўняй адданасцю Міхала, але думала, што лепей бы ён больш казаў пра яе саму, пра свае пачуцці да яе, каб ён часам хваліў яе, каб да яе нешта ласкавае казаў, як яна не раз чытала ў французскіх любоўных раманах. Яна казала сама сабе:

– Міхал абыходлівы, прывязаны да мяне, але якая розніца паміж ім і каханкамі-французамі; як шкада, што ён не чытае раманаў. Каб ён хоць бы гаварыў па-французску!

Так маладыя чакалі свайго лёсу, а старыя стараліся дамагчыся свайго, каб вырашыць лёс сваіх дзяцей. І вось аднойчы генерал частаваў стражніка ў сваім доме, у час размовы ён паклікаў Міхала і Зосю, якія гулялі ў садзе. Калі яны прыйшлі, генерал сказаў:

— Пане Міхале, хачу сказаць, што пан стражнік просіць рукі панны Зосі для цябе. Міхал нічога не сказаў, упаў да ног генерала, а стражнік апусціўся на калені побач з сынам і калена сябра пацалаваў.

Генерал, выцершы некалькі слязінак хусткай прамовіў:

– Ну што, Зосю, слова за табой, а ты маўчыш.

Зося апусцілася на калені перад бацькам і дрыготкім голасам загаварыла:

– Добры бацька, хай будзе воля твая; але як мне шкада пакідаць бацькоўскі дом так хутка пасля майго прыезду! Хай наша вяселле адбудзецца праз паўтары гады, каб я яшчэ магла нацешыцца жыццём у бацькі.

– Э, да чаго гэтыя далікацтвы, Зосю! Што павінна быць, тое хай адбудзецца як мага хутчэй! Мы, старыя, чакаць не любім, таму што вельмі няўпэўнены ці дачакаемся.

Зося заплакала і, павярнуўшыся да Міхала, так ласкава глянула на яго, што ён адразу зразумеў усю важнасць яе погляду, і, зноў апусціўшыся на калені перад генералам, сказаў:

– Я хацеў бы стаць мужам панны хоць сёння, нават калі б на наступны дзень павінен быў памерці. Але хай у гэты дзень, такі для мяне ўрачысты, просьба мая вытрэ слёзы панны: паколькі яе воля ў тым, каб маё шчасце на паўтары гады было адкладзена, хай так і будзе.

– Так, так, так, я бачу, што ў цябе мяккае сэрца! Што ты заступаешся за маю дачку? Мы з ёй крыху знаёмыя. Аднак юрыст заўсёды юрыст. Праз шэсць тыдняў у вас будзе вяселле, мне гэтыя жаночыя штучкі не даспадобы.

– Пане генерал, дабрадзей мой! Навошта нам прымушаць панну? Яе воля для мяне святая; яна дала мне слова, я буду цярыліва чакаць.

Стражнік падтрымаў яго:

– Ну, генерал, хай так і будзе. У маладых жанчын свае рахункі, і не нам, старым, мазгі сушыць над іх дзівацтвамі. Генералу ўсё жыццё прыйдзеца выконваць волю Міхала; хай сабе цяпер хоць на сваім паставіць. Дай Бог, можа, яна і сама яшчэ перадумае, калі даведаецца, што мы на тым не настойваем, бо мы ўсе амаль неразлучныя адзін з адным. Вы ж памятаеце, генерал, што было ў мяне з маёй жонкай – праз тыдзень пасля таго, як я прасіў яе рукі, адбылося і вяселле; і што ж – я зарабіў на гэтым як Зяблоцкі на мыле. *Festina lente* (спяшайцеся павольна, лац.). Калі едзеш на кані ў далёкі шлях, то ён хутчэй давязе калі ехаць павольна, а не ва ўвесь дух.

– Што ж, раз вы ўсе так наваліліся на мяне, то хай будзе па вашаму. Дзяўчына абвяла нас вакол пальца. Ну што ж, тады, пагуляй яшчэ, а потым ты, пан Міхал, вазьмі яе ў рукі, і памятай, што *sub potestate mariti, nec nolle, nec velle* (жонка знаходзіцца пад уладай мужа, жадае яна таго, ці не жадае, *лац.*).

Пасля гэтай размовы жаніх і нявеста абмяняліся адзін з адным пярсцёнкамі, заручыны адбыліся.

Можна сказаць, што гэты год сярод усіх, пражытых ім, быў самым шчаслівым для стражніка. У ім ён заручыў сына з заможнай дачкой самага блізкага сябра, і праз некалькі месяцаў адбылося трыўмфальнае вяртанне князя віленскага ваяводы Радзівіла на радзіму.

VII. Сустрэча сяброў

Пасля заручын першы клопат генерала і стражніка быў паведаміць усім родным і блізкім пра рашэнне сваіх дзяцей. Яны, не вагаючыся, перадалі вестку пра сваё шчасце свайму заступніку князю Каралю Радзівілу, які тады знаходзіўся ў Варшаве, дзе ўзначальваў сейм.

Князь адпісаў сваім старым і заслужаным прыхільнікам, выказаў сваю радасць ад зліцця двух дамоў, заўсёды добрых да яго: і, будучы іх верным сябрам, ён даслаў жаніху і нявесце памятных падарункі для іх, просячы бацькоў падараваць іх у дзень яго імянін.

Для Зосі былі прысланы дужа каштоўныя завушніцы з дыямантамі, а для Міхала — каралеўскі прывілей на толькі што ўтвораную пасаду слонімскага войскага. Гэтая службовая пасада прызначана для нагляду за парадкам у павеце.

Калі стары адпраўляў у Варшаву свайго пасланца з лістом да князя ваяводы, то Міхал перадаў праз яго ліст свайму брату, таварышу з маленства і дзяцінства. У тым лісце ён абвясціў аб заручынах, крыху перабраўшы меру ў апісанні цнотаў, душэўных якасцей і выдатнай адукаванасці сваёй нявесты, а завяршыў просьбай аб братэрскай прыхільнасці да будучай жонкі і да сябе.

Брат, староста Вялюньскі, напісаў яму ў самых узнёслых словах аб сваёй радасці ад рашэння брата, але жалкаваў, што каралеўская пасада, ускладзеная на яго, не дазволіць яму выехаць з Варшавы; што ён няшчасны ад таго, што не можа абняць свайго дарагога брата і пацалаваць рукі сваёй будучай сястры, выказваў удзячнасць за тое, што ён брат годны ўзняць гонар іхняга дома; і што, не маючы магчымасці прыпасці да парога сваіх бацькоў, спадзяецца зрабіць гэта ў дзень вяселля, ён пасылае яму сваю выяву на карціне славутага італьянскага мастака Бачыярэлі, просячы яго ласкава прыняць як памяць аб ім.

Да гэтага ліста далучыўся яшчэ адзін для Зосі, дзе Людвік па-французску прасіў у яе дружбы да сябе і літасціва прыняць невялікі падарунак, які ён адважваецца паслаць ёй як доказ памяці і братэрскай любові.

Гэты падарунак быў, як называюць французы *une parure comple* (поўны камплект, *франц.*) брыльянтаў і бразільскіх тапазаў, вырабленых у Парыжы па апошняй модзе. Трэці ліст, поўны павагі, ён напісаў бацьку, віншуючы яго з новай апорай, набытай у асобе будучай нявесткі.

Пасылка ад князя Радзівіла прыйшла да стражніка разам з пісьмом старэйшага сына, як раз падчас з'езду сваякоў і сяброў, якія прыбылі з усяго павета, нават з паветаў суседніх і далёкіх, для таго, каб падзяліць радасць двух старых.

Дары князя і старасты былі ўручаны Зосі. Завушніцы князя не маглі супернічаць з жэмчугам старасты, яны былі такія багатыя, так з густам падабраныя, што на па патрабаванні жанчын, якія прысутнічалі там, Зося павінна была надзець іх і, так упрыгожаная, рэшту дня забаўляла гасцей.

Стражнік ад гэтага не вельмі ўзрадаваўся, толькі чмыхнуў, мармычучы:

– Падарункі – рэч добрая, але гэтыя французскія штучкі мне зусім не падабаюцца. Толькі ў жанчын, звычайна, яны як новая цацка.

Міхал працягнуў бацьку ліст брата; стражнік прачытаў яго ціха і даволі абыякава, потым паклаў на стол, а на ім свае акулеры.

Калі прынеслі карціну Людвіка, які ў больш сталым узросце не быў яму знаёмы з твару, Міхал не мог пазнаць у ім рысы брата. А госці як аднаго, так і другога полу навывперадкі гаварылі:

– Які прыгожы юнак! Што за вочы! Якая далікатнасць у гэтым твары! Ну проста няма гаворкі! І адзенне ў яго багатае! А ордэнаў колькі!

Зося маўчала, але часта погляд свой накіроўвала да выявы Людвіка, а пасля некалькі разоў перачытала ліст і ўпала ў нейкую невыразную задуменнасць.

Стражнік чмыхаў і чмыхаў, нарэшце сказаў з кіслай усмешкай:

– Як я бачу, пан стараста да нас стаў дужа прыязны, хоць сам не зробіць ласку прыехаць, але хоча зноў завесці з намі знаёмства, па меншай меры, вобраз свой пасылае, як быццам які каралевіч. Цяпер, калі мы не ваюем, ідзе каза да ваза; а чаму ён пра нас не ўспомніў, калі мы туляліся за мяжой?

– Ойча дабрадзей, – адказаў Міхаіл, – хіба падчас вайны Людвік не звяртаўся да нас? Хіба ён не піша нам штоквартальна? І хіба гэтая яго памяць у самы дарагі момант майго жыцця не заслугоўвае маёй падзякі? Можа, ягоны ліст, які ён даслаў мне, больш дарагі падарунак, чым яго карціна? І якое хараство ў вачах, якая радасная ўсмешка! Праўда, я ніяк не пазнаю яго, хоць яго дзіцячыя рысы заўсёды стаяць у мяне перад вачыма.

– Як хочаш, Міхал, ты можаш пахваліць яго за гэтыя жанчынападобныя рысы, ды яшчэ ўпрыгожаныя французскімі штучкамі. Матуля ягоная пазнаецца ў ім, нягледзячы на вусы на падрапаным твары і кунтуш, які хавае такое пачцівае сэрца. Я падзякаваў бы ёй за гэтую модную сукню, і гэтую калматую чупрыну, абсыпаную крухмалам. Гэта добра для іншаземцаў, але не для нас. Я прытрымліваюся старой прыказкі: хай сабе дзева будзе крышачку падобнай да анёла, а кавалер крышачку

прыгажэйшы за нячысціка. Зрэшты, нашто нам трэба разважаць пра падобнае глупства? Гэта ні да чаго не прыводзіць. А зараз я хачу сказаць нешта важнае *ex publicis* (прысутным, *лац.*). Ці ведаеце вы, што ў нас ужо ёсць новы войскі?

– Хто гэта такі? - усклікнулі ледзь не ўсе разам.

– Хто? Гэта мой сын Міхал. Так-так, не інакш, пане Міхал, табе шчасце падваліла, пакуль ты спаў. Прачытай гэтую паперу, а вы пра ўсё даведаецеся. Чытай услых, каб нашы дабрадзеі і сябры ведалі пра гэта. Гэта прывілей, гэта падарунак нашага князя; васпан войскі, мы сябравалі ў лагерах, туляліся ў выгнанні, працавалі на гаспадарцы, будзем цяпер сустракацца і ў павятовым коле.

Міхал пачаў быў чытаць прывілей, але ад вялікай радасці ягоны голас так задрыжаў, што стражнік нецярпліва выхапіў у яго з рук пергамент:

– Што здарылася? Ты забыўся, як гучным голасам гаварыў у зале слонімскага земства? Ты так чытаеш, што мы не можам зразумець.

І, надзеўшы акулеры, сам гучна і выразна прачытаў прывілей, потым пачаў абдымаць сына, рады, што яму быў аказаны такі гонар, і што ён спрычыніўся *usque ad altiorem ascensum* (да вышэйшага ўздыму, *лац.*).

Толькі госці былі незадаволены і патрабавалі, каб за здароў'е новага войскага выпілі, а потым і за здароў'е будучай пані войскай таксама паднялі чары.

Міхал кланяўся, плакаў, з усімі цалаваўся і піў.

Але Зося ледзь не страціла прытомнасць ад разгубленасці, пачуўшы ў адказ камплімент, звернуты да яе ад сівавалосых грамадзян, злёгка нападпітку, дзе думка ад выказвання мала чым адрознівалася, бо калі моладзь была сціплай, то старыя, асабліва за чаркай, многае сабе дазвалялі.

– Мая ты панна генералаўчанка, – звярнуўся да яе пан Слізень, жыццярадасны камергер слонімскі, – мне шкада цябе, таму што, як мы з нашай арміяй пойдзем у апалчэнне, то войскі павінен будзе сцерагчы нашых жонак. Ты будзеш ганяцца за ім усю ноч.

– Якога там д'ябла! – дадаў пан Кацёл, павятовы падчашы, – навошта нам войскі з такой прыгожай жонкай? Ён будзе пільнавацца толькі яе, а да нас яму і справы не будзе.

І іншыя жартавалі падобным чынам.

Генерал і стражнік аж за бакі трымаліся ад смеху, так весялосць сівых гасцей ім падабалася. Але бедная Зося аж чырванела ад сораму, не ведала, што з сабой рабіць. Яна ўспамінала больш вытанчаныя віленскія кампаніі, калі ў яе цёткі збіраліся дамы вышэйшага свету. Які там тон добры, ніхто не дазваляў сабе выходзіць з межаў прыстойнасці. Гледзячы на партрэт будучага швагра, яна думала пра сябе: гэты яго вытанчаны строй, тон, гэта яго шляхетная высакародная сціпласць, аблічча - службыць залогам прыстойнасці і культуры. Яго размовы, напэўна, іншага роду.

Бедная, яна не ведала, што гэтая замежная вытанчанасць, зманлівая знешнасць прыкрывала халодныя сэрцы, распусныя розумы, думкі, далёкія ад усялякага страху

божага. Гэтая павярхоўнасць, без сумневу, поўная хараства, была сховай для маральнай распусты, у той час як за грубай зухаватасцю былі сэрцы, поўныя страху Божага і духа ахвяры.

Прыстойнасць нідзе не дзелася, таму што вера пастаянна стрымлівала пачуцці, а дзявочы сорам, хоць і часам абражаны непрыстойнымі словамі, заўсёды мог спакойна пакоіцца на сумленні гэтых мужоў, гэтак дабрадзеяных у знешняй сваёй грубасці.

Столькі радасцей прыпала на два шляхетныя дамы, што баль ніяк не мог скончыцца. Весялоць у стражніка яшчэ не скончылася, а ў генерала ўжо ішла падрыхтоўка да прызначэння войскага на пасаду.

Уся Радзівілаўская партыя, гэта значыць увесь слоніўскі павет з'ехаўся ў Слонім, на уганараванне новага войскага.

Пан Смоўж падкаморый, як *Princeps Nobilitatis* (кіроўца шляхты), даў вялікі абед *in gratiam* (у гонар, *лац.*) гэтай імпрэзы. Назаўтра святар Алеша, прэлат Віленскі, пробашч слоніўскі, сваяк, блізкі да Стравіньскіх, усіх запрасіў да сябе. Доўга потым успаміналі ў Слоніме пра старое віно, якім ён частаваў гасцей.

На трэці дзень частаваў гасцей пан рэгент Вайшвіла, не хаваючы радасці ад таго, што яго колішні вучань стаў важным чыноўнікам; і хоць чалавек ён быў разважлівы, а ўсё ж не мог уявіць, што такое станецца.

Былі і іншыя балі, таму што кожны сваяк, кожны сябар, па сваёй заможнасці, хацеў паказаць, што *corde et anima* (сэрцам і душой, *лац.*) падзяляе радасць двух добрых дамоў, і хутка яны павінны злучыцца.

Але ні адно свята не магло параўнацца з тым, якое наладзіў сам войскі як падзяку за праяўленую дабрыню да сваіх. Дзвесце чалавек сядзелі за сталом. Было дванаццаць распараднікаў, пастаянна занятых гасцямі. Акрамя ваз і тартоў, васемнаццаць страў па чарзе падаваліся на тым абедзе, які быў дадзены ў велізарнай трапезнай слоніўскіх айцоў бернардынаў. Слугі не паспявалі адкаркоўваць бутэлькі, а шасцёра падвальшчыкаў няспынна пералівалі віно ў збаны і адсылалі яго на сталы.

У манастырскім двары былі расстаўлены сталы для жабракоў, за якімі абедалі, каштавалі і піва; і акрамя таго, кожны бедны атрымаў па дзве кашулі і адну сярмяжку.

VIII. Смерць праведніка

За гэтыя гульбішчы, якія доўжыліся два тыдні, пан стражнік дорага заплаціў, таму што ў яго зноў абвастрылася даўнейшая падагра, здавалася б, залечаная і забытая пасля перанесенай у Валахія чумы.

Увесь разбіты, ён вярнуўся са Слоніма ў вёску, там зваліўся у ложка і з яго ўжо не ўставаў. Дзесяць тыдняў запар яму рабілася то лепш, то горш, ён цярпліва пераносіў жорсткія пакуты, але ні хвіліну не губляў свядомасці.

Генерал, яго вечны сябар, яго любімы сын і Зося, пастаянна сядзелі каля ложка згасаючага старога, стараліся яго развесяліць. Сябры таксама прыезджалі праведаць яго. Суцяшалі як маглі. Казалі яму, што гэта пройдзе, як гэта бывае ў падобных абставінах; прапаноўвалі розныя лекі, прыводзілі і яму вядомыя прыклады аднаўлення здароўя хворых пажылога ўзросту; нават лекары, з розных наваколляў, якіх прывозіў Міхал, шмат абяцалі. Але ўсё гэта зусім не радала старога.

Як гэта звычайна бывае ў людзей вялікай набожнасці, ён прадчуваў дзень сваёй смерці і пачаў рыхтавацца да яе з вялікай разважлівасцю і грунтоўнасцю.

Ён запрасіў са Слоніма айца Банавентура, святара-бернардынца, якому ўжо гадоў трыццаць па некалькі разоў на год спавядаўся, і папрасіў да апошняй хвіліны не пакідаць яго, у чым той не мог адмовіць найвялікшаму дабрадзею канвента.

Некалькі тыдняў ён кожны дзень спавядаўся, заўсёды рана, калі ўсё яшчэ адпачывалі, а пасля споведзі маліўся са святым айцом.

Шчодрой рукой раздаваў міласціну, памятаў пра кожнага слугу. Шляхце даваў і па тысячы і па дзве, хацеў аддзячыць за тое, што яму служылі з усёй іх сям'ёй, так што яны ўсе плакалі, развітваючыся з добрым гаспадаром, з якім і яны разам старэлі.

А што яшчэ дасталася манастырам і касцёлам! Божа мой! І ўсё гэта рабілася без асаблівых намаганняў, таму што каля ложка стаяў велізарны куфар, а побач з ім другі куфар, меншы, абодва запоўнены мяшкамі. Ён загадваў сыну адкрыць куфар, дастаць з яго ўсё, што ён яму скажа, а потым зноў закрыць.

Пасля таго як ад рання былі пароблены справы, звязаныя з гаспадаркай і малітвамі, стражнік прымаў сяброў з такім выглядам, быццам ляжыць дзеля нейкага свайго капрызу, а не па прымусу. Гаварыў пра гаспадарку, ці пра судовыя справы. Часам застогне, узводзячы вочы да неба; часам набяжыць на бледны твар сляза, але неўзабаве ён зноў вяртаўся да ціхамірнай весялосці.

Аднойчы раніцай, пасля начы, якая прайшла даволі спакойна, стражнік памаліўся са святым айцом, а потым даўжэй звычайнага ляжаў адзін, нікога да сябе не запрашаў. Войскі час ад часу падыходзіў да дзвярэй бацькоўскай спальні, каб праз шчыліну ўбачыць, чым ён заняты, і заўважаў, што ён нешта піша. Ён крыху засмуціўся, але неўзабаве і парадаваўся. Засмуціўся, бо зразумеў, што складаецца завяшчанне; радаваўся таму што яшчэ сілы бацьку не пакідалі, раз ён мог уласнай рукой пісаць. Выбліснуў нейкі прамень надзеі на тое, што бацька паздаравее.

Стражнік загадаў сыну зайсці да яго. Міхаіл пачаў яму ногі цалаваць, а стары сказаў яму:

– Мой Міхась, дай я цябе ў лоб пацалую: ты ведаеш, што ў бліжэйшы час мы развітаемся, але я пра ўсё паклапаціўся, так што гатовы да гэтага.

– Ах, дарагі татачка, я не думаю, што гэта так. Ты выглядаеш лепш учарашняга, і ўсю ноч ты спакойна праспаў; дай бог пажывеш дзеля майго шчасця.

– Добра, добра, мой Міхась, але вер мне больш, чым слугам і лекарам. Яшчэ двое сутак служыць вам буду, а паслязаўтра памру. Не плач так, мой мілы, таму што мне самому твае слёзы перашкаджаюць ісці ў апошняе падарожжа. Хай будзе воля Божая. Смерці я не баюся, як бы не быў страшны яго страшны суд, але я цвёрда веру, што нявінныя мукі Яго Сына будуць мне зарукай, бо хоць я, няшчасны грэшнік, а з'яўляюся крывёю Яго; хоць я не раз грашыў, але заўсёды цвёрда верыў у Айца, Сына і Святога Духа. Ты калі-небудзь сам адчуеш пры смерці, якое гэта вялікае суцяшэнне і як яно палягчае зыход з гэтага свету. Чаго ты плачаш, мой Міхась, і мяне, хворага, без патрэбы хвалюеш? Кожны ў сваю чаргу павінен памерці: *quod mihi hodie, tibi cras* (я сёння, ты заўтра, лац.) Вы ўсе сумняваліся ў маім выратаванні, але ці вы думаеце, што на нябёсах горш, чым тут? Ці я дрэнна жыў? Мой мілы, чым даўжэй жыццё, тым больш грахоў. Ведаеш што, Міхась? Мне шкада пакідаць цябе, і ўсё ж, калі б мяне дактарам і ўдалося вылечыць, каб я мог саскочыць з ложка, як гэта бывала раней, я б спалохаўся здароўя. Таму што я задумаўся б, няўжо гэта было б надоўга? І ў другі раз ці жыў бы я гэтак жа добра? Ці спадзяваўся б я на гэта ў міласці Божай, у ласцы майго Збаўцы і ў апякунстве Найсвяцейшай Панны?

– Мой Міхась, я выхаваў цябе хай сабе і не вытанчаным, але па-сапраўднаму шляхетным. Я не пасылаў цябе праціраць штаны ў замежных акадэміях, дзе цябе навучылі б пагарджаць звычаямі твайго народа і здэкавацца над верай тваіх продкаў. Маё выхаванне зрабіла цябе грамадзянінам і карысным чыноўнікам. Усе гэтыя заморскія намеры, якія некаторыя з нашых панічоў перанялі, нас ні да чаго не прывядуць. У нас ёсць уласны розум, такі ж прыродны, як нашы дубы і елкі; гэтага мы прытрымліваемся. Захапленні і забавы навагодняга свету, кпіны з нашых, як яны называюць, забабонаў, усё гэта да пары да часу. Для іх патрэбныя маладосць, здароўе, росквіт; але як жа яны прынагадзяцца, калі спатрэбіцца суцяшэнне! І Бог заўсёды з намі. Ён дабраслаўляе нашу працу і папярэджвае, каб за яе не чырванелі. Прыйдучь немачы, няшчасці, нягоды, ён нас сучешыць, а разам навучыць не занадта прывязвацца да часовых рэчаў. З часам усё пакідае нас, Бог застаецца, і, нягледзячы на правіны, неаддзельныя ад людскіх заганаў, той, хто будзе яму верны да канца, таго ён вынянчыць на руках, возьме ў сваё царства, каб атрымліваць асалоду з ім вечно. Прымі дабраславенне ад паміраючага бацькі, і я ведаю, што неўзабаве атрымаеш і Божае, таму што за ўсё сваё жыццё нават найменшым учынкам ты не параніў бацькоўскае сэрца. Ты заўсёды быў мне суцяшэннем, апорай, гонарам; з дзяцінства твайго я ўвесь час думаў пра тое, каб пасля маёй смерці забяспечыць табе шчаслівае жыццё. І барані мяне Бог, што я занадта клапаціўся аб павелічэнні свайго багацця, хоць дзеля яго росту я нікому чужому не шкодзіў. Я толькі што прыняў рашэнне адносна гэтай маёмасці, якая каштавала мне столькі працы; сёння, у прысутнасці сяброў, ты даведаешся пра гэта.

Хай гэтая мая праца, якую я пакідаю на цябе, служыць табе, але толькі так, каб яна служыла на славу Божую, карысць тваёй душы і паслугі землякоў; таму што, паміраючы, я прашу Бога, каб Ён не караў цябе хваробай, беднасцю, каб ты надалей не абражаў яго годнасць хоць бы адным смяротным грахам. Толькі пры смерці чалавек каецца ў сваіх грахах. А цяпер пакінь мяне аднаго, мой Міхась, – ён развёў рукамі, – дабраслаўляючы цябе, я стаміўся. Мне трэба трохі памаліцца.

Войскі яшчэ раз пацалаваў бацькаўскія ногі і пайшоў, каб ліць твая слёзы, якія хаваў на вачах старога.

Войскі і генерал, з самага пачатку хваробы сябра жылі ў яго доме, з дачкой сваёй і з лаўчанкай прымалі гасцей, якія з усхваляванымі тварамі у сенцах распытвалі пра стан стражніка.

Вы павінны ведаць, што пан Слізень і пан Коцел, і Вайшвіла ў той дзень прыйшлі, як потым аказалася, не проста так, іх выклікаў стражнік. Першыя двое былі ў ліку самых даўніх яго сяброў, яшчэ з часоў вучобы ў школе, а трэці, як вядома чытачу, калісьці вучыўся ў стражніка юрыдычнай справе, і яго сына адукоўваў ужо ён.

Яны толькі паспелі прысесці, калі айцец бернардынец, як звычайна па-хрысціянску вітаючы ўсіх, хто прыходзіў, сказаў, што пан стражнік будзе рады вітаць паважаных гасцей. Яны сталі распытваць пра здароўе суседа, але нічога суцяшальнага не пачулі. Яны ўвайшлі, як заходзілі і раней, у спальню, шчыльна абабітую бурштынам. Стражнік, як толькі ўбачыў іх, трохі прыўзняўся на сваёй прасціне, каб выказаць ім сваю радасць.

Стары выглядаў змардаваным, спакутаным, быў бледны, але нейкая дзіўная, так бы мовіць, нябесная лагоднасць была на ягоным твары, а на вуснах была ўсмешка, якая сведчыла пра ўнутраную рашучасць.

– Прашу прабачэння, паважаныя сябры, за тое, што запрасіў вас да паміраючага старога, які вельмі любіў вас; але мне цяжка было б памерці, у апошні раз не развітаўшыся з вамі. Ой, ой, хіба я варты таго, каб вы так жвава адазваліся на мае словы і ўсталі? Так, было раней, пане падкаморый, святы бацька твой, пан харунжы Слізень, на маіх руках памёр, а я потым цябе, як умеў, суцяшаў: цяпер сына майго суцяшаць будзеш.

– А ты, пан, памятаеш, як я завяшчанне пісаў твайму бацьку? Ён быў пддстарастам, а я рэгентам; ён нікому нічога не давяраў, акрамя мяне. Цяпер твая чарга падпісаць маё завяшчанне. Добра, што наш дарагі рэгент прыбыў з вамі; бо ён калісьці быў маім вучнем. Ён у свой час засведчыць, што гэта завяшчанне маёй уласнай рукой напісана і падпісана, таму што, хоць я дужа слабы целам, а ўсё ж адчуваю сябе ў здаровым розуме. З гэтым я вам сёння паслужу, а заўтра спадзяюся ўбачыць Святую Тройцу.

На гэта запырэчыў падкаморый:

– Пане стражнік, адкінь такую думку! Ты яшчэ доўга будзеш з намі.

– Даруй, пане падкаморый, дабрадзеі, я ўжо гавару амаль што з таго свету; заўтра я памру, інакш быць не можа. Сёння раніцай я прыняў святое прычасце. Вы павінны засведчыць, што я захаваў поўную прытомнасць у гэтым вялікім акце. Не ўсе мелі падобную ласку ў Бога. А калі б я памёр у Валахія ад чумы, а як гэта было блізка! Тады я не змог бы як належыць паўстаць перад судом Божым! Цяпер жа ўсё як трэба ўладкавалася. Але давайце пагаворым пра нешта іншае, таму што гэта вас засмучае; яшчэ трохі, і вы зможаце пайсці.

І, дастаўшы з-пад падушкі скрыначку, аблямаваную чырвоным саф'янам, дастаў з яе некалькі дарагіх запанак.

– Усе гэтыя ўпрыгожанні, – сказаў ён, – дарункі дружбы; хай жа пасля маёй смерці сябрам служаць, каб, надзеўшы іх, за душу маю памаліліся Богу

Стражнік падараваў кожнаму запанку, а адну з іх, на якой былі на блакітнай эмалі з брыльянтаў складзеныя літары К. Х. Р., ініцыялы князя ваяводы, аддаў сыну, дадаўшы:

– Гэта запанка з альбенскага мундзіра; я папрашу ў гэтым мундзіры і з гэтай шпількай быць пахаваным, і табе, Міхась, гэта даручаю пад маім дабраславеннем; бо і на апошнім судзе хачу паўстаць як сябар князя Караля, і вось, пане рэгент, завяшчанне маё; чытай яго з ласкі тваёй услых. Можа быць як стары і хворы, нешта не так напісаў; тады мяне паважаны рэгент паправіць.

Усе стаялі як укапаня ў змрочным маўчанні, таму што ўсе былі прывязаны да стражніка. Нават рэгент Вайшыла, хаця і не быў чалавекам мяккага сэрца, дрыготкім голасам зачытаў завяшчанне, дзе, акрамя нейкай грашовай сумы завяшчанага Людвіку, як быццам у знак таго, што не адмаўляе яму ў бацькоўскім блаславенні, усю сваю маёмасць, ён перадае Міхалу. Іншых людзей у завяшчанні не было, таму што, што каму хацеў, ён ужо адплаціў, без усялякіх паперак ім былі надзелены святары, слугі і падданыя, таму што ні пра каго не забыўся. А выканаўцам завяшчання ён прызначыў пана падкаморыя Слізена.

Пасля абвяшчэння завяшчання стражнік запрасіў сяброў, каб яны зрабілі ласку падпісаць яго.

Ужо добрыя мужы сабраліся зрабіць гэта і пакінуць гаспадара аднаго, але тут Міхал, які толькі што падыйшоў, бо не хацеў са сваім горам не перашкаджаць паважанаму сходу, апусціўся на калені перад ложкам старога і загаварыў, ледзь стрымліваючы слёзы:

– Дарагі бацька, не рабі зла Людвіку ён не заслугоўвае таго, каб пазбавіць яго права спадчыны. Хіба ён вінаваты, што, выхаваны за мяжой, не навучыўся думаць пана нашаму? Але хіба адрачэннем сваім ён можа сябе апраўдаць? Так, як бы там ні было, нягледзячы на рознасць у паглядах, хай бацька яго не адштурхвае ад свайго сэрца, а брат пераканаецца, што мы думаем па-добраму. Калі гэта завяшчанне будзе існаваць у такім выглядзе, то дасць падставу людзям западозрыць мяне ў тым, што, карыстаючыся маёй бытнасцю пры бацьку, гнюсна рабіў падкопы. Хай наш любімы

бацька жыве як мага даўжэй, але калі такая воля Госпада Бога, каб я перажыў яго, хіба палова бацькоўкай спадчыны не будзе для мяне дастатковым хлебам?! Уласнай працай я ўжо зарабіў сабе трохі багацця, а сяброўства генерала і добрых людзей, дасць Бог, дазволіць мне паказаць свае здольнасці. Добрая слава лепш, чым найвялікшае багацце, а ад дару бацькі мне будзе больш шкоды ў славе, чым прыбытку ў маёнтку. Я не ўстану з ног, добры бацька, пакуль ты не разарвеш гэта завяшчанне. Я маю на ўвазе не столькі боль брата, якую я заўсёды мог бы ўзнагародзіць, колькі душу бацькі. Бо ці можа дабрадзеіны і богабаязны бацька спадзявацца, што ён смела прадстане перад Богам з сэрцам супраць уласнага сына?

– Добрае ў цябе сэрца, Міхал, – адказваў старац – але ты павінен зразумець сам, ці справядліва, каб сын, які ніколі нічога добрага не зрабіў бацьку, які заўсёды трымаўся побач з яго ворагамі, атрымаў роўную долю бацькоўскага дома пры тым, што сваёй працай ніяк не спрыяў яго дабрабыту?

– Мая праца была толькі для цябе, дарагі бацька, я не мог дапусціць, каб я працаваў на сябе самога. Не рабі мне, ойча, гэтага зла, каб я мог наклікаць на сябе крыўду старэйшага брата, якога я павінен любіць і паважаць: а калі я чымсьці заслужыў ласку бацькі, то хай ва ўзнагароду я атрымаю прабачэнне брата.

Стары расчуліўся, абняў добрага сына і сказаў:

– Я чытаю па ваших тварах, сябры мае, што вы падзяляеце сказанае Міхалам. Няхай і так будзе! Тады знішчы гэта сведчанне маёй апошняй волі. Дай бог, каб табе брат адплаціў!

І, злучыўшы рукі Міхала і Зосі, благаславіў іх, і сказаў, што надзея на шлюб сына прыглушыла боль расстання з сябрамі, разам з якімі ён дажыў да старасці.

– Хай благаславіць цябе Бог, мілы Міхась – дадаў ён, – хай даруе табе і мірскі дабрабыт, але хай ён не будзе перашкодай да твайго выратаваньня перад Богам. Я табе гэта яшчэ раз кажу, таму што гэты свет – дым на ветры, адно нішто, а вечнасць – усё. Будзь заўсёды верны Богу і краіне, і ў любы момант жыві для абедзвюх маці тваіх: цэрквы і Айчыны. Ты можаш не быць шчаслівым, затое будзеш сумленным.

Дадаў ён благаслаўненне і для старэйшага сына, яму ўсё ад душы даруючы. Але ўсё гэта так разбіла старога, што словы ён прамаўляў усё слабей і, здавалася, задрамаў. Усе на дыбачках выйшлі ў суседні пакой, селі, пазіраючы адзін на аднаго, і маўчалі, таму што кожны быў так ўсхваляваны, што словы вымавіць не мог.

Аднак да вечара стражнік, здавалася, прыйшоў у прытомнасць. Ён зноў запрасіў усіх да сябе і так бадзёра з імі размаўляў, што яны сталі верыць, што хвароба прайшла і што здароўе адновіцца. Гэта было апошняе праява жыцця, якая выяўляецца звычайна перад смерцю.

Аднак увесь гэты вечар ён правёў у прыемным размовах з тымі, хто быў яму самым дарагім у гэтым свеце. Ніхто з гасцей да сябе дадому не вярнуўся. Але раніцой, як прадказваў стражнік, што дня гэтага не перажыве (прадчуванне ніколі не падводзіць

людзей праўдзіва набожных) ён на самай справе заснуў у Бога, на руках святога айца і войскага, якраз тады, калі яго сябры яшчэ адпачывалі.

Можна ўявіць сабе, якое было іх абуджэнне, які смутак агарнуў іх. Але нішто не можа параўнацца з адчаем сына. Сябры не пакінулі яго з гэтай горыччу ў сэрцы, яны выказвалі яму спачуванне, суцяшалі, як маглі, не далі яму заняцца чым-небудзь, самі заняліся пахаваннем, каб аддаць апошняе служэнне свайму суседу і блізкаму сябру. Праз некалькі дзён пасля смерці стражніка яго пахавалі ў Слоніме, у кляштары бернардынаў, паводле яго апошняй волі. Пахаванне было багатае; на ім сабралася ледзь не палова святароў таго ці іншага абраду з усяго павета. І не было ў Слоніме грамадзяніна, які б на гэтае развітанне не пры'ехаў, былі нават многія з іншых паветаў і ваяводстваў, а альбанцы сабраліся ўсе, іх жоўтыя кунтушы выдзяляліся ў натоўпе.

На памінках сядзелі некалькі сотняў чалавек за сталом, і не толькі вінны падвал нябожчыка, заўсёды такі поўны, апусцеў, але, як высветлілася, ва ўсім Слоніме дастаць віна хаця б на лекі было нельга. Павятовыя чыноўнікі самі неслі труну нябожчыка. Акрамя святароў, яшчэ дванаццаць свецкіх асоб сказалі словы развітання, ці то на памінках, ці то каля труны, бо кожны хацеў уславіць заслужанага мужа. А генерал Куніцкі так расчуліўся, што нават сіл у яго не засталася пабыць на пахаванні да канца.

Войскі некалькі разоў падаў у непрытомнасць у час паніхіды і нават, вярнуўшыся дадому, аказаўся прыкутым да ложка, як незадоўга перад тым бацька.

Пасля пахавання генерал Куніцкі вызначыў для Міхала і Зосі дзень вяселля – трэцюю нядзелю пасля апошняга тыдня жалобы, пакінуў сваю слоніmsкую вёску, дзе ён жыў толькі дзеля сяброўскіх сустрэч са стражнікам і вярнуўся ў Няводава, былога свайго жылга сярод сваіх багатых уладанняў, якія меў у мінскім ваяводстве. Войскі крыху ачуняў ад гора пасля такой балючай страты. Яму дапамагло ўсведамленне таго, што толькі па волі Бога прыходзіць і радасць, і гора. Ён заняўся сваімі справамі, пастараўся, каб усё было ўсё гатова для падзелу маёмасці з братам; а брату напісаў вялікі ліст, паведаміў яму, што яны асірацелі, што бацька, паміраючы, у сваім апошнім благаслаўленні не рабіў розніцы паміж сынамі, што інтарэсы справы патрабуюць хутчэйшага падзелу даволі значнай бацькоўскай маёмасці, а перадусім пра сваё жаданне хутчэй сустрэцца, каб асабіста дамовіцца адносна некаторых сямейных спраў, паколькі бацька не пакінуў на гэты конт ніякага распараджэння; што, стаўшы ўласнікам паловы ўсёй спадчыны, брат павінен прыняць удзел у далейшым кіраўніцтве ёй.

– Такім чынам, прашу цябе, каб, не губляючы часу, хоць бы на пару тыдняў, ты зрабіў ласку выехаць у Літву. Хачу сустрэць брата, цяпер ужо главу сям'і. Я вырашыў для сабе, ва ўсім, колькі змагу, дапамагаць табе як малодшы брат старэйшаму.

І ў канцы паведаміў яму аб прызначэнні тэрміну вяселля.

Людвік адказаў, не шкадуючы прачулых слоў, каб апісаць сваё гора пасля нязбытнай страты, якая іх абодвух спасцігла. Адно толькі яго суцяшае, што пасля заканчэння жалобы будзе рады пабываць на вяселлі брата, калі нішто не перашкодзіць убачыць, як Міхал павядзе да алтара сваю каханую. Але якраз цяпер ён не можа пакінуць сталіцу. Падчас падрыхтоўкі сейма яго вялікасць кароль пастаянна мае патрэбу ў яго паслугах.

Што да спадчыны пасля бацькі, пісаў ён, ужо дайшоў сых, што бацька быў гатовы аддаць ва ўласнасць усю маёмасць выключна Міхалу, і толькі пасля яго настойлівай просьбы перадумаў; што гэта дабрыва брата зусім яго не здзіўляе, што на яго месцы і ён бы іначай не паступіў, але за гэта яму вельмі ўдзячны. Зрэшты, будучы сам па сабе дастаткова багатым, ён мала клапаціцца аб спадчыне бацькі, а таму хай брат распараджаецца па волі сваёй у тым маёнтку, які па завяшчанню прызначаўся яму самому.

Да гэтага ліста ён прыклаў дакумент, паводле якога можна было па ўсіх юрыдычных законах, з усімі фармальнасцямі, якія толькі могуць прыдумаць судзейскія, перапісаць усю маёмасць на імя брата. У ім ён адмаўляўся ад усіх правоў на яе, прасіў вызваліць яго ад усіх разлікаў і адказнасці.

На самай справе, не столькі грамадскія інтарэсы трымалі Людвіка ў Варшаве, колькі захады, якія ён рабіў, каб заваяваць сэрца дачкі вялікага кароннага гетмана, адной з найпрыгажэйшых прыдворных дам караля Станіслава.

Аднак, нягледзячы на самае шчырае яго жаданне застацца ў сталіцы, абставіны склаліся так, што ён хутчэй пазнаёміўся з роднай Літвой, чым сам разлічваў.

IX. Ліст вялюньскага старасты да князя генерала падольскіх зямель

Пішу вашай княскай месці пад страхой роднага дома, дзе, нягледзячы ні на што, захоўваюцца старадаўнія сармацкія традыцыі. Па загаду яго вялікасці караля я выехаў у Літву, жыву ў майго брата, слонімскага войскага, ён даўно ўжо стаў адвакатам, быў некалі ў войску князя Панае Каханку, а зараз стаў узорным гаспадаром, грэчкасеем, скапідомам, ён – шэры ліцвін, але *summa summarum* (у цэлым, *лац.*) цудоўны чалавек. Хай кажуць што хочуць, але ёсць у дабрачыннасці нейкае абаянне. Уявіце што я, звыклы з дзяцінства да прывычак еўрапейскага грамадства, я, сібарыт ва ўсіх сваіх праявах, жыву ў сялянскай хаце, якая прапахла глінай, акурана нейкай літоўскай смалой, кожную ноч прачынаюся ад выцця сабак з псярні майго брата, харчуюся баршчом і нейкай татарскай стравой, якую тут называюць верашчакай, не чую ні слоўца па-французску акрамя як у размовах з маім слугой, усё ж, разам з тым адчуваю такую міжвольную зайздасць да майго брата, што яго ўнутраная прыстасаванасць абудзіла і ўва мне жаданне пажыць так, як ён. Як я заўважыў, у яго тэмперамент пераважна меланхалічны, ён мае нейкі сардэчны спакой, нейкую асалоду душы, ад чаго я вельмі далёкі. Я слаўлюся ў вялікім свеце

сваёй весялосцю і пачуццём гумару, усе лічаць мяне адным з улюбёнцаў фартуны; а калі б мяне ўмелі разумець, то і сапраўды не было б чаму зайздросціць. Пакланенне, спакусы, я гэта перажыў усё. Што толькі прываблівае да сябе, то ўжо аголена для мяне ў сваім адзенні, а галізна тых рэчаў, без якіх я нават жыць не магу, агідная.

Усё - нішто, і мы самі - нішто. Няма нічога надзейнага ні ў якім прынцыпе; ад яго ідзе боязь, лянота, а да яго звычка дае яму сілу закона. Вера ці нявер'е, рэлігія ці філосафія – усё гэта гульня слоў, і той розум, якім мы так ганарымся, часцей за ўсё на словах. Кожны філосаф ганарыцца тым, што ён з'яўляецца паслядоўнікам ісціны, але што такое ісціна? Як жа можна казаць, што праўда ёсць ісціна? Ёсць на свеце якая-небудзь праўда? Разважанне, часцей за ўсё, даказвае здольнасці таго, хто разважае, але ці ёсць рэальная сувязь паміж разважаннем і розумам? Розум можа відавочна ілжывае ўзвысіць да годнасці ісціны. А сам розум – што гэта такое? Мае ён справядлівае значэнне? Розум аднаго чалавека для іншага – глупства; розум аднаго пакалення аказваецца глупствам у другім пакаленні. Скажу больш: я перакананы, што развагі пра нашыя ўчынкi ніяк на нас не ўплываюць, а намi валодаюць толькі жаданні. Калі б у перлаў розуму была хоць нейкая пераканаўчая сіла, хто ведае, як бы ў такім выпадку, апраўдаць развагі пра філосафію і забабоны, ці яны б больш адпавядалі апошняму? Што да мяне, жывучы ў цесных стасунках з карыфеемі энцыклапедыстамі, я пастаянна чуў, што кожнае іх слова было абвяржэннем хрысціянскай рэлігіі, але я нічога не чуў такога, што б было здольным абвергнуць маё перакананне, калі, у адваротным выпадку, да гэтай веры я адчуваў нейкую цягу; і, аднак, я пачуў неjak адзін аргумент настолькі ўражлівы, што ён мне запомніўся.

У ранняй маладосці на службе ў князя Ляшчынскага я быў сведкам адной размовы ў час вячэры. За сталом сядзелі кароль, герцагіня Люксембургская, Вальтэр, Фрэрэ, Трэсан і святар Прат, а я за дзвярыма, расчыненымі ў суседні пакой, гатовы быў выканаць любы загад караля. Як вядома, кароль, шчыра адданы ўсім каталіцкім забабонам, любіў грамадства філосафаў і не забараняў выказваць самыя дзёрзкія думкі, якія супярэчылі б ягоным поглядам і перакананням. Вальтэр, па сваім звычаі, здэкаваўся з рэлігіі, яму дапамагаў у гэтым Фрэрэ. Святар Прат і Трэсан пярэчылі ім, кароль маўчаў, а з падобнымі людзьмі і думка, і адпор ёй былі аднолькава важныя. Нарэшце і кароль загаварыў:

– Ніякія вашы развагі не робяць на мяне ўражанне, не ўплываюць на маё перакананне, бо няма такога, што развагамi нельга ні абвергнуць, ні зацвердзіць; для мяне ж развагі – нішто, а факт – усё. Мне не цяжка паверыць у рэальнасць хрысціянскай рэлігіі, таму што яна – бяспрэчны факт.

На гэта адказаў Вальтэр:

– Ваша вялікасць, кожная рэлігія, пачынаючы з паганскай, была фактам, ды і філосафія ёсць факт!

– Што тычыцца філасофіі, – адказаў кароль, – то гэты факт альбо вопытам зусім не быў падцверджаны, альбо вопыт сведчыць супраць яго. Што ніколі не дазваляла застацца ў грамадскім жыцці, што гэта, калі не тэорыя? Пра паганства можна толькі сказаць, што яно, як і ўсе чалавечыя меркаванні, у свой час адбылося. Усякая думка, атрымаўшы ўладу над людзьмі, калі яна ўжо слабее, то не можа сцешыць. Гісторыя пераконвае нас, як у падобным пачынанні і неаплатаністы, і імператар Юльян памыляліся, і ў гэтым амаль не можа быць выключэння. Ні адна думка, ні адна чалавечая ідэя сама па сабе супрацьдзеючай сілай не валодае. У хрысціянскай ідэі, наадварот, калі мы звернемся да вопыту, мы ўбачым, што гэтая ідэя паслядоўна набліжаецца да канца, а затым сама па сабе ўзмацняецца і вяртаецца на ранейшае месца. Гэта адзінае выключэнне ў гісторыі свету.

- Шмат жа было і думак, – загаварыў Фрэрэ, - філасофскіх, навуковых, палітычных, якія, згаснуўшы, потым адраділіся!

– Праўда, – адказаў кароль, – але варта спытаць, ці былі гэтыя быццам бы ўваскрэшаныя погляды зусім тымі ж самымі? Ці былі яны шырока распаўсюджанымі ў грамадстве? Ці паўплывалі на яго лёс? Хрысціянская рэлігія, атрымаўшы панаванне над светам, так зністожылася пад націскам арыянства, што ўжо паводле выразу аднаго святога філосафа свет усумніўся ў тым, ці сапраўды ён хрысціянскі. І ўсё ж, праз і нейкі час тая самая хрысціянская ідэя без найменшай саступкі, без найменшай мадыфікацыі ў сваёй сутнасці, зноў авалодала светам, настолькі шырока, што і следу арыянства не засталася. Хто мне пакажа падобны факт з гісторыі?

Тут герцагіня Люксембургская, якая валодала асаблівым дарам абрываць размовы, якія яе не забаўлялі, кінула нейкі дасціпны жарт, і размова перайшла на іншае.

Ты падумаеш, князь, што я ўжо ў Літве стаў філосафам. Не, зусім не. Я і буду філосафам не для таго, каб аргументацый філосафа падмацаваць свае словы, а таму, што яна мне мілей, што ўчынкi мае магу прыстасаваць да яе, што яна не дае мне абавязкаў, выкананне якіх пераўзыходзіць маю ўладу; і больш таго, я ўсё ж сумленны чалавек, каб не выказваць тое, што мае справы не пацвердзяць.

Вясковае жыццё, саламяная страхі, простыя звычаі, гэта рэчы вельмі прыгожыя ў паэзіі, але іх рэальнасць для мяне не мае прывабнасці, а толькі ім аддаўшыся, можна жыць па-хрысціянску, як мне тое здаецца. Рэлігія ў вялікім свеце – гэта жангліраванне, і не больш таго. Паводле ацэнак філосафаў, кожны з іх можа апраўдаць свае ўчынкі тым меркаваннем, якое яго загубіла.

Гэта не для нас, вашамосць; гонар не дазваляе нам хлусіць, як бы яно ні было; нашы ўчынкі заўсёды павінны прытрымлівацца нашых вызнанняў, і да чаго я адчуваю цягу, гэтага я ніколі асуджаць не буду. Мая філасофія – гэта падпарадкаванне волі, усёй сілай якой я магу адчуваць і да таго часу, пакуль я адчуваю; бо гэта мне падабаецца, яно павінна быць для мяне дабром. Нашы памкненні для нас – бяспрэчная ісціна, без сумневу адносна, але іншай ісціны мы не спасцігаем. Паважаю майго брата і яму падобных жыхароў, таму што, падвергнуўшыся суроваму

закону яны могуць з яго атрымаць для сябе практычныя наступствы; я пагарджаю тымі, хто сваімі ўчынкамі спрабуе іх растаптаць гэты ж закон, якому людзі падпарадкоўваюцца; яны не маюць дастатковай падтрымкі ў душы, каб яго з сябе скінуць; але ні першых, ні другое пераймаць не думаю.

Не здзіўляйся, што я так філасофствую. І гэта дух часу: наш розум ніколі не адпачывае, толькі пастаянна шукае нейкія пэўнасці ды можна іх ніколі не знайсці. І адкуль гэта ўзялося? Вось адсюль, ад ісціны, што ўсе мы, людзі разумныя, найвялікшыя лайдакі. Той з нас, хто ўвесь час марыць ці чытае нейкія навагоднія кнігі, толькі здаецца, што ён працуе; і калі, не дай Бог, якую-небудзь думку сваю на паперу пакладзе, ужо залічае сябе ў мужы вельмі карысныя. І хай гэта будзе паміж намі, няма такога хвацкага шаўца, які не лічыў бы сябе дурнейшым, чым першы мысляр. Ты ведаеш, князь, што гэты дзівак Русо клін мне ў галаву забіў, выказаўшы думку, што чалавек – жывёла распусная. Гэта, напэўна, перабольшанне, але ў ім ёсць нешта сапраўднае. Як бы там ні было, я скажу - не мысленне, а мысліцельства, развагі, пісьменнасць - усё гэта розныя мадыфікацыі саманадзейнай ганарыстасці.

Мой брат, напрыклад, хоць бы і валодаў здольнасцю да філасофскіх разваг, калі ён знойдзе час для іх? Устае а пятай; пасля малітвы, досыць доўгай, сядзіць над дакументамі, таму што ў звычых мясцовых людзей, што кожны яго сябар просіць дапамагчы ў іх справах, кожны прасіць у яго парады, таму што парада сяброўская, за яе плаціць нічога не трэба. Я сплю, а ён піша; я сплю, а ён ужо ўсю гаспадарку верхам аб'ехаў; я сплю, а ён вяртаецца стомлены і галодны. Я ўстаю на ногі, хутаюся ў халат, а ён ужо і старкі напіўся і заеў каўбасой. Я толькі пачынаю апранацца, а ён, ужо апрануты, прыходзіць даймаць сваёй ветлівасцю: ці не трэба мне што, ці нечага нехапае, ці не сумна мне тут? А як сказаць яму, што мне сапраўды сумна, што ў мяне няма тых выгод, да якіх прывык, і пра якія тут нават уяўлення не маюць, калі гэты добры брат быў бы рады мне месяц зняць, ці, як кажуць, гатовы мне птушынага малака дастаць.

Ён перажывае, што я не хачу падзяліць з ім гаспадарку, якая пасля бацькі нашага засталася, трэба сказаць, як для тутэйшага шляхціча багатая. Хоча падзяліць яе на дваіх.

А ты ведаеш, князь, што наш бацька як добрапрыстойны чалавек завяшчаў усё аднаму Міхалу? А ён у бацькі, на смяротнай прасціне ляжачага, ледзь дамогся, каб бацька гэта спрыяльнае для яго завяшчанне знішчыў. Ён прыносіць мне, праўду кажу князю, цэлы стос папер, манускрыптаў, дакументаў, інвентарных запісаў і прымушае чытаць. Я з цяжкасцю адмаўляюся, адкладаю з заўтрашняга дня на пасляўтра; кажу яму: брат, сам рабі сваю справу і дазволь мне рабіць тое, што мне падабаецца. Бо ўсё павінна было быць тваім; калі тады ты не хацеў раскрыжаваць мяне, то і цяпер не распнеш на гаспадарцы. Ён шкадуе, кажа, што гэтага быць не можа, але пакуль ён не можа мяне ўгаварыць чытаць ўсе гэтыя паперы; гэта вышэй маіх сіл.

Надыходзіць абедзенны час: я часцей за ўсё амаль нічога не ем, іншы раз мне нішто не да спадабы, іншы раз я ледзь не штодня пакутую мігрэнню. Ён есць за чацвярых, таму што за васьмярых працуе.

Пасля абеду я паспрабаваў пагаварыць з ім пра маёмасць, заробленую бацькам, а не ўзятую пасля жонкі, куды там! Ледзь мы заговорым, як ужо бачу, што яму ў галаве адправіцца ў поле з сабакамі, каб затравіць зайца; або, што яшчэ горш, раптам чорт прынясе якога-небудзь суседа. Брат яму рады, як бы бога за ногі ўхапіў (бачыш, князь, што я вывучаю тутэйшыя прыказкі), і тут жа трактуе яго чаркай; а госць часцей за ўсё такі занудны, што ашалець можна.

Notabene, у мяне асаблівае шчасце на занудаў; да брата ён п'е, а да мяне лезе з пытаннямі. А пра што? Вось аб гаспадарцы, аб справах, падзеях у павеце, аб апошнім павятовым сейміку; і ўсё гэта брат так прагна слухае, як слухаюць у Парыжы апаবাদанні аб новай тэатральнай п'есе або аб новых палюбоўніцах караля. А я, сапраўдны выхаванец горада, усё ж настаўляю вуха на твая размовы, слухаю, нібыта мяне гэта таксама хвалюе.

Ведаеш, і сярод мясцовай шляхты многія ўжо карыстаюцца свецкім абыходжаннем. Пасля таго, як мы застаемся ўдваіх з братам, ён, баючыся, каб я не сумаваў, рады мяне забавіць чым можа і як можа, але я ж бачу, што ён як на іголках сядзіць, так яму хочацца паглядзець на канюшню ці то на кароўнік, ці то завод, або якую фабрыку, а ў мяне няма сэрца, спыніць яго; ды і сам яго прашу, каб ён пакінуў мяне аднаго, а сам парадкую маю карэспандэнцыю або філасофствую. А як брат вернецца перад самай вячэрай, а потым наесца, бо добра папрацаваў, і пры свечках часам хоча пагутарыць, але пра што? Калі я пачну казаць яму пра Версаль, ці нават пра Варшаву, то яго гэта столькі хвалюе, колькі мяне снег мінулага года ў Літве, а нарэшце небарак, з пяці на нагах, і ўвесь дзень у пастаянным руху, так стамляецца, што ледзь не засынае стоячы. Калі ж яму тут філасофстваваць?

Мой брат – вялікі вернік, поснік, моліцца па ружанцу, і ён ніколі пра гэта не скажа. І гэта мяне не здзіўляе, бо ён ва ўсё гэта шчыра верыць. Мы скептыкі пра ўсё любім разважаць, таму што ні ў чым не перакананыя; гэта ў парадку рэчаў. Тутэйшыя судзейскія, людзі гарачай веры ў царкве, напэўна, прывыклі не разважаць аб рэлігіі. Нашы прыдворныя, наадварот, і мужчыны і жанчыны пастаянна трубяць пра рэчы духоўныя, багаслоўскія. Адкуль розніца: вось адсюль - першыя вераць, як дыхаюць, а другія пераконваюць сябе, што вераць, і ў гэтым хочуць усіх пераканаць. Мой брат – жывы ўзор законніцтва, настолькі дасведчаны, што разважае аб правазнаўстве вольна, абмінаючы тое, што прама не адносіцца да яго. Калі яму выпадае казаць пра законы, права, ён робіцца палымяным, красамоўным, часта гаворыць нават аб досыць спрэчным. Законы ён ведае напамяць і добра карыстаецца імі, і ні за што ў свеце іх не парушае. Кожны закон у яго святы, бо гэта закон; але калі заканадавец адменіць гэты закон, ён толькі тады адважыцца прызнаць, што ён быў злом, таму што ён ужо перастаў быць законам. Калі ў яго свядомасці які-небудзь

святар вымушаны разважаць аб рэлігіі, ён будзе слухаць яго з напружанай увагай, але сваіх трох капеек да гэтых разваг не дадасць. Гэта святару, а не мне, – падумае ён, і будзе маўчаць. Што ўжо казаць аб дзяржаўнай рэформе, аб змене дзяржаўнага ладу, аб дзяржаўных, сацыяльных, маральных зменах, калі ў яго толькі тое, што замацавана рэлігійным законам або дзяржавай - сапраўднае, іншага нічога няма.

А шкада! Бо калі б яго можна было перацягнуць на наш бок, то было б гэта здабычай добрай. Уся слоніўская акруга верыць у яго, як у прарока. Але зрабіць яго нашым прыхільнікам немагчыма.

Я быў сведкам двух падзей, якія лепш за ўсё абмалююць табе майго брата. Адночы раніцой у двары ўсчаўся такі гвалт, што я падумаў, ці не гарыць дом, і жвава ўстаў з ложку, а ўся справа была ў тым, што адзін бык на бровары, напіўшыся адвару, памёр каля карыта. Трэба было паслухаць, як ён злаяў служку на бровары, а чэлядзь ён загадаў адлупцаваць розгамі, сто разоў кожнага. У той жа дзень пасля абеду прыйшло паведамленне, што яго воз, які быў адпраўлены са Сверхані ў Нясвіж да Радзівіла з паклажай на суму ў сорок тысяч, падчас пераправы патануў. Хаця людзі, уплаў праз Нёман, выратаваліся, але з зрэчаў нічога не выратавалі.

Што на гэта скажаш, князь? Ён спакойна перанёс гэтую вестку, не моршчачыся. Толькі сказаў свайму памочніку: васпан, нам трэба добра пастарацца, каб залатаць гэтую дзірку; а пакуль давайце падзякуем Богу, што людзі цэлыя.

Я не мог не сказаць яму:

– Я рады, брат, што ты так стойка церпіш страту; але, прызнаюся, я ад цябе такога не чакаў.

– А гэта чаму?

– Ты ж сёння так раззлаваўся за страту аднаго быка, яго табе чамусьці было больш шкада ў параўнанні з возам?

– Гэта зусім іншае; гэта не па чыёй віне, адно па волі Божай, а другое па недаглядзе слуг.

Ён сябе ад сваёй гаспадаркі не аддзяляе; сцвярджае, што, будучы гаспадаром, абавязаны быць строгім, каб слугі належным чынам выконвалі свой абавязак. Такія ў яго правілы, і ў іх ёсць нешта высакароднае, нават нешта стваральнае, як ва ўсіх яго прынцыпах. Але колькі ж трэба прастаты ў сэрцы, каб быць ім! Такія цноты і ў такім выглядзе ўжо не для нас. Калі б хто з нашых хацеў пераймаць іх, гэта было б дзівацтвам, глупствам, як любая рэч, заснаваная на пачуццях, а не на перакананні.

Аднак што гэта за жыццё, жыццё без страсці, калі рэальнае годнасць чалавека заснавана на гульні безразважнасці? Розум, вядома, дае ёй хоць нейкую раўнавагу.

Мой брат ніякай страсці не мае; ён, нібыта, закаханы ў сваю нявесту, якая павінна быць і вельмі прыгожай і прыстойнай жанчынай; але я ўпэўнены, што калі б улада духоўная абвясціла, што дружба бацькоў з'яўляецца перашкодай для злучэння іх дзяцей, то ўзнікне *impedimentum dirimens* (непераадольная перашкода, лац.): ён адразу ж перастане любіць яе. Ён ажэніцца, таму што дваранін не святар, не салдат,

ён павінен ажаніцца, таму што яго бацька і дзед у свой час жаніліся, таму што дома лепш з гаспадыняй, чым без яе, таму што ён адчувае волю Божую, і, як добры католік, ён не можа не падпарадкавацца ёй. Але каб там была любоў, уяўленне аб любові, гэта нічога не памяняла б у маім браце. І нічога, што нагадвала б пра шлюб, акрамя пярсцёнка, атрыманага падчас заручын, і якое ён заўсёды носіць на пальцы; але не па іншай прычыне, а толькі таму, што такі звычай, такі абрад, а *testimonio veterum* (сведчанне старога, лац.).

Сапраўды, у гэтых людзях старога завету ёсць нейкае самазнішчэнне індывідуалізму. Для іх усё, зробленае па закону і звычайу, няўхільнае. Пра што думаць чалавеку, калі яшчэ да таго, як ён нарадзіўся, усё загадзя ўжо было для яго вызначана?

Ведаеш, князь, чаму я адчуваю такую агіду да рэлігіі, нораваў самаўладдзя, асноватворных законаў грамадства і іншых гэтакіх жа сур'ёзных рэчаў? Не тое каб у патрэбе яны не выдаваліся нейкай лагічнай высновай, а таму, што яны, усё прадугледзеўшы і прадвызначыўшы для чалавека, яго лёс, яны не даюць праявіць сваю волю. Можа быць, князь, памятаеш, калі, мы былі разам у пані Жаффрын, то там Жан Жак Русо, упаўшы ў экстаз так красамоўна пачаў жартаваць над спартанцамі і законамі Лікурга; над гэтай краінай, дзе любое прыватнае дзеянне, хай і самае магутнае, было абаронена законам. Яшчэ тады Дзюкло так нас расмяшыў! а Русо абураўся, сказаўшы, што тычыцца яго, то ён толькі аднаму спартанскаму закону зайздросціць, а менавіта: каб цнатлівых дзяўчаты на Алімпійскіх гульнях спаборнічалі голыя. Я хацеў бы пазнаёміць Русо з мясцовымі яўрэямі, таму што з пункту гледжання падпарадкавання ўсеагульнаму закону яны сапраўды спартанцы, мне здаецца, што гэтае яго збліжэнне з імі астудзіла б яго запал.

Гэта неабходная падстава грамадскага жыцця на няўхільных законах, а не на сведчанні старых, на паданнях, якія засталіся ад мінулых пакаленняў. Каб глядзець на голых, трэба быць габрэем або кітайцам; а ў Францыі пры такім законе быць не магло б ні Версальскага балю, ні Парыжскай оперы.

– Ах, Парыж, Парыж, вашамосць, князь! Там наша прастора! У аддаленні ад Парыжа мы ўсе засохлыя. Сам князь прызнаеш, што Варшава нам толькі тым прыемная, калі хоць у чымсьці нагадвае Парыж.

Кароль – мой дабрадзей – надарыў мяне ордэнамі, чынамі, прыбыткамі; але я дваранскім гонарам клянуся, што дароў яго я не краў, заслужыў іх па справядлівасці. Я цару душу і цела завяшчаў, як пан Твардоўскі (з вядомай табе легенды) уладару пекла.

Князь, ты ж ведаеш, што я кахаў і мяне кахалі. Яна была маім бажанствам; кароль закахайся ў яе, як Давід у жонку Урыі, і я, не жадаючы ўступаць у нетаварыскія адносіны з гаспадаром сваім, стаў ахвярай адданай вернасці. Але кароль мне не давярае, калі мяне, а не іншага адправіў у Літву, каб на яго карысць прыстрашыць дысідэнтаў і тым падарваць уплыў князя Пане Каханку; пагэтану я і

аказаўся тут, павінен, дзеля караля, звязацца з ворагамі майго касцёла і чыніць шкоду роднаму брату і дабрадзею. Палюбоўніцу, брата, веру, усе каралю прысвячаю, а да таго ж сумую да смерці ў цяперашнім для яго служэнні. Хай хоць бы стрымае сваё слова ў тваёй прысутнасці. Ён жа нам паабяцаў, што я сяду на сенатарскае крэсла, а кароль па вопыту ведае, што ў выпадку неабходнасці я магу даць добрую парадку. Па праўдзе кажучы, я не занадта разлічваю на гэта яго абяцанне, бо каралю – з вачэй далоў і з сэрца вон. Ты, князь, заўсёды, міласэрны да свайго старога слугі, не прамінеш пры выпадку закінуць за мяне слоўца каралю. У гэтым я вельмі на цябе спадзяюся, а пакуль што тут я сумленна выконваю даручэнні найяснейшага пана, нашага караля. Заўтра я еду да Грабоўскага, які стаіць на чале літоўскіх дысідэнтаў, а некалі ён быў мне таварышам па французскаму войску. З наступнай поштай паведамлю князю аб тым, што будзе зроблена. Прабачце, ваша княская-мосць, што я так шматслоўна пішу, але калі так цяжка мець зносіны з князем, то хочацца падоўжыць гэтыя зносіны. Зрэшты, мне здаецца, што я старэю, таму што я раблюся балбатуном і пачынаю прагнуць славы. Але князь прывык ужо да высокіх пасадак, уявіць сабе можаш, што гэта такое – сенатарства для двараніна, што такое хадзіць па Версалю нароўні з пэрамі Францыі, і з вуснаў Людовіка XV пачуць адзіна да аднаго мяне звернутыя словы: "*Mon Cousin*" (браце мой, *франц.*). Ёсць ад чаго сыйсці з розуму ад радасці. Калі я буду сенатарам з дапамогай вашай мосці і майго шчасця, я неадкладна, хаця б на некалькі тыдняў, паеду ў Версаль. Як здзівяцца мае колішнія таварышы па зброі, калі хрысціянскі кароль скажа мне: "*Mon Cousin*".

O ultimat (на заканчэнне, *лац.*): п'ю за ваша здароў'е і г. д.

Шыпяны, дня дваццатага, верасня, году 1768.

Х. Ліст другі старасты Вялюньскага князю генералу падольскіх зямель

Я быў такі шчаслівы, што ўладару майму літасціваму мог напісаць.

У гэтыя дні ў мяне было так шмат падстаў для радасці, што я павінен іх пераказаць вашай княскай мосці як майму асабліваму зычліўцу.

Пазаўчора раніцой я атрымаў пачак лістоў з Варшавы. Кароль зрабіў ласку ўшанаваць мяне вялікім лістом, і я зразумеў гэта як доказ дабрыні гаспадара ў адносінах да свайго адданага слугі. Аднак сэрца ў мяне не так калацілася, як пры іншым лісце, які яшчэ не адкрыў, а пазнаў ужо руку вашай княскай мосці. Дзякую за гэты новы доказ памяці, лепшага і паслаць нельга, таму што ёсць пачуцці, якія ніякімі словамі выказаць немагчыма. Я атрымаў таксама ліст, поўны навін з Парыжа, а яшчэ ліст з трох старонак дробна напісаных ад зводнага майго брата, Мысельскага, якога Ваша мосць сустрэла ў Парыжы. Ён ліст мой даў пачытаць каралю ў чацвер на абедзе, і яму спадабалася. У адказе я зрабіў выпіску з гэтага ліста, так як самы дасведчаны дыпламатычны агент не дасць такога найпадрабязнейшага апісання

французскага двара і таго, што там цяпер адбываецца, лепш чым зрабіў гэта Мысельскі.

Піша ён, што наша партыя ўсё горш і горш выглядае ў Версалі. Паведамляе, што пасля смерці маркізы Пампадур Людовік XV вельмі сумуе, а той блуд, якому ён аддаўся, ніяк не здольны запоўніць чагосьці, што было пры ёй, хоць гэты каранаваны эгаіст на самай справе нікога не ўмеў любіць сэрцам.

Нарэшце ў пісьме ёсць поўнае весялосці апісанне ўсіх захадаў прыдворных жанчын Версаля, каб заняць вакантнае месца каралеўскай фаварыткі, і магчымая адстаўка міністра замежных спраў Шуазеля, які наблізіў да яго сваю сястру дэ Грамон, але кароль нягледзячы на яе старанні спадабацца яму, застаўся халодным. З усяго гэтага відаць, што ні адной афіцыйнай фаварыткі не будзе, або, калі яна і з'явіцца, то, мабыць, будзе не з ліку прыдворных, а з ніжэйшага асяроддзя, бо кароль занадта асцерагаецца саноўных вяльмож, якія хацелі б стаць бліжэй да трона.

Я перабраў і прачытаў усе лісты, а потым сказаў брату, што я павінен наведаць свайго таварыша па французскай арміі Грабоўскага, які жыве ў маёнтку Забеліна, гэта міль пяць ад Шыпян, дзе я живу, і папрасіў яго, каб ён са мной паехаў, і мушу прызнацца, баяўся, што ён адмовіцца, бо вельмі хацеў, каб брат на гэта пагадзіўся. Мне давалося прадставіць маю паездку як візіт ветлівасці, нічога больш, і, запрасіўшы да сябра памагатага самага лютага для яго князя, сам пераканаў брата, што ў тым не было палітычнай мэты.

Гэтая мая хітрасць выдатна мне дапамагла. Мой брат ні пра што не здагадваўся і заявіў, што не мае нічога супраць, не жадае адабраць у пана Грабоўскага сябра. Як бы я ні быў рады, што мне ніхто не перашкодзіць на сустрэчы, якую я павінен быў правесці з галавой літоўскіх дысідэнтаў, я настойваў на тым, каб ён не адмовіў мне. Але ён прама заявіў мне, што паколькі закон забяспечвае дысідэнтам-іншаверцам выкананне іх абрадаў, у адносінах да праваслаўных, не накладвае на яго абавязкі шукаць з імі зносіны і што ён не думае мець з імі справы.

Я са здзіўленнем напамніў яму, што ён не пазбягае габрэяў, што ён жыве ў дружбе з некалькімі прадстаўнікамі бусурманскай шляхты, а ад яшчэ больш набліжаных да нас кальвіністаў ўцякае як ад заразных. Але ён мне гэтую супярэчнасць вытлумачыў думкай нейкага святара Катэнбрынка, ксяндза ў маёнтку князя Радзівіла, што дысідэнты зусім не чужыя католікам, а кальвіністы, хоць і яго падданыя, але выступаюць супраць, што горш.

Паважаючы гэткую магутную логіку, я адзін паехаў у Забеліна.

Там я абняў нашага шанюўнага кальвініста, майго некалі калегу па каралеўскай службе, заўсёды самага вернага падданага яго вялікасці, сапраўднага слугу любімага караля.

Ён распавёў мне, што яму сумна ў вёсцы, дзе яго цікавяць толькі ўласныя інтарэсы. Ён скардзіўся, што яго суседзі пазбягаюць, што крадуць у яго зямлю, а потым прапануюць на кракаўскі рынак, што тут ні з кім не можа мець нават пагаварыць па-

людску, таму адразу як улаштуе свае справы жадае як мага хутчэй вярнуцца ў Варшаву.

Тым не менш, ён будзе доўга сядзець у Літве; але іграючы ў ёй з гэтага часу палітычную ролю, я спадзяюся, што сумна яму не будзе.

Ён быў гатовы да майго прыезду і здагадваўся, пра што пойдзе гаворка; так што, не губляючы часу, я падаў яму ліст ад караля, і так ладна ўсё выйшла, што мне і да гэтага часу прыемна.

Але вы павінны прызнаць, што фанатызм удзельнікаў Радамскай канфедэрацыі вывеў нас з апошніх сіл. Нам пашанцавала, што мы змаглі прымусіць яе ўдзельнікаў шукаць сувязь з дысідэнтамі. Каб яе ініцыятары валодалі хоць бы на тры капейкі прадбачлівасцю, каб яны самі не ўляцелі ў сеці, пастаўленыя намі, каб яны самі не паднялі розгалас аб разнастайных вераваннях, нам бы канец. А каралю рана ці позна давялося б, як некалі Яну Казіміру, дамагацца абацтва ў Францыі.

Ты ведаеш, князь, што я хоць бы некалькі дзён хацеў бы бачыць караля абатам? Напэўна, ён бы не адмовіўся. То быў бы выдатны духоўнік для Людовіка XV, для гэтага караля, хаця і хрысціяніна, які выкрадаў праз сваіх агентаў дзяўчат амаль што з чэрава іх маці, каб нароўні з імі, засяліць свой звярынец Аленьяў, ён так заўзята апекаваўся іх выхаванем, што яму можна гэта дараваць. Ён патрабуе ў абавязковым парадку, каб кожная з іх і па раніцах, і па вечарах малілася, і калі яна ў яго дзяжуріць, ён сам з ёй моліцца. Калі хто з Бога, то і Бог з ім. І хай князь сам скажа, ці не Божы цуд трымае гэтую выдатную Францыю? Калі што з якога-небудзь боку патрабуецца ад ўрада - кароль, міністры, генералы, біскупы ўсё зрабяць для таго, каб разбурыць добрыя пачынанні, але ім не заўсёды гэта ўдаецца.

Між тым кароль яшчэ ў гэты раз захоча пабыць у кампаніі, дзе верхаводзяць ксёндз ваявода віленскі і ксёндз біскуп кракаўскі.

Літоўскія дысідэнты заснавалі канфедэрацыю ў Слуцку, а прыхільнікі караля ў Торуні. Тут паўстане канфедэрацыя дысідэнтаў, і яны, патрабуючы *liberum exercitium religionis* (свабоды для рэлігійнай практыкі, лац.), здадуцца на літасць караля, ім гарантуюць польскую канстытуцыю, а тым самым і ўсе свабоды грамадзян.

Аднак у мяне была адна цяжкасць, каб пераламаць сітуацыю. Я запатрабаваў, каб у акце канфедэрацыі было напісана: “Мы, грамадзяне усходняга, евангельскага і рэфармацкага веравызнанняў”. Грабоўскі злёгка збянтэжыўся. Ён сказаў мне, што ў Літве няма грамадзян усходняга веравызнання; як жа мы можам дзейнічаць ад імя тых, хто не існуе?

– У ідэале, адказаў я, так павінна быць, бо калі нічога не існуе, то і ніхто ні скасуе прапанаванае, ні аспрэчыць яго, а таму ні ў якім стаўленні да адказнасці прыцягнуты быць не можа. І я запэўніў яго, што ніхто з нашых канцлераў гэтай заўвагі не прапануе шляхце, таму што той, хто хоча быць сляпым, усё сапсуе.

Грабоўскі прызнаўся мне, што іншыя канцлеры ведаюць вобраз думак, і адносна іх ён спакойны, але што ён баіцца Замойскага. Я засмяўся яму ў твар.

– О, мой мілы сябар, я сказаў яму – Як мала ты ведаеш людзей! Пан Андрэй, ёсць дабрачыннасць думачая і гаворачая, але ніхто не дакажа, што яна дзеючая. Хоць ён шчыра любіць праўду, найменшая нота не дасць пра яе ведаць дзяржаўцу, бо гэта ўсведамленне супярэчыць каралеўскай волі. Ён будзе перад сваімі паплечнікамі плакаць, скардзіцца на караля, а потым вымые рукі. Зрэшты, уяўляючы сябе другім Лікургам, ён нічым не заняты, як складаннем кодэкса правоў для народа, кодэкса, якому ён надае найбольшае значэнне і які павінен забяспечыць яму неўміручасць, а народу шчасце.

І таму ўсе гэтыя згрызоты сумлення я парушыў, дадаўшы да гэтага больш эфектыўныя сродкі данесці каралеўскую волю.

Я мог бы сказаць, як Цэзар: *veni, vidi, vici* (я прыйшоў, я ўбачыў, я перамог, *лац.*) і, мабыць, таму ўся наша размова была нядоўгай, усё было выкладзена каралём. Я быў усяго толькі шчаслівым выканаўцам планаў і праніклінасці свайго гаспадара.

Мой брат за міліёны не пойдзе на тое, каб саступіць хаця б у найменшым са сваіх перакананняў. Але мне цікава, на што яму гэтыя міліёны, калі, маючы з сабой некалькі дзясяткаў тысяч штогод, запэўніваю, што і аднаго дзясятка не патраціць на ўласныя патрэбы, яго бюджэт вельмі лёгка можа быць апісаны: пара тысяч, гэта яго асабістыя выдаткі, хай, штосці ідзе для падтрымання папулярнасці думкі, што ён жыве ў раскошы, прытрымліваючыся звычаяў, прынятых тут, трыццаць тысяч на віно з сябрамі ў сваім доме, вось і ўсе яго траты. Іншага ходу ягоным грашам няма. А тое, што ў яго ёсць, нараджаецца на яго зямлі. Інвентар, свае коні, надбудова над студняй, вупраж, праца нанятага рымара. На што яму чужыя мільёны, калі ён сваім рады даць не можа?

Хто хоча пераканацца ў нязначнасці патрэб нашай тутэйшай шляхты, хай толькі зірне на інвентарызацыю рухомай маёмасці майго бацькі, якой ён валодаў, дзясятка вёсак і немалыя капіталы.

Усё, што ў доме, і палову той сумы не каштавала. Рэчы з айчыннага дрэва, бялізна даматканая, а срэбра – некалькі тузінаў лыжак, таму што ўжо відэльцы і нажы жалезныя, з касцянымі чаранамі, а міскі і кружкі гліняныя.

Хто на такім ладзе жыцця спыняецца, таму лёгка быць стоікам. Але з нашай выкшталцаванасцю, з нашым характарам, значнае багацце настолькі неабходна, што без яго немагчыма быць задаволеным сабой. Гэта першае, што вы павінны зрабіць, і тады гэтае жыццё будзе прыемным. І як жа мы можам жыць без тых патрэб, якія з’яўляюцца неабходнай умовай нашага жыцця?

Хто можа сумнявацца ў тым, што чым больш распаўсюджваецца ў народзе асвета, тым больш укараняюцца новыя патрэбы. Таму як толькі мяняюцца звычаі народа, трэба распачынаць абнаўленне ў заканадаўчых і судовых органах. Але што з гэтым зробіш? Перавагі павінны быць кампенсаваныя нейкімі стратамі. І публіка ў змене

звычайу атрымае хаця б тое, што дзяржаўная дзейнасць будзе вальнейшай. Калі б у грамадстве жылі адны Катоны, ні адзін урад ім бы не дагадзіў, а значыць, былі б толькі індывіды, але не было б нацыі, таму што агульнае нацыянальнае жыццё рэгулюецца ўрадам.

Малыя запатрабаванні нашага грамадства з'яўляюцца краевугольным каменем анархii, у якой мы жывем; бо якія могуць быць адносіны паміж урадам і грамадзянінам, які не мае патрэбы ў ім?

Кожнаму шляхцічу забяспечаны кавалак хлеба альбо з уласнай маёмасці, альбо з прыватнай службы. Калі ў каго няма маёмасці, і службыць сам не хоча, той мае напачатковае хлеб духоўны; можа прычапіцца да нейкага суседняга шляхціча, і ў яго папрасіць ці то выпрасіць танныя патрэбы, а дзяржавы для яго як быццам і не было. Але як толькі занадта распаўсюдзяцца новыя патрэбы, якія паўплываюць на лад жыцця шляхты, тады сама па сабе рэформа адбудзецца, і народ, які ўжо сфармаваўся як больш цывілізаваны, увойдзе ў шэраг ўсіх цывілізаваных народаў. Неўзабаве ён з немалым здзіўленнем даведаецца, што ў яго складзе ёсць грамадзяне ўсходняй рэлігіі, якім у *liberum exercitium* (свабодным праяўленні, лац.) веры адмоўлена.

Можа быць, хто падумае, што не належыць маной раздражняць ворагаў сваіх? Але дыпламатычныя інтрыгі не заўсёды маюць водар парфумы нахштальт ружовай вады. Гэта быў ужо апошні зарад у нашай зброі, з яго цяжка было не стрэліць, калі на нас наступаў разлютаваны праціўнік. Гэта сапраўды стрэл адчаю, а закон прыроды неабвержны: *conserva te ipsum et bona tua* (беражы сябе і сваё дабро, лац.). Так, мілы князь, кпіць са сваіх ворагаў гэта асалода багоў.

Надакучылі мне гэтыя мясцовыя арыстакраты. За што яны так ненавідзяць нашага мудрага добрага караля? Кожны з іх лічыць за абразу падпарадкоўвацца яму. “А гэты чалавек новы!” – кажуць. Як быццам каштэлян Кракаўскі, ураджоны Чартарыйскі, і высокі саноўнік, кожнаму магнату быў не роўны. Як быццам хто-небудзь з гэтых гордых вяльможаў не быў здольны з такой жа вытанчанасцю насіць карону. О! Пара пакласці гэтаму канец.

Як трыумфатар вярнуўшыся ў Шыпяны, я не заспеў брата, і толькі праз некалькі гадзін пасля майго прыезду ён вярнуўся са Слоніма. А чаго ездзіў? Аказалася, зрабіў ахвяраванне ў некалькі тысяч, якія былі ў яго на слонімскай службе, на карысць айцоў езуітаў. Даведаўшыся пра гэта, я ледзь утрымаўся ад смеху: хто паверыць у Парыжы, што ёсць яшчэ людзі, што робяць ахвяраванні манахам; але, хоць і пад іншым выглядам, усюды адбываецца тое ж самае. Цяперашнія лорды Францыі гэтак жа дагаджаюць філосафам, як і іх продкі – бенедыктынцам. Раней з кішэняў здабывалі золата забабонамі, а сёння завум'ю. Людовік XIV Манмарансі з напружаным вухам слухаў незразумелыя рэчы, якія яму плёў дамініканец з амбона, а пры Людовіку XV іншы “Манмарансі”, унук таго, слухае з роўнай увагай не больш зразумелыя рэчы, што яму плятуць энцыклапедысты. Існуе нейкае заганнае кола, у якім чалавецтва не перастае круціцца. У польскай старане лайдак становіцца

манахам і забяспечвае сабе ўсе выгоды жыцця. У Францыі лайдак аб'яўляе сябе філосафам і дасягае той жа мэты.

Мой брат Бертран паведамляе мне, што сёння шмат шуму робяць у Парыжы сачыненні маркіза Вавенарга, што ўся кампанія графіні Жаффын абвясціла яго адным з першых мысляроў XVIII стагоддзя. Я ведаў яго асабіста, калі ён яшчэ быў капітанам у адным пяхотным палку, і гэта яго сённяшняе ўзвышэнне службыць доказам таго, што я пішу. Калі недахоп здароўя і гэтая дарагоўля, необходимая для нашага ваеннага рамяства, адпрэчылі ад яго, ён падаў у адстаўку. Вызваліўшыся ад арміі, ён уступіў у гільдыю пісьменных гультаёў і той самы, хто людзьмі камандаваць не ўмеў, сёння ўжо хоча кіраваць чалавечым родам, і ўсім даводзіць, што ён на гэта здольны. О, беднае чалавецтва!

Ах, ваша мосць, якая бяда кладзецца на мае плечы! Князь Радзівіл Пане Каханку пакідае на некалькі тыдняў Варшаву, каб адсвяткаваць свае імяніны ў Нясвіжы, а кароль загадвае мне ехаць туды, каб ад яго імя падаць яму віншаванне. І князь-канцлер падобным даручэннем абцяжарвае мяне.

Гаспадар загадвае, слуга павінен выконваць. Але пакуль у мяне аж мароз па скуры ад думкі, што я павінен некалькі дзён быць у сярэдзіне гэтага гнязда варварства і глупства, і дзе я спадзяюся быць прынятым з поўнай ветлівасцю.

Калі служба з ласкі манарха мае шмат спакус, трэба прызнаць, што ў ёй бываюць моманты жудасна непрыемныя. Уся мая надзея на абарону майго брата, які, будучы адным з самых фанатычных альбанцаў, глыбока ўкараніўся ў сэрцы гэтага магутнага дзівака.

Хай будзе воля Божая, свяцейшага Госпада.

Маю гонар быць, і г. д.

працяг рамана чытайце ў наступным нумары

Michas Kenka: Translation of Henryk Zhavuski's Novel *November*

(webzine "Kultura. Natsyja", issue 28, November 2021, 184-238, www.sakavik.net)

I hereby present to the readers of *Kultura. Natsyia* the translation of Polish writer Henryk Zhavuski's (1791-1866) novel entitled *November*. This is a piece of writing dealing with historical themes during the time of the last Polish king, Stanislav Avgust Paniatouski. The book's subject material relates to the span of years from 1760 to 1780. It is of interest to any Belarusian reader because the narrative takes place on Belarusian soil that include geographical places such as Niasvizh, Slutsk and their surrounding territories. It describes to the reader the lives and times of two nobleman who happen to be brothers, Mikhal and

Liudvik. One of them was raised according to ancient Polatsk (sometimes called “Sarmatski”) traditions while the other was raised under the influence of western culture which had entered Poland from France and Germany. Limits of this internet journal do not allow us to introduce to you, the reader, the fullest underlying realities of the action described nor to fully lay out the historical background on which the described events take place. The author did include such details in his descriptive writings but he also assumed that his readers (keeping mind that his work was published from 1845 to 1946) knew full well the history of Poland and thus were well aware of Karal Radzivil, Panie Kakhanka, Stanislav Paniatouski and other historical figures who are presented in his novel as purely literary personalities.

Михась Кенька: Перевод романа Генрика Жавуски «Листопад» (резюме)
(веб-журнал «Культура. Нація», вып. 28, Ноябрь 2021, 184-238, www.sakavik.net)

Предлагаю читателям журнала «Культура. Нація» перевод романа «Листопад» польского писателя Генрика Жавуски (1791-1866). Это историческое произведение времен последнего короля Польши Станислава Августа Понятовского. Сюжет разворачивается в 1760-1780 годах. Роман интересен белорусскому читателю тем, что действие разворачивается на белорусских землях - в Несвиже, Слуцке и их окрестностях, повествует о двух местных дворянах - братьях Михаиле и Людвике. Один из них вырос в старых польских, так называемых «сарматских» традициях, другой вырос под влиянием западной культуры, которая была привезена в Польшу из Франции и Германии. Ограниченное пространство журнала не позволяет познакомить читателя с обстоятельствами действия, раскрыть исторический фон, на котором оно происходит. Сам писатель сделал это в произведении, но надеялся, что его тогдашний читатель (произведение было опубликовано в 1845-1846 гг.) хорошо знал историю Польши, знал, кто Кароль Радзивилл - «пане Коханку», Станислав Понятовский и другие исторические деятели, представленные в романе по отношению к чисто литературным персонажам.

- Краязнаўства

Новыя матэрыялы Сяргея Панізьніка уключаюць нататкі “Зельнік майго Прыдзьвіньня”

- **Сяргей Панізьнік: Зельнік майго Прыдзьвіньня**

Прачытаў навуковы аналіз Таццяны Васільеўны Валодзінай "Лекавыя расліны ў культуры беларусаў". І я на сваім родным Прыдзьвіньні між Дзісной, Дрысай і Друяй шукаў зёлкі. Вось што пра гэта і распавядала мне цётка Ядзьвіньня. Ядзьвіньня Сцяпанаўна Кісьляк (у дзявоцтве Панізьнік, нарадзілася 20.11.1912 у в. Рудакі), жыла з мужам Андрыянам ў Бабышках, Лявонпалі: ткачыха, зельніца, пявунья.

Мой суаўтар Ядзьвіньня, Лявонпаль

Зёлак лішку – у траўнікавую кніжку, і

Магутна ў старажытнага бароўя

Пад муравой карэнні заварушацца.

О колькі зёлкавага добрага здароўя

Усім у гэты час уручыцца!

Каля Дзьвіны нам песьні пераймаць.

Каля ажынаў і гнязьдзечкам цешыцца.

Умеюць зёлкі бераг цалаваць,
А мы - лагодна з кветкамі кунежыцца.

А пачаў я ўзбагачаць песнямі назапашаны зь дзяцінства ЗЕЛЬНІК яшчэ ў 1968 годзе. Абабег свае родныя Бабышкі, суседнія вёскі Латышы, Даўгінава... Вось што “паралі” мне ў Лявонпалі Вольга Грэцкая і Марыля Кезік:

Вольга Грэцкая (злева) і яе сям'я

Марыля Кезік. Лявонпаль

Ой, то-то, хадзіла, то-то, каля балота, ой, то-то!
То-то-то, высекла, то-то, тры кіёчкі, то-то-то!
...Загарадзіла тры садочкі,..
...пасадзіла тры зёлачкі...
Адна зёлачка – рута-мята,...
а другая – чырвона рожа,...
а трэцяя – крапівінка...
А хто багаты, пільнуй мяты,..

а хто прыгожы, пільнуй рожы,..
То-то-то, а хто лянiвы, пільнуй крапiвы, то-то-то!

Пра зёлку прыгажосьці духмяную руту-мяту дазнаўся, што гэта прываротнае зелле чараўніц, сiмвал прынады... Крапiву пільнаваць мне не захацелася. Але не давялося адбiцца ад баярачак-спадманачак, якiх наслалi на мяне Альжбета i Адэля Панiзнікі з Бабышак:

Альжбета Панiзнік

Адэля Панiзнік

Баярачкі-спадманачкі вы мае,
Спадманулі, падкаланулі вы мяне.
Вы казалі: - Пойдзем у зялёны сад вянкi вiць!
Сабе зьвiлі з руты-мяты, лялеi,
А мне зьвiлі з калючага ядлынца:
Як пакланюся, дык укалюся... Божа мой!

Укалоўся, але са сьвету ня зьвёўся, як прамаўляла мая мама – ратаўніца ад усiх няшчасьцяў:

Каб сьвянцоная вадзiца непагадзь хутчэй змывала, -
мама за мяне малiцца разам з сонцам уставала.
... Праз Грамнiцы чую голас родненькi (нiбы з прасоння).
х х х
Сам я – недацёрты колас, мама – зёлачка ў вазоне!

Маім хросным бацькам быў Кураш Леў Іванавіч (20.11.1894—17.11.1973) – фельчар Лявонпальскай участкавай бальніцы. Таму я пасяля заканчэння 10-годкі ў 1959 годзе паступіў на фельчарскае аддзяленне Магілёўскага медвучылішча. Вясной 1962 года стаў выпісваць рэцэпты ў Княжыцах пад Магілёвам. Галоўным у лячэнні было такое - Rp: DTD (dentur tales dozes). Даць такіх дозаў – квантум саціс (колькі заўгодна) - і будзь здароў, мой шаноўны пацыент! Таблеткі – кожнаму! Пра зёлкі нам ніхто не гаварыў. І пра “дзявоцкае ўмыванне, мальцаўскае ўздыханне” ад нейкай таямнічай купены, якая валодае магічным уздзеяннем на арганізм, я дазнаўся ў 1970 г. ад Фёдара і Ганны Партас, Агаты Лакоткі з в. Ільмовікі на беразе маёй роднай рэчкі Волты:

А на Яна – уначы
 Дзеўкі зелья капалі,
 Ды ня зналі, як зваці.
 Адаслалі да цара.
 А цар зелья не пазнаў,
 Да царэўні адаслаў.
 І царэўня узнала,
 Дзевачкам адказала:
 - Гэта зелья – купена:
 Дзявоцкае умыванне,
 Мальцаўскае уздыханне.

(Купена, або саламонава пячатка – лекавая расьліна, якая спрыяе жыццёвай актыўнасці).

Маё горкае ўздыханне закончылася ў 1977 годзе, калі безпартыйнага тулягу прызначылі стылістам газеты “Вячэрні Мінск”, а ў 1979 г.—рэдактарам Дзяржтэлерадыё БССР. Вось адзін цікавы эпізод майго творчага вылучвання. 19 верасня 1981 г. у эфіры прайшла тэлеперадача “Спадчына” пад назвай “На беразе Дзвіны” (аўтар С. Панізьнік, рэжысёр М. Ганкін, рэдактар В. Шырко). Там была прадстаўлена і гутарка студэнтаў Мінскага інстытута культуры, якія аднаўлялі ў Лявонпалі сядзібу Лапацінскіх, з жыхаркай мястэчка Кісьляк Ядзвіннай Сьцяпанаўнай.

- Цётка Ядзвінняя! Вы ж не шаптуха, ці якая знахарка. То навошта вам гэтыя кветкі?
 - Гэта ня кветкі, гэта - зёлкі. Ці мала чаго можа быць з чалавекам, а калі знаеш, якую зёлку пры якой хваробе варта заварыць, то настоем можна памагчы чалавеку.
 - Ну вось тыя зёлкі, што вы тут, на беразе Дзвіны паназьбіралі, ад якой хваробы?
 - Ад усякай нядугі, сыноч. Маліннік – ад прастуды, стокветнік, яго і тысячалісьнікам завуць, прымаюць, калі ў грудзёх баліць. Тубуць, прастрэл і пералёт – ад упуду. Даўнейшыя людзі зналі, чым лячыцца. Вот і я іх наслухалася. Помню, што заварка матачніка жар здымаіць; п’юць яе і тады, калі пухліна на целе. Матачнік і раны гоіць.

У нас кажуць так: зьверабой (янаўку, сьвятаяннік) тады п'юць, калі печань баліць, ім лечаць нервы. Ад 99 хваробаў памагаіць.

Жульвіцы куст укараніўся ў жвір.
Вунь зьверабой у камянюку ўпёрся.
Па беразе – па старажытным ворсе -
Хаджу я, зэлак пільны канваір.

А расінкай абатруся і чароўна паўтаруся:
- Тут, на лузе Беларусі не баіцца зёлка гром.
Стане й Слова – серабром!

Цётка Ядзьвінны прыгадвала: “Захварэў мой тата на біцьцё сэрца. Не выбіваіць сэрца ўдараў, сколька паложана. У Павяцях доктар Лабунька быў, лекі даў. Дзве нядзелі тата зёлкі папіў і паправіўся.

А мой надсаднік просьценька цьвіціць. Толькі корань і тапаром не ўсячэш. Ужываюць яго тады, калі ў жываце баліць. Надсаднік ёсьць “мужчынскі” і “жаночкі”. Страўніку памагаіць і залатнік (гарчаўка). Яго і пры абарваніне п'юць. Чысьцік – ад находу; калі болькі на цела напалі - тады і каровы не счышчаюцца. Зялезьніца (прорва) – гэта бабскія лекі.

Лопайкі растуць каля ракі – добра для статку ад засору страўніка.

Многа карысных зэлак. Толькі знаць пра іх нада. У нас у Лявонпалі пра ўсе кветкі раскажа Соня Адамёнак...”

Я з цёткай Ядзьвіннай часта сустракаўся. Прыдзьвінню яна радалася: “Летам іду – пахошчы! Каждая зёлка да мяне гаворыць - Вазьмі!”

Яна ўмела знайсці лекавыя сьцюмбуры. Вось асобныя назвы з зельніка Ядзьвінны:

Жывакост – для зрастання пераломаў касьцей.
Баркун (доннік) – для добрага настрою.
Медуніца (шчамяліца) – для супакаення.
Падарожнік (трыпутнік) – спыняе кроў; ужываюць, калі часта да ўборнай бегаюць.
Канпелькі, гугель - калі з пухіром nelaды.
Блёкат заварваюць, калі зубы баляць; яго добра і ў лазьню – на дух!
Баган – заварам аблівалі сьцены ад клапоў.
Гарчак на агародах расьцець, ім печань лечаць.
Нагаткі – каб абарту ў каровы не было.
Іскрачкі заварваюць і п'юць, калі ў гаспадынькі месячнага няма.

Арлік – ад абарваніны.
Цэнтаўра – калі ў грудзёх баліць.

Замест студэнтаў Інстытута культуры, якіх прагналі з-пад графскай сядзібы, я часцяком выпытваў у цёткі Ядзвінні сакрэты нашага мацерыковага травастою.

Сьяды сустрэч – на зімнім лядзе.
Але вунь там, на даляглядзе,
дзе сонца гляне нам у твар --
за Волтай, Мерыцай, Дзвіной
узьягуць кветкі на папар -
мы зноў спаткаемся зь вясной!

х х х

Папраўдзе, гэта знак ад Бога:
дзе нас і зэлак вельмі многа
над радаводнай баразной -
на Бацькаўшчыну вядзе дарога!

Вось на гэтай Айчыне-Бацькаўшчыне я і даведаўся, што атрымаецца, калі пасеяць руту-мяту і ўсякія зёлкі – у тры баразёнкі. Песня нарадзілася на Ўкраіне, але слых у маіх землякоў – выдатны. І гумар вырастае спраўна. У скароце гэтая песня выглядае так:

Ой, за гаем, гаем, гаем зеляненькім
Там арала дзяўчынанька у тры баразёнкі.
Пасеяла руты-мяты і ўсякія зёлкі.
Расьлі яны, расьлі – пара іх зьбіраці.
Дзе ні браўся казачок путанькі вязаці...

.....

... Пайшла тая слава ў Вільню і Варшаву,
Што дзяўчына з казачком ночку не праспала.

Пра тое, як і пры якой нагодзе дапамагае рута-мята “і ўсякія зёлкі”, я запісаў у 1968 г. ад Любы Мядзюхі, 1928 г.н., у в. Латышы. (Поўнасьцю песня - у зб. “Беларускі фальклор”, вып.2, 2015 г.)

Але ж гаворка з цёткай Ядзвіннай не перапынілася. Так, я зноў у Лявонпалі.
Слухаю і запісваю яе прыроднае маўленне:
Расходнік – ад абарваніны.

Пустырнік – сэрцу памагаіць.

Калган (лапатка)—прыправа да яды.

Макрыцу заварваюць і п’юць – каб дзеці паявіліся.

Брылёўнік – жар у целе зганяіць, пухліна прападае.

Сучкі – ад залатухі: усё ачышчаіць.

Піжма – пухір лечыць, гнойныя раны зажыўляіць.

Краснуха – ад рожы.

Чамярыца – пры запаленні лёгкіх памагаіць. Навараць чамярыцы, памыюць галаву – і вошак у валасах няма.

Курасьлеп (калужніца)—ад пухліны.

Дзівасіл – рожу лечыць, каросту.

Скрыпень (іван-чай) – для бадзёрасьці.

Вятроўнік – мачагоннае, крывяны ціск спадаіць.

Белы бэз – ад кашлю.

Званкі – пры хваробе нырак...

У 1999 годзе я гукнуў пад зоркаю нашу зёлку золкую: выйшаў зборнік вершаў “Золка зёлка”. Рукапіс пасылаў на агляд Зосьцы Верас – паэтэсе, батаніку... У вершы “Запрашэнне на гасціну” Людвіка Антонаўна ўглядалася у такія радкі:

На стальніцы густа:

Зайцава капуста,

Мядведжыя вушкі,

Лапкі пятрушкі,

Шчавель вераб’іны,

Сэрцайка каліны,

Светнік зязюльчын,

Трыпутнік бабульчын,

Васілёк, званочак, мох,

Нават сам чартапалох, Бадзяк палявы,

Чабарок паўзучы,
Санцацвет заравы,
Дабраполь гаючы,
Санцагляд-малачай,
Трава-ключ, сардэчнік,
Святаяннік, гарчай,
Зубнік, меч, урэчнік,
Мацярдужка, метлужок,
І браткі, і дзядкі,
Шабельнік, гаршак...
Чым багаты быў лужок,
Трапіла – у кошык...

Так, мы – Васількі, Алесі, Веранікі, Галінкі – не бязьлікае насельніцтва. І зёлка–жывы помнік Прыроды, надзелены дзівоснай патаемай, моцнымі чарамі. Калі верыць цётцы Ядзьвінні, кожная зёлка дапамагае вылучваць хваробы-недалужнасьці. Вось чаму трэба нам аберагаць расьлінны сьвет. Якой будзе зямля-айчына, такімі дагледжанымі будзем і мы. Ад цёткі Ядзьвінні я пераняў, што лепшымі лекамі здаўна лічыліся спагада, ласка, дабрыня, міласэрнасьць...

У пераліку зэлак, узгаданых цёткай Ядзьвіняй, былі і такія:

- боцікі,
- казялкі,
- зайцава капуста,
- зайцаў гаршак,
- воўчае лыка,
- любезьнік,
- мачэўнік,
- чарнабыльнік (від палыну),

- зязюлькі (майскі ландыш),
- ярнік,
- рамуль,
- гарчаўка,
- бабоўнік-трылісьнік,
- катовы лапкі,
- крываўка,
- чартапалох (бадзяк, дзядоўнік)...

Цётка Ядзвінны гаварыла, што ёй наканавана пражыць 87 гадоў. Да спаўнення яе прароцтва не хапіла трох месяцаў. А нарадзілася дачка Сьцяпана Панізньніка на Міхайла ў 1912 годзе ў вёсцы Рудакі на Міёршчыне. У 1933 г. выйшла замуж за суседа маіх бацькоў – Кісьляка Андрыяна, сына Юркі.

Мой верш “На ўлагодую” – памяці ткачыхі Ядзвінні Сцяпанаўны, быў надрукаваны ў міёрскай газеце “Сцяг працы” 16 лістапада 1999 года.

Нажылася... Доўгі след... / І прасіла Бога:
“Правядзі мяне ў той свет, / дзе лягчэй дарога,
дзе снаваць я буду сны / з пачасся і зрэб’я,
кужаль буду ткаць - з вясны, / з маладога срэбра,
і палотны з-пад ракі / Волты панясу я, -
каб глядзелі Рудакі, / як жытцо красуе;
праз Бабышкі я прайду / і па ўсім Прыдзвінню, -
хай запомняць маладу / з песнямі Ядзвінію...

Некалькі песняў з рэпертуару цёткі Ядзвінні былі надрукаваныя ў зборніку навуковых прац “Беларускі фальклор. Матэрыялы і даследаванні” (Выпуск 2. 2015 г.). Вось адна зь іх—“Ішоў Раёк”:

Ішоў Раёк, / Ішоў Раёк у наш дварок.
Нашы двары, / Нашы двары мяцёныі.
Нашы сталы, / Нашы сталы засланыі.
Хадзі, Раёк, / Хадзі, Раёк, у наш дварок.

У 1968 годзе Раёк, той загадкавы дух, які клапаціўся пра дабрабыт, багацце продкаў, завітаў і на сядзібу цёткі Ядзвінні. Трапіў у песню “Ішоў Раёк”. Паабвыкся з намі

ўсімі, дапамагаў у заснаванні Музея Радзімнаўства ў 1999 годзе і яго філіяла “Хата бабкі Ядзьвінні” ...

І ўсё таму, што нам усім на радасьць яго ярыла-лявонпальскі задор
курс узяў – ляцець да зор!

У дадатак да артыкула некалькі здымкаў:

Зоська Верас – рэдактар верша «Запрашэнне на гасціну»

Шыльда для Музея Радзімнаўства мастака Аляксандра Аніськовіча з Віцебска

С. Панізьнік каля рэліквіі музея: калі майстрыха ў цэнтры ромба ставіць пазнаку, то такая замова азначае, што яе поле будзе засеяна

Драўляная скульптура Хрыста, якую сп. Панізьнік выратаваў на закінутым могільніку ў в. Лысагорка

Sjargei Paniznik: New materials of the famous Belarusian poet include folklore recordings “Zelnik majgo Prydzvinnja\Herbal book of near Dzvina river region”

(webzine “Kultura. Natsyja”, issue 28, November 2021, 239-249, www.sakavik.net)

Сергей Панизьник: Новые материалы известного белорусского поэта включают фольклорные записи “Травник моего Придвинья”.

(веб-журнал «Культура. Нация», вып. 28, ноябрь 2021, 239-249, www.sakavik.net)

○ **Алесь Сімакоў Беларуска-індзейскія сувязі: кароткі агляд**

(Беларуска-індзейскае таварыства, г. Гомель)

Анатацыя. Тэкст быў прадстаўлены на I Заслаўскіх чытаннях 1989 г.;* з'яўляецца дакументам познесавецкай эпохі, які, наводле рэдактараў некаторых выданняў, якім ён не пасуе формай, захоўвае актуальнасць і дагэтуль. Гэта другі пасля пачатку аўтарам у 1984 г. даследавання беларуска-індзейскіх сувязей і яшчэ больш грунтоўны іх агляд. Тэкст складаецца з уводзінаў, заключэння і пяці пранумэраваных тэматычных раздзелаў: 1) Інфармацыя (спроба вылучыць найбольш адметныя выданні і іншыя крыніцы звестак беларускай і беларускамоўнай інфармацыі пра індзейцаў – пры значнай іх беднасці на працягу стагоддзяў); 2) Спецыфічная дзейнасць (г.зн. індзеянiсцкая, індзеянiстаў); 3) Кантакты (адзначаны найбольш важныя з параўнальна нешматлікіх знойдзеных да 1989 г.); 4) Уплыў (у асноўным індзейцаў на беларусаў – на іх матэрыяльную культуру і светапогляд); 5) Кампаратывістыка (перадумовы беларуска-індзейскага збліжэння, заснаванага на агульных каштоўнасцях). Тэкст адрозніваецца ад арыгінальнага машынапісу толькі тэхнічным выпраўленнем дэфектаў набору і арфаграфіі. Некаторыя спрэчныя або некарэктна сфармуляваныя месцы забяспечаны каментарыямі 2021 г.

*А. Сімакоў **Беларуска-індзейскія сувязі.** Тэзісы дакладаў на I Заслаўскіх чытаннях Беларускага навукова-гуманітарнага таварыства (13-14 траўня 1989 г.). – Менск [Мінск]: СП "Бел-прэс-ІНФА, [1990]. – С. 23-27.)

У апошні час у сувязі з набліжэннем 500-годдзя гістарычнага падарожжа Х. Калумба назіраецца ўзмацненне цікавасці да амерыканскай і яшчэ больш – да індзейскай тэматыкі. Кожная краіна і кожны народ Старога Свету маюць магчымасць падсумаваць свой вопыт удзелу ва ўзаемадзеянні з народамі Заходняга паўшар'я. У першую чаргу гэта датычыцца Еўропы, якая нясе асаблівую адказнасць за перапыненне натуральнага развіцця індзейскіх грамадстваў, негатыўныя вынікі чаго, як гавораць самі індзейцы, немагчыма акупіць усімі грашыма свету. Краіны Заходняй Еўропы, найбольш актыўна ўцягнутыя ў асваенне "новага" кантынента, даўно і падрабязна аналізавалі сваю ролю, у той час як далей на ўсход праведзена даследаванняў менш, чым гэта апраўдваецца прапарцыянальнасцю "прысутнасці" краін у Амерыцы. Беларусь – сярод тых з іх, дзе зроблена катастрафічна мала. І адсутнічае нават выразнае ўяўленне пра яе адносіны да паняцця "еўрапейская каланізацыя Амерыкі". У сувязі з гэтым можна лічыць зусім мэтазгоднымі

спецыяльныя намаганні па вывучэнні ўсяго комплексу праблем, якія звязваюць Беларусь (і як народ, і як шматнацыянальную тэрыторыю) з Індзейскай Амерыкай. Перш чым выкласці асноўныя вынікі падрыхтоўчага збору інфармацыі па пытанні, неабходна зрабіць некалькі метадалагічных заўваг.

Усімі прызнана, што культура ствараецца як сінтэз, а ў цяперашнюю эпоху з тэндэнцыяй непазбежнай сусветнай інтэграцыі не выключаецца культурны ўплыў ніводнага нават самага малога народа, хаця магутныя культуры (перш за ўсё інтэрнацыяналізаваныя англа-, іспан- і рускамоўныя) моцна перашкаджаюць, у пэўным сэнсе ўжо мімаволі – як ланцуговая рэакцыя, самарэалізацыі і дыялогу больш слабых. Тут мы сутыкаемся з праблемамі пераадолення этнацэнтрызму (асабліва еўропацэнтрызму) і маральнай кампенсацыі, своеасаблівага пакаяння нас, як еўрапейцаў, перад пазаеўрапейскімі народамі. Адначасова важна ўважліва разгледзець канцэпцыю большай "культурнасці" гэтых народаў, што доўгі час лічыліся "негістарычнымі", але захоўвалі і захоўваюць больш "нестандартных" культурных элементаў. Ва ўмоўнай арганізацыі аб'яднаных народаў кожны этнас павінен быць прадстаўлены на роўных умовах. Ніякая культура не можа супраціўляцца інтэрнацыяналізацыі, шматкультурнасці і новаму этнагенезу на пэўнай тэрыторыі, але кожная абавязана ўмацоўваць свой этнічны арганізм, з тым каб належна прадстаўляць свой пастаянны або часовы цэнтр у любым месцы этнакультурнага гарызонту. Не велічыня і колькасць этнасу мае значэнне, а адносіны да зямлі і годнасць народа. Нацыянальная праграма "500 гадоў сустрэчы і ўзаемадзеяння народаў і культур" прынясе Беларусі карысць, паставіўшы яе, яшчэ больш кансалідаваную, у рад апазіцыі "культурнаму імперыялізму". Правільна ацэньваючы падзеі пяцівекавой даўнасці, трэба адысці ад стэрэатыпу "адкрыцця" Амерыкі і не святкаваць, як гэта збіраюцца зрабіць пэўныя колы на Захадзе, а адзначыць юбілей, прыцягнуўшы ўвагу да трагічнага лёсу ахвяр экспансіі феадальнай і капіталістычнай Еўропы.

Такім чынам, рэзюмэ беларуска-індзейскіх сувязей можна звесці на сённяшні дзень да наступных пазіцый:

1. Інфармацыя. У паняцце беларускай індзеянісцкай інфармацыі ўключаецца ўласна беларуская – створаная непасрэдна ў Беларусі (у т.л. на беларускай мове, з улікам перакладаў; і замежная беларускамоўная (напрыклад, даследаванні па гісторыі беларусаў у Амерыцы, дзе згадваюцца індзейцы; у інфармацыйным фоне жыхароў Беларусі працягваюць дамінаваць выданні, экспазіцыі, тэле- і радыёперадачы, створаныя на іншых тэрыторыях. У плане гістарыяграфіі важнае значэнне мае даволі вялікая сусветная інфармацыя па беларуска-індзейскіх сувязях – раскіданая па тысячах крыніц на розных мовах. Да гэтага часу не знойдзена згадак пра Амерыку і індзейцаў у беларускай пісьменнасці, храналагічна ранейшай за

адразу значныя па аб'ёму звесткі ў перакладзе "Хронікі ўсяго свету" М. Бельскага (1560-я гг.). У 17-пачатку 20 ст. інфармацыю агульнага характару, часта недакладную, у выглядзе асобных згадак, змяшчаюць многія крыніцы, што прадстаўляюць тыпы літаратуры ад панегірыкаў і эпіталам да казанняў і іншых тэалагічных тэкстаў розных канфесій, навукова-папулярную – падручнікі па геаграфіі і іншых дысцыплінах, кнігі і артыкулы, напісаныя беларусамі пераважна на польскай і рускай мовах. Становішча пачало крыху выпраўляцца пасля рэвалюцыі, але на беларускай мове з'яўляліся такія ж крупінкі інфармацыі, як і ў першыя стагоддзі пасля адкрыцця Амерыкі.

Доўгі час адзіным буйным нацыянальным творам пра індзейцаў заставалася аповесць з жыцця вогнезямельцаў "Сын вады" Янкі Маўра (1928), хаця яе папулярнасць і ўплыў некалькі зніжаецца непаўночнаамерыканскай тэматыкай. Поўнасю страчана значэнне Беларусі як месца канцэнтрацыі значнай колькасці індзейскіх артэфактаў, а таксама арыгінальнай іканаграфіі (калекцыі Радзівілаў); бліжэйшы музей, дзе ёсць прадметы матэрыяльнай культуры індзейцаў, знаходзіцца ў Вільнюсе. Падобная ж заўвага можа быць зроблена адносна своеасаблівага цэнтра прапаганды ідэі рэлігійнага сінкрэтызму (паганства-хрысціянства), які цяпер апынуўся па той бок польска-савецкай граніцы, – касцёла ў Кодне з абразам Панны Марыі Гуадалупскай, выкрадзеным у пачатку 17 ст. у Рыме Мікалаем Сапегам³⁸. Успрыманне індзейскіх культур ва ўмовах Беларусі ўскладняецца тым, што за многія дзесяцігоддзі тут, як і ў большасці краін свету, сфарміраваны мас-культурны вобраз індзейцаў – аб'екта кпінаў і анекдотаў, змест якіх мяжуе з расісцкай прапагандай. Такі вобраз, на жаль, прымаецца і павярхоўнымі беларускімі інтэлігентамі. Паляпшэнне сітуацыі залежыць ад павелічэння аб'ёму якаснай інфармацыі, найперш ад саміх індзейцаў, але рэспубліка не падрыхтавана для перакладу на беларускую мову нават найважнейшых твораў (такіх як іспанамоўны літаратурны помнік "Араўканія і яе жыхары" І. Дамейкі). Аналіз перыядычнага друку БССР паказвае, што перабудова паступова адбываецца на характары і аб'ёме "індзейскіх" матэрыялаў (менш публіцыстычных штампаў, але і канкрэтнай інфармацыі па становішчы індзейцаў). Карэнныя народы ва ўсіх краінах Амерыкі маюць, па вядомых прычынах, крайне мала інфармацыі аб рэспубліках СССР (у лепшым выпадку ў межах асноўных краіназнаўчых рэалій, для Беларусі: Брэсцкі мір і Брэсцкая крэпасць, Хатынь, беларускія партызаны, трактар "Беларусь", белавежскія зубры і г.д.).

2. Спецыфічная дзейнасць. Аналізуючы беларускі тып "індзейніста" – чалавека, які займаецца праблемамі індзейністыкі, нельга не ўлічваць перадумову, якія толькі

³⁸ Адбываецца блытаніна двух абразоў – аднаго з Мексікі, другога з Іспаніі, але мы сустракалі выпадкі, калі традыцыя Панны Марыі з Гуадалупэ, скрадзенай у Рыме, звязваецца з Мексікай. (Тут і ў астатніх зносах – заўвагі 2021 г.)

пачынаюць успрымацца ва ўмовах сучаснага грамадска-культурнага працэсу. Парадоксам з'яўляецца тое, што Вялікае княства Літоўскае і Паўночна-Заходні край – больш адсталыя часткі Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі з адносна лепшым вынікам фарміравалі і адаптавалі геаграфічныя і этнаграфічныя ўяўленні. Пакаленні, на якія ўплывалі гуманістычныя, патрыятычныя погляды Ф. Скарыны і М. Гусоўскага, фальклорна-радзімазнаўчыя тэорыі "віленскай школы" былі добра падрыхтаваны і да ўспрымання прыродазнаўча-асветніцкай, антрапалага-этнаграфічнай інфармацыі з пазаеўрапейскай перыферыі (дастаткова прывесці імёны такіх інфарматараў, як Г. Форстэр – удзельнік кругасветнай экспедыцыі і А. Маркевіч – крытык расісцкіх забабонаў). Але інтэрыярызацыя гэтых прагрэсіўных поглядаў стрымлівалася рэакцыйнай палітыкай у галіне асветы, у т.л. езуітамі, для якіх шчодрый этнаграфічны звесткі мелі пэўнае прыкладное значэнне. У савецкі час сувязь з пазітыўнай спадчынай не была наладжана, а новае "этнічнае" выхаванне аказалася недастатковым нягледзячы на дзейнасць Янкі Маўра і некаторых іншых асветнікаў, у якіх не развіліся сістэматычныя індзеянісцкія ўяўленні. На Беларусі, у адрозненне ад суседніх краін і рэспублік, не з'явілася ніводнага навукоўца або іншага творчага дзеяча, які б спецыялізаваўся на індзейскай тэматыцы, таму частку беларускай індзеяністыкі можна "сінтэзаваць" з шматлікіх эпизадычных элементаў у дзейнасці прадстаўнікоў розных галін. Найважнейшыя дасягненні ў гэтай "неінтэгральнай" індзеяністыцы двух апошніх дзесяцігоддзяў: пераклад А. Куляшова шэдэўра Г. Лангфела "Спеў аб Гаяваце" (шэрагам крытыкаў прызнаны лепшым перакладам паэмы ў славянскім свеце), а таксама Н. Мацяш – кнігі Ж. Аліўе "У краіне індзейцаў"; вершы пра індзейцаў з пласта "літаратуры "індзейскага лета" пісьменнікаў – удзельнікаў Генеральных Асамблей ААН і прыгодніцка-фантастычная аповесць для дзяцей адзінага сапраўднага прадаўжальніка справы Я. Маўра Аляксея Якімовіча "Эльдарада просіць дапамогі"; спектакль магілёўскай трупы "А хтосьці выпаў з гнязда" – праз некалькі стагоддзяў пасля "індзейскага" тэатра езуітаў; ілюстрацыі да твораў Дж. Ф. Купера групы мастакоў – "паслядоўнікаў" Андрыёлі; музыка С. Картэса да балета "Апошні інка". Прыклады пераходных форм індзеяністыкі – кароткі эпизод праіндзейскай дзейнасці гомельскага грамадска-палітычнага клуба імя Эрнэста Чэ Гевары і студэнцкія работы ў беларускіх ВНУ. Улічваецца таксама дзейнасць беларусаў і ўраджэнцаў Беларусі за яе межамі (у т.л. у сувязі з характэрным феноменам памяці пра "дзіцячы індзеянізм" беларускага перыяду жыцця). Значны ўклад у індзеяністыку розных краін свету ўнеслі: І. Дамейка (Чылі) – "араўканолаг", заснавальнік этнаграфічнага музея і аднаго з першых філантрапічных таварыстваў апекі над індзейцамі; С. Блікер (ЗіМ) (ЗША) – аўтар цэлай серыі кніг пра індзейскія плямёны Н. Шчапанская (Польшча) – самабытная пісьменніца-індзеяністка; С. А. Ратнер-Штэрнберг (Ленінград) – супрацоўнік амерыканскага аддзела Музея антрапалогіі і этнаграфіі; адным з першых выдатных амерыканістаў з шырокім тэматычным дыяпазінам прац

быў А. Галынскі (Францыя). Актывізацыя цікавасці да індзейцаў назіраецца ў 1973-76 гг. у сувязі з уздымам паніндзейнізму ў Паўночнай Амерыцы; з канца 70-пачатку 80-х гадоў прадстаўнікі Беларусі ўдзельнічаюць у т.зв. індзейнісцкім руху – маладзёжным аматарскім: усесаюзныя "пауваў" (своеасаблівыя фестывалі), вывучэнне індзейскай гісторыі і культур, выраб "індзейскіх" рэчаў, кампанія салідарнасці з індзейцамі ("справа" Пелціера і інш.). Рух звярнуў увагу прэсы і сацыялагаў, якія спрабуюць аднесці яго да т. зв. "сістэмных" (хіпіпадобных) груп моладзі. Асаблівасцю яго на Беларусі з'яўляецца імкненне "прымірыць" антаганістычныя напрамкі "традыцыяналістаў" і "палітыкаў", дапоўніць яго слаба развітай у СССР "краязнаўчай" індзейнісцкай. Першая індзейнісцкая арганізацыя ў рэспубліцы – Беларуска-індзейскае таварыства, створанае ў 1987-89 гг.

3. Кантакты. Застаецца нявырашаным пытанне аб першых беларусах у Амерыцы, якія з'явіліся на кантыненте, верагодна, у ліку першых каланістаў на ўсходнім узбярэжжы ЗША (пры даследаванні праблемы важна абысціся без "гістарычнай міфалогіі" (выпадак з Лаўрэнам Багуном, які намаганнямі некарэктнага аўтара, заахвачанага прэцэдэнтам Леявеля (Ян з Кельна – польскі папярэднік Калумба), можа стаць ілжывай, нядобрасумленнай нацыянальнай легендай)). Дакладна зафіксаваны прыезды ў Паўднёвую Амерыку ўраджэнца Беларусі К. Карніцкага (1774) і ў Паўночную Амерыку – Т. Касцюшкі (1776). Да пачатку 19 ст. у Заходнім паўшар'і налічваліся адзінкі выхадцаў з Беларусі; сапраўдныя хвалі эміграцыі пачаліся пасля паўстанняў 1831 і 1863 гг. , а затым у перад- і рэвалюцыйную эпоху, уключаючы заробковае выхадства і перасяленне яўрэяў. Усе эмігранты ў том ці іншай ступені сутыкаліся з індзейцамі, а прадстаўнікі апошняй згаданай групы занялі нават важныя пазіцыі ў "Indian affairs" (індзейскіх справах). Абстрагуючыся з навукова-гуманітарнай мэтай ад дзяржаўна-адміністрацыйных рэальнасцей эміграцыйнай гісторыі і традыцыйнай гістарыяграфіі, перш за ўсё неабходна атрымаць адказ на пытанне: наколькі беларусы ў Амерыцы ўкладваюцца ў класічны ланцужок: падарожнік-адкрыўца, салдат-заваёўнік, місіянер, гандляр, прамысловец-эксплуататар? Дакладных фактаў пакуль мала³⁹. Пра нямірныя (сутычкі на бытавой

³⁹ Найбольш актыўная фаза вывучэння беларуска-індзейскіх сувязей, уключаючы прамыя кантакты, па якіх знайшлося шмат звестак, – працягвалася прыкладна з 1984 па 2004 г., пасля гэтага адбылася спецыялізацыя на гарадскіх індзейцах Сан-Францыска (да чаго прымыкае пытанне індзейцаў графства Эль-Дарада – мівакі – The Shingle Springs Band of *Miwok* Indians і ix Shingle Springs Rancheria каля Плейсервіля - у сувязі з перакладам на беларускую мову рэпартажу доктара Руселя "Па Каліфорні" – публікацыя ў 2021 г.), іх кантактах з беларусамі і іншымі, а таксама як дапаможная тэма - беларуска-алаяскінскія сувязі. Такім чынам, факты кантактаў па ўсім паўшар'і пасля гэтага дадаваліся спарадычна, а не сістэматычна. Прыкладам дэталізацыі і спроб удакладнення з'яўляецца "Гэта быў Каркарані" (It was Corcorani: The boy who caused the trouble for Alexine // San Francisco Chronicle. 1891. Jul. 29. P. 3) – хлопчык у царкоўнай школе можа быць крэольскага (руска-

глебе, палон у індзейцаў, гандлёвыя кантакты, а таксама пра адносіны па схеме "работадаўца – наёмныя рабочыя" можна даведацца з навелістыкі Генрыка Сянкевіча, дзе героямі і прататыпамі з'яўляюцца беларусы і выхадцы з Беларусі, Адносіны да індзейцаў знаходзіліся ў відавочнай сувязі з сацыяльна-палітычнымі поглядамі і веравызнаннем эмігрантаў. Сярод "амерыканскай альбарутэніі" моцная дыферэнцыяцыя па розных прыкметах. Ужо ў планах перасялення бачылася будучая "індзейская палітыка" нашых землякоў: два праекта стварэння пасяленняў на землях амерыкана-мексіканскага памежжа, што каланізуюцца, распрацаваных палонацэнтрычнымі беларусамі, выяўляюць розныя пазіцыі па праблеме арганізацыі эмігрантаў: Ю. Патрыкоўскі хацеў рэалізаваць на былой індзейскай тэрыторыі дэмакратычную, па сутнасці сацыялістычную Новую Польшчу, а П. Семяненка, генерал "згромадзена змартвыхвстанцуў" (уваскрасенцаў), наадварот, імкнуўся ўладкаваць парафіі калоніі так, каб яны служылі перашкодай сацыялізму. Каталіцызм, шляхецтва, паразітызм прыгонніцтва прыводзілі да ідэйнага крызісу дэмакратычных эмігрантаў пра іх сутыкненні з жорсткасцямі белых (многія, калі не пераглядалі свае жыццёвыя арыентацыі, то становіліся больш іранічнымі і выказвалі публічныя пратэсты), а іншых умацоўвалі ў расізме і ў перакананні справядлівасці вайны супраць "дзікіх" (падзел праходзіў па родах: Т. Касцюшка ахвяраваў грошы на вызваленне неграў, а яго праўнук па бакавой лініі Уладзіслаў Ваньковіч меў ферму на Поўдні ЗША і падтрымліваў сістэму нявольніцтва). Рэакцыю ўскладняла "дваістасць" этнічнай самасвядомасці беларусаў з гэтага класа. Невыразнае адчуванне прыналежнасці да "забранага" народа пры глыбокім аналізе асоб эмігрантаў тлумачыць, чаму там, дзе паляк або рускі не стане доўга думаць над сваімі матывамі, беларус будзе знаходзіцца ў разгубленасці. Лягчэй зразумець беларусаў-сялян, якія аказаліся ўцягнутымі ва ўзброеныя канфлікты з індзейцамі (асабліва ў раёнах актыўнай іміграцыі славян на поўдні Бразіліі) з-за іх абмежаванасці і прагі да зямлі, чым тых беларусаў-шляхціцаў, якія ўдзельнічалі ў антынегрыянскіх і антыіндзейскіх акцыях польскіх і расійскіх ваенных і паўваенных фарміраванняў, а таксама звычайных частак армій амерыканскіх і еўрапейскіх краін (Санта-Дамінга, Фларыда ў перыяд "семінольскіх войнаў", Мексіка часоў Максіміліяна, Руская Амерыка); у апраўданне іх можна сказаць: некаторыя, як Касцюшка, змаглі пазбегнуць прамога братазайбоўства, некаторыя рэабілітавалі сябе дэзерцірствам і самазайбоўствамі. Нічога акрамя суму не выклікае

алецкага або ірландскага паходжання), не выключаюцца, што прозвішча гэтае з'яўляецца скажэннем прозвішча Коркаран, будучы гумарыстам і гарэзай, ён мог уводзіць у зман журналістаў – што да формы прозвішча). Як народ і краіна апачы і Апачэрыя (перыяд вывучэння 1979-1984) і цяпер застаюцца адным з прыярытэтаў, даючы звесткі, якія працягваюць уражваць.

бессэнсоўная гібель у Венесуэле⁴⁰ ад рук індзейцаў дачкі і зяця Станіслава К. родам з Вільні, які застаўся з унучкай дачкой на руках... Ці можна сказаць у апраўданне індзейцаў: яны дзейнічалі ў сляпой помсце? Наўрад ці хто з эмігрантаў 19 ст. здолеў зразумець каштоўнасці сацыяльнай арганізацыі індзейцаў і іх духоўнай культуры. Ні Дамейка, які так шануецца сучаснымі беларусамі, ні іншыя выхадцы, выхаваныя на месіянскіх ідэях і нацыянальнай мегаламаніі, не бачылі альтэрнатывы інтэграцыі індзейцаў у грамадства белых з заменай усіх асноўных культурных элементаў, у першую чаргу рэлігіі: у групе т.зв. "беларускіх езуітаў" – выхаванцаў Полацкай правінцыі⁴¹, пасланых у пачатку 19 ст. у ЗША, усе былі гатовы выканаць загад прыступіць да абарачэння індзейцаў, а двое⁴² былі накіраваны на гэту цяжкую работу. Але, на шчасце, разам з агульнай масай перасяленцаў, практычна неаддзельныя да першых дзесяцігоддзяў 20 ст. ад польскіх і рускіх груп, беларусы ў асноўным знаходзіліся ў самых бяскрыўдных відах узаемадзеяння з індзейцамі – сумеснае жыхарства і працоўная дзейнасць, галоўным чынам у гарадах. Цікавы прыклад: Су-Сіці – цэнтр графства ў штаце Аява, назва якога перакладаецца "Горад сіу"; тут адзначаны незвычайна высокі (амаль неверагодны) працэнт выхадцаў з Капільскага павета і адначасова асабліва высокая канцэнтрацыя індзейскага насельніцтва (паблізу размешчаны рэзервацыі Вінебага і Омаха). Кантакты жыхароў Беларусі з індзейцамі ў цяперашні час адносяцца да міжнародных мерапрыемстваў, спецыяльных візітаў у рамках афіцыйных грамадскіх абменаў і рэдкіх выпадкаў індывідуальнага турызму; у навучальных установах БССР вучацца асобы індзейскага паходжання з Лацінскай Амерыкі. У сувязі з перабудовай зусім рэальныя прамыя беларуска-індзейскія кантакты – не толькі культурныя і палітычныя, але і эканамічныя (напрыклад, сумесныя прадпрыемствы з удзелам карпарацый, што кантралююцца індзейцамі).

4. Уплыў. Індзейцы Амерыкі ўнеслі вялікі ўклад у тое, што мае некарэктную назву "сусветнай цывілізацыі", – узбагацілі народы Старога Свету сапраўднымі скарбамі, часта адабранымі сілай. Вынікі гэтага ўплыву былі неаднолькавымі ў розных частках Еўропы, але заўважана, што ўжо з сярэдзіны 16 ст. і ў Вялікім княстве Літоўскім

⁴⁰ Паводле З. Вуйціка (2000), гэта была гандлёвая місія на Амазонцы ў Бразіліі.

⁴¹ Больш дакладна – Беларуска-Польская правінцыя. Пад такой жа назвай езуіты аднавілі сваю дзейнасць у ЗША.

⁴² Члены ордэна Анры і Малевэ, якія працавалі сярод індзейцаў Ілінойса, былі з паўднёвай Галандыі, але атрымалі "probation" у асяроддзі "беларускіх езуітаў", як такія паехалі ў ЗША. Самым жа вядомым кіраўніком "Беларускай правінцыі" ў ЗША быў аршанец Францішак Дзеражынскі. Ён каардынаваў і місіі сярод індзейцаў; згадваецца і ў кнізе з вельмі выразным загалоўкам: Rollings W. H. Unaffected by the gospel: Osage resistance to the Christian invasion (1673-1906): a cultural victory. Albuquerque, AZ, 2004.

адбыліся своеасаблівыя змены ў гаспадарчай кан'юнктуры, звязаныя з адкрыццямі ў Амерыцы. З'яўленне індзейскіх культурных раслін (бульба, кукуруза, гарбуз, памідоры і інш.) зрабіла рэвалюцыю ў сельскай гаспадарцы; беларусы аказаліся адным з найбольш "бульбенізаваных" народаў, аб чым сведчыць жартаўлівы этнонім "бульбашы", а таксама інтэграцыя гэтай культурнай расліны ў многія іншыя, акрамя земляробства і кухні, сферы жыцця беларускага народа. Як і ва ўсім свеце, на Беларусі на працягу стагоддзяў добра адаптаваны звычай курэння тытуню, метады лячэння хвароб (вітамінізацыя, рэфлексатэрапія, хіна, курарэ, какаін), лексіка індзейскага паходжання і рэаліі, што ёй абазначаюцца: шакалад, какава, панама, каноэ, каўчук; эскімо, татэм, ураган і г.д. Заходні "кітч" прыносіць да нас многія ўзяттыя з індзейскіх культур і скажоныя рэчы, часта блізкія да кур'ёзных, як жаванне гумкі. Амаль усе культурныя і моўныя запазычанні з'явіліся на Беларусі праз пасрэднікаў, ускосным шляхам, і ўспрымаюцца як інтэрнацыянальныя з'явы. Скептыкам, якія ставяць пад сумненне адносіны гэтых фактаў да беларуска-індзейскіх сувязей, можна адказаць, што кожная з пералічаных з'яў непазбежна набывае ў Беларусі этнічную адметнасць. У ідэалагічнай сферы ўплыў індзейцаў характарызуецца гуманізацыяй свядомасці, узмацненнем цікавасці да прыроды і экалагічных праблем, арганізацыйных форм супольнага жыцця ў значнай колькасці людзей; часта, аб чым сведчаць беларускія мемуарныя крыніцы, "індзейская" літаратура і кінематограф з'яўляюцца моцнымых выхаваўчым фактарам, што фарміруе стабільныя рысы асобы (духоўная і фізічная вытрываласць, рамантычнасць, альтруізм), характэрныя, у цэлым, т. зв. індзеяністам. Тут могуць быць зроблены цікавыя назіранні, Своеасаблівае "звычайнае права", якое рухае групамі індзеяністаў, прыводзіць да таго, што ў іх умацоўваюцца камуністычныя перакананні, а сам рух захоўвае выразны "некапіталістычны" характар, прычым у ім развіваюцца плыні, блізкія да канцэпцыі "Fourth Worldism'y" (чацвёртага свету), але пазбаўленыя ад некаторых яе рэакцыйных элементаў. У гэтым аспекце ўплыў "індзеянізму" на беларускую моладзь мае значна лепшы сацыяльна-палітычны прагноз, чым вельмі распаўсюджаныя ўплывы ўсходніх тэорый.

4. Кампаратывістыка. Першыя параўнанні беларускіх рэалій з індзейскімі адзначаны ў 2-ой палове 16 ст. (вядомыя выказванні Стэфана Баторыя і П. Скаргі, у якіх параўноўваліся мэты каталіцкай экспансіі, на чале з езуітамі, у Амерыцы і на Беларусі). У далейшым развілася цэлая сістэма звароту да "індзейскага аргумента", якая выкарыстоўвалася ў рэлігійнай барацьбе (палемічная літаратура), для натхнення ваенных дзеянняў (набегаў "лісоўчыкаў" пад камандай літоўска-беларускіх "пісара") і інтэрвенцыі, апраўдання анексіі ці наадварот як патрыятычны заклік супрацьстаяць гэтаму. Некаторыя беларусы, ужо паланізаваныя або русіфікаваныя, але з "сентыментам" да радзімы, зусім слушна звярнулі ўвагу на некрытычнасць і кан'юктурнасць карыстання вышэйназваным аргументам бліжэйшымі суседзямі. Як і ў многіх іншых выпадках, беларусы аказваюцца ў

пакутлівым стане амбівалентнасці: яны робяцца такой жа ахвярай экспансіі Еўропы, як і народы Заходняга паўшар'я, але ў той жа час далучаюцца да каланізацыйнай хвалі ў двух адначасовых напрамках – Сібір і Амерыка. Пры ўсёй складанасці ўсходнеўрапейскай гісторыі, трэба прызнаць, што з выпрабаванняў беларусы часцей за ўсё выходзілі з маральным выйгрышам і аб'ядноўваліся з індзейцамі па прыкметах: ахвяры каланізацыйных працэсаў і каталіцызацыі, шматлікіх войнаў (у т.л. дэмаграфічныя вынікі); перыяды агульнай дэпрэсіі на этнічнай тэрыторыі і нацыянальнай апатыі, сучасныя працэсы рэвіталізацыі – адраджэння. Можна прасачыць падабенства не толькі гістарычнага лёсу беларусаў і індзейцаў, але і матэрыяльных атрыбутаў, сацыяльна-эканамічных сістэм, прынесеных прышэльцамі і часткова навіязаных карэнным народам: даследчыкамі адзначалася, што касцёлы і кляштары Вялікага княства Літоўскага вельмі нагадваюць культавыя збудаванні Мексікі і Бразіліі, а паншчынныя гаспадаркі – сістэму энкам'ендас; калі Альберт Радзівіл – прадстаўнік роду, вядомага сваімі каласальнымі ўладаннямі на Беларусі, апынуўся ў Мексіцы, то адразу зрабіўся найбуйнейшым землеўладальнікам на поўначы гэтай краіны. Не могуць не ўражваць і эмацыянальна ўзрушваць пранізліва падобныя карціны ад'езду моладзі з рэзервацый і нашых вёсак і нячастыя выпадкі вяртання апанаваных імкненнем службы свайму народу. Паралельныя з'явы можна знайсці ў моўнай сферы, у палітыцы і этнапсіхалогіі: такая ж лінгвістычная няпэўнасць, такія ж квіслінгі і адшчапенцы, такая ж схільнасць да алкаголю і меланхалічнай пасіўнасці. У сувязі са значнай "закансерванасцю" традыцыйнай культуры беларусаў, перш за ўсё захаваннем дахрысціянскіх перажыткаў, даволі вялікай аказалася чыста этнаграфічная кампаратывістыка, у якую найбольшы ўклад унеслі М. Доўнар-Запольскі, В. Машкоў, М. Нікольскі і некаторыя іншыя даследчыкі. У ідэалагічнай барацьбе 70-80-х гадоў індзейскім матэрыялам узбройваліся журналісты, прычым у шэрагу публікацый крытыкаваліся буржуазныя СМІ за падачу беларускай рэчаіснасці ў такім святле, што становішча індзейцаў аўтаматычна выглядала лепш. Хаця аднолькавыя тэндэнцыі прывялі да розных знешніх вынікаў у асобных сферах (напрыклад, пераважная большасць індзейцаў фармальна хрысціяне, а беларусаў – атэісты, а на самой справе і ў тых, і ў другіх застаўся паганскі светапогляд), сацыяльны і культурны плён прыведзеных кампаратывісцкіх мадэлей можа ўсё ж выразіцца ў разуменні еднасці, аднолькавых каштоўнасцей і ідэнтычных мэт, якое прагрэсіруе. Асноўная частка беларусаў з базавымі рысамі свайго этнасу будуць, падобна індзейцам, складаць супраціўленне рацыянальным ідэям меркантилізму і эгацэнтрызму, буржуазным і псеўдакамуністычным, сталінісцкім уяўленням пра свабоду і дэмакратыю.

Перспектывы. Несумненна, што новыя працэсы ў навуцы і грамадска-палітычнай практыцы БССР прывядуць да далейшага адасаблення і самастойнага развіцця індзеяністыкі як навуковай дысцыпліны, хобі і вуканакіраванай палітычнай

дзеянасці. Індзеянiсты прэтэндуюць на ролю прапагандыстаў iдэi спалучэння сучасных рэалiй з найбольш дэмакратычнымi, гуманiстычнымi i эстэтычнымi традыцыямi рода-племяннога грамадства ў канкрэтных формах сацыяльнай арганiзацыi. Вялiкае значэнне надаецца выхаванню культурай, або этнiчнаму выхаванню са свабодным выбарам элементаў у iндывiдуальны культурны комплекс i перакананнем у прымаце маральных сродкаў над палiтычнымi пры вырашэннi нацыянальных праблем. Безумоўна, што i далей яны будуць iмкнуцца да кантактаў з iндзейцамi, да ўсямернай падтрымкi iндзейскага руху за выжыванне ў варажым "культурна-iмперыялістычным" акружэннi, да зблiжэння i пашырэння прамога ўплыву iндзейскiх каштоўнасцей на савецкае грамадства для мэт абнаўлення сацыялізму. Індзеянiзм у яго трактоўцы беларускiмi iндзеянiстамi роднасны афiцыйнаму камунiзму, але толькi iдэямi апошняга, а асноўную крынiцу мае ў камунiзме прымiтыўным (у значэннi "першапачатковы", а не "адсталы"), i спадзяецца не быць знiшчаным "агульнай плынню".

Ales Simakou: Belarusian-Indian Ties

(webzine "Kultura. Natsyja", issue 28, November 2021, 250-260, www.sakavik.net)

This text was presented during the First Zaslauski Readings in 1989. This is a document relating to the late Soviet epoch which, according to the editors of several publications, does not correspond to usual forms but demonstrates relevance to our present time. This is the second work of research relative to Belarusian-First Nations ties following the author's initial one in 1984; it carries with it a more solid review. The content is made up of an introduction, conclusion and five chapters under given themes: 1) Information (an attempt to bring out the most distinctive publications and other sources containing reports of Belarusian information, including sources written in Belarusian, about First Nations groups – about their poverty throughout the centuries. 2) Specific activities of First Nations groups. 3) Contacts (noted as most important ones among relatively few discovered up to 1989. 4) The influence (notably of First Nations groups on Belarusians' material culture and worldview). 5) Comparative studies (prerequisites of Belarusian-First Nations cordial relations based on common values). This text differs from the original type-written one only in technical typographic defects and orthography. Several controversial or incorrectly formed places are covered by commentaries in the 2021 version.

Алесь Сімаков: Беларуска-індзейскія сувязі

*(інтэрнэт-журнал «Культура. Нацыя», вып. 28, ноябрь 2021, 250-260,
www.sakavik.net)*

Этот текст был представлен на Заславских чтениях в 1989 году. Документ, относящийся к позднесоветской эпохе, который, по мнению редакторов ряда публикаций, не соответствует обычным формам, но демонстрирует актуальность для нашего времени. Представленный обзор состоит из введения, заключения и пяти глав по заданным темам: 1) Информация (попытка выявить наиболее характерные публикации и другие источники, содержащие белорусскую информацию, включая источники, написанные на белорусском языке, о группах коренных народов - об их бедности на протяжении веков). 2) Конкретная деятельность групп коренных народов. 3) Контакты (отмечены как наиболее важные среди относительно немногочисленных обнаруженных до 1989 г.). 4) Влияние (особенно групп коренных народов) на материальную культуру и мировоззрение белорусов). 5) Сравнительные исследования (предпосылки сердечных отношений между Беларусью и исконными народами, основанных на общих ценностях). По нескольким спорным моментам даны комментарии в версии 2021 года.

**- Алесь Сімакоў: Сустрэчы беларусаў з
індзейцамі па неапублікаваных матэрыялах
перапіскі**

Анатацыя. Перапіска як першакрыніца звестак па гісторыі беларуска-індзейскіх сувязей дае нямала звестак пра прамыя кантакты. На падставе публікацый і карэспандэнцыі ў архіве аўтара: 1) узнаўляецца гісторыя пошуку звестак пра кантакты; 2) дэталізуецца адзін з самых унікальных выпадкаў уплыву беларусаў на абнародаванне біяграфічных звестак пра тысячы асоб, звязаных з гісторыяй Рускай Амерыкі (адзін з вынікаў перапіскі з гісторыкам А. Грынёвым, якая мела на мэце атрыманне інфармацыі пра кантакты беларусаў з абарыгенамі Аляскі і Каліфорніі); 3) прадстаўленыя ўзоры са звычайнай і электроннай перапіскі з асобамі, што стала жылі ў Беларусі, Расіі, Польшчы, ЗША і Канадзе: Л. Арабей (Б), А. Арцюховіч (З), П. Байко (П), Я. Брыль (Б), І. Варабей (К), Р. Гаўронскі (З), Э. Гуткін (З), К. Мазурэж (П), Э. Маккарвіл (К), В. Райс (З), А. Сільвашка (Б), М. Танк (Б), Т. Юзепчук (Р).

Прамыя беларуска-індзейскія кантакты – гэта ўнікальная катэгорыя, па якой мы маем параўнальна невялікі аб’ём інфармацыі. Некаторыя з іх прыкладаў згаданыя ў адмысловым спісе найбольш важных даследчых праблем па стане на першую палову 1990-х гг., які надрукаваны ў індзеянiсцкім часопісе ў Лос-Анджэлесе [18]. Наш цяперашні прыярытэт у вывучэнні іх – неапублікаваныя эксклюзіўныя матэрыялы з нашай калекцыі: лісты і электронныя паведамленні, візітныя карткі, фатаграфіі, рукапісы іншых асоб, дзённікавыя запісы і г.д.

Заклік да суайчыннікаў, які датычыўся і збору адпаведных звестак, быў апублікаваны яшчэ ў жніўні 1991 г. у «Голасе Радзімы» (з рэдакцыйнымі ўводзінамі: «Шматлікасцю грамадскіх арганізацый, якія імкнуцца да кантактаў з замежжам, сёння нікога не здзівіш. Аднак, згадзіцеся, беларуска-індзейскія сувязі – з’ява даволі "нетрадыцыйная" для нашага нават перабудовачнага разумення. Між тым у Гомелі ўжо пэўны час дзейнічае Беларуска-індзейскае таварыства (БІТ), якое даслала ў рэдакцыю «Зварот да замежных суайчыннікаў у Амерыцы»):

«Каб падрыхтаваць глебу для беларуска-індзейскага збліжэння і дружбы, неабходна вывучэнне гістарычных каранёў, інфармацыі пра індзейцаў, прамых кантактаў.

Наша таварыства ўжо мае пэўны аб'ём звестак аб беларуска-індзейскіх сувязях, але для таго, каб даследаванне было паспяхова завершана і абнародавана ў 1992 годзе, неабходна ваша, замежных суайчыннікаў, садзейнічанне.

Будзем удзячны кожнаму, хто адгукнецца на гэты зварот, паведаміць любыя факты і ацэнкі, прышле матэрыялы, якія адлюстроўваюць гісторыю і сённяшні стан беларуска-індзейскіх кантактаў, уключаючы асабістыя назіранні і меркаванні» [1].

Першыя вынікі даследаванняў кантактаў былі апублікаваны ў 1989 г. [6]; версія для рускамоўнага чытача з'явілася без раздзелаў па кантактах, уплыве і кампаратывістыцы, якія, відаць, выклікалі сумненні ў галоўнага рэдактара альманаха – хаця і комі па нацыянальнасці – А. Сідарава [3].

«Невыразнае адчуванне прыналежнасці да "забранага" народа пры глыбокім аналізе асоб эмігрантаў тлумачыць, чаму там, дзе паляк або рускі не стане доўга думаць над сваімі матывамі, беларус будзе знаходзіцца ў разгубленасці. Лягчэй зразумець беларусаў-сялян, якія аказаліся ўцягнутымі ва ўзброеныя канфлікты з індзейцамі (асабліва ў раёнах актыўнай іміграцыі славян на поўдні Бразіліі), з-за іх абмежаванасці і прагі да зямлі, чым тых беларусаў-шляхціцаў, якія ўдзельнічалі ў антынегрыцянскіх і антыіндзейскіх акцыях польскіх і расійскіх ваенных і паўваенных фарміраванняў, а таксама звычайных частак армій амерыканскіх і еўрапейскіх краін (Санта-Дамінга, Фларыда ў перыяд "семінольскіх войнаў", Мексіка часоў Максіміліяна, Руская Амерыка); у апраўданне іх можна сказаць: некаторыя, як Касцюшка, змаглі пазбегнуць прамога братазабойства, некаторыя рэабілітавалі сябе дэзерцірствам і самазабойствамі. Нічога акрамя суму не выклікае бессэнсоўная гібель у Венесуэле (паводле З. Вуйціка (2000), гэта была гандлёвая місія на Амазонцы ў Бразіліі. – А. С.) ад рук індзейцаў дачкі і зяця Станіслава К. родам з Вільні, які застаўся з унучкай на руках... Ці можна сказаць у апраўданне індзейцаў: яны дзейнічалі ў сляпой помсце?" (поўны тэкст даклада "Беларуска-індзейскія сувязі: кароткі агляд", машынапіс на 8 с., с. 5-6, з нязначнымі папраўкамі).

Тым не менш, у 1991 г. у друку яшчэ выказваліся наіўныя спадзяванні, што ў адносінах паміж беларусамі і індзейцамі не будзе фактаў братазабойства: «Праўда, немалаважна таксама, што БІТ з самага пачатку дало зразумець, што беларусы (сапраўдныя беларусы) адмаўляюцца ад статусу "белых" і еўрапейцаў, асуджаючы каланіялізм, экспансіянізм Еўропы, асабліва тады, калі гаворка ідзе пра славян, нашых суайчыннікаў. Безумоўна, рускія ў час экспансіі праз Сібір у "Рускую Амерыку" былі больш гуманнымі, чым іспанцы і англасаксы, а беларусы, якія "трапляюцца" ў аналах Аляскі і іншых частак Амерыкі, і зусім не звязваюцца з жорсткасцямі каланізацыі. У БІТ пакуль няма ніводнага факта забойства індзейца беларусам або наадварот (у той час у палякаў, рускіх і нават украінцаў, верагодна, з-

за іх вялікай колькасці "там" маюцца вялікія "мартыралогі")» [9] (выпраўлены памылкі друку ў гэтай газеце прафсаюзаў Гомельскай вобласці).

Такія факты сталі нам вядомыя пазней, адзін з самых непрыемных – пра забойцу індзейцаў (нападзенні ў групе дэзерціраў на прамысловыя лагеры тлінкітаў, шэраг сутычак са шматлікімі ахвярамі з боку індзейцаў) – удзельнага селяніна з Гарадоцкага павета, хаця і з яго часткі па-за сучаснымі межамі Беларусі [7, с. 112]. Пра Мікалая Іванова як «земляка» і многае іншае, звязанае з роллю Беларусі і беларусаў у гісторыі Рускай Амерыкі, мы даведаліся дзякуючы велізарнай перапісцы з пецябургскім гісторыкам-архівістам А. Грынёвым (больш за 700 электронных паведамленняў), у працэсе якой мы падказалі яму, у нашым абмене 10.02.2005 г., ідэю рэалізаванага ў 2009 г. біяграфічнага даведніка:

«"ПОДРЯД": ИДЕЯ "БОЛЬШОГО БИОГРАФИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ РУССКОЙ АМЕРИКИ"

Буквально все, кто жил в РА (если иметь в виду только выходцев из Евразии, а так ставить вопрос нельзя, то это не слишком большой массив), кто посещал ее и кто писал о ней до и после 1867 г. На манер просто поразительного "Польского биографического словаря" – в части наиболее "выдающихся" деятелей, и как наша серия "Память: Историко-документальная хроника (такого-то района или большого города)" – для все[x] остальных (как участников войны, что ли...)».

Нашу ідэю Грынёў спачатку ўспрыняў скептычна: «Идея Большого биографического словаря Русской Америки уже реализована американским профессором Р. Пирсом, издавшим его в 1990 г. (естественно, на английском языке). Перечислить всех бывавших в Русской Америке вряд ли удастся – их более 10 тысяч и многие просто неизвестны, а документы утеряны. Более перспективным могут быть тематические биографические словари, например, о морях, бывавших и служивших в Русской Америке. Впрочем, такой словарь уже выпустил в 1998 г. во Владивостоке Б.Н. Болгурцев». Потым ён усё ж зразумеў, што ідэя паднесена яму як на «сподачку з блакітнай аблямбоўкай»; падтрыманы навуковымі куратарамі ў Маскве, ён энергічна працаваў, рэгулярна паведамляючы пра прагрэс, і 10.12.2009 г. даведнік "Хто ёсць хто ў гісторыі Рускай Амерыкі" з каля 5850 кароткімі біяграфічнымі артыкуламі быў падпісаны ў друк.

Наша калекцыя, якая мае неафіцыйную традыцыйную назву «Бібліятэка і архіў Беларуска-індзейскага таварыства», налічвае больш за 260 карэспандэнтаў з кірылічнага раду і больш за 190 з лацінскага, паводле дадзеных алічбоўкі ўваходных лістоў перыяду папяровай перапіскі аўтара з 1978 (год пераезду з Пінска ў Гомель) па 2003 г., калі перапіска перайшла практычна цалкам у электронны фармат. Колькасць выходных і ўваходных электронных паведамленняў з мая 2003 па

верасень 2019 г., якія амаль ўсе захаваныя ў арыгінальнай базе паштовай праграмы, у якой атрыманыя, і фармаце eml і / або msg, дасягае 25 тысяч. Дадаткова з кастрычніка 2019 г. адпраўлены і атрыманы тысячы электронных лістоў і рассылак – пераважна па праблемах захавання калекцыі і публікацыі найбольш важных вынікаў даследаванняў.

У гэтым паведамленні мы разглядаем лісты і электронныя паведамленні да нас наступных асоб: Л. Арабей*, А. Арцюховіч, П. Байко, Я. Брыль*, І. Варабей, Р. Гаўронскі*, Э. Гуткін, К. Мазурэк, Э. Маккарвіл, В. Райс, А. Сільвашка*, М. Танк*, Т. Юзепчук* (* – ужо памерлыя) – якія на гэты момант здаліся найбольш цікавымі сярод яшчэ не абнародаваных. Крытэрыў адбору асоб – індзейцы і беларусы (у некаторых выпадках – тыя і другія часткова гэтага паходжання) у непасрэдных – жывых – кантактах за межамі Беларусі, г.зн. не «масавыя кантакты» – з боку беларусаў. Разглядаюцца толькі сустрэчы з прыкметамі вербальнага або знакавага абмену (як выключэнне – назіранне індзейцаў на невялікай адлегласці). Форма – алфавітны пералік асоб. У дужках даюцца даты лістоў (калі электронныя паведамленні – то гэта ўдакладняецца). Асноўныя звесткі для каментарыяў узяты з чарнавой версіі манаграфіі «Індзейская сцежка праз Беларусь: беларуска-індзейскія сувязі». У цытатах і каментарыях мы стараемся не даваць звесткі не па тэме прамых кантактаў, з шэрагам выключэнняў, такіх як, напрыклад, другі ліст М. Танка, дзе толькі слова «фальклор» можа ўскосна нагадваць пра індзейцаў, але мы змяшчаем яго з павагі да выключнасці эпістальнай спадчыны класіка.

Звароты да некаторых асоб беларускага паходжання, якія вельмі цесна сутыкаліся з індзейцамі (сталыя, штодзённыя кантакты: Мікола Шуст (зямля на мяжы з рэзервацыяй у Антарыа), Ірэна Рамук (настаўніца ў індзейскай школе ў Мантане), Ася Яніна Кандрацюк (з індзейска-інуіцкай школы)), засталіся без адказу.

АРАБЕЙ Лідзія (1925-2015) – пісьменніца ў пачатку ліста адмаўляе, што можа дапамагчы, потым жа фактычна робіць невялікі, але адзін з самых цікавых аглядаў з пункту гледжання комплекснага падыходу да «карэннага» кампаненту ў паездцы. Таму мы даем ліст Арабей цалкам, з вядомымі і невядомымі шырокаму чытачу падрабязнасцямі:

«Паважаныя сябры!

Прабачце, што доўга не адказвала на ваш ліст, але хварэла.

На вялікі жаль, я нічым не магу дапоўніць таго, што напісана мною пра сустрэчы за акіянам. Безумоўна, што ў мяне памылка, кніга Л. Гарынгтон "Злое вока шамана" пра індзейскага хлопчыка, а не пра індыйскага. Маршрут падарожжа ў нас быў строга акрэслены і свабодна мы не хадзілі, але недзе нашы турысты натрапілі на

рэзервацыю (я не натрапіла). Нас увесь час пераконвалі, што рэзервацыя – гэта кепска, страшна, цяпер вынікае, што рэзервацыя – не так і блага, дапамагае захоўваць этнічныя групы насельніцтва, іх уклад жыцця.

Даволі часта ў Канадзе сустракала жанчын, мужчын, апранутых пад індзейцаў. А можа і самі яны індзейцы? А можа ў жанчын ходзіць такая мода? Доўгая простая сукенка, маністы, на нагах – сандалікі – адна падэшва, зашнураваныя на лытках, торбачка на лямках за плячыма, адна завушніца у вуху. Так апранутую маладую жанчыну, тэатральную дзеячку, я ўважліва разгледзела.

Шмат у якіх правінцыях у парках, пры дарогах стаяць татэмныя слупы з тварамі людзей, звяроў — скульптура індзейцаў. Яны ў вельмі добрым стане, хораша размаляваныя і ўпрыгожваюць пейзажы. Пасылаю вам дзве фатаграфіі з такімі слупамі.

А больш, нажаль, не магу вам нічога расказаць, не ставіла перад сабой такой задачы. З радасцю яшчэ б раз з'ездзіла ў Амерыку.

Жадаю поспехаў вашаму таварыству, віншую з Новым годам!

З павагаю Лідзія Арабей.

22.12.1989 г.»

АРЦЮХОВІЧ Алесь – у момант першага кантакту жыву з Дэйна-Пойнт (штат Каліфорнія), працаваў у кампаніі ў Лэйк-Форэст. Наколькі шмат мастацкага вымыслу ў тэкстах Арцюховіча – пытанне асобнае. Хаця англійская мова – не яго родная, ён напісаў частку лістоў на гэтай мове, а не на беларускай: «I have not had much contact with native Americans»...

«Я не меў асаблівых кантактаў з карэннымі амерыканцамі. Жанчына ў адзеле тэхнічнага абслугоўвання маёй кампаніі, з якой я працаваў над удасканаленнем тэхнічнага абслугоўвання майго прадукту, часткова індзянка чэрокі. Яна нешматслоўная жанчына, але вельмі мудрая. І прыгажосць яе старажытная – грубыя нерухомыя рысы жанчыны-воіна. А можа, гэта проста ботакс :)»

Каля 15-5 гадоў таму я быў вельмі зачараваны кнігамі Карласа Кастанеды. Нават калі я набіраю, у мяне на кніжнай паліцы ляжаць дзве яго кнігі. Я шмат разоў чытаў некаторыя кнігі і знайшоў шмат апісаных падобных да майго досведаў. Уявіце, як я быў зачараваны ўсім, калі паехаў 3 гады таму ў Тусан, штат Арызона – пустыня Санома (трэба – Санора. – А. В. С.), вывучаць Zemax (an optical lens building software). Я праехаў праз рэзервацыю карэнных амерыканцаў адразу на поўдзень ад Тусана. Спыніўся на іх царкоўнай плошчы і ўсё такое. Падчас таго ж візіту адбылося

мастацкае мерапрыемства ў гасцініцы Тусана, калі многія мастацкія галерэі адчынілі свае дзверы для наведвальнікаў і ажыццяўляўся бясплатны маршрутны пераезд наведвальнікаў з адной галерэі ў іншую. Адна галерэя была ўласнасцю індзейца які, што выказаў старажытныя ацтэкскія і маяскія каменныя скульптуры. Ён быў менавіта таго тыпу з бліскучымі арлінымі чорнымі вачыма, якія гарэлі праз цябе. Ён растлумачыў мне некаторыя сімвалы яго складаных скульптур – ягуар, спіраль. Я быў асабліва зачараваны, даведаўшыся, што лятучыя вочы сімвалізуюць чалавечыя душы» (10.04.2005, тут і далей пераклад з англійскай наш).

Калі гэтаму лісту яшчэ можна паспрабаваць паверыць, то расказ пра наведванне царквы ў Сан-Францыска – прынамсі ў частцы служкі-індзейца (існаванне яго паставіў пад сумненне і рэгент царквы Роберт Парэнт, пасля азнаямлення з цытатай па-беларуску: «Я ў пэўнай ступені разумею тэкст, але дакладна няма нікога, звязанага з саборам, хто адпавядае гэтаму апісанню. Мы Праваслаўная царква ў Амерыцы, і вельмі мала нашых прыхаджан размаўляюць па-руску» (29.03.2006, пераклад з англійскай)) – яўная «мастацкая літаратура».

Каб праілюстраваць свой (і вядомы па выказваннях многіх іншых) тэзіс пра большую гуманнасць рускіх (якія нібыта былі пераважна «казакамі» ўкраінскага і беларускага паходжання) у Амерыцы, спаслаўся на яшчэ адну сваю паездку (уводныя фразы гістарычнага характару тлумачаць, што хацеў сказаць Арцюховіч вобразам індзейца ў Сан-Францыска): «Я не ведаю дакладна пра гвалты (якія былі ў Рускай Амерыцы. – А. В. С.). Магчыма і былі. Але па ўсёй гісторыі засваення Сібіры, Дальняга Усходу, Аляскі і Каліфорніі ніколі не было такога цынчнага вынішчэння абарыгеннага насельніцтва, як гэтае рабілі cowboys над indians (так!)».

«Калі памерла мая бабуля, я працаваў у Берклі і першы дзень, як даведаўся, вельмі сумаваў па ёй. У Берклі праваслаўная царква была зачынена, то я сеў у машыну і паехаў у Сан-Францыска – у галоўную праваслаўную царкву Амерыкі. Яна таксама была зачынена, але на мой грукат выйшаў служба жуднелы індзеец у чорнай праваслаўнай рясы (так!). Ён размаўляў па-расейску. Даведаўшыся пра мой сум і паглядзеўшы ў мае вочы, вынес ключ, адчыніў мне ўвесь сабор і пусціў мяне маліцца. Было ціха. Пахла мітрам і лампадным алеем. У глыбіні залаціліся іконы з заўсёды запаленымі лампадкамі. Я купіў свечку, паставіў яе да Хрыстовага распяцця і памаліўся хвілін пяць адзін на ўсю вялікую Царкву. Ён мяне чакаў звонку і маліўся за маю бабулю са мной. Вось і ўсё. Вось вам расейскія адносіны да індзейцаў. І адносіны індзейцаў да расейцаў і да выпадковых беларусаў» (9.06.2005, у арыгінале тэкст у лацінскай транслітарацыі).

БАЙКО Пётр – журналіст, краязнавец, бібліёграф, да выхадцу на пенсію ў 2018 г. – супрацоўнік Белавежскага нацыянальнага парка (з 1972 па 2005 г. быў звязаны з

Прыродазнаўча-лясным музеем). Аўтар каля 3600 публікацый. Ён напісаў у Р. S. свайго ліста ад 12.02.1990: «Некалькі гадоў назад у Белавежы стажыроўку праводзіў адзін амерыканец, з паходжання індзеец. Ці вам гэта цікава?» У другім лісце Байко расказаў, якія ўражанні ў яго засталіся пасля некалькіх сустрэч з індзейцам, пра яго характар, паводзіны, адзначыўшы, што ён не імкнуўся разабрацца ў этнічнасці жыхароў рэгіёна.

«Наконт таго індзейца, які пабываў у Белавежы. Ён называўся Джэймс Брэнэр (James Brenner). У Польшчы вучыўся ў лясным аддзяленні Вышэйшай сельскагаспадарчай школы ў Варшаве. У Белавежы знаходзіўся ў пачатках 1978 г. у сувязі з даследаваннем выдры (я няўпэўнены, але мне здаецца, што на тэму гэтага звярка ён пісаў дыпломную працу). Ведаю яшчэ, што 8.IV.1978 г. ён ажаніўся з нейкай Малгажатай Мазур – быццам дачкой бібліятэкаршы ва універсітэцкай бібліятэцы. Дык, ужо ў ЗША разышліся яны, і Джэймс ажаніўся паўторна. Працуе даглядчыкам у каторымсь з нацыянальных паркаў (у ЗША, вядома). Знаходзячыся ў Белавежы (не ведаю чаму, але тут яго называлі "Куба") Джэймс Брэнэр, вядома, сутыкаўся і з беларусамі, але справы гэтай нацыянальнай меншасці ў Польшчы яго зусім не цікавілі. Праўду кажучы, мне здаецца, што ён нават і не адрозніваў беларусаў ад палякаў, усіх трактуючы як палякаў. Паводзіў сябе вельмі культуральна, прынцыпова. Адночы яго знаёмыя запрасілі на вечаркі. Прымусілі піць гарэлку (тоўсты!), і "Куба" надта падвыпіў сабе. На другі дзень, калі выцвяразеў, сказаў, што не хоча і знаць такіх "прыяцеляў", якія з яго зрабілі свінню, яны не прыяцелі, а ворагі. Быў надта абавязковы, адказны за давераную яму працу. Асабіста з Джэймсам я сустракаўся некалькі разоў. Запамятаўся мне такі факт: я вазіў па лясным музеі нейкага японца, Джэймс у сваю чаргу перакладаў на англійскі тое, што я гаварыў па-польску. Калі мы ўжо развіталіся з японцам, мне трэба было заняцца наступным заметным госцем. Джэймс сказаў, што ўжо не будзе перакладаць, ён не машына і не будзе ляпаць языком цэлы дзень тое самае. Вельмі здзіваваўся, што я магу гэта рабіць» (21.03.1990). У канцы сваёй кар’еры Брэнэр быў спецыялістам па пажарах у лясным адзеле Фларыды (г. Талахасі).

БРЫЛЬ Янка (1917-2006) – быў старшынёй «беларускага аддзялення савецка-канадскай дружбы», пакуль яго не змяніў Б. Сачанка; з каментарыя да яго індзейскіх уражанняў з паездкі ў Канаду: «Нешта дадаць да таго, што я пісаў у канадскім нарысе, я не магу, – паездка была турысцкая, вёска, у якую нас па плану вазілі, штучна індзейская, як і той "фаерпокер"…» (18.05.1992). Нарыс «На тым баку планеты» пры першай публікацыі ў часопісе «Беларусь» (1960) меў загаловак «На другім баку планеты. З канадскіх уражанняў».

ВАРАБЕЙ Ірына – універсальны культурны дзеяч замежжа, прыехала ў Канаду 26.09.1999 г. і мела там нямала назіранняў, звязаных з індзейцамі; не лічачы яе

індзейніскай па сутнасці дзейнасці «на адлегласці», якую яна сама спрабавала асэнсаваць (гл. электронны рэсурс «Віндыго»), і тэхнічнага кантакту з пісьменнікам Т. Кінгам, былі некалькі выпадкаў слоўнага ўзаемадзеяння ў Таронта і Тусане і неаднаразовы ўдзел ў мерапрыемствах, на якіх прысутнічалі індзейцы або якія ладзілі самі індзейцы. Наша э-перапіска з ёй пачалася ў 2005 г. і была адной з самых плённых сярод абменаў з эмігрантамі.

З нашага неапублікаванага матэрыялу, у якім ёсць указанне на тое, як у жыцці Ірыны з'яўляліся індзейцы: «У Канадзе, дзе генацыд карэннага насельніцтва меў, паводле розных ацэнак, крыху або значна "мякчэйшы" характар, чым у ЗША, на Карыбах або на "рускіх" Алеуцкіх астравах, працягваецца працэс (некаторыя называюць гэта "барацьбой") прызнання самога яго факта. Фрэда Плэйна, аджыбвэ, прадстаўніка арганізацыі Правадыры Антарыё і ключавага выступоўцы на адным з нядаўніх мерапрыемстваў, прысвечаных дадзенай праблеме, слухалі і беларусы.

Такім чынам, сярод 45 асацыяцый, якія аб'ядноўваюць 29 "абшчын" (нацыянальных груп) краіны ў кааліцыю Канадцы ў падтрымку Музея генацыду, падпісантамі "беспрэцэдэнтнай" дэкларацыі "прызнання генацыду" выступілі дзве беларускія – Згуртаванне беларусаў Канады (Belarusan Canadian Alliance) і Каардынацыйны камітэт беларусаў Канады (Belarusan Canadian Coordinating Committee)» (наша электроннае паведамленне ў газету «Народная воля», 17.05.2005; да артыкула дадаваўся здымак з імпрэзы І. Варабей – актыўнага творчага фатографа).

У адказе 25.09.2021 г. пра яе магчымыя невядомыя нам сустрэчы з індзейцамі яна падсумавала так: «Не, з самымі індзейцамі ў мяне кантактаў не было.

Ну, можа, толькі вось з гэтым пагаманіла крыху. Гэта на фестывалі (надта гучная назва для такога "сабантуйчыка"), што праводзіцца штогод у Pioneer Village Museum у Таронта –

https://photocentra.ru/author.php?id_auth=114&works=114#id_auth_photo=114&id_serie=550&page=1

Там, на фотафоруме, у мяне маленькая серыя здымкаў з індзейцамі. Бывала, хадзіла на Paw Paw Festival, даўно.

Дарэчы, там пад адным здымкам я змясціла пераклад песні індзейскай спявачкі-барда Joanne Shenandoah. Нідзе больш не паказвала. Хацела, каб хто выканаў па-беларуску... [...]

https://photocentra.ru/author.php?id_auth=114&works=114#id_auth_photo=114&id_serie=550&page=1».

У той жа дзень, у трэцім паведамленні, яна дадала:

«Гэта быў мой матэрыял у газету "Беларускае слова» (2002-209) аб "Тыдні генацыду", што ладзіў "Музей Генацыду" ("Canadians for a Genocide Museum") у сакавіку 2005 г. Ён, зрэшты, штогод яго ладзіў, у Доме ўраду Антарыё. Я тады (з 2002 па 2009) была ў той арганізацыі афіцыйным прадстаўніком ЗБК. На гэтай імпрэзе (у 2005) выступаў Правадыр антарыўскіх індзейцаў шаман Графтан Антон, потым рабіў аўтэнтычную малітву – з пяром, з дымам... [...]

Пра таго індзейца, з якім я мела размову. З тае размовы, я коратка на фотафоруме пад здымкам напісала:

"Ягонья бацькі кінулі спадчыну сваіх дзядоў ды падаліся ў горад, недзе ў Штатах, атрымалі адукацыю, жылі, працавалі, як белыя людзі. А ён у сталым ужо веку кінуў даброцьце сваіх бацькоў ды вярнуўся на зямлю сваіх дзядоў у Канаду, каб спасьцігнуць спадчыну іхнае мудрасьці."»

Таксама яна ўсё ж удкладніла наконт сваёй згаданай раней у нашай перапісцы паездку ў Арызону і выказала спадзяванне, што яшчэ раскажа «пра свае ўражанні аб Наваху падчас нашых з сынам падарожжаў па паўднёвым захадзе Штатаў».

Ніжэй яшчэ з паведамленняў за 26.09.2021:

«Адмыслова наведалі Navajo Monument на поўначы Арызоны. Там пагледзелі старажытныя індзейскія былыя месцы паселішчаў у каньёне – такія рэшткі выбітых пячор у скалах. У мяне ёсць фотаальбом пра гэтае мейсца – <https://500px.com/p/ivarabei/galleries/navajo-monument>».

«Наваху я бачыла, як ня дзіўна, у казіно ў Тусоне. Мы там жылі ў 2012 г. тры месяцы. Пару разоў схадзілі ў знакамітае тусонскае казіно ў іхны рэстаран (сістэмы бафет). Дык вось там уся абслуга – людзі Наваху, выключна. Бо гэтае казіно – іхны легальны бізнэс. Яны там некалькі казіно трымаюць. Такі бізнэс у іх цяпер :)»

Што здзівіла. Яны па антрапалогіі зусім не падобныя на тое, што мы бачылі ў кіно. Ніякіх там "арліных насоў", "суворых паглядаў" :). Яны даволі цёмнаскурыя (не "чырвоныя"), нават бліжэй да чорнаскурых. Круглатварыя, з пухлымі шчочкамі. Дабразычлівыя. Я, першы раз іх убачыўшы, вельмі здзівілася: гэта індзейцы?!

Яшчэ ў сваёй вандроўцы праязджалі скрозь тэрыторыю Наваху (там жа, на поўначы Арызоны). Гэта была не рэзэрвацыя. Проста іхная тэрыторыя, дзе яны жывуць. Жывуць як усе амерыканцы. Ніякіх пазнак, што ты ўязджаеш на нейкую асаблівую тэрыторыю. Усё тое, як і ўсюды: гарадкі, інфраструктура, крамы, шопінгі, паркі...

Адное – зусім не сустракаюцца "белыя" твары. Там толькі – індзейцы.

Мы зайшлі ў супермаркет – на нас усе азіраліся... ну, як гэта бывае... з вялікай цікаўнасцю :) : як эта вы тут апынуліся? Мы чэслова пачуваліся такімі "белымі варонамі" :) ... Але пры гэтым усе былі вельмі дабразычлівымі).

Успамінаюцца ўсё новыя выпадкі, раней згаданыя і новыя: «У маёй Гільдыі вышывальніц (Toronto Guild of Stitchery) аднойчы была "запрошаным госцем" (часам запрашаем выступоўцаў збоку) індзейская дызайнерка. Расказвала пра сваю творчасць, паказвала работы, знаёміла з індзейскімі відамі вышыўкі».

Пра вулічных «індзейцаў на адлегласці»: «Ну, дык гэных індзейцаў сустракаеш штотыдня на вуліцы, у транспарце. (Звычка ў нас такая, гульня – вызначаць па знешніх прызнаках мінакоў хто якой расы. Індзейцаў вызначаю адразу.)».

ГАЎРОНСКІ Рэйманд (1950-2016) – амерыканскі езуіт польскага і беларускага паходжання. На яго нам указаў іншы член ордэна з беларускімі каранямі – Джэймс Шэведэн (30.05.1996).

Айцец Рэйманд паведаміў пра наведванне індзейскіх рэзервацый, пра працу ў рэзервацыі Юмаціла (сярод каюзаў, юмаціла, уола-уола, назва іх рэзервацыі – Канфедэраваныя плямёны індзейскай рэзервацыі Юмаціла), пра «блізкасць» да індзейцаў яго маці (такім чынам, у спіс кантактаў можа быць уключана і яго праваслаўная маці са Шчучыншчыны, народжаная Сянько).

Ліст з рэзідэнцыі езуітаў ва ўніверсітэце Маркет у Мілуокі (штат Вісконсін): «Гэта адказ на ваш ліст ад 4 студзеня 1997 г. Мне вельмі шкада, што мне спатрэбілася так шмат часу, каб адказаць, але я знаходжуся ў акадэмічным водпуску ад універсітэта ў гэтым годзе».

«Што тычыцца амерыканскіх індзейцаў – гэта цікавае пытанне. Мая маці мела моцную блізкасць да амерыканскіх індзейцаў. Аднайчы, у гасцях у рэзервацыі на Ціхаакіяньскім Паўночным Захадзе людзі, здаецца, думалі, што яна была адной з іх! Я сам меў пэўны досвед працы ў рэзервацыі ў штаце Арэгон сярод плямёны каюзаў / юмаціла / уола-уола» (13.11.1997). Блізкасць або прыхільнасць (affinity) не ў сувязі з маці, а ў цэлым беларусаў і індзейцаў мы згадалі ў разважанні пра падабенства сістэм у аргане Міжнароднай асацыяцыі крос-культурнай псіхалогіі, спаслаўшыся на гэтага езуіта, хаця і без указання яго прозвішча [16].

ГУТКІН Эдуард [8; 12; 15] – урач псіхіятр-нарколаг і арганізатар яўрэйскага руху ў Гомелі (у неафіцыйнай гісторыі першага ў новы час аб'яднання – «Ахдут» – павінен быць запіс, што першы пра падобныя структуры рупіўся ён). Ад'езджаючы (1993), ён пакінуў БІТ, членам якога быў, вялікі збор выразак, нататак і дакументаў арганізацыйнага, даведачнага характару.

Прыехаўшы ў Сан-Францыска, ён выканаў некалькі нашых просьбаў і даручэнняў, следам чаго з'яўляецца і перасланая ім нам візітка члена Каліфарнійскага савета Руху амерыканскіх індзейцаў, міжнароднага прадстаўніка Камітэта ў абарону Леанарда Пелціера Бобі Кастыльё (Мішн-стрыт, 2017; называў сябе «ацтэк-апах чырыкаха»), але можна сказаць упэўнена толькі пра тое, што ён з чыканас). Ад Гуткіна мы атрымалі шматлікія фота, узоры друку і іншыя прадметы, якія адлюстроўваюць сустрэчы з індзейцамі, уключаючы і калоду карт з індзейскага казіно.

МАЗУРЭЖ Катажына – бібліятэкар ў Радаме (горадзе-пабраціме Гомеля), аўтар біяграфіі пра свайго прадзеда св. Васіля Мартыша [2], якая мае шматлікія водгукі, якія ў многіх выпадках дадаюць пазіцыі ў «беларускую аляскану» [13; 17] з наступнай прычыны: Вольга (народжаная Новік), жонка св. Васіля, паводле сямейнай «традыцыі» нарадзілася ў Польшчы і, магчыма, у шлюбе Максіма Новіка з полькай, але сям'я бацькі завязваецца з Навагрудчынай, і іх дачкі, што нарадзіліся ў аляскінскі перыяд, Вера і Ксенія, могуць лічыцца часткова беларускамі.

У сям'і аўтара захоўваецца аляскінскі дзённік святара В. Мартыша (а таксама сканы і ксеракопіі яго, зробленыя з мэтай перасылкі і аптымізацыі адлюстравання), які часткова апублікаваны толькі ў перакладзе на польскую (расшыфроўку рабілі Ала Матрэнчык, Людміла Чаўка і ў сям'і аўтара; мы склалі паказальнік імёнаў, якія згадваюцца ў рукапісе).

Мартышы жылі на Кадзьяку, у асяроддзі эскімосаў, а таксама алеутаў, крэолаў (метысаў) і белых, але там былі і адзінкавыя індзейцы, у т.л. тлінкіты, – прысутнасць апошніх пры крайне ўважлівым прачытанні рукапісу і аналізе рэалій выяўляецца. Індзейскае, тлінкіцкае, хаця і з меншай доляй удзелу ў метысацыі, чым ў алеутаў і белых, прысутнічае пры згадцы жонкі калегі а. Васіля дыякана Паўла Шадуры Кацярыны, народжанай Хаблі (1882-1957). У канцы сшытка, напрыклад, ёсць пералік крытычных заўваг пра жыццё выхаванцаў прытулку і Шадуру, апошняя з якіх: «(б) В баню ходит с женою (16 сент. 05)». Сам жа Шадура пазней пры пераездзе звязаў свой лёс з атапаскамі настолькі, што яго дзеці сталі лідарамі і паважанымі членамі афіцыйна прызнанага «Племени кенайцаў». Пытанне захаванасці арыгіналаў і капіравання папер самога а. Шадуры, урадженца Мінскай губерні, уздымалася ў нашай перапісцы з А. Знаменскім, які капіраваў іх са згоды сваячкі святара Л. Тарадонай, якая захоўвала іх пад ложкам і пазней памерла («Замечания и предложения: БИО – Андрею Знаменскому 7:25 29.06.05, 20:00 02.07.05 / Возможно ли получить адрес Лидии Тарадоновой? Все ли из ее шадуровских бумаг вы скопировали? Есть ли ее биографическая справка?» (дадатак у электронным паведамленні А. Знаменскаму 2.07.2005).

Мы працягваем чакаць магчымасці вывучэння архіўных запісаў пра штогадовыя споведзі, нараджэнні, смерці і шлюбы, каб даведацца пра лёс прыхаджаніна Аляксандра Мартыша беларуса Дзям'яна Саўчанкі, яго жонкі-колашкі (тлінкіткі) Марыі і сына Мікалая – вучня Мікалая Грынкевіча ў Сан-Францыска, усе разам яны – аб'екты вывучэння ў праекце «Пра школу» [5; 14].

МАККАРВІЛ Эва – дачка мовазнаўцы В. Пашкевіч, да якой мы не маглі не звярнуцца: «Мы з вялікім спазненнем даведаліся пра інтэрв'ю, у якім вы расказалі пра ваша жыццё сярод індзейцаў. Гэта было адно з самых цудоўных адкрыццяў у сферы беларуска-індзейскіх сувязяў за апошні час. Вельмі хацелі б даведацца больш пра ўсё, што звязвае вас з індзейцамі» (электроннае паведамленне 29.12.2004). У той жа дзень яна адказала, падпісаўшыся «Evva Pashkievich-McCarvill»:

«Прывітанні з БК [Брытанская Калумбія],

Я прашу прабачэння за адказ на англійскай мове, але не маю магчымасці пісаць па-беларуску. Я была вельмі рада і сапраўды здзіўленая, атрымаўшы ваш электронны ліст пра Беларуска-індзейскую асацыяцыю. Мой муж Джон метыс (еўрапеец – індзеец кры). Апошнія 20 гадоў мы ўдзельнічалі ў развіцці абшчын плямёнаў па ўсёй Канадзе і частках ЗША. Мой муж – носьбіт люлькі, захавальнік намёта-парыльні і ўдзельнік танца сонца. У цяперашні час наш асноўны праект называецца Абарыгенная ініцыятыва па самастойнасці [Aboriginal Self Reliance Initiative], мэта якой – аднавіць раўнавагу ў жыцці абарыгенаў людзей і іх супольнасцей. Раскажыце, дзе вы жывяце і якая мэта стварэння Беларуска-індзейскай асацыяцыі».

РАЙС Вольга – з вострава Бэйнбрыдж у штаце Вашынгтон, разам з мужам Тэадорам – прыхільнікі і арганізатары веры бахаі. Многія арганізацыі і прыватныя асобы ў Беларусі атрымалі кнігі, якія сабрала з розных крыніц Вольга, Міхальчык па бацьку, які быў з Гродзенскай губерні і сустрэў яе маці з-пад Жабінкі ў Чыкага.

Дасылаючы вялікую скрыню з відэакасетамі і кнігамі пра індзейцаў з хатняй бібліятэкі, а таксама фота, на якіх адлюстраваны індзейцы з іх вострава (карэнны народ на востраве – суквомішы), яна каментавала, рабіла надпісы.

«Я вельмі рада, што вы зноў напісалі. Я дашлю вам некалькі фатаграфій сяброў – карэнных амерыканцаў. У нас шмат кантактаў з народамі Паўночнага Захаду. Але я баюся, што вы знойдзеце іх вельмі прыгняталымі, бо яны маюць велізарнае казіно і не цікавяцца Зямлёй і жыццём. Правадыр Сіэтл родам з гэтай мясцовасці, і я зраблю для вас фатаграфіі.

Фатаграфіі будуць больш каштоўнымі, чым мае ўспаміны» (29.03.2004, пераклад з англійскай).

СІЛЬВАШКА Аляксандр ((1922-2010) – дырэктар школы ў Клецкім раёне, адзін з двух найбольш вядомых персанальных сімвалаў сустрэчы на Эльбе [7, с. 122], украінец, які, аднак, пасля вайны працягла жыў у Беларусі. Наша пытанне тычылася яго магчымых сустрэч з ветэранамі вайны – індзейцамі.

«12 марта 1988 года

Дорогие друзья!

Прошу прощения за задержку ответа. Находился в санатории. Из содержания письма стало ясно, что дело, за которое вы взялись, требует большой работы, но этого пугаться не стоит. Я поддерживаю и буду оказывать посильную помощь. В перспективе я буду еще в США и глубоко займусь этим вопросом. Сейчас только сообщу, что в Нью-Йорке я видел в аэропорту такого человека, которого сами американцы окружили и вели с ним какой-то разговор, а затем фотографиров [ались] и фотогр[афироваться] подходило очень много людей. Одним словом, я желаю успеха и прошу написать конкретно вопросы. Я постараюсь ответить. Готовлюсь к поездке в США 24 апр. 1988.

С искрен[ним] уважением

(роспіс)»

СІНЯК Мэдлін – дачка беларускага дзеяча ў Канадзе С. Сіняка (Хмары), адзін з арганізатараў шматнацыянальнага тэлебачання, была ўзнагароджана за падтрымку індзейцаў у экалогіі і іншых сферах, у т.л. імі самімі. 26.07.2004 г. у электронным паведамленні напісала: «Я заінтрыгаваная пачуць пра існаванне вашай арганізацыі» (пераклад з англійскай). І ўскосна пацвердзіла свае кантакты ў індзейцамі, калі напісала, што, у сваю чаргу, яна была ў ліку тых, хто прысуджаў і ўручаў узнагароды за «этнічную журналістыку», уключаючы «Sierhey Khmara Ziniak Award», прадстаўнікам індзейцаў, назваўшы лаўрэатаў таго года: Джын Ла Роўз (Aboriginal Peoples Television Network), індзянка (аравакі) з Гаяны, і Грэг Тэйлар з гэтай жа сеткі, які адлюстравваў тэму «народа метысаў». Сіняк, такім чынам, удзельнічала ў многіх імпрэзах разам з індзейцамі.

ТАНК Максім (1912-1995) – калі вылучаць сярод карэспандэнтаў «найбольшых славукасцей свету», то, безумоўна, самым значным быў кантакт з Максімам Танкам, хаця ён і абмежаваўся двума адказамі класіка (хаця і хворы, ён, верагодна, адказваў бы на запыты і далей – такое адчуванне ад яго манументальнай, але адкрытай да зносін і каментарыяў асобы).

Першы з двух лістоў, якія мы атрымалі ад Танка, быў адказам на наш ліст ад 4.2.1992, № [1992/] 32:

«Паважаны Яўген Іванавіч!

Мы рыхтуем матэрыялы да 500-годдзя “адкрыцця” Амерыкі, у т.л. манаграфію па гісторыі беларуска-індзейскіх сувязей. Вы маеце некалькі “індзейскіх” твораў. Асабліва цікавімся акалічнасцямі стварэння “Сну над Нёманам” і надзвычай важнага верша “3 берагоў Амазонкі”. Будзем таксама вельмі ўдзячны за ўспамін пра І. Р. Грыгулевіча (з акцэнтам на “індзейскім” і “амерыканскім” у вашых зносінах) і Вашага бацьку (“амерыканцы” часта расказваюць пра неграў і вельмі рэдка – пра індзейцаў).

Ваш кароткі адказ будзе для нас вельмі карысны.

З найлепшымі пажаданнямі

Алесь Сімакоў,

выканаўчы сакратар».

(Замест «бацьку» ў лісце трэба было б напісаць «дзядзьку», хаця тут увогуле мелася на ўвазе тое, што ведалі яго сваякі пра індзейцаў «з першых вуснаў» – тых, хто вярнуўся з-за акіяна.)

Першы адказ Танка апублікаваны ў т. 12 яго збору твораў (2011), але на чарнавым аўтографе з Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, ён адрозніваецца ад атрыманага намі. Версія – без фактаграфічных адрозненняў, але значныя адрозненні ёсць у наборы слоў, фразях. У надрукаванай версіі ёсць неразборлівае, недапісаныя фразы, закрэсленае. Указана, што зверху ліста закрэсленыя радкі «Сем мужчын пайшло на вайну» [11, с. 915]. У зборы твораў – няправільная дата «18.VI.1992 г.»; і – ліст аднесены да катэгорыі «Да нявызначаных асоб»: «Да Алеся» [11, с. 712].

«Дарагі Дружа!

Прызнацца, зараз мне не да ўспамінаў, бо не дазваляе стан здароўя. Два месяцы праляжаў у бальніцы і чуюся вельмі дрэнна.

У вершы “Сон над Нёманам” індзейская тэма – фон, на якім я хацеў раскрыць глыбіннае пачуццё – любоў чалавека да сваёй радзімы. Здавалася б, нават сярод такіх бадзін і касмапалітаў, з якіх складалася каманда Х. Калумба. Яна, гэта любоў,

аказалася самым дарагім скарбам душы, у параўнанні з якім усе астатняе – не мела ніякай вартасці.

Верш “З берагоў Амазонкі” быў напісаны над уражаннем звесткі аб трагедыі, якую перажылі індзейцы-абарыгены гэтай краіны.

З самімі індзейцамі я страчаўся, калі ў складзе савецкай парламенцкай дэлегацыі быў у Чылі. Тады я гасціў у іх, знаёміўся з іх жыццём. І хоць з таго часу мінула шмат год, на ўсё жыццё ў мяне засталіся незабыўныя ўражанні аб гэтых сціплых і працавітых людзях, аб іх надзвычай цікавай і самабытнай культуры.

Мінск, 18/II.1992. Максім Танк»

На штэмпелі з канверта: 19.02.1992 г., гомельскага штэмпеля няма, атрыманы 21.02.1992. Словы «індзейская», «індзейцы» (у двух першых выпадках) – так у рукапісе. Кропкі над ё Танк не ставіў. Першая літара ў слове «савецкай» мае выгляд вялікай, але мне не ведаем, які быў дакладна падыход, намер у Танка ў гэтым канкрэтным выпадку. Другі ліст, які мы атрымалі (абодва лісты на аркушах са школьнага сшытка ў клетку), – пра лацінаамерыканіста і даследчыка каталіцызму Іосіфа Рамуальдавіча Грыгулевіча, былога дзеяча КПЗБ, і з пэўнымі парадамі больш шырокага характару:

«Мінск, 4.III.1992 г.

Паважаны тав. Сімакоў!

Зайздросчу Вашаму аптымізму. Толькі я ўжо не ў тым узросце, каб спадзявацца, што ён можа падмаладзіць мяне і здаравіць. Я пісаў ужо вам, што бацька мой ніколі не быў у Амерыцы. Не разумею, якую ролю ў паважным даследванні можа іграць характар Грыгулевіча. Мы ведаем многіх выдатных пісьменнікаў, вучоных, мастакоў – людзей з надзвычай цяжкім характарам, бо ў жыцці важней за ўсё – іх даробак. А Р. І. [так!] Грыгулевіч напісаў шмат цікавых кніг, даследванняў, памфлетаў, якія выходзілі ў Маскве, быў перад гэтым байцом інтэрбрыгад ў Іспаніі, дыпкур'ерам, узначальваў камісію АН СССР па выданню фальклора [так!] Лацінскай Амерыкі... Вам трэба з ім звязацца. (Стары яго адрас: 121248, Масква, Кутузаўскі праспект, 8-150.)

Можа, варта было б звярнуцца за дапамогай і ў таварыства дружбы, якое мае сувязі з рознымі беларускімі культурнымі арганізацыямі ў Аргентыне, Уругваі, Чылі... Сам жа я зараз не маю магчымасці заняцца гэтымі даследваннямі.

З найлепшымі пажаданнямі, Максім Танк».

Нягледзячы на дату ліста – 4.03.1992, другі канверт, які мы захоўваем, мае на штэмпелі дату 27.02.1992, гомельскі штэмпель і атрыманы – 29.02.1992.

ЮЗЕПЧУК Тамара (1905-2001) – былы мастак ІЭ (МАЭ) АН СССР (з 1935 г.). Звесткі пра перапіску з гэтай удавой вучонага Сяргея Юзепчука мы даём як дакор у адносінах да сябе, бо высветлілася, што яго беларускае паходжанне можа быць пастаўлена пад сумненне. Сігналам для нас уключыць С. В. Юзепчука ў «Беларуска-індзейскі біяграфічны слоўнік» была інфармацыя з яе першага ліста: «Предки (как я знаю от него) происходят из Белоруссии» (23.10.1989). Але мы разумелі, што гэтага недастаткова для карэктнага вызначэння паходжання і для адпаведнасці крытэрыю для ўключэння ў слоўнік, таму мы папрасілі пра аргументацыю Адказ быў: «Насчет предков я Вам больше ничто сказать не могу» (28.11.1989). Тым не менш спакуса падаць Юзепчука як «бульбаша», які так шмат зрабіў для селекцыі бульбы пры дапамозе дзікіх відаў [4; 10], аднаго з самых яркавых «кантакцёраў» з індзейцамі міжваеннага перыяду – ад Мексікі да Чылі і Аргенціны, была для нас занадта вялікай, а падтрымкай было тое, што Юзепчукі сустракаюцца па абодва бакі мяжы Беларусі з Украінай і Польшчай (асабліва ў Цярэспалі). Спачатку рускамоўную версію змясціў у вайсковым бюлетэні на Кубе А. Карлюкевіч [4].

Толькі ў 2021 г. мы выявілі, што бацька С. В. Юзепчука Васіль Феакціставіч (1857-1913) вучыўся ў прагімназіі ў г. Востраве Валынскай губерні. Далей у яго былі эпізоды, звязаныя з Беларуссю: пачынаў службу ў праўленні Магілёўскай акругі шляхоў зносін, з 1884 г. – выканальнік работ на Лібава-Роменскай чыгунцы. Зноў быў недалёка ад беларусаў у 1900 г. – старшы інспектар Бранскага рэльсапракатнага завода, а з 1904 г. і да смерці – на Руска-Балтыйскім вагонабудаўнічым заводзе ў Рызе. Магчыма, гэтыя эпізоды, звязаныя з Беларуссю, а таксама з Бранскам сталі падставай для звязвання яго з Беларуссю (гл. электронны рэсурс «Русские Латвии: история, культура, современность»); таксама мы не ведаем, ці не пабраўся В. Ф. Юзепчук шлюбам з беларускай.

Усяго мы атрымалі ад Т. Л. Юзепчук 4 лісты – 23.10.1989, 28.11.1989, 8 і 10.06. 1990 (адпаведна на 3, 4, 2 і 2 старонках; з дадаткамі – у т.л. павялічанае М. Ш. Файнштэйнам фота, зробленае ў Аргенціне для пасведчання С. В. Юзепчука),

Пра кантакты з індзейцамі ў яе лістах няма, затое шмат падрабязнасцей пра дзікія ўзаемаадносіны навукоўцаў у «зловещее время», уключаючы крыўду, нанесеную Юзепчуку самім акадэмікам М. Вавілавым (фінансавыя пытанні), параўнанне Юзепчука з С. Букасам: «С. В. я думаю так-бы не поступил [как Букасов], у него был не легкий характер, но он был глубоко порядочным человеком» (28.11.1989). Таксама ёсць пра этнаграфічную калекцыю Юзепчука. «Относительно моей работы – в Ин-те Этнографии А.Н. отношения к работе С.В. не имела. Я художница и

работала там 48 лет художницей. Вы пишете, что из работы Кинжалова знаете, что Воронов привез коллекции в Музей Этнографии, а С. В. привез их просто для себя и не в таком большом количестве, так-как у него еле хватило денег на обратный билет, как мне сказал Файнштейн, он вез много гербариев и образцы дикого картофеля» (28.11.1989).

Наша серыя матэрыялаў, заснаваных на перапісцы, зручная пры публікацыі тым, што асобныя біяграфічныя «артыкулы» размешчаны ў ёй у алфавітным парадку, а ў цэлым яны ўяўляюць сабой «канструктар»: можна адбіраць біяграмы па тэмах, краінах або рэгіёнах, нацыянальнасцях, калі неабходна – нават па гендары і г.д. З гэтай першай выбаркі мы выключылі толькі мастачку Тамару Стагановіч, перапіску з якой мы апрацавалі ў асобным артыкуле.

БІБЛІЯГРАФІЯ

1. Беларусы і індзейцы – на сцежку супрацоўніцтва! Па даручэнню Савета таварыства зварот падпісаў Алесь Сімакоў // Голас Радзімы. 1991. 29 жн. С. 5.
2. Лопата О. Рец.: Katarzyna Mazurek, *Życie i działalność księdza Bazylego Martysza. Droga do świętości*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warszawa 2018 r., str. 181 // Наше слово (Варшава). 2018. 28 жовт. С. 11.
3. Симаков А. Белорусская индеанистика (краткий обзор) // Томагавк. Альманах российской индеанистики (Сыктывкар). 1991. № 3. С. 62-66.
4. Симаков А. В поисках «папы» // Информационный бюллетень (Куба). 1990. 13 апр.
5. Симаков А. Заметка Николая Гринкевича «О школе» и дополняющие ее тексты // Elpis. 2021. № 23. S. 89-95.
6. Сімакоў А. Беларуска-індзейскія сувязі // Тэзісы дакладаў на I Заслаўскіх чытаннях Беларускага навукова-гуманітарнага таварыства (13-14 траўня 1989 г.). Менск: СП «Бел-прэс-ІНФА», [1989]. С. 23-27.
7. Сімакоў А. Беларусы і індзейцы: Другая сусветная вайна // Беларускі гістарычны агляд. 2017. Т. 24. Сш. 1-2 (46–47). С. 89-130.
8. Сімакоў А. Мост з Навагалэнда // Голас Радзімы. 1996. 21 ліст. С. 8.

9. Сімакоў А. Пра «дзікунства» і «цывілізацыю». Або як іх разумее Беларуска-індзейскае таварыства // Рабочае слова (Гомель). 1991. 31 жн.
10. Сімакоў А. У пошуках «папа негра» // Раніца. 2000. 21 верас.
11. Танк М. Збор твораў. У 13 т. Т. 12: Лісты / Максім Танк; рэд. тома А. У. Бразгуноў; падрыхт. тэкстаў і камент. С. У. Калядка, У. С. Трафімец, А. Р. Шақун. Мінск: Беларуская навука, 2011. 942 с.
12. Appeal [of the Vygodskys Triennial]: L. Ya. Polyakov, L. N. Bobkov, L [V]. A. Litvinov, A. V. Simakou, E. Z. Gutkin // American Indian Culture and Research Journal. 1994. V. 18. № 3. P. [373].
13. Mazurek K. Życie i działalność księdza Bazylego Martysza: droga do świętości. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2018. 181 s.
14. Russel (Sudziłowski) M. Deontologia w eparchii Aleutów i Alaski / tłum. K. Simakowej // Веснік БІТ. 2015. 20 лют. № 10.
15. Simakou A. [Letter] // American Indian Culture and Research Journal. 1994. V. 18. № 3. P. [372].
16. Simakou A. Inforum // Cross-Cultural Psychology Bulletin. 1998. March. V. 32. № 1. P. 22.
17. Smoleński P. Święty Bazyli: opowieść polsko-ukraińska // Gazeta wyborcza. Ale historia. 2021. 24 lipca. S. 2-3.
18. The Problems // American Indian Culture and Research Journal. 1994. V. 18. № 3. P. [372].

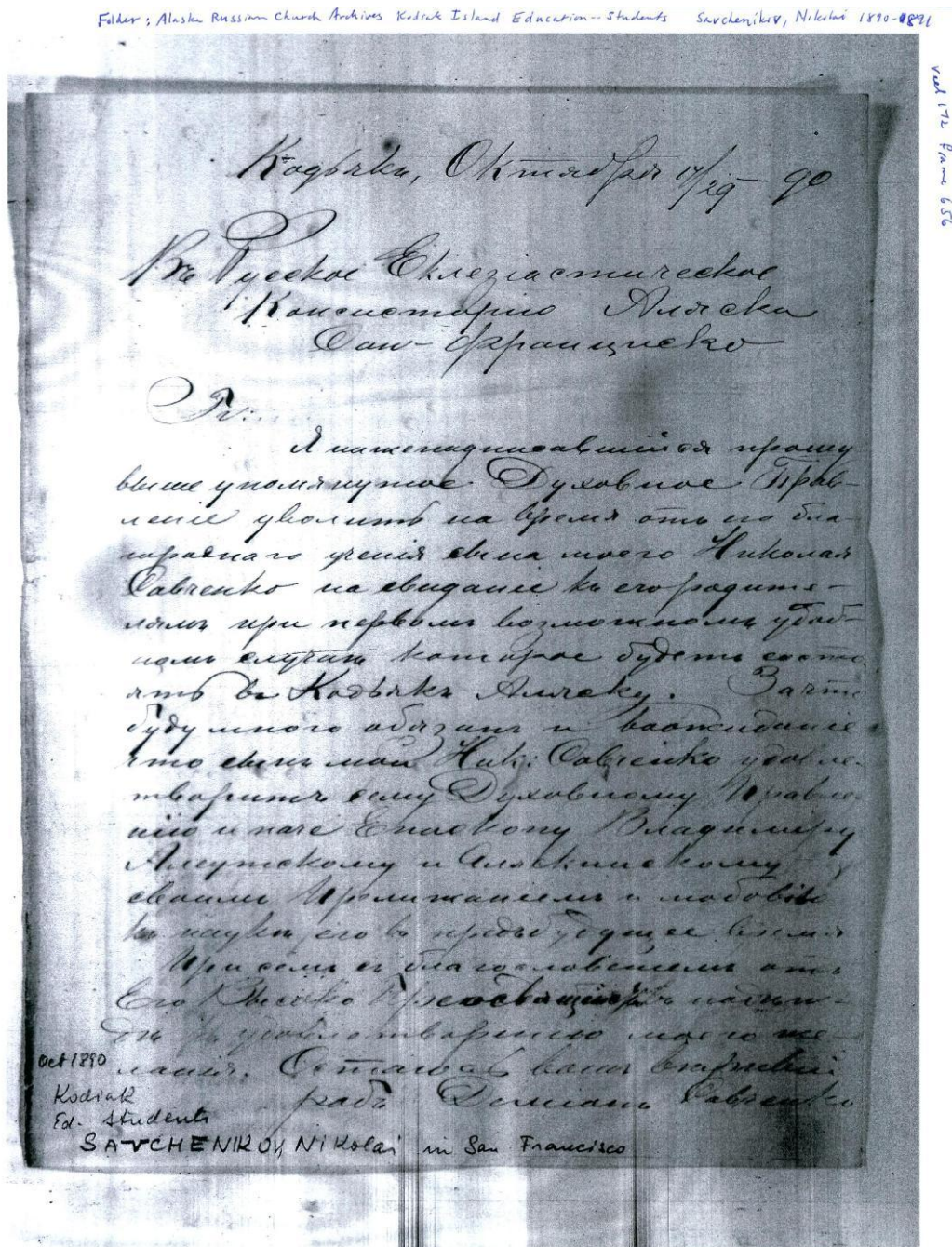
ЭЛЕКТРОННЫЯ РЭСУРСЫ (дата доступу: 26.09.2021)

Згубленая выспа: Пераклады з індзейскага <http://zhublenaja-vyspa.blogspot.com/>

Віндыго (8. 07.2018) // Згубленая выспа: Пераклады з індзейскага http://zhublenaja-vyspa.blogspot.com/2018/07/blog-post_74.html

Покровское кладбище. Слава и забвение. Василий Феоктистович Юзепчук // Русские Латвии: история, культура, современность <https://www.russkije.lv/ru/pub/read/pokrovskoe-cemetery/lica-58.html>

Дадатковыя матэрыялы да артыкула А. Сімакова “Сустрэчы беларусаў з індзейцамі на неапублікаваных матэрыялах перапіскі”

1. Першы ліст Дзям'яна Саўчанкі ў Аляскінскае духоўнае праўленне (1890)

Folder: Alaska Russian Church Archives Kodink Island Education - Students Sauchenko, Nikolai 1890-1891

11-1891 Kodink
Ed - Alaska
Sauchenko, Nikolai

11. 1891
11. 1891

Кодинк. Ноябрь 26 1891

Во Русскую Епархиальную
Консисторию Аляски
Сам французско
и ныне поднесшейся
прошу упомянуть мое
удовольствие уведомить
на время моего сына Николая
от заботы его благодарного
ученика наследника при
первом случае которой
будет состоять в Кодеке
Если же она пожелает
назвать обратна то в
случае его от правды
на свое основание
уведомить французскую миссию
присоединившейся в Аляске
и моего удовольствия
уведомить моего сына Николая
Мы теперь стараемся возмущать
что будет. Димитрий Савченко

vol 172 from 657

2. Другі лист Дзям'яна Саўчанкі ў Аляскінскае духоўнае праўленне (1891)

To: The Indian Friendship Centre
29 Wellington Street East
Sault Ste. Marie, Ontario,
Canada P6A 2K9

28.11.1989
Gomel

Dear friends,

We have received your Newsletter and a "Complimentary" stamp on it. Thank you very much for your good will and confidence.

We know many Indians don't believe in white man's good faith. But we don't consider ourselves whites; all our Byelorussian people are more "Indian" psychologically than many other Europeans. The reason is in our history. We feel this likeness, believe our words.

Also we know many Canadians hate our country because of its regime before the perestroika. But please don't hate us and our simple people. We are your brothers, we refuse to be your enemies because of "their" (governments') policy.

We think your (Indian) influence upon such peoples as the Byelorussians, of peasant origin, be able to become the determinant in their "Fourth Worldist" development in the time of this historical upheaval.

There are statements about the Arctic cooperation, native exchanges in the recently Soviet-Canadian political declaration. But we think this cooperation would include active relations between all SU "tribalists" and Canadian natives.

It's very important for us to correspond with you. Are any members of your Centre interested in Byelorussian and the whole "Rus-sian" life through the letters of pen friends? Can we receive your publications in exchange for our (excuse us only official) editions in English? Can we ask for your translations of some short pieces of our national poetry into Ojibway and (or) Cree?

We wish your Centre successful activities.

We are awaiting your letter(s). Thank you.

Yours sincerely,

Ales Simakou,
Byelorussian-American Indian Society
USSR, BSSR, 246049, Gomel,
5 microdistrict, 19-78.

3. Лист см. А. Сімакова у "the Indian Friendship Centre" (1989)

Mildred I. Cleghorn
Chairperson
Business Committee
Fort Sill - Chiricahua -
Warm Springs - Apache Tribe
Route 2, Box 121
Apache, Oklahoma 73006

August 26, 1993

Dear Ms. Cleghorn:

I was very much pleased to receive your letter of July 16. Although the first letter from the Apaches (one of the Fort Apache Scout staff, Whiteriver, Arizona) arrived here and filled me with great joy and enthusiasm exactly four years ago, it is still exciting to read messages from you Apaches.

Your letter is very much important. You will see that our organization is not too strong. But we mobilize all our forces to develop the initiative. The Byelorussian-Apache Association is one of our special projects.

I hope the enclosed updates will give you some idea of our group. I am enclosing also the address of our most noted member, Ms. Barrie E. Kavasch of Bridgewater, Connecticut. The collective one is the Lubicon Lake Indian Nation of northern Alberta.

Next time we will send you more information on BAIS, BAA and Belarus.

Please let us know about your Business Committee, its activities and benefits, as well as the situation of the Tribe.

We have few opportunities in the economic field, but if you propose a perspective project, we will "mobilize" ourselves.

We will always answer any of your requests.

We are looking forward to hearing from you soon.

Thank you.
Sincerely,

Ales Simakou
Coordinator
Byelorussian-Apache Association
c/o Byelorussian-American Indian Society
P.O. Box 114
Gomel 246049
Belarus

Ontario Metis and Aboriginal Association

158 Sackville Road, Sault Ste. Marie, Ontario P6B 4T6 Telephone: (705)949-5161 Fax: (705)949-3561

August 16, 1989

Ales Simakou
Byelorussian - American Indian Society (BAIS)

Thank you for your letter dated June 29, 1989, and your interest in OMAA.

OMAA is an organization of Indian and Metis communities in Ontario (a large province of Canada) which do not have any land of their own. "Metis" are the nation of people of mixed Indian and European blood who have developed a unique Metis culture. Metis and Indian people are together known as "Aboriginal" peoples.

OMAA's principal struggles are for the return of our lands and recognition of our right to self-government as sovereign nations. I understand that the situation is very similar for many of the nationalities of the Soviet Union. We would be interested in knowing more about the Byelorussian nation's struggle for self-determination and cultural survival.

We would also be interested in learning of the tactics which you have used in the struggle for self-government and the differences between "official" and "un-official" nationalist groups. Do you have any contacts with the Baltic "popular front" movements?

Do the Soviet people feel that the Soviet government is hypocritical in claiming to support the Aboriginal peoples of North America while suppressing nationalist movements in the Soviet Union? We believe that the Canadian government is hypocritical for supporting nationalist struggles in other countries while trying to destroy our cultures by assimilating Aboriginal peoples into the larger euro-Canadian culture.

We would be interested in receiving messages of solidarity and support from nationalist groups and other groups of oppressed peoples in the Soviet Union, and in giving messages of solidarity and support to them. With your permission we will print any such messages in our magazine. Please send us any submissions which you would like to see published.

I know nothing of the settlement of Timmins or Cochrane, but I have written to civic authorities requesting that they send me any information which they have on Byelorussian settlement. I will send anything received to you.

Please write again and encourage other Soviet groups to write to us.

Yours very truly,

Christopher Reid, Self-Government Coordinator

Honourary President: Louis Bruyere

Honourary Members: Gene Rheaume and Hon. Jack Stokes

5. Листь сн. А. Сімакова да Ontario Metis and Aboriginal association (1989)

Lubicon Lake Indian Nation
Little Buffalo Lake, AB
403-629-3945
FAX: 403-629-3939

Mailing address:
3536 - 106 Street
Edmonton, AB T6J 1A4
403-436-5652
FAX: 403-437-0719

April 26, 1993

Mr. Ales Simakou
Executive Secretary
Byelorussian-American Indian Society
P.O. Box 114
Gomel 246049 BELARUS

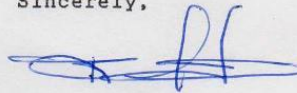
Dear Mr. Simakou:

Thank you for your letter of March 07, 1993, which was forwarded to us by Paul Bardell.

We would be pleased to become members of the Byelorussian-American Indian Society.

Thank you for working on our behalf.

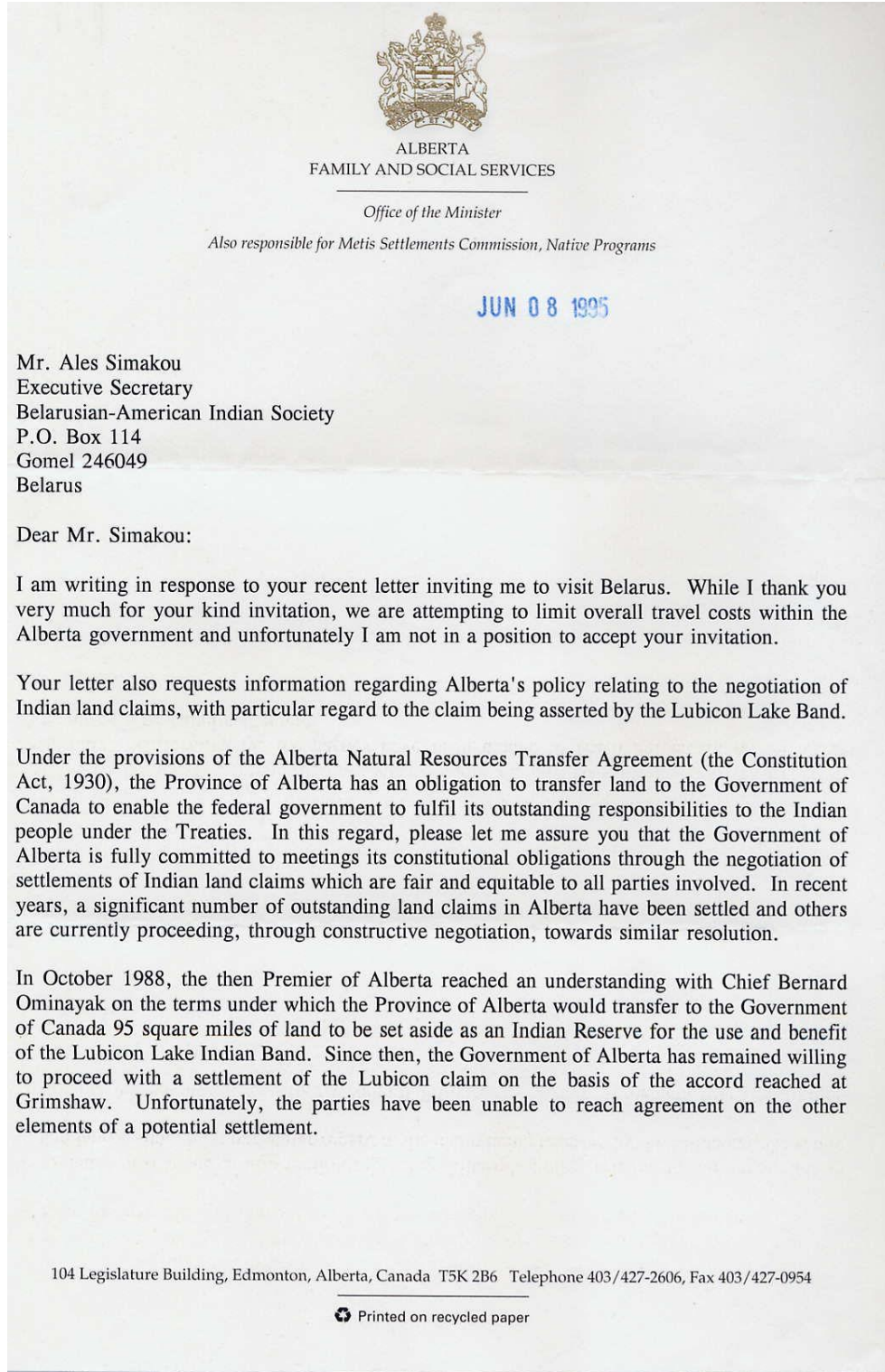
Sincerely,

Chief Bernard Ominayak
Lubicon Lake Indian Nation

6. Ліст Bernard Ominayak, лідэра Lubicon Lake Indian Nation, да сп. А. Сімакова
(1993)

7-8. Ліст Міністра Mike Cardinal (правінцыя Альберта) да сп. А. Сімакова (1995)

- 2 -

Under the terms of its settlement proposal, the Lubicon Lake Indian Band is seeking a settlement which, excluding Reserve lands and minerals, would have a total value in excess of \$200 million in current dollars (approximately \$3 million per family). As this vastly exceeds the per capita value of other contemporary land claim settlements both in Alberta and elsewhere in Canada, it is unlikely that there will be any final resolution unless the Lubicon Band is prepared to moderate its demands.

Sincerely,

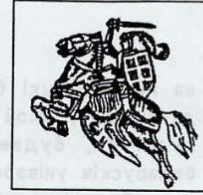

Mike Cardinal
Minister
M.L.A., Athabasca/Wabasca

c.c.: Honourable Premier Klein
Honourable Ken Rostad

7-8. Ліст Міністра Mike Cardinal (провінція Альберта) да сп. А. Сімакова (1995)

Belarusan Canadian Coordinating Committee
Каардынацыйны Камітэт Беларусаў Канады
Comité Bielorussien De Coordination Au Canada

18 красавіка, 2005.

Паважанае Кіраўніцтва й сябры Беларуска-Індзейскага Тварыства:

Я памятаю, што вы калісь - гадоў з 40 таму назад - да мяне пісалі. Тады я Вам адпісала, ня памятаю што, але й тады , тым болей цяпер вашыя і зацікаўленьне я не падзяляю. У нас беларусаў толькі цяжкіх, патрэбных для выжыцця беларускае нацыі, праблемаў , што ў мяне асабіста не хапае сілы й зацікаўленьня займацца праблемамі іншага народу.

Перш за ўсё вы абражаеце шматлікія асобныя незалежныя між сабою плямёны тубыльцаў Канады, называючы іх агульным імём «індзейцамі» . Гэты назоў далі ім калянізатары эўрапейцы якія пплылі праз акіян спадзяючыся даплысці да Індыі. Калі яны сустрэлі тубыльцаў, назвалі іх індзейцамі.

Сп-ня Ірына Верабіей кажа, што й яна вашыя зацікаўленьні падзяляе, бо шмат ёсьць падобнага між беларусамі й «індзейцамі». Што? Адно, што прыйшло на памяць гэта алькагалізм. Ён нішчыць «індзейскія» плямёны й ён нішчыць Беларусь.

А што нас адрозьнівае? Чыфы - Кіраўнікі паасобных плямёнаў, што ганарацца сваім імём, не зьнішчаюць , а дбаюць пра разьвіцьцё іхняй роднай мовы , культуры, гісторыі.

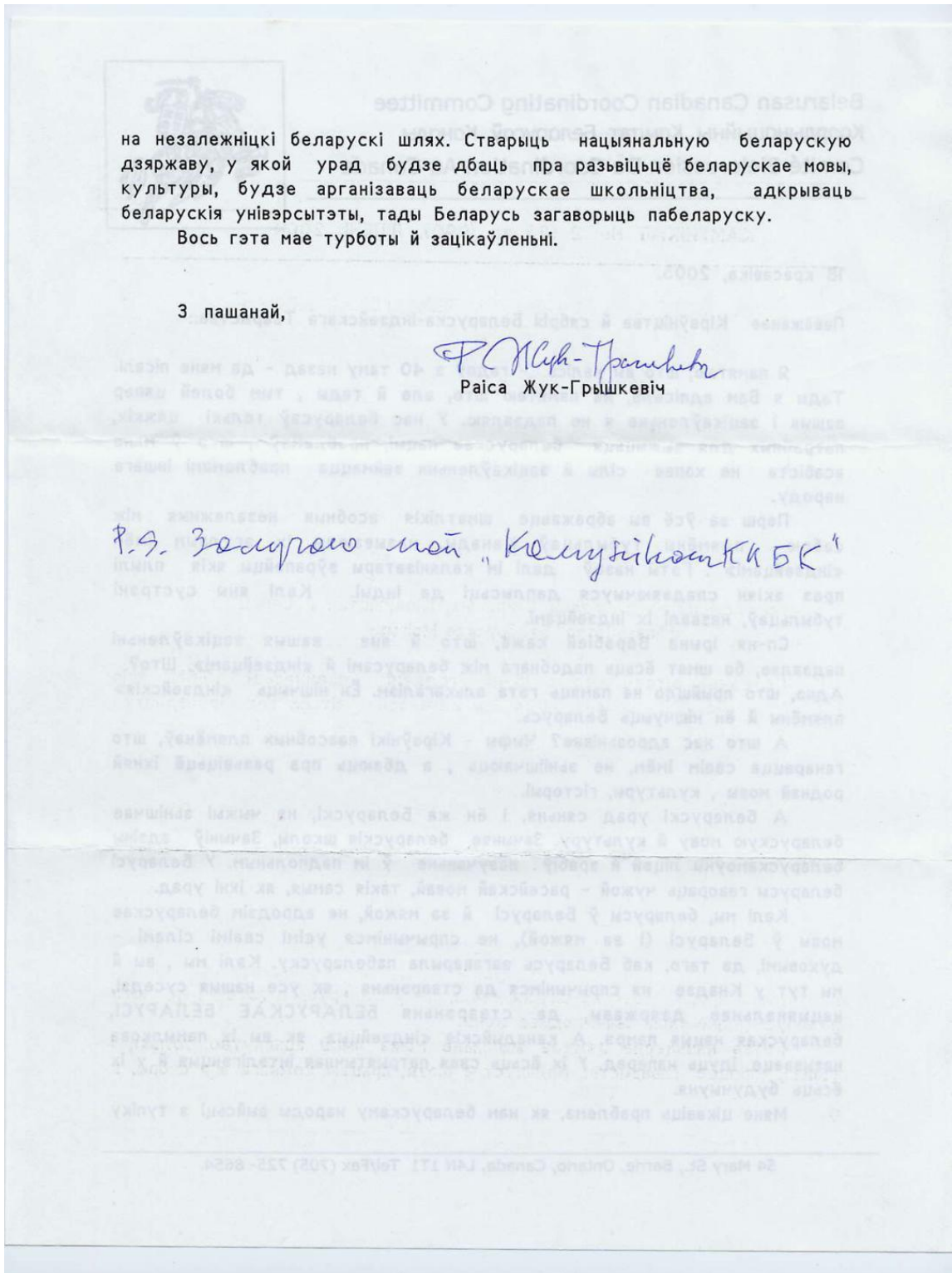
А беларускі ўрад сяньня, і ён жа Беларускі, ня чыжы! зьнішчае беларускую мову й культуру. Зачыняе беларускія школы, Зачыніў адзіны беларускамоўны ліцэй й зрабіў навучаньне ў ім падпольным. У Беларусі беларусы гавораць чужой - расейскай мовай, такія самыя, як іхні ўрад.

Калі мы, беларусы ў Беларусі й за мяжой, не адродзім беларускае мовы ў Беларусі (і за мяжой), не спрычымся усімі сваімі сіламі - духоўнымі, да таго, каб Беларусь загаварыла пабеларуску. Калі мы , вы й мы тут у Кнадзе ня спрычымся да стварэньня , як усе нашыя суседзі, нацыянальнае дзяржавы, да стварэньня БЕЛАРУСКАЕ БЕЛАРУСІ, беларуская нацыя памрэ. А канадзкія «індзейцы», як вы іх памылкова называеце. Ідуць наперад. У іх ёсьць свая патрыятычная інтэлігэнцыя й у іх ёсьць будучыня.

Мяне цікавіць праблема, як нам беларускаму народу выйсці з тупіку

54 Mary St., Barrie, Ontario, Canada, L4N 1T1 Tel/Fax (705) 725- 8654

9-10. Ліст сп. Раісы Жук-Грышкевіч да кіраўніцтва і сяброў Беларуска-індзейскага таварыства (2005)

9-10. Ліст сп. Раісы Жук-Грышкевіч да кіраўніцтва і сяброў Беларуска-індзейскага таварыства (2005)

Ales Simakou: Meetings Between Belarusians and Individuals from First Nations Groups According to Unpublished Materials of Correspondence

(webzine “Kultura. Natsyja”, issue 28, November 2021, 261-289, www.sakavik.net)

Correspondence shows itself to be a useful source of factual historical information concerning direct ties between Belarusians and First Nations groups. Thus, on the basis of publications and correspondence in the author’s archives we find the following: 1) Revived research from history of various moments of contacts. 2) Detailing one of the most unique cases of Belarusians’ intention to make known biographical information concerning thousands of individuals tied with the history of Russians in America (which was one result of correspondence by historian A. Gryniiov who sought to gather information about contacts between Belarusians and aboriginals in Alaska and California). 3) The author presents examples of traditional and electronic correspondence between individuals living in Belarus, Russia, Poland, USA and Canada. Included in this list is correspondence of the following individuals: L. Arabey, A. Artsiukhovich, P. Baiko, Ya. Bryl, I. Varabei, R. Hauronski, E. Hutkin, K. Vazurek, V. Rais, A. Silvashka, M. Tank, T. Yuzenchyk.

Алесь Сімаков: Встречи белорусов с индейцами по неопубликованной переписке (резюме)

(интернет-журнал «Культура. Нацыя», вып. 28, ноябрь 2021, 261-289, www.sakavik.net)

Переписка как первоисточник по истории белорусско-индийских отношений даёт много информации о прямых контактах. На основании публикаций и переписки в архиве автора: 1) воссоздана история поиска контактной информации; 2) подробно описан один из самых уникальных случаев влияния Беларуси на публикацию биографических сведений о тысячах людей, связанных с историей Русской Америки (один из результатов переписки с историком А. Гриневым, направленной на получение информации о контактах Беларуси с аборигенами Аляски и Калифорнии); 3) представлены образцы обычной и электронной переписки с лицами, постоянно проживающими в Беларуси, России, Польше, США и Канаде: Л. Арабей (Б), А. Артюхович (В), П. Байко (П), Я. Брыль (В), И. Воробей (К), Р. Гавронский (С), Э. Гуткин (С), К. Мазурек (Р), Э. Маккарвилл (К), У. Райс (С), А. Сильвашко (Б), М. Танк (Б), Т. Юзепчук (Р).

- Рэлігія

- **Юрка Рапецкі: «Калі ўпакорыцца народ мой...»**

У Бібліі ў Другой кнізе Летапісаў мы знаходзім слушныя словы, выказаныя Богам старазапаветнаму цару ізраільскага народа, Саламону, на якія і нам людзям дваццаць першага стагодзьдзя абавязкова трэба зьвярнуць сур'ёзную ўвагу. Я маю на ўвазе словы, выказаныя цару Саламону пасля пабудовы вялікага храма, які быў узведзены дзеля таго, каб даць ізраільцянам месца пакланяцца Богу і прыносіць Яму ахвярапрнашэньні. Пры адкрыцьці храма цар Саламон сабраў увесь ізраільскі народ, каб прынесці Богу ахвярапрнашэньні і памаліцца Яму з просьбамі Ягонага дабраславеньня над храмам і народам. Саламон славіць і моліцца Богу, выказваючы цэлы шэраг просьбаў Богу. Калі цар закончыў малітву Бог сышоў ды напоўніў храм Сваёю славаю з такою моцаю, што сьвятары не маглі стаяць на сваіх месцах і працягваць набажэнста. Бог у відзе агню сыходзіць і паглынае ахвяры. Прысутныя падаюць тварам на зямлю ды пакланяюцца Богу і слаvasловяць Яго, тады зноў прыносяць ахвярапрнашэньні. Бог нарэшце зьяўляецца Саламону ды кажа: «Я пачуў малітву тваю – кажа Госпад Бог, – і выбраў Сабе месца гэтае ў доме ахвярапрнашэньня. Калі Я зачыню табе і ня будзе дажджу, і калі загадаю саранчы паядаць зямлю, альбо пашлю згубную пошасць на народ Мой, і калі ўпакорыцца народ Мой, які называецца імем Маім, і будуць маліцца, і шукацьмуць аблічча Майго, і адвернуцца ад благіх шляхоў сваіх, дык Я пачую зь неба і дарую грахі іхнія і ацалю зямлю іхнюю. Цяпер вочы Мае будуць адкрытыя і вушы Мае ўважлівыя да малтвы на месцы гэтым».⁴³

Госпад Бог далей кажа цару Саламону: «І калі ты будзеш хадзіць прад абліччам Маім, як хадзіў Давід, бацька твой, і будзеш рабіць усё, што Я загадаў табе, і будзеш захоўваць пастановы Мае і законы Мае, дык умацую трон царства твайго, як Я абяцаў Давіду, бацьку твайму, кажучы: не перастанеца ў цябе муж, які валодае Ізраілем. А калі вы адступіцеся і пакінеце пастановы Мае і заповедзі Мае, якія Я даў вам і пойдзеце і пачныце служыць багам іншым і пакланяцца ім, дык Я зьнішчу Ізраіля з улоньня зямлі Маёй, якую Я даў ім, і храм гэты, які Я асьвяціў імю Майму, адкіну ад аблічча Майго і зраблю яго прыпавесьцю і пасьмешышчам ва ўсіх народаў.

⁴³ 2-ая Кніга Летапісаў 7:12-15

І з храма гэтага высокага кожны, хто праходзіцьме міма яго, жахнецца і скажа: “за што зрабіў так Госпад зь зямлёю гэтаю і з храмам гэтым?” І скажуць: “за тое, што яны пакінулі Госпада, Бога бацькоў сваіх, Які вывеў іх зь зямлі Эгіпецкай, і прыляпіліся да багоў іншых, і пакланяліся ім, і служылі ім, – за тое Ён навеў на іх усё гэтае бедства”». ⁴⁴ Гэтыя ж словы, выказаныя Богам цару Саламону, слушныя і важкія з тае прычыны, што растлумачылі цару пра станоўчыя вынікі, калі ізраільскі народ застанеца верным Богу і будзе шукаць Ягонай волі. Пакуль Саламон і габрэйскі народ будуць трымацца Госпада Бога, што значыць, жыць згодна з Божымі заповедзямі і воляй, то будуць яны атрымліваць Божыя дабраславеныя і жыць шчаслівым і вартасным жыццём.

На падставе выказаных цару словаў думаецца, што Бог ужо прадбачыў, што калісьці ў будучым сам Саламон адступіцца ад Яго. Госпад, перш за ўсё, перасьцярог яго аб адмоўных рэзультатах, калі б ён парушыў Ягоныя заповедзі і пакінуў Яго. Сама габрэйская нацыя можа знікнуць, Бог скажаў цару, плюс Бог выйдзе з гэтага храма і будынак застанеца бескарысным народу. Нічога ён ня дасць. Зь цягам часу будынак ворагі разбураць і яго проста ня стане, а за гэта народ узмоцнена папакутуе. І сапраўды, калі нешта такое здарыцца, дык храм насамарэч становіцца пасьмешышчам перад іншымі народамі. Чужыя людзі будуць ведаць, што Бог адступіўся ад ізраільскага народа, бо не застаўся ён верным сапраўднаму Богу, а пакінуў Яго і пайшоў сваім уласным грэшным шляхам.

Калі нешта такое здарыцца з народам або царом, што трэба будзе рабіць? Трэба будзе вярнуцца да Госпада Бога праз пакорную малітву з каляньнем і з гатоўнасьцю зноў служыць Яму, шукаючы Ягонай волі. Як народу, так і цару трэба будзе зноў звярнуць самую сур’ёзную увагу на Слова Божае, бо ў ім будзе пачуты голас Божы і там жа выяўляецца Ягоная воля, як трэба людзям жыць. Трэба будзе вярнуцца да старых шляхоў поўнай паслухмянасьці Госпаду Богу і Ягонаму Слову. І які выхад будзе з такой акцыі? Бог пачуе зь неба, Ён даруе іхнія грахі і ацэліць іхнюю зямлю. Шаноўныя слухачы, хоць гэтыя словы былі непасрэдна накіраваныя старазаветнаму ізраільскаму народу, прынцып застаецца тым жа самым для кожнага з нас паасобку і для нашага беларускага народа!

Памятайма, што Бог хоча, каб усе людзі ўсюды пакаяліся і пачалі шукаць Яго. Ён гатовы дабраславіць і дапамагчы тым людзям, якія адчуваюць патрэбу ў Ім і звяртаюцца да Яго з просьбаю Ягонай дапамогі і ўдзелу ў іхнім жыцці. У новазаветнай часцы Бібліі Сын Божы Ісус Хрыстос скажаў Сваім вучням, што Ён даручае ім выходзіць у сьвет і абвяшчаць усім людзям і народам пра неабходнасьць

---

⁴⁴ там жа, 7:17-22

усім пакаяцца і ўвераваць у Яго як Збавіцеля і Госпада-Уладара для даравання грахоў і ўваходу ў Ягоную сям'ю вернікаў. Гэта вучні павінны былі рабіць, пачынаючы зь Ерусаліма і ідучы за ягоныя межы і дасягаць усіх народаў Дабравесьцем.⁴⁵ Апостал Пётр дадае, што Бог не марудзіць з Сваімі плянамі ў дачыненні да чалавецтва, а ўтрымліваецца ў выкананні іх, пакуль не пакаецца і не ўверуе ў Ягонага Сына Хрыста апошні чалавек.⁴⁶

З гісторыі мы ведаем пра прыклады, калі асобныя народы цэлай грамадой звярнуліся да Бога і сталася даволі ясным, што Бог сапраўды дабраславіў іх, так што жыццё ўвогуле для іх сталася лягчэйшым зь немалымі поспехамі. У сучасным свеце мы можам падумаць толькі пра розніцу паміж дзвюма Карэямі! Адна шукала Бога, другая Карэя – наадварот, а вынікі яўныя. Старазапаветны ізраільскі народ зь цягам часу адступіўся ад Бога, і тое самае здарылася з царом Саламонам. У Трэцяй кнізе Царстваў у адзінаццатым разьдзеле мы чытаем пра духоўнае падзеньне Саламона. Пішацца, што ў пастарэлых гадах Саламон пакахаў многіх чужаземных жанчын і яны былі з тых народаў, пра якіх Госпад Бог казаў, што не павінны ізраільцяне хадзіць да іх і пападаць пад іхні ўплыў. Вось што пішацца пра духоўнае падзеньне Саламона: «У час старасьці Саламона жонкі яго схілілі сэрца ягонае да іншых багоў, і сэрца ягонае не было цалкам адданае Госпаду Богу свайму, як сэрца Давіда, бацькі ягонага».⁴⁷ Саламон пачаў служыць зманлівым багам тых чужых народаў, нават пабудаваў некаторым капішчы, – храмы, дзе чужаземныя жонкі ягоныя маглі кадзіць і прыносіць ахвярапрынашэнні сваім багам.

Бог моцна разгневаўся на Саламона, зьявіўся яму і сказаў, што не павінен ён ісьці за тымі багамі. Ці гэта дапамагло сітуацыі? Ні ў якім разе! Нарэшце ў Бога цяргеньня не засталася і Госпад сказаў Саламону, што адыме ад яго большую частку ягонага Царства. Як мы чытаем у 3-ім Царстве: «Сказаў Госпад Саламону: “За тое, што так у цябе робіцца, і ты не захаваў завету Майго і пастановаў Маіх, якія Я наказаў табе, Я адбяру ад цябе царства і аддам яго рабу твайму; але ў дні твае Я не зраблю гэтага дзеля Давіда, бацькі твайго: з рукі сына твайго адбяру яго; і ня ўсё царства адбяру: адно калена дам сыну твайму дзеля Давіда, раба Майго, і дзеля Ерусаліма, які Я выбраў”».⁴⁸ Сказана далей, што падняўся праціўнік супроць Саламона, Адэр

---

⁴⁵ Дабравесьце паводле Лукаша 24:46-47

⁴⁶ 2-ое пасланьне Пятра 3:9

⁴⁷ 3-ая кніга Царстваў 11:4

⁴⁸ там жа, 11:11-13

ідумэянін, з Царства ідумэйскага, які забраў большую частку Царства з-пад рукі Саламона.

З аднаго боку мы пытаемся, калі ў ранейшым жыцці Саламон атрымаў ад Бога дар вялізарнай мудрасьці, прызнанай многімі ізраільцамі і чужаземцамі, як жа мог ён зрабіць такую крытычную памылку ў старасьці? Біблія не прыкрывае праўды, як яна ёсьць або была. Яна адкрыта паказвае тые памылкі, якія рабілі нават самыя пабожныя і мудрэйшыя людзі, у тым ліку і цар Саламон. За гэта ён папакутаваў, бо перад сьмерцю ягонае царства падзялілася. Нават ягоны вялікі храм быў разбураны вавілонскім царом Навухаданосарам ў 586-ым годзе да нашай эры – прыблізна 385 гадоў пасля пабудовы яго. Адным словам, тое, аб чым Бог перасьцярог цара, адбылося. Слова Гасподняе здзяйсняецца.

Шаноўныя слухачы, гэта павінна служыць нам, людзям дваццаць першага стагодзьдзя, цудоўным прыкладам аб Божых дабраславеньнях і Ягоным пакараньні, калі мы адступаем ад Яго. Хто з нас беларусаў не жадаў бы дабрабыту самому сабе і нашаму беларускаму народу? Думаецца, што пераважная бальшыня з нас гэтага ж пажадала б. Мы ўдзячныя за тые добрыя рэчы, якія мы бачым у нашым грамадстве сёньня, але таксама бываюць тые моманты, калі кажам, што тут і там магло б быць лепш. Ці хочам мы атрымліваць добрыя рэчы ад Бога, Ягоныя дабраславеньні і посьпехі, якіх шукаем? Хочам! А якім спосабам? У словах, выказаных цару Саламону, мы знаходзім адказ. Яшчэ раз працытуем: «Калі ўпакорыцца народ Мой, які называецца імем Маім, і будуць маліцца, і шукацьмуць аблічча Майго, і адвернуцца ад благіх шляхоў сваіх, дык Я пачую зь неба і дарую грахі іхнія і ацалю зямлю іхнюю».⁴⁹ Дык вось трэба ўпакорыцца перад Богам, прызнацца ў сваіх грахах і памылках ды пакінуць грэшны спосаб жыцця. Трэба шчырымі малітвамі прасіць у Бога дапамогі, каб нам навучыцца, як жыць згодна зь Ягоным Словам.

Будзьма маліцца пра сябе, пра свой народ і краіну – каб Бог Духам Сьвятым закрунуў нас усіх. Нам усім трэба вярнуцца да рэгулярнага чытаньня Ягонага Слова, Бібліі, дзе пазнаёмімся з Гасподнімі заповедзямі, зь Ягоным настаўленьнем аб тым, як нам жыць па-Божаю. Будзьма рабіць так, як было сказана старажытнаму цару Саламону. Наш беларускі народ мае вялікую патрэбу ў Богу і тые ж з нас, якія ўжо спазналі Бога і Хрыста, павінны накіроўваць сваіх суайчыннікаў на вучэньні Бібліі і на Самога Ісуса Хрыста. Калі цэлыя масы людзей зь любой нацыі зьвяртаюцца да Бога, Бог чуе іхнія малітвы і вылівае Свае дабраславеньні на іх і іхнюю краіну. «Я пачую зь неба і дарую іхнія грахі і ацалю зямлю іхнюю» – мы чытаем. Ці мы гатовыя пасьці на калені і маліцца за сябе і за свой народ? Давайце зьвернемся да Бога ў шчырай

---

⁴⁹ 2-ая кніга Летапісаў 7:14

малітве і пачнем шукаць Ягонага аблічча і волі для кожнага з нас асабіста, але таксама і для свайго народа. Такая дзейнасць можа прывесці нас толькі да добрых вынікаў, бо Бог верны Свайму слову і абяцанням.⁵⁰ Прыклады з гісторыі сведчаць нам, што так можа і стацца з нашымі народамі.⁵¹

Божа міласэрны! дапамажы нам і нашаму народу звярнуцца да Цябе, пачуць Твой голас і спазнаць Цябе глыбей ды жыць паводле Твайго сьвятога слова! Дапамажы! АМЭН.

Юрка Рапецкі

Christian sermon by Yurka Rapiecki: “If My people... humble themselves”
“Kultura. Natsya”, issue 28, November 2021, 290-295, www.sakavik.net

It was during Solomon’s reign over Israel that God spoke to this king who completed the building of the temple of worship. God stated that if his people (the Israelites of that time) would humble themselves, turn to Him in prayer and seek God’s will, He would hear their cry, forgive their sins and heal their land. God also forewarned them that if they would wander away from him, then they would know nothing but trouble and hard times. Solomon’s reign as king started well but towards the end of it he changed and stopped listening to God. As a result his nation suffered and even the temple was destroyed by a foreign power. This should serve as a worthy lesson to Belarusians, namely, to humble themselves before God, turn from any known sins, pray and ask for God’s intervention into their country’s affairs. When a significant amount within any people group do this, God answers their pleas, blesses them and heals their land. This sermon calls Belarusians to take seriously the words that were spoken to the Israelites of Solomon’s day and follow God’s ways for his blessings to be poured on their country and nation.

---

⁵⁰ Кніга Ісаі 45:22 – «Да Мяне звярнецеся і будзеце выратаваныя, усе канцы зямлі, бо Я – Бог, і няма іншага».

⁵¹ Добры прыклад – тое, што здарылася ў жыцці цара Ёсіі. Бог змяніў Сваё стаўленьне да цара, калі ён прызнаўся ў сваёй грэшаньці, пакаяўся і папрасіў Бога не пакараць яго. Гэтая гісторыя апісваецца ў 4-ай кнізе Царстваў у разьдзелах 22 і 23.

Христианская проповедь Юрки Рапецкого: «Если Мой народ ... смирится»
(интернет-журнал «Культура. Нацыя», вып. 28, ноябрь 2021, 290-295,
www.sakavik.net) (резюме)

Именно во время правления Соломона над Израилем Бог говорил с этим царем, который завершил строительство храма поклонения. Бог сказал, что если Его народ (израильтяне того времени) смирится, обратится к Нему в молитве и будет искать волю Бога, Он услышит их крик, простит их грехи и исцелит их землю. Бог также предупредил их, что если они уйдут от Него, то не узнают ничего, кроме неприятностей и трудностей. Правление Соломона как царя началось хорошо, но ближе к концу он изменился и перестал слушать Бога. В результате его народ пострадал, и даже храм был разрушен иностранной державой. Это должно послужить для белорусов достойным уроком, а именно: смириться перед Богом, отвернуться от всех известных грехов, молиться и просить Бога о вмешательстве в дела своей страны. Когда значительное количество людей в какой-либо группе делает это, Бог отвечает на их мольбы, благословляет их и исцеляет их землю. Эта проповедь призывает белорусов серьезно отнестись к словам, которые были сказаны израильтянам времен Соломона, и следовать путями Бога, чтобы Его благословения излились на их страну и народ.

- Новыя кнігі

Выйшла ў свет брашура Ірыны Хадарэнка “ПАДРУЧНІК ПАРТЫЗАНКІ”

- **Ірына Хадарэнка “ПАДРУЧНІК ПАРТЫЗАНКІ”,**
Н'ю-Ёрк, 2021, 51 с. ISBN 978-163848576-6.

Гэта брашура напісана пад уплывам падзей Рэвалюцыі надзеі 2020, непасрэдным сведкам некаторых з іх была сама Ірына Хадарэнка. У брашуры чытач можа знайсці адказы на некаторыя пытанні, пачынаючы ад гісторыі партызанскага руху на беларускіх землях да сучасных метадаў барацьбы грамадзян за свае правы; ці сапраўды беларусы - нацыя партызан або гэта толькі папулярны міф? і што рабіць, каб наблізіць доўгачаканую перамогу?

Брашура складаецца з пяці раздзелаў: Гістарычныя перадумовы партызаншчыны; Дык хто насамрэч ворагі? Самаабарона: базавыя прынцыпы; Салідарнасць: бег па гарызанталі; Супраціў: патуранне злу толькі памнажае яго.

Сваю працу аўтар прысвячае сваім продкам, “якія бралі ўдзел у партызанскім руху і актыўна змагаліся з несправядлівасцю”.

- *** -

Мы не з гіпсу, мы – з каменя,

Мы – з жалеза, мы – са сталі,

Нас кавалі у пламенні,

Каб мацнейшымі мы сталі.

Цяпер, братцы, мы з граніту,

Душа наша з дынаміту,

Рука цвёрда, грудзь акута,

Пара, братцы, парваць пумы!

(с) Цётка (Алаіза Пашкевіч)

***

- Каго любіш?

- Беларусь.

- То трымайся.

(с) З народнага

New book advertisement: Iryna Khadarenka published brochure "PARTISAN'S TEXTBOOK" (New York, 2021, 51 p. ISBN 978-163848576-6).

(webzine "Kultura. Natsyja ", issue 28, November 2021, 296-297, www.sakavik.net)

This brochure was written under the influence of the events of the Revolution of Hope 2020, a direct witness of some of them was Iryna Khadarenka herself. In the brochure the reader can find answers to some questions, ranging from the history of the guerrilla movement in the Belarusian lands to modern methods of fighting for human rights.

Объявление о новой книге:

Ирина Хадаренка опубликовала брошюру «УЧЕБНИК ПАРТИЗАНКИ» (Нью-Йорк, 2021, 51 стр. ISBN 978-163848576-6).

веб-журнал «Культура. Нация», вып. 28, Ноябрь 2021, 296-297, www.sakavik.net)

Брошюра написана под влиянием событий Революции надежды 2020 года, непосредственной свидетельницей некоторых из них была сама Ирина Хадаренка. В брошюре читатель может найти ответы на некоторые вопросы, начиная от истории партизанского движения на белорусских землях и заканчивая современными методами борьбы за права человека.

- *З серыі “Знакамітыя людзі”*

Сяргей Панізьнік даслаў свае нататкі, вершы, здымкі, якія тычацца светлай памяці сп. Уладзіміра Пучынскага, рэдактара “Краязнаўчай газеты”, які нечакана пайшоў з жыцця пасля каранавіруснай інфекцыі.

Уладзімір Пучынскі

Сяргей Панізьнік: СТЫРНАВОМУ КРАЯЗНАЎСТВА

Памяці Пучынскага Уладзіміра Станіслававіча галоўнага рэдактара “Краязнаўчай газеты” / Пакінуў нас на 51-м годзе жыцця 12.X. 2021 г./

“Успомні, Госпадзе,
сьмяротна заснуўшых у надзеі ўваскрасеньня да жыцця вечнага”.
Вечнага супакою шчодраму майму сутворцы –
Уладзіміру Пучынскаму.
У нізкім паклоне зямляк-суайчыннік,
шматгадовы аўтар “Крагі” (“Краязнаўчай газеты”)

Сяргей Папар-Панізьнік

- *** -

Уладзімір! Зямля пухам!
Над малітвай свечнай
абнадзеіцца і скруха
Памяцю вылучнай.

Будзе Твой праменьчык босы
да нас прытуляцца,
над Лявонпалем Нябёсы
да Цябе схіляцца.

Усе крэўныя імёны
ўспрымуць нашыя паклоны;
і зязюля над Дзвіною
будзе вечна маладою,
апавесціць на прыплодзе:
- Ля мяне заўжды Валодзя!
12.X.2021

Укаранаваныя радзімазнаўцы

Супрацоўнікам “Краязнаўчай газеты” з нагоды выхаду юбілейнага нумара.

Вы “падкавалі” нумар з лічбай “трыста”.
Працуеце заўзята, наравіста!
І сёння на ганаровай лаўцы
Укаранаваныя радзімазнаўцы.
Няхай жа вашы рыцарскія крагі
і крыгі ловяць, і адводзяць страхі...
Адвагі вам, павагі, смагі, прагі!
Чакаем прадаўжэння роднай сагі.

Сяргей Панізьнік 27.XI.2009

Прысвячэнне напісанае Уладзімірам Пучынскім на паштоўцы “Да 100-годзьдзя ад нараджэння беларускага паэта Максіма Багдановіча 1891-1917” *

Беце ў сэрцы іх -

Беце мячамі!

Не давайце

Чужынцамі быць! 13.05.1997

**Паштоўка выдана ў Нью-Ёрку Беларускаім інстытутам навукі і мастацтва.
Пераклад на англійскую мову Веры Рыч.*

Галіна Загурская, Крысціна Мікалаеўна, жонка Уладзіміра, яго дачка Барбара і сам Уладзімір Пучынскі. Полацкая мастацкая школа. X.2005

*Уладзімір прымае гасцей з Верхнядзвінска:
злева ад яго - краянавец Антон Бубала. Лявонпаль, 2013*

Мы з графам у згодзе!

Уладзіміру Пучынскаму з лявонпальскага іржышча

Пан-папарЫшча – узяў тапарышча, палез на гарышча.
Скразнячок там хлышча. Вярнуўся – нішчы, без сала на днішчы.
А на дварышчы – камарынае такавішча: смыліць ігрышча.
Мне б з папялішча шукаць іржышча.
Ад крэтку відовішча нырцюю ў сховішча – графскае логвішча.
Пан не прапаў. На папар я напаў:
Зніклі капрызнікі, лапочуць Панізьнікі...
Ім Пучынскі Валодзя па-краязнаўску даводзіць:
- Мы з графам – у згодзе! Палац не прапаў,
бо нам гонар прыдбаў: інтурысты на ўзводзе!

10.03.2006, 2018, 12.06.2019

Краязнаўцу Уладзіміру Пучынскаму на частыя Дні народзінаў

- *** -

З Лілек у Чурылавічы быў бальшак не гразкі.
Вунь Лявонпаль графскі!
Там Пучынскі ваяўнічы знойдзе куфар таямнічы,
ускладзе яго на крыгу, павяслюе аж на Рыгу,
каб варагам – ну хоць вобмаль -
паказаць: - А ёсць Лявонпаль
сённяшні і – уніяцкі!

Так, Валодзя малец хвацкі.

З Лапацінскага рукі нам пакажа чаранкі,
маціцы і вушакі; ад яўрэйскіх крамак
адзінаццаць клямак... План яго такі!

А музей наш – “Дом паменьці!”
Каб не сплыў той граф да смерці,-
тут паўстаў бы замак. А пакуль – гняздо русалак
у сямейнай клеці, бо Валодзева гаспода
ім прытульна свеціць.

- *** -

Усе струны ад Валодзі ў краязнаўчым калаўроце?
Не! Ён сённа ў агародзе пчолаў корміць у калодзе.
Там і гутарку вядзе з богаўкай на барадзе...
Ён – Пучынскі-Лапацінскі.
Я рыфмую не для страху: сын Лявонпаля – сын графа, -
бо хачу амаладжэння – у паўторы нараджэння!
Як прамовіла б Сушко: - Будзь, Валодзенька, з пушком!
/Далучыў бы я маўчком: - З Мелехаўскім крыжыкам,
з Кліманскага рыжыкам, з Аржаноўскага дручком.../
Дачакаецца і Бася слова бацькі ў новым гудзе:
- Ты, дачушка, удалася! Бо хрысцілі цябе людзі
ў Святаатроіцкай спарудзе. Як гавораць людзі: - Будзем!
Нос – уверх! На росхрыст грудзі!

.....
*Лількі, Чурылавічы – папярэднія найменні Лявонпаля, якім уладарыў графскі род
Лапацінскіх; Марыя Сушко – жонка паэта Пятра Сушка; “Домам памяці”
назвала лявонпальскі Музей Радзімазаўства пані Зофія Олейко, дачка Францішка
Міханьчыка, першага дырэктара школы ў Лявонпалі; Бася – Барбара, дачка
Пучынскіх. Прымала хрост у святара Лявонпальскай царквы Мікалая Меляха.
Сяргей Панізьнік. 17-8.08.2010, 2016*

Ускальшу душу

То з новым Траўнем Вас !
Няхай Бог дапамагае, спрыяе,
дае здароўе, аберагае і сцеражэ.
І Ваша вяртанне на Волту акрыяе!!!
Уладзімір Пучынскі. 9.05.2017

НАПЯРЭЙМЫ

Далекавата мне боўтаць
нагамі – у Волце.
Але Твая дапамога
дойдзе і да Бога.
Я ранкам ускальшу
бабышкаўскую душу.
Сяргей Панізьнік 19.05.2017

Плыткаму стырнавому Уладзіміру Пучынскаму

Зноў Валодзя ўвесь у мёдзе!
Графскі леванпольскі Чмель
Лапацінскага-Пучынскага
Не паслаў на карабель.
Каб раскрыліць каласок,
Ён і з вузы цісьне сок!
Кожны рух яго – ганок!
І бабышкаўскі куток
Абнародуе знаток:
Не персідскі тчэ заскок, -
К р а я з н а ў ч ы П а я с о к !

Сяргей Панізнік з Прыдзвінскага папара. 20.05.2021

Sjargei Paniznik: To the very important leader of local Belarusian studies (*abstract*)

(*webzine “Kultura. Natsyja”, issue 28, November 2021, 298-303, www.sakavik.net*)

Sjargei Paniznik sent his notes, poems, photos concerning the memory of Mr. Uladzimir Puchynski, editor of the newspaper “Krajaznauchaja hazeta”, who died suddenly after coronavirus infection.

Сяргей Панизник: Памяти лидера беларусоведения (*резюме*)

(*веб-журнал «Культура. Нация», вып. 28, ноябрь 2021, 298-303, www.sakavik.net*)

Сергей Панизник прислал свои заметки, стихи, фотографии, посвященные памяти Владимира Пучинского, редактора «Краязнаўчай газеты», внезапно скончавшегося после заражения коронавирусом.

- Інфармацыя аб падзеях з жыцця беларускіх суполак
- **Black Ribbon Day – Molotov-Ribbentrop Pact (1939) commemoration**

August 23, 2021 marks the 82nd anniversary of the signing of the infamous Molotov-Ribbentrop Pact which allowed Hitler and Stalin to carve up Central and Eastern Europe between them and enabled them to coordinate the start of WWII. In Canada, this day is known as Black Ribbon Day, A National Day of Remembrance for the Victims of Nazism and Communism in Europe.

The Central and Eastern European communities invite all Canadians to join the millions of Canadians whose families were victims of Nazi and Soviet tyranny by wearing a black ribbon and joining commemoration events across Canada.

Representatives of Belarusian community took participation in this event.

August 23, 2021 Ottawa Parliament Hill, 16.00, Event Agenda

- 4:00pm** Greetings from local organizer - Andris Kesteris, President, Baltic Federation - Latvian National Federation in Canada, VP - CEEC
- 4:05pm** Words of greeting from Canada's First Nations
- 4:10pm** Statements from diplomatic representatives regarding Black Ribbon Day (order to be determined) includes Brian Herman, B'nai Brith.
- 4:25pm** Statements from local community representatives (individually or one selected to represent all). Begin with words from Belarus Community.
- 4:35pm** Moment of silence for all victims

4:40pm Close with greetings from Canada's Baltic Community leadership re: THE BALTIC WAY, the Baltic chain of August 23, 1989 for solidarity and freedom. Kairi Hemingway, President, Estonian Central Council; Kazimieras Deksnys, President, Lithuanian Community of Canada

4:50pm End - Andris Kesteris

- **Piotra Murzionak:**
Presentation at Black Ribbon Day

(Parliament Hill, August 23, 2021)

Just one year ago at this place we were talking about the Revolution of Hope that flamed in summer 2020 in Belarus and were proud of Belarusian people. At the height of the protests namely on this day on August 23, 2020, up to 250,000 people were on the streets of Minsk. The Revolution of Hope 2020 demonstrated significant involvement of a new strata of the Belarusian population yearning for changes to freedom and democracy.

However, from the beginning of Revolution, the authoritarian regime of Lukashenka is trying to stop protests using brutal methods and violating human rights. This is not a surprise, all the old orders that existed in Soviet times were inherited by his regime. 15 years ago Lukashenka built so called "Stalin line" as remake to events of 1941 near Minsk. Just last week, Lukashenka called for the construction of a monument to "the great Stalin" in Belarus: he said that without September 17, 1939, there would be no Belarus itself.

But we remember that from 1917 to 1953 only in Belarus more than 250 thousand people were convicted by Stalin regime for political reasons. On the night of October 29-30, 1937, more than 100 intellectuals, including 22 Belarusian writers, were shot dead in the NKVD internal prison in Minsk. The brother of my grandfather, Sjarhei Ignatavich Murzionak, people's judge in the 54th District of Minsk disappeared in August 1937, convicted as a Polish spy on November 17, 1937 and five days later was also shot in that prison.

The Belarusian revolution forced to be in backyards now, thousands Belarusians left the country. In 2020-2021, dictatorial regime passed a number of laws to suppress dissent: the security forces were given the right to use weapons to suppress the "riots" with no responsibility for consequences.

In total, during the protests last year more than 35,000 protesters were detained including 500 journalists; more than web-100 sites were blocked, tens of journalists are under

criminal prosecution, 19 lawyers were deprived of their licences. According to Human rights Centre “Vjasna” there are more than 600 political prisoners in Belarus; the United Nation has more than 450 documented cases of tortures. I assess those facts as ethnocide of Belarusians.

The situation in Belarus is very sad; however, Belarusian people are different now and they continue fighting for freedom and democracy. Belarusians around the globe are very thankful to Governments Canada, UK, USA, and certainly to neighbour countries, Lithuania, Latvia, Poland, Ukraine for their support and solidarity with Belarusian people. Belarusians changed themselves and they want changes in the country. Time is necessary. We remember that the Polish “*Solidarnost*” fought almost ten years for victory, which changed not only the political landscape in Poland but all over the world.

We see also enormous support for the Revolution of Hope from the Belarusian diaspora around the world. During this year only in Ottawa there were about 15 pickets and manifestation, our Belarusian community in Ottawa renders feasible financial help to Belarusian organization and people. Only during the last Saturday fundraising in Ottawa we could collect about 4.000 dollars to support political prisoners and their families in Belarus.

I am sure that the Revolution of Hope, no matter how long or short it will be, will end in success despite suffering and human losses. Changes are coming. My faith is based on the deep history and traditions of the European people of Belarus.

Long live Belarus!

Photos: by Dovile Motuzaite

Piotra Murzionka Information and speech statements about the Black Ribbon Day meeting/82nd anniversary of Molotov-Ribbentrop Pact

(Parliament Hill, August 23, 2021, Ottawa, Canada)

(webzine “Kultura. Natsyja”, issue 28, November 2021, 308-311, www.sakavik.net)

Пётра Мурзёнак Інфармацыя і змест кароткай рэчы ў гонар Дня Чорнай ленты / 82-я годавішчына заключэння Пакта Молатова-Ріббентропа

(Парламентскі холм, 23 жніўня 2021 года, Оттава, Канада)

(веб-журнал «Культура. Нацыя», вып. 28, ноябрь 2021, 308-311, www.sakavik.net)

Наступны 29-ты нумар часопіса «КУЛЬТУРА. НАЦЫЯ» выйдзе ў красавіку 2022 г.